

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยยุติธรรมชุมชน:
การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความยุติธรรม

(COMMUNITY JUSTICE: WIDENING THE SPHERE OF COMMUNITIES IN DOING JUSTICE)

โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย
นายสุทธิ สุขยิ่ง
อาจารย์มุขัมหมัดรอฟีอี มุซอ

ธันวาคม 2549

สัญญาเลขที่ RDG4940015

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยยุติธรรมชุมชน:

การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม

คณะผู้วิจัย

สังกัด

หัวหน้าโครงการและผู้วิจัยหลัก:

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นักวิจัย:

2. นายสุทธิ สุขยิ่ง อัยการจังหวัดประจักษ์ศิลปาคม สำนักงานอัยการสูงสุด
3. อาจารย์มุขัมหมัดรอฟีอี มุซอ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ชุดโครงการวิจัยเรื่อง ยุติธรรมชุมชนกับสังคมไทย

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

การศึกษาเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความยุติธรรม” เป็นงานวิจัยที่โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้การสนับสนุน โดยการเล็งเห็นว่าสังคมไทยได้รู้จักกับคำว่า “ยุติธรรมชุมชน” มาระยะเวลาหนึ่งแล้ว แต่ยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนอย่างเป็นระบบ ทั้งๆ ที่ “ยุติธรรมชุมชน” ได้รับการคาดหวังว่าจะเป็นระบบยุติธรรมรากฐานแห่งอนาคตสำหรับสังคมไทยต่อไป

การศึกษานี้จะเน้นทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับหลักการ ความสำคัญ นิยามความหมาย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งระบบรูปแบบและกิจกรรมของ “ยุติธรรมชุมชน” ในต่างประเทศ สืบค้นความเป็นมาในสังคมไทย วิเคราะห์บทเรียนจากต่างประเทศเกี่ยวกับ “ยุติธรรมชุมชน” และสังเคราะห์ประเด็นอันเป็นสาระสำคัญที่ควรกำหนดในการประยุกต์ใช้กับสังคมไทย ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชน และ/หรือชุมชนที่มีประสิทธิภาพ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ดร.กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ รองปลัดกระทรวงยุติธรรม ที่ปรึกษาผู้กำกับทิศทาง ที่ให้การสนับสนุนในทุกด้าน รวมทั้งคุณอมรรัตน์ วงศ์วิวัฒน์ โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย ผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของงานวิจัยครั้งนี้ ขอขอบพระคุณ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่เล็งเห็นความสำคัญของการขับเคลื่อนกลไกการปฏิรูประบบยุติธรรมของไทยด้วยการสนับสนุนทุนการศึกษาวิจัยแก่คณะผู้วิจัยผ่านทางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และขอขอบคุณหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งผู้เอื้อเพื่อข้อมูลสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย

หัวหน้าโครงการวิจัย

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

14 ธันวาคม 2549

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
กรอบการศึกษาวิจัย	
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ยุติธรรมชุมชน: ความหมาย หลักการ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	10
บทที่ 3 ยุติธรรมชุมชน: ภารกิจหลักของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม	47
บทที่ 4 กรณีศึกษาแบบจำลองยุติธรรมชุมชนในต่างประเทศ	69
บทที่ 5 สืบค้นแนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย	93
บทที่ 6 กรณีศึกษาแบบจำลองยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย	118
บทที่ 7 การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย	136
บทที่ 8 สู่ความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย	161
บทที่ 9 บทสรุป	188
บรรณานุกรม	197
ภาคผนวก	
ภาคผนวก (1) พระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 (เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับ "ยุติธรรมชุมชน")	204
ภาคผนวก (2) สรุปสาระสำคัญของแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2550 – 2551)	208
ภาคผนวก (3) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 (บางมาตรา)	210
ภาคผนวก (4) พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พุทธศักราช 2457 (บางมาตรา)	213
ภาคผนวก (5) พระราชบัญญัติ จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 (บางมาตรา)	221
ภาคผนวก (6) ข้อบังคับว่าด้วยการไต่สวนข้อพิพาทนอกศาล สำนักทะเบียนข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม (บางข้อ)	222
ภาคผนวก (7) ระเบียบกรมอัยการว่าด้วยการประนอมข้อพิพาทชั้นพนักงานอัยการ พ.ศ. 2532 (บางข้อ)	223
ภาคผนวก (8) พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 (บางมาตรา)	224

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาคผนวก (9) ความผิดอันยอมความได้ตามประมวลกฎหมายอาญา	227
ภาคผนวก (10) ความผิดลหุโทษ	233
ภาคผนวก (11) การนำเสนอผลงานวิจัย เรื่อง "ยุติธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอ่านวยความยุติธรรม ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล วันจันทร์ที่ 9 เมษายน 2550	236

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 การควบคุมทางสังคม: ลักษณะและรูปแบบวิธีการ	21
2 แบบจำลองยุติธรรมชุมชน 4 แบบ	29
3 กรอบแนวคิดระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย	57
4 กิจกรรมยุติธรรมชุมชนและตัวชี้วัด	59
5 ผลลัพธ์เป้าหมายยุติธรรมชุมชนและตัวชี้วัด	60
6 กิจกรรมของเจ้าหน้าที่บางส่วนที่เกี่ยวข้องในยุติธรรมชุมชน	70
7 แบบจำลองยุติธรรมชุมชนแห่ง Ventura County	71
8 ตัวชี้วัดการเข้าถึงระบบ	74
9 ตัวชี้วัดการมีส่วนร่วมของชุมชน	75
10 ตัวชี้วัดกระบวนการเยียวยาสมานฉันท์	77
11 ตัวชี้วัดกระบวนการคืนสู่ชุมชน	78
12 ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชน	81
13 ตัวชี้วัดความพึงพอใจของชุมชน	82

กรอบการศึกษาวิจัย

กรอบการศึกษาวิจัย

อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาระบบงานยุติธรรมไทยบนเส้นทางแห่งการเปลี่ยนแปลงในทศวรรษนี้ เป็นการพัฒนาที่อยู่ในช่วงระยะที่สองของการปฏิรูประบบงานยุติธรรม หากนับว่าการเปลี่ยนแปลงระบบงานยุติธรรมครั้งสำคัญระยะที่หนึ่งคือการปฏิรูประบบงานยุติธรรมอันเป็นผลเนื่องจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้กำหนดให้ศาลยุติธรรมแยกจากกระทรวงยุติธรรม ทำให้ฝ่ายบริหารสามารถเข้าไปจัดบริการด้านงานยุติธรรมหลายรูปแบบได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น การพัฒนาระบบงานยุติธรรมในระยะแรกจึงกระทำได้เพียงการจัดสรรบทบาทภารกิจของหน่วยงานต่างๆ ให้เข้าที่เข้าทางไม่ทับซ้อนกัน และออกกฎหมายรองรับบทบาทหน้าที่ใหม่ โดยดำเนินการไปพร้อมๆ กับการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน ที่เริ่มมีผลบังคับใช้กันตั้งแต่วันที่ 3 ตุลาคม 2546 เป็นต้นมา

การพัฒนาระบบงานยุติธรรมในระยะที่สองนี้จึงเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเร็วกว่าที่คาดหมายไว้ คือใช้ระยะเวลาเพียง 1-2 ปี นับตั้งแต่การทำงานของหน่วยงานต่างๆ เริ่มต้นขึ้น ซึ่งอาจเนื่องมาจากมีกระแสการปฏิรูประบบงานยุติธรรมเป็นระลอกๆ เรื่อยมาทั้งช่วงก่อนและหลังการใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ดังนั้น เมื่อมีการจัดแบ่งบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานเดิมและหน่วยงานใหม่ในกระทรวงยุติธรรมเรียบร้อยแล้ว และหน่วยงานเหล่านั้นได้เริ่มลงมือปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายของสังคมไทยแล้ว จึงพบว่า ยังมีภารกิจด้านงานยุติธรรมของสังคมอีกมากที่หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมของรัฐอาจสามารถดำเนินการให้สำเร็จ ครบถ้วน ครบคลุมและได้ผลดียิ่งขึ้นไปอีกหากดำเนินการในมิติใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ได้แก่ มิติความร่วมมือข้ามกระทรวง หรือข้ามสังกัดหน่วยงาน เช่น ทำงานร่วมกับกระทรวงสาธารณสุขในเรื่องปัญหาเสพติด ทำงานร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการในเรื่องเด็กเยาวชนกระทำความผิดและให้ความรู้เบื้องต้นทางกฎหมาย รวมทั้งทำงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อบจ.-อบต.) ในเรื่องการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในระดับท้องถิ่นหรือที่รู้จักกันในนามของ “ยุติธรรมชุมชน” ฯลฯ

สังคมไทยรู้จัก “ยุติธรรมชุมชน” (community justice) มาแล้วระยะหนึ่งควบคู่กับคำว่า “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (restorative justice) และปัจจุบันได้มีการนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนไปใช้ในรูปของกิจกรรมหลายลักษณะในชุมชน เพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมระดับชุมชน ทั้งที่เป็นกิจกรรมเชิงเครือข่ายที่ดำเนินการเองโดยชุมชนและกิจกรรมที่ชุมชนเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับภาครัฐ แต่หากจะถามถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในเรื่องหลักการแนวคิด ระบบการดำเนินงาน ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งความเป็นไปได้ในการจัดระบบภารกิจทางสังคมด้านการอำนวยความสะดวกยุติธรรมที่หลายหน่วยงานดำเนินการซ้ำซ้อนกันอยู่ และดำเนินโดยใช้กฎหมายหลายฉบับ ระเบียบกฎเกณฑ์หลายชุดตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันนั้น ยังไม่ปรากฏว่ามีการศึกษา

ค้นคว้าและเรียบเรียงองค์ความรู้ในทางวิชาการเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน” อย่างเป็นระบบมาก่อน และโดยที่ “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” กับ “ยุติธรรมชุมชน” จะเป็นระบบยุติธรรมรากฐานแห่งอนาคตสำหรับสังคมไทยต่อไป จึงเห็นสมควรทำการศึกษาวิจัยเรื่องนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับหลักการ ความสำคัญ นิยามความหมาย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งระบบรูปแบบและกิจกรรมของ “ยุติธรรมชุมชน” ในต่างประเทศและสืบค้นความเป็นมาในสังคมไทย

2. เพื่อวิเคราะห์บทเรียนจากต่างประเทศเกี่ยวกับ “ยุติธรรมชุมชน” และสังเคราะห์ประเด็นอันเป็นสาระสำคัญที่ควรกำหนดในการประยุกต์ใช้กับสังคมไทย ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชนและ/หรือชุมชนที่มีประสิทธิภาพ

ประเด็นสำคัญที่ทำการศึกษา

การศึกษาเรื่องยุติธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมครั้งนี้ มีคำถามที่มุ่งแสวงหาคำตอบว่า “ยุติธรรมชุมชนคืออะไร มีหลักการ แนวคิดทฤษฎีเป็นอย่างไร ภูมิหลังความเป็นมาของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยเป็นอย่างไร เงื่อนไขของยุติธรรมชุมชนที่มีประสิทธิภาพมีอะไรบ้าง บทเรียนจากต่างประเทศจะประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้อย่างไร”

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (documentary research) โดยการวิเคราะห์บทเรียนจากหนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ

2. ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative method) โดย

○ ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกที่ อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร และ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

○ ลงพื้นที่ศึกษาชุมชนร่วมกับโครงการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนนาร่อง ในพื้นที่ 17 จังหวัด กระทรวงยุติธรรม

○ สัมภาษณ์ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่เกี่ยวข้อง เช่น นายแพทย์ พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี ผู้อำนวยการโรงพยาบาลหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ นายสมบัติ ศิริพงษ์เวทิน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ตำบลสวนหลวง อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร

○ จัดเวทีการเสวนาทางวิชาการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องยุติธรรมชุมชน
จากนั้น นำข้อมูลมาวางแผนการวิเคราะห์และเขียนรายงานการวิจัย

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับหลักการ ความสำคัญ นิยามความหมาย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งระบบรูปแบบและกิจกรรมของ “ยุทธธรรมชุมชน”
2. ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์บทเรียนจากต่างประเทศเกี่ยวกับ “ยุทธธรรมชุมชน” และสังเคราะห์ประเด็นอันเป็นสาระสำคัญที่ควรกำหนดในการประยุกต์ใช้กับสังคมไทย
3. ได้เปิดพื้นที่ทางวิชาการว่าด้วยยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทย และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในทางปฏิบัติกับหน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรมในฐานะผู้นำแนวคิดยุทธธรรมชุมชนไปใช้ต่อไป

ระยะเวลาดำเนินงาน

ระยะเวลา 8 เดือน โดยแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก เก็บรวบรวมข้อมูลและจัดทำรายงานในส่วนที่ว่าด้วย ความหมาย หลักการ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง การสืบค้นแนวคิดยุทธธรรมชุมชนในต่างประเทศและสังคมไทย และการประยุกต์แนวคิดยุทธธรรมชุมชนกับสังคมไทย ตั้งแต่วันที่ 15 เมษายน – 14 ตุลาคม 2549

ระยะที่สอง เก็บรวบรวมข้อมูลและจัดทำรายงานในส่วนของการศึกษายุทธธรรมชุมชนในสังคมไทย วิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชนและ/หรือชุมชนที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งจัดทำบทสรุปและข้อเสนอแนะ ตั้งแต่วันที่ 15 ตุลาคม – 14 ธันวาคม 2549

คณะผู้วิจัย

ที่ปรึกษาผู้กำกับทิศทาง:

ดร.กิตติพงษ์ กิตยารักษ์

รองปลัดกระทรวงยุติธรรม

ในฐานะผู้ประสานงานโครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หัวหน้าโครงการและผู้วิจัยหลัก:

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย

อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นักวิจัย:

นายสุทธิ สุขยิ่ง

อัยการจังหวัดประจักษ์ศิลปาคม สำนักงานอัยการสูงสุด

อาจารย์มุขัมหมัดรอฟีอี มุซอ

อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

และ

นางสาวสลิล บุญราช

เจ้าหน้าที่การเงิน

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

นับแต่ปี 2540 เป็นต้นมา กระบวนการยุติธรรมของไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากและเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ โดยผลของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งกำหนดให้ศาลยุติธรรมเป็นอิสระจากฝ่ายบริหาร จึงต้องแยกออกจากกระทรวงยุติธรรม ทำให้ฝ่ายบริหารเข้าไปจัดระบบและบริหารจัดการกระบวนการยุติธรรมได้อย่างเต็มที่เพื่อให้ตอบสนองต่อการแก้ปัญหาของประเทศได้ทันทั่วถึง แม้ว่าการพัฒนาระบบงานยุติธรรมในระยะแรกจะกระทำได้เพียงการจัดสรรบทบาทภารกิจของหน่วยงานต่างๆ ให้เข้าที่เข้าทางไม่ทับซ้อนกัน และออกกฎหมายรองรับบทบาทหน้าที่ใหม่ โดยดำเนินการไปพร้อมๆ กับการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินที่เริ่มมีผลบังคับใช้กันตั้งแต่วันที่ 3 ตุลาคม 2545 เป็นต้นมา แต่หลังจากนั้นก็มีการผลักดันแนวคิดใหม่ๆ ออกมาเพื่อให้กระบวนการยุติธรรมมีระบบที่ดี และแก้ปัญหาได้อย่างสัมฤทธิ์ผล เช่น มีการประกาศใช้แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2547 - 2549) มีการผลักดัน พ.ร.บ.พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 ออกมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาและบริหารงานยุติธรรมของประเทศได้สำเร็จ

เมื่อมีการจัดแบ่งบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานเดิมและหน่วยงานใหม่ในกระทรวงยุติธรรมเรียบร้อยแล้ว และหน่วยงานเหล่านั้นได้เริ่มลงมือปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายของสังคมไทยแล้ว จึงพบว่ายังมีภารกิจด้านงานยุติธรรมของสังคมอีกมากที่หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมของรัฐอาจสามารถดำเนินการให้สำเร็จครบถ้วน ครอบคลุมและได้ผลดียิ่งขึ้นไปอีกหากดำเนินการในมิติใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ได้แก่ มิติความร่วมมือข้ามกระทรวงหรือข้ามสังกัดหน่วยงาน เช่น ทำงานร่วมกับกระทรวงสาธารณสุขในเรื่องปัญหายาเสพติด ทำงานร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการในเรื่องเด็กเยาวชนกระทำความผิดและให้ความรู้เบื้องต้นทางกฎหมาย รวมทั้งทำงานร่วมกับองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นในเรื่องการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในระดับท้องถิ่นหรือที่รู้จักกันในนามของ “ยุติธรรมชุมชน”

สังคมไทยรู้จัก “ยุติธรรมชุมชน” (community justice) มาแล้วระยะหนึ่งควบคู่กับคำว่า “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (restorative justice) และปัจจุบันได้มีการนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนไปใช้ในรูปแบบของกิจกรรมหลายลักษณะในชุมชนเพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดอาชญากรรมระดับชุมชน ทั้งที่เป็นกิจกรรมเชิงเครือข่ายที่ดำเนินการเองโดยชุมชนและกิจกรรมที่ชุมชนเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับภาครัฐ แต่โดยเหตุที่ยังไม่มีการศึกษาองค์ความรู้ของ “ยุติธรรมชุมชน” อย่างเป็นระบบมาก่อน และเพื่อให้ “ยุติธรรมชุมชน” เป็นระบบยุติธรรมรากฐานแห่งอนาคตสำหรับสังคมไทยต่อไป จึงได้ศึกษาวิจัยเรื่องนี้ด้วยการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับหลักการ ความสำคัญ นิยามความหมาย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องรวมทั้งระบบรูปแบบและกิจกรรมของ “ยุติธรรมชุมชน” ในต่างประเทศ และสืบค้นความเป็นมาในสังคมไทย รวมทั้งวิเคราะห์บทเรียนจากต่างประเทศเกี่ยวกับ “ยุติธรรมชุมชน” และสังเคราะห์ประเด็นอันเป็น

สาระสำคัญที่ควรกำหนดในการประยุกต์ใช้กับสังคมไทย ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชนและ/หรือชุมชนที่มีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาพบว่า ระบบยุทธธรรมที่ขาดการหยั่งลึกถึงรากฐานชุมชนจะทำให้การควบคุมอาชญากรรมทุกรูปแบบกระทำได้อย่าง การที่ระบบยุทธธรรมไม่ให้ความสำคัญกับชุมชน หรือชุมชนเข้าถึงระบบยุทธธรรมได้ยากนั้น เนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่แยกกระบวนการยุทธธรรมออกจากประชาสังคม โดยประชาสังคมมีหน้าที่สนองรับสิ่งที่กระบวนการยุทธธรรมให้มาเท่านั้น ซึ่งปรากฏการณ์ทางสังคมนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบตามมาคือประชาชนมีบทบาทในการรักษาความสงบและปลอดภัยในสังคมน้อยลงหรือไม่เลย จึงผลกระทบในการรักษาความสงบและปลอดภัยไปให้เจ้าหน้าที่ คดีความบางประเภทเป็นเรื่องที่สามารถไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทได้ในชุมชน กลับไม่มีใครจัดการเพราะไม่ได้รับมอบหมาย และเข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่ของตน ผลกระทบไปให้กระบวนการยุทธธรรมเป็นผู้ดำเนินการชี้ขาด เสียเงินทอง เสียเวลาทั้งของรัฐและประชาชนเป็นจำนวนมาก ผลที่ตามมาคือเจ้าหน้าที่ต้องรับภาระหนัก ทั้งๆ ที่จำนวนและความสามารถจำกัด การทำงานของเจ้าหน้าที่จึงมิได้ผลสมความต้องการทั้งของประชาชนและของเจ้าหน้าที่เอง

อันที่จริงแล้วยุทธธรรมชุมชนไม่ใช่เรื่องใหม่ในสังคมไทย แต่เป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม ถึงขนาดมีกฎหมายรองรับเป็นหลักเป็นฐานชัดเจน เพียงแต่ในยุคสมัยแห่งการสร้าง “รัฐชาติ” สมัยใหม่ โดยเฉพาะในยุคที่ต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากการล่าอาณานิคมของโลกตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 5 ประเทศไทยมีความจำเป็นต้องพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามอย่างตะวันตก ในด้านกฎหมายก็มีความจำเป็นต้องรับระบบกฎหมายของตะวันตกมาใช้ ภูมิปัญญาไทยในเรื่อง “ยุทธธรรมชุมชน” จึงถูกมองข้ามไป จนเมื่อกาลเวลาผ่านไประยะหนึ่งก็พบว่าระบบกฎหมายและกระบวนการยุทธธรรมที่เอาอย่างตะวันตก และยังไม่สามารถหยั่งลึกถึงรากฐานชุมชนหรือสังคมระดับรากหญ้าของสังคมไทยนั้นมีปัญหา สังคมไทยจึงเริ่มกลับมาให้ความสำคัญกับ “ยุทธธรรมชุมชน” มากขึ้น

การศึกษาในเชิงความความหมาย หลักการ แนวคิด พบว่า “ยุทธธรรมชุมชน” หมายถึง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีส่งเสริมสนับสนุนหรือกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วนในการป้องกัน ควบคุมจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิด ตลอดจนรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชนด้วยการฟื้นฟูระบบยุทธธรรมเชิงจารีตและ/หรือพัฒนาระบบยุทธธรรมชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้ และเพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพ มีความสมานฉันท์ และมีกลไกการทำงานตามระบบยุทธธรรมชุมชนที่เชื่อมโยงกับระบบยุทธธรรมหลักผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุทธธรรมจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากนิยามดังกล่าว “ยุทธธรรมชุมชน” จึงมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นกลไกเชิงระบบและโครงสร้าง มีหน้าที่ในการรักษาดุลยภาพด้านความยุติธรรมของชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมกันสร้างและพัฒนาขึ้นภายใต้การสนับสนุนของหน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรม ซึ่งปรากฏในรูปของกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมรวมทั้งจัดการกับอาชญากรรมและการกระทำผิดที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน ให้ความรู้ คู่ครองสิทธิ

เสรีภาพของพลเมือง ประสานงานหรือยุติความขัดแย้งด้วยวิธีการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทโดยรูปแบบจารีตประเพณี รูปแบบของกลุ่มชาติพันธุ์ รูปแบบขนบธรรมเนียมท้องถิ่น หรือรูปแบบต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ตลอดจนเยียวยาสมานฉันท์ความรุนแรงอันเกิดจากอาชญากรรมและรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน

กล่าวโดยสรุป “ยุติธรรมชุมชน” เป็นยุทธศาสตร์เชิงปฏิบัติการในรูปของมาตรการหรือวิธีการหรือกระบวนการที่กระทำในชุมชนระดับรากหญ้า โดยมีชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วน และ มีภารกิจหลักๆ คือ การป้องกันและควบคุมอาชญากรรมและความไร้ระเบียบของชุมชน (crime control and crime prevention) แก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ (restorative justice and conflict management) เยียวยาความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม (community and victim empowerment) และ ส่งคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน (reintegration) ทั้งนี้ กิจกรรมที่ดำเนินการมีลักษณะเชิงรุกมากกว่าตั้งรับปัญหาที่ปลายทาง โดยมีเป้าหมายสำคัญในการสร้างพลังความเข้มแข็งให้ชุมชน รักษาความปลอดภัย อำนวยความสะดวกยุติธรรมระดับชุมชน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน

เป้าหมายของยุติธรรมชุมชน มี 2 ระดับคือ ระดับประชาชน รู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเข้าถึงความยุติธรรม หมายถึง ผลลัพธ์ที่เป็นเป้าหมายเฉพาะ โดยพิจารณาที่ประชาชนในชุมชนในด้าน (1) ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเมื่ออยู่ในชุมชน รวมถึงความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมของประชาชนกลุ่มเสี่ยงต่อการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม (2) ความรู้สึกเข้าถึง/ได้รับความยุติธรรม และ (3) ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมื่อมีการดำเนินกิจกรรมยุติธรรมชุมชน อันเป็นความรู้สึกพึงพอใจเฉพาะบุคคล และ ระดับชุมชน พิจารณาจากชุมชนในด้านมีศักยภาพและความสมานฉันท์ โดยพิจารณาจากชุมชนว่ามีความสามารถในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนโดยสามารถระดมพลและใช้ทรัพยากรมาบริหารการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้เพิ่มขึ้น อันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ “ความสมานฉันท์ของชุมชน”

สำหรับคุณค่าของยุติธรรมชุมชนต่อสังคมไทย นั้น อยู่ที่

ประการแรก ยุติธรรมชุมชนช่วยให้ชุมชนในท้องถิ่นของไทยได้หวนกลับมาถือฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในการป้องกันอาชญากรรมและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแบบสมานฉันท์ตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของไทยอีกครั้ง ซึ่งยุติธรรมเชิงจารีตดังกล่าวทรงคุณค่าในตัวเอง มีความเป็นไทยและเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชนโดยมีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน

ประการที่สอง การนำยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชนซึ่งเป็นการกิจหนึ่งของยุติธรรมชุมชนนั้น มิติความหมายเชิงคุณค่าสำคัญยิ่งประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบต่ออาชญากรรม อันตราย และความเสียหายที่ผู้กระทำผิดได้ทำให้เกิดขึ้น นั่นคือ กระบวนการเชิงสมานฉันท์ซึ่งเป็นกระบวนการวิธีที่ใช้หยุดวัฒนธรรม “ไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำผิดของตน” และสร้างวัฒนธรรมใหม่ให้เกิดขึ้นกับสมาชิกของสังคม

คือ “วัฒนธรรมการแสดงความรักผิดชอบ” ทั้งในรูปของการกล่าวคำขอโทษ การชดใช้เยียวยาความเสียหาย และการทำงานบริการสังคมที่เป็นรูปธรรมเมื่อมีการกระทำผิดพลัดล่วงล้ำกันเกิดขึ้นในสังคม

ประการที่สาม ยุทธธรรมชุมชนเป็นยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่ช่วยลดช่องว่างระหว่างกระบวนการยุทธธรรมหลักกับประชาชนในชุมชนในปัจจุบัน โดยกิจกรรมของยุทธธรรมชุมชนทำให้เจ้าหน้าที่รัฐในระบบงานยุทธธรรมและประชาชนในชุมชนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมากขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการติดต่อประสานงานและการระดมทรัพยากรชุมชนในงานยุทธธรรมทั้งแก่ชุมชนและรัฐไปพร้อมๆ กัน

ประการที่สี่ ในระยะยาว ยุทธธรรมชุมชนจะช่วยให้กระบวนการยุทธธรรมหลักคล่องตัวขึ้นเนื่องจากเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคล ใกล้เกลี่ยสมานฉันท์คดีย่อมความกันได้ และคดีความผิดเล็กๆ น้อยๆ บางลักษณะ ทำให้ข้อพิพาทระงับไป และคดีความบางอย่างได้รับการแก้ไขในระดับชุมชน ช่วยประหยัดงบประมาณรัฐได้ทางหนึ่ง

ประการที่ห้า ตามนโยบายการบริหารบ้านเมืองที่ดี รัฐจะต้องกระจายอำนาจการบริหารจัดการเรื่องต่างๆ สู่ส่วนภูมิภาคในทุกด้าน รวมทั้งเรื่องของการอำนวยความสะดวกยุทธธรรม ซึ่งยุทธธรรมชุมชนทำให้หน่วยงานในระบบยุทธธรรมสามารถกระจายอำนาจสู่ชุมชนและท้องถิ่นได้อย่างแนบเนียน และได้รับการตอบรับที่ดีจากชุมชน ทำให้นโยบายการกระจายอำนาจด้านงานยุทธธรรมสัมฤทธิ์ผลในระดับหนึ่ง

ประการที่หก การนำยุทธธรรมชุมชนมาใช้กับสังคมไทยเป็นการเสริมสร้างการทำงานแบบบูรณาการในระบบยุทธธรรมที่พึงปรารถนาให้เกิดขึ้นมาช้านาน คือ

1) บูรณาการภารกิจหลักของหน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรมเข้าด้วยกันทั้งภารกิจการป้องกันอาชญากรรม การแก้ไขปัญหาอาชญากรรม การปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในชุมชน และการนำภาคประชาสังคมมาช่วยเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม

2) บูรณาการกิจกรรมตามยุทธศาสตร์ “เปลี่ยนการให้เป็นพลัง” ของกระทรวงยุติธรรมที่ดำเนินการโดยกรมต่างๆ ได้แก่ กรมคุมประพฤติ กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) และกลุ่มงานภารกิจของกระทรวงยุติธรรมฯลฯ เข้าด้วยกันได้อย่างแนบเนียนโดยมีชุมชนเป็นตัวตั้ง

3) ยุทธธรรมชุมชนอันมีลักษณะเป็น “ภารกิจเชิงรุกแบบบูรณาการ” ดังกล่าวจะขับเคลื่อนได้ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญหลายฝ่ายทำงานร่วมกันในลักษณะ “สหวิชาชีพ” ทั้งนักกฎหมาย พนักงานคุมประพฤติ นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ และเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน และ

4) ยุทธธรรมชุมชนอันเป็นระบบยุทธธรรมแห่งอนาคตที่สังคมไทยจำเป็นต้องออกแบบระบบ กลไก วิธีการเพื่อชี้แนะแนวโน้มทิศทาง รวมทั้งดำเนินโครงการทดลองนำร่องเพื่อให้ได้โครงการต้นแบบที่สมบูรณ์ที่สุดก่อนนำไปขยายผลนั้น จะสามารถออกแบบระบบได้อย่างเหมาะสมกับสังคมไทยมากที่สุดเมื่อมีการบูรณาการบรรดานักวิชาการ

ผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ มาทำงานร่วมกัน ทั้งด้านอาชีวศึกษาและงานยุติธรรม ด้านชุมชน ด้านพัฒนาระบบ ด้านเทคนิค การไกล่เกลี่ย และด้านการประเมินผล

ประการที่เจ็ด ยุติธรรมชุมชนช่วยให้ความคิดความเชื่อที่ว่าปัจจุบันคนไทยเติบโตขึ้นและมีพลังศักยภาพที่จะดูแลชุมชนของตนเองได้ในด้านงานยุติธรรมนั้นได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นไปได้จริง เพราะการดำเนินกิจกรรมในยุติธรรมชุมชนมีลักษณะที่ชุมชนต้องช่วยกันคิดเอง วางแผนร่วมกัน ดำเนินกิจกรรม แสวงหาทรัพยากรชุมชนในการช่วยเหลือ และรับผลสำเร็จแห่งการปลอดภัยจากอาชญากรรมร่วมกันในสังคมที่สงบสุขสมานฉันท์ โดยมีตัวอย่างรูปธรรมของกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จในหลายชุมชน

ประการที่แปด ยุติธรรมชุมชนได้ชื่อว่าเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคต ดังนั้น การดำเนินโครงการใดๆ เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนจึงเป็นการกำหนดวิสัยทัศน์และนโยบายยุติธรรมเชิงรุกที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากการสร้างรากฐานระบบยุติธรรมแห่งอนาคตเพื่อรองรับกระแสโลกาภิวัตน์ที่นับวันแต่จะทำให้รัฐเล็กลงด้วยการเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ดังนั้น ทิศทางที่เหมาะสมและทันสมัยอย่างยิ่ง คือการเตรียมความพร้อมของประชาชนในชุมชนทุกด้านให้ดูแลกันเอง ลดการพึ่งพิงรัฐรวมทั้งเรื่องของการอำนวยความสะดวกยุติธรรมด้วย

สำหรับปัจจัยเงื่อนไขสำคัญผลักดันให้ยุติธรรมชุมชนเกิดความสำเร็จในสังคมไทย สรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงนโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมแห่งอนาคต รัฐต้องมีทิศทางที่ชัดเจน โดยในระดับรัฐบาลนั้นต้องกำหนดนโยบายอาญาเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายรัฐบาลที่แถลงต่อรัฐสภาให้ชัดเจน รัฐบาลต้องมีทิศทางที่ชัดเจนเกี่ยวกับการกระจายอำนาจและการประสานงานระหว่างรัฐบาลและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นว่า อาชญากรรมประเภทใด (อาชญากรรมพื้นฐาน/ อาชญากรรมพิเศษ) ใคร (ส่วนกลาง/ ส่วนท้องถิ่น) ควรจะมีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไร ชุมชนควรจะมีบทบาทหน้าที่หรือมีส่วนร่วมแค่ไหน เพียงไร และรัฐต้องกำหนดทิศทางการพัฒนาระบบรองรับ

2. ปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรม รัฐต้องให้ความสำคัญกับแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติเทียบเคียงเดียวกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกำหนดในแผนแม่บทให้ชัดเจนเกี่ยวกับ “ยุติธรรมชุมชน” ต้องเร่งรัดติดตามและกำกับดูแลให้ส่วนราชการและผู้เกี่ยวข้องปฏิบัติตาม พ.ร.บ. พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 เร่งรัดผลักดันกฎหมายที่ส่งเสริมให้ใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกมากขึ้น เช่น ร่าง พ.ร.บ. ชะลอการฟ้อง ร่าง พ.ร.บ. การไกล่เกลี่ยคดีอาญาในชั้นพนักงานสอบสวน ร่าง พ.ร.บ. การระงับข้อพิพาทนอกศาล เป็นต้น นอกจากนี้ ต้องกระตุ้นให้ประชาสังคมผลึกกำลังรวมตัวกันเป็นเครือข่ายกำหนดภารกิจการควบคุมจริยธรรมและมาตรฐานงานยุติธรรม และการมีหน่วยงานกลางรับผิดชอบงานยุติธรรมชุมชน-ยุติธรรมจังหวัด เป็นต้น

3. ปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวกับสารัตถะของ “ยุติธรรมชุมชน” โดยกรอบและสารัตถะของ “ยุติธรรมชุมชน” ต้องชัดเจนและเหมาะสมกับ “ชุมชน” และ “ภูมิสังคม” เช่น มีรูปแบบ โครงสร้าง ความสัมพันธ์ ที่เหมาะสม มี

แบบจำลองยุทธธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย ซึ่งพบว่าแบบจำลองยุทธธรรมชุมชนตะวันตกที่พบส่วนใหญ่ใช้รูปแบบหุ้นส่วน (partnership model) ซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการป้องกันอาชญากรรม ขณะที่พัฒนาระบบยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทยระยะแรกเริ่มนี้พบว่า งานยุทธธรรมชุมชนของไทยใช้รูปแบบระดมพล (mobilization model) ซึ่งเน้นการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในลักษณะชั่วคราว และปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่รูปแบบตัวกลาง (intermediary model) ซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการส่งเสริมศักยภาพของชุมชน ส่วนภารกิจหลักของยุทธธรรมชุมชนควรใช้ภารกิจ 4 ประการ คือ การป้องกัน-ควบคุมอาชญากรรมและความไร้ระเบียบของชุมชน การแก้ไขปัญหาคriminal ความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม และการรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน เพราะมีความครอบคลุมภารกิจรวมทั้งหมดของแนวคิดยุทธธรรมชุมชนไว้แล้ว

4. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชน การศึกษาพบคุณลักษณะสำคัญของยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทยประกอบด้วย การสร้างจิตสำนึกชุมชนด้านความยุติธรรม องค์การจัดการงานยุทธธรรมชุมชน การสร้างเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน และทุนทางสังคม โดยทุนทางสังคมของระบบยุทธธรรมชุมชน ได้แก่ ระบบคุณค่าและความเชื่อผู้นำ ประชาชนท้องถิ่น จารีต ภูมิปัญญาท้องถิ่น โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เวทีสำหรับการประชุมหารือและจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ รวมทั้งข้อตกลงเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชนที่ได้มีการกำหนดขึ้น (ซึ่งเป็นธรรมนูญชุมชนอันทรงคุณค่า) ฉะนั้น ต้องนำคุณลักษณะที่ดีของชุมชนดังกล่าวมาใช้ประโยชน์

5. ปัจจัยเงื่อนไขว่าด้วยกฎหมาย สามารถใช้กฎหมายให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในงานยุทธธรรมชุมชนได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับกำหนดนโยบายของรัฐบาล ระดับบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร ระดับปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ ในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม ส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสนับสนุนงานยุทธธรรมชุมชน และการให้อำนาจแก่ชุมชนจัดการความผิดตามกฎหมายบางลักษณะ ดังนี้

5.1 การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายของรัฐบาล เช่น รัฐบาลสามารถกำหนดให้ยุทธธรรมชุมชนเป็นนโยบายสำคัญได้โดยอาศัยกฎหมายรัฐธรรมนูญในหมวดว่าด้วยแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ หรือการบัญญัติไว้ในนโยบายที่รัฐบาลต้องแถลงต่อรัฐสภา หรือการออกเป็นมติคณะรัฐมนตรี หรือคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

5.2 การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร กฎหมายในปัจจุบันที่มีอยู่สามารถนำมาใช้บริหารงานยุทธธรรมชุมชนได้ เช่น พ.ร.บ. พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 พระราชบัญญัติว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 หรือแผนปฏิบัติการที่ออกตามกฎหมาย เช่น แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

5.3 การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ เช่น พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 (ส่วนที่เกี่ยวกับการกำหนดอำนาจหน้าที่ของนายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) พ.ร.บ. จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 ข้อบังคับว่าด้วยการไต่สวน

ข้อพิพาท สำนักงานระงับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม ระเบียบกรมอัยการว่าด้วยการประណอมข้อพิพาทชั้นพนักงานอัยการ พ.ศ. 2532 เป็นต้น

5.4 การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม เช่น การเป็นพยาน (ปัจจุบันมี พ.ร.บ.คุ้มครองพยานในคดีอาญา พ.ศ. 2546) การส่งเสริมให้พลเมืองดีแจ้งเหตุความผิด นอกจากนั้น ระบบกฎหมายปัจจุบันก็รับรองการทำหน้าที่ของพลเมืองดีอยู่แล้ว เช่น การช่วยเหลือเจ้าพนักงานในการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย การจับกุมผู้กระทำความผิดซึ่งหน้าตามประมวลกฎหมายอาญา

5.5 การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือถ่ายโอนภารกิจให้ชุมชน เช่น พ.ร.บ.กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542

5.6 ความผิดตามกฎหมายบางลักษณะที่ควรให้อำนาจชุมชนในการจัดการตามหลักการยุติธรรมชุมชน เช่น ความผิดอันยอมความได้ตามที่กำหนดในประมวลกฎหมายอาญา ความผิดที่เกิดจากปัญหาครอบครัวและสังคม ความผิดเล็กน้อยหรือลหุโทษตามประมวลกฎหมายอาญา

กล่าวโดยสรุป การรื้อฟื้นแนวคิดยุทธธรรมชุมชนกลับมาใช้ในสังคมไทยอีกครั้ง นับเป็นก้าวอย่างสำคัญสำหรับการปฏิรูประบบงานยุติธรรมไทยบนเส้นทางแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เล็งเห็นคุณค่าของพลังเครือข่ายชุมชน เห็นความสำคัญของการเปิดพื้นที่ชุมชนเพื่ออำนวยความสะดวกยุทธธรรมแก่กันและกันรวมทั้งนำยุติธรรมเชิงจารีตตามธรรมเนียมประเพณีที่เคยใช้ได้ผลในการประสานสัมพันธ์ภาพทางสังคมของคนในชุมชนเข้าด้วยกันเช่นในอดีตที่ผ่านมา และที่สำคัญ ยุติธรรมชุมชนจะเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคตที่ได้รับการออกแบบให้มีความเข้มแข็งด้วยพลังเครือข่ายความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนทุกกลุ่มทุกระดับเพื่อรองรับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงสังคมโลกด้วยเทคโนโลยีและระบบข้อมูลข่าวสารซึ่งทำให้รัฐเล็กลงจนอาจมีอำนาจควบคุมชุมชนได้น้อยลงทุกขณะ

ในบทนี้จะกล่าวถึงที่มาความสำคัญของ “ยุติธรรมชุมชน” และเหตุผลความจำเป็นที่ต้องเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม โดยอธิบายให้เห็นสภาพปัญหาต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในระบบยุติธรรมหลักในปัจจุบัน และที่สำคัญคือการอธิบายว่า เพราะเหตุใดยุติธรรมชุมชนจึงเป็นความหวังสำหรับการพัฒนาสู่ “ระบบยุติธรรมรากแก้ว” ซึ่งเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคตของสังคมไทย

ระบบยุติธรรมของไทยปัจจุบัน...อะไรคือปัญหา?

เป็นข้อเท็จจริงที่ว่า “ระบบยุติธรรมที่สมบูรณ์ที่สุดในโลกนี้ ยังไม่ได้รับการออกแบบและสร้างขึ้น” จึงเป็นธรรมดาที่เมื่อสังคมไทยนำระบบยุติธรรมแบบตะวันตกมาใช้เป็นเวลากว่าศตวรรษก็ย่อมประสบปัญหาต่างๆ มากมาย รวมทั้งถูกตั้งคำถามบ่อยครั้งถึงความสำเร็จและความคุ้มค่าของระบบยุติธรรมหลักว่าเป็นระบบที่ลงทุนน้อยที่สุดที่ให้ผลผลิตความยุติธรรมแก่สังคมมากที่สุดหรือไม่ เพียงใด มีหลายเหตุปัจจัยที่บ่งชี้ว่าระบบยุติธรรมของไทยปัจจุบันกำลังมีปัญหา อะไรคือปัญหาเหล่านั้น

1. ปัญหาระบบงานยุติธรรมเป็นปัญหา “ระบบ” และ “โครงสร้าง”

ผลจากการวิเคราะห์สรุปปัญหากระบวนการยุติธรรมในภาพรวมซึ่งกิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2544) รายงานไว้ในหนังสือเรื่อง ยุทธศาสตร์การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาไทย ระบุอย่างชัดเจนว่า “ปัญหากระบวนการยุติธรรม” เป็นปัญหา “ระบบ” และ “โครงสร้าง” โดยข้อสรุปนี้ได้รับการสังเคราะห์จากเวทีความคิดเพื่อการพัฒนากระบวนการยุติธรรมไทยซึ่งเป็นการสัมมนาทางวิชาการกว่า 10 ครั้ง ที่โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2541 - 2543 เวทีดังกล่าวได้ระดมความคิดจากบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม นักวิชาการ องค์กรภาคเอกชนและประชาชนผู้สนใจอย่างต่อเนื่องในประเด็นที่เป็นปัญหาอาชญากรรมสำคัญๆ หรือปัญหาข้อขัดข้องร่วมกันของกระบวนการยุติธรรมและของประชาชนมาทำการสังเคราะห์ รวมทั้งศึกษาวิจัยสภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมควบคู่กัน ซึ่งสรุปได้ว่าระบบงานยุติธรรมไทยมีสภาพปัญหา ดังนี้

(1) ปัญหาเกี่ยวกับระบบบริหารงานยุติธรรม ที่ถูกวางโครงสร้างในลักษณะที่ไม่มีการบริหารงานยุติธรรมในภาพรวมทำให้ขาดเป้าหมายและทิศทางในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมในภาพรวม ไม่สามารถกำหนดนโยบายทางอาญาและน่านโยบายไปปฏิบัติอย่างมีสัมฤทธิ์ผล ขาดความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานย่อยในกระบวนการยุติธรรม ขาดระบบการบริหารจัดการที่ดี และส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับหน่วยงานย่อยในกระบวนการยุติธรรมตามมา

(6) เน้นการอำนวยความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) มากกว่าการแก้แค้นทดแทน (retributive justice)

(7) เน้นการสร้างระบบที่มีความโปร่งใสและการตรวจสอบที่ดีควบคู่ไปกับบุคลากรที่มีคุณธรรม

(8) คำนึงถึงความเสมอภาคของชายและหญิงและคุ้มครองสิทธิพื้นฐานของบุคคล

(9) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาสังคม

(10) ให้ความสำคัญกับมาตรฐานความเป็นสากลและความร่วมมือระหว่างประเทศในกระแสโลกาภิวัตน์

2. ปัญหาระบบงานยุติธรรม: ปัญหาอันเกิดจากโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไทย

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี (2543) ได้เคยเสนอปัญหาของระบบยุติธรรมจากการวิเคราะห์ปัญหาอีกลักษณะหนึ่ง โดยเน้นระบบยุติธรรมเมื่ออยู่ภายใต้บริบทสังคมและวัฒนธรรมแบบไทยๆ ซึ่งเป็นมุมมองเชิงนามธรรมมาก แต่ก็ปรากฏตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงอัตลักษณ์ของคนไทยในการใช้กระบวนการยุติธรรม และได้ระบุชัดเจนว่า “ปัญหากระบวนการยุติธรรมเป็นปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไทย” ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ปัญหาของกระบวนการยุติธรรมจากมุมมองของคนนอกกระบวนการที่น่าสนใจ โดยระบุว่าสังคมไทยมีอุปสรรคของความยุติธรรม 6 ประการ คือ

(1) ขาดจิตสำนึกเรื่องความยุติธรรม โดยคนไทยทั่วไปมีลักษณะเห็นแก่ตัว เห็นแก่พวกพ้องมากกว่าเห็นแก่ความยุติธรรมของสังคมโดยรวม คนไทยจึงมิได้สนใจเรื่องความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมเท่าที่ควร

(2) โครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคมไทยมีลักษณะแนวดิ่ง หรือที่เรียกกันว่าเป็น “ระบบอุปถัมภ์” เป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์และพฤติกรรมของคนในสังคมจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน จากผลการวิจัยของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ เรื่องสังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นผลงานวิจัยด้านกฎหมายที่สะท้อนสังคมตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์กันทางดิ่งระหว่างผู้มีอำนาจกับผู้ไม่มีอำนาจ ผู้มีอำนาจเรียกว่านาย ผู้ไม่มีอำนาจเรียกว่าไพร่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวสืบเนื่องมาตลอด และกำหนดพฤติกรรมในสังคมจนถึงปัจจุบัน โดยคนจะแสวงหาอำนาจและอิทธิพลมาคุ้มกันตัว เมื่อความสัมพันธ์เป็นไปเช่นนี้แล้ว คนจะไม่นึกถึงความยุติธรรม โดยคนที่อยู่ข้างบนจะนึกเพียงว่าจะเอาเปรียบอะไรได้บ้าง จะโกงอะไรได้บ้าง

(3) ระบบอำนาจรัฐ ซึ่งมีทั้งระบบการเมืองและระบบราชการที่ไม่ถูกต้องแล้วรวมศูนย์อำนาจเป็นอุปสรรคต่อเรื่องความยุติธรรม เพราะถ้าระบบรัฐไม่ถูกต้องจะส่งความไม่ถูกต้องสู่ทุกองคาพยพของสังคม รวมทั้งกระบวนการยุติธรรมด้วย ทำให้จำเป็นต้องปฏิรูปการเมืองและระบบราชการ

(4) โครงสร้างที่รัฐมีอำนาจมาก อำนาจธุรกิจมาก แต่อำนาจประชาชนหรืออำนาจสังคมน้อย ทำให้ไม่เกิดความยุติธรรม คือ สิ่งที่มีอำนาจจะดึงทรัพยากรหรือสิ่งต่างๆ เข้าสู่ตัวเอง สิ่งที่ต้องการเห็นคือให้ประชาชนหรือสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น จะได้คานอำนาจรัฐ คานอำนาจธุรกิจ

(2) ปัญหาเกี่ยวกับระบบการดำเนินคดีอาญา ที่มีลักษณะนำคดีเข้าสู่ระบบยุติธรรมมากเกินไปจนเกินสมควร และขณะเดียวกันก็ไม่มีกระบวนการในการกลั่นกรองหรือเบี่ยงเบนคดี (screening or diversion) ออกจากขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมปกติ แต่จะส่งเรื่องทุกประเภทไปสู่ศาลก่อให้เกิดปัญหาคดีล้นศาลและผู้ต้องขังล้นเรือนจำ ขาดการจัดการอย่างเหมาะสมกับการกระทำความผิดแต่ละระดับ ขาดการตรวจสอบ การตรวจค้นและจับกุมที่มีประสิทธิภาพ และให้อำนาจในการควบคุมผู้ต้องสงสัยได้นานเกินสมควร ระบบการสอบสวนและฟ้องร้องมีการแยกจากกันโดยเด็ดขาด ทำให้การดำเนินคดีขาดประสิทธิภาพ ระบบการสั่งคดีของอัยการยังต้องมีการปรับปรุง มีทัศนคติในการเก็บตัวผู้ต้องหาและจำเลยไว้ในความควบคุมมากกว่าปล่อยชั่วคราว การให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายในคดีอาญายังขาดประสิทธิภาพและไม่เพียงพอ ยังมีได้ให้ความสำคัญกับศาลชั้นต้นเท่าที่ควร และการดำเนินคดีมีความล่าช้าซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพในการอำนวยความสะดวก

(3) ปัญหาเกี่ยวกับระบบการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิด ซึ่งกระบวนการยุติธรรมไทยยังไม่ประสบความสำเร็จในส่วนนี้ โดยยังคงละเลยหรือมองข้ามความสำคัญของการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิด เนื่องจากความคิदनักกฎหมายในกระบวนการยุติธรรมยังผูกติดกับเพียงการวินิจฉัยข้อถูกผิดของการกระทำและมุ่งผลักดันผู้กระทำความผิดเข้าสู่เรือนจำ ระบบการกำหนดโทษยังมีได้คำนึงถึงภูมิหลังของผู้กระทำความผิดอย่างจริงจัง และระบบราชทัณฑ์ยังไม่สามารถแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดได้อย่างแท้จริง

(4) ปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติโดยไม่ชอบจากบุคคลในกระบวนการยุติธรรม อันเป็นการล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยปรากฏปัญหาในหลายรูปแบบ ได้แก่ การคุกคามสิทธิของผู้ถูกกล่าวหา การละเลยไม่คุ้มครองสิทธิของผู้เสียหายและพยานเท่าที่ควร การเลือกปฏิบัติ การใช้ดุลพินิจที่ไม่เที่ยงธรรม การฉ้อราษฎร์บังหลวง การทำงานที่ล่าช้า

(5) กระบวนการยุติธรรมขาดการมีส่วนร่วมและการสนับสนุนจากประชาชน ซึ่งทำให้ขาดการตรวจสอบ ร่วมรับทราบปัญหาอุปสรรค ร่วมกำหนดนโยบายอันเป็นหัวใจของความสำเร็จของกระบวนการยุติธรรม

(6) กระบวนการยุติธรรมขาดองค์ความรู้และศักยภาพในการพัฒนา โดยหน่วยงานภายในและภายนอกยังขาดความเข้มแข็งทางวิชาการด้านนี้

(7) บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมขาดจิตสำนึกและขาดทัศนคติที่ดีในการให้บริการความยุติธรรมแก่ประชาชน เนื่องจากมีทัศนคติเชิงอำนาจนิยมและติดยึดในระบบเจ้าขุนมูลนาย

การแก้ไขปัญหาดังกล่าวจะแก้ไขได้หากมีการใช้กระบวนการใหม่ในการบริหารงานยุติธรรมทางอาญา 10 ประการ คือ

- (1) ปรับจากทัศนคติเชิงอำนาจไปสู่การให้บริการด้านความยุติธรรม
- (2) มีมุมมองในการทำงานที่คำนึงถึงผลสำเร็จของกระบวนการยุติธรรมโดยรวมมากกว่าของหน่วยงาน
- (3) เน้นการป้องกันควบคู่กับการปราบปราม
- (4) เน้นการสร้างทางเลือกใหม่ที่ไม่นำคดีเข้าสู่ระบบยุติธรรมและระบบศาลโดยไม่จำเป็น
- (5) เน้นการแก้ไขฟื้นฟูมากกว่าการลงโทษ

ขณะนี้อำนาจธุรกิจมาก เมื่อเกี่ยวข้องกับเงินเป็นแสนล้านเป็นล้านล้าน และเงินนั้นเคลื่อนไหวด้วยความรวดเร็วของแสง โดยเงินกว่าร้อยละ 90 ไม่ได้เคลื่อนไหวเพื่อสร้างเศรษฐกิจแต่เป็นการเก็งกำไร ทำให้เกิดความไม่ถูกต้องต่างๆ ซึ่งกระทบต่อความยุติธรรม เช่น การปันหุ้นมีกำไรมาก แต่ผู้ปันหุ้นไม่ติดคุก และมีบุคคลในกระบวนการยุติธรรมรวยขึ้นเพราะการไม่ติดคุก กล่าวคือเมื่อเงินมีอำนาจจะกระทบกระบวนการยุติธรรมอย่างหนัก

(5) ความล่มสลายของชุมชน ชุมชน หมู่บ้านในสมัยก่อนมีกระบวนการยุติธรรมในระดับชุมชนช่วยไกล่เกลี่ยระงับข้อขัดแย้ง ทำให้ไม่ต้องเข้าสู่ระบบความยุติธรรมของรัฐมากนัก แต่เมื่อความเป็นชุมชนล่มสลายลง กระบวนการยุติธรรมที่เคยมีอยู่ในระดับชุมชนก็ถูกกระทบไปด้วย กรณีต่างๆ แม้เป็นเรื่องเล็กน้อยก็ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทั้งหมด

(6) ระบบการเรียนรู้ การเรียนรู้แบบท่องจำของไทยทำให้เกิดจิตสำนึกของความถูกต้อง หรือ จิตสำนึกของความยุติธรรมที่ต้องอาศัยระบบคิดต่อเนื่อง แตกกิ่งก้านสาขาไปจึงจะเข้าใจเรื่องความยุติธรรมที่มีความสลับซับซ้อนได้

ปัญหาอันเกิดจากบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยนี้เป็นปัญหาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวไม่เหมือนใคร แต่เป็นปัญหาหลักที่มีความสำคัญต่อการหล่อหลอมขัดเกลาและผลิตซ้ำ “คนไทย” เข้าสู่สังคมไทยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งจำเป็นต้องรับไว้เป็นปัญหาพื้นฐานสำคัญและเป็นข้อจำกัดสำหรับ “ระบบยุติธรรมของไทย”

3. ปัญหาระบบงานยุติธรรม: ปัญหาอันเกิดจากอภิปรัชญาและเหี้ยออาชญากรรม

ผลจากวิจิตตภาพได้กรอบทัศน์ที่ให้ความสำคัญกับการจับผู้กระทำผิดมาลงโทษทำให้กระบวนการยุติธรรมกังวลต่อการคุ้มครองสิทธิของผู้ถูกกล่าวหาไม่ให้ถูกละเมิดโดยไม่เป็นธรรมจึงบริหารจัดการโดยมุ่งให้บริการต่อ “ผู้กระทำผิด” ในฐานะ “ประชาชน” ของการดำเนินกระบวนการค้นหาความจริงมากกว่าจะคำนึงถึง “เหี้ยออาชญากรรม” ผู้ได้รับความเสียหาย เหี้ยออาชญากรรมจึงมีบทบาทเหมือนผู้อยู่นอกของการดำเนินกระบวนการยุติธรรม ขาดการคุ้มครองเยียวยา และถูกมองข้ามความรู้สึกเจ็บปวดชอกช้ำที่ได้รับราวกับไม่มีอาชญากรรมเกิดขึ้น ซึ่งการปฏิบัติต่อเหี้ยออาชญากรรมดังประหนึ่ง “คนชายขอบกระบวนการยุติธรรม” (marginal man of criminal justice) (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548) นี่เป็นจุดอ่อนของระบบยุติธรรมทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยด้วย ดังที่ไชยงค์ คงจันทร์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “ศาลยุติธรรมกับการคุ้มครองผู้เสียหายตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540” พบว่า เหี้ยอจำนวนมากไม่กล้า ไม่เต็มใจเข้ามาพึ่งพากระบวนการยุติธรรมอาจด้วยความเกรงกลัวอับอาย เบื่อหน่ายรวมทั้งผิดหวังต่อการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม เขาเสนอแนะว่าควรให้การคุ้มครองสิทธิของเหี้ยอหรือผู้เสียหายเท่าเทียมกับผู้ต้องหาหรือจำเลยด้วยในส่วนที่รัฐสามารถกระทำได้

4. ปัญหาระบบงานยุติธรรม: ปัญหาอันเกิดจาก “นิติวิธี”

“นิติวิธี” เป็นวิจิตต วิจิตตภาพ วิถีให้เหตุผล วิถีปรับใช้กฎหมายของนักกฎหมาย อันเป็นปัญหาของนิติศาสตร์ไทยอยู่ในขณะนี้ซึ่งมีผลกระทบอย่างสูงต่อกระบวนการยุติธรรม คือ นิติศาสตร์และระบบกฎหมายไทยนั้นค่อนข้างจะยึดถือตัวบทกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือประมวลกฎหมาย เป็นหลักสำคัญที่สุด และ

กฎหมายไทยยังยึด “นิติวิธี” ที่เคร่งครัดยึดถือตัวบทกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว นิติวิธีของกฎหมายไทยนั้นเปิดกว้าง ดังปรากฏชัดอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 4 บัญญัติว่า “กฎหมายนั้นต้องใช้ในบรรดากรณีซึ่งต้องด้วยบทบัญญัติใดๆ แห่งกฎหมายตามตัวอักษร หรือตามความมุ่งหมาย ของบทบัญญัตินั้นๆ เมื่อไม่มีบทกฎหมายที่จะยกมาปรับคดีได้ ให้วินิจฉัยคดีนั้นตามจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่น ถ้าไม่มีจารีตประเพณีเช่นนั้น ให้วินิจฉัยคดีเทียบบทกฎหมายที่ใกล้เคียงอย่างยิ่ง และถ้าบทกฎหมายเช่นนั้นก็ ไม่มีด้วย ให้วินิจฉัยตามหลักกฎหมายทั่วไป”

ในหลายชุมชนของไทย พบว่ามีธรรมเนียมชุมชน มีกฎ ระเบียบ จารีตประเพณีต่างๆ ที่เป็นที่ยอมรับ บังคับใช้กันในชุมชน แต่เมื่อมีการปฏิรูปกฎหมาย ใช้ประมวลกฎหมายตามแบบอย่างของตะวันตก เราก็ยึดถือ ประมวลกฎหมายหรือตัวบทกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นสรณะ กระบวนการยุติธรรมก็ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ของกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือนิติบัญญัติ ปัญหาคือทำอะไรที่จะให้มีการนำธรรมเนียมชุมชน กฎ ระเบียบ จารีตประเพณีต่างๆ ของชุมชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการฟื้นฟู อนุรักษ์ จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ และโดยเฉพาะเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน” มาใช้บังคับ ได้ ถ้าเราใช้กฎหมายของส่วนกลางเป็นเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว จะทำให้เกิดการกระทบกระทั่ง ความลักลั่น ขัดแย้งตลอดเวลา ในการที่จะพิจารณารับข้อพิพาทระหว่างราชการที่ถือกฎหมายฉบับหนึ่ง แต่ประชาชนในชุมชน ท้องถิ่นยึดถือกฎระเบียบอีกแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างตรงข้ามกัน ถ้าทำเป็นไม่รู้ไม่睬ให้การรับรองถึงความชอบธรรม ความถูกต้องของธรรมเนียมชุมชนเหล่านี้แล้ว ก็ยากที่จะทำให้ระบบกระบวนการยุติธรรมนั้นสามารถจัดการกับ ปัญหาความลักลั่นขัดแย้งได้อย่างลงตัว

ปัญหาอาชญากรรมและแนวโน้มการกระทำผิดใน 20 ปีข้างหน้า

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ และ จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย (2547) ได้ระบุแนวโน้มปัญหาอาชญากรรมและ การกระทำผิดของเด็กและเยาวชนในสองทศวรรษต่อไป มีลักษณะน่าสนใจ ดังนี้

1. ปัญหาอาชญากรรมตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมวัฒนธรรม

Gene (1994) หนึ่งในนักพยากรณ์แนวโน้มอาชญากรรมในอนาคตได้ทำนายทิศทางอาชญากรรม ในศตวรรษที่ 21 ไว้ตอนหนึ่งว่า “ลัทธิพหุวัฒนธรรมและความไม่ผสมกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกัน” (multiculturalism and heterogeneity) ก่อให้เกิดภาวะไร้ระเบียบ ความแปลกแยกและความโดดเดี่ยว ในสังคม ดังเช่น ประเทศญี่ปุ่น เดนมาร์ก จีน และกรีก ในปัจจุบันกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาการเติบโตการค้า ระหว่างประเทศทำให้เกิดการแพร่ขยายแนวคิดทางสังคมใหม่ๆ ขึ้น จนกระทั่งความหลากหลายในสังคมจะ กลายเป็นกฎเกณฑ์ประการหนึ่งของสังคมในศตวรรษที่ 21 และความล้มเหลวที่จะเตรียมแผนการไว้รองรับจะเป็น ช่องว่างให้เกิดปัญหาอาชญากรรมที่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่มีลักษณะไม่ผสมกลมกลืน เป็นเนื้อเดียวกัน

ดังนั้น ปัญหาแรงงานต่างด้าวและครอบครัวที่พักอาศัยอยู่ในประเทศไทยทั้งที่ขึ้นทะเบียนแรงงานอย่างถูกต้องและที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนฯ ให้ถูกต้อง ซึ่งมีถิ่นที่พำอาศัยกระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศยากแก่การควบคุม นั้น จัดว่าเป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการประกอบอาชญากรรมในไทยในช่วงเวลา 20 ปีข้างหน้าอย่างมากหากมิได้เตรียมแผนการที่จะป้องกันในชุมชนระดับรากหญ้าไว้แต่เนิ่นๆ รวมทั้งปัญหาอาชญากรรมกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายไร้พรมแดน ยังจะเกิดขึ้นและทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ อาชญากรรมข้ามชาติ การค้ามนุษย์ อาชญากรรมที่กระทำเป็นองค์การ รวมทั้งอาชญากรรมต่อรัฐในลักษณะของการก่อการร้ายรูปแบบต่างๆ อีกด้วย

2. ลักษณะทางประชากรของอาชญากรรมที่จะเกิดขึ้นใน 20 ปีข้างหน้า

การพยากรณ์แนวโน้มทิศทางอาชญากรรมในสังคมโลกบ่งชี้ว่า ในทศวรรษหน้าผู้มีความรู้ ผู้หญิง เด็ก และเยาวชนจะกระทำความผิดมากขึ้น (Schmallegger, 1996) เมื่อพิจารณาข้อมูลของประเทศไทยในปัจจุบัน ก็มีแนวโน้มไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน คือ มีผู้กระทำความผิดที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีเป็นส่วนใหญ่ หนังสือพิมพ์เพิ่มมากขึ้นและกระทำความผิดในคดีอุกฉกรรจ์เพิ่มขึ้น แม้ว่าจะไม่มีการบันทึกตัวเลขทางสถิติก็ได้อย่างชัดเจนก็ตาม ส่วนผู้หญิงที่ประกอบอาชญากรรมและต้องโทษจำคุกก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น แนวโน้มอาชญากรรมที่เข้าสู่ระบบยุติธรรมใน 20 ปีข้างหน้า จึงมีลักษณะทางประชากรโน้มเอียงไปสู่กลุ่มผู้มีความรู้ ผู้หญิง และเด็กเยาวชนมากขึ้นตามลำดับ ขณะที่การกระทำความผิดโดยผู้ใหญ่มิได้ลดจำนวนความถี่และความรุนแรงลงแต่อย่างใด

3. ปัญหาการล่มสลายของสถาบันครอบครัว: ต้นทางของปัญหาอาชญากรรมในอนาคต

คณะกรรมการพัฒนาการศึกษาอบรมและเลี้ยงดูเด็ก (2535) ทำการศึกษาวิจัยพบว่าโครงสร้างสังคมไทยมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงจากลักษณะครอบครัวขยายที่มีสมาชิกร่วมอยู่ในครอบครัวไม่ต่ำกว่า 3 ช่วงอายุ มาเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีเฉพาะบิดามารดาและลูกมากขึ้น ทำให้ครอบครัวมีลักษณะเล็กลง โดยเฉพาะครอบครัวในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งเด็กที่อยู่ในครอบครัวที่มีขนาดเล็กจะมีที่พึ่งทางจิตใจน้อยกว่าเด็กในครอบครัวแบบขยาย และส่งผลต่อไปถึงสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในภายหลัง

ส่วนเรื่องของความสัมพันธ์ในครอบครัวไทยก็มีแบบแผนการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจบีบบังคับให้ทั้งพ่อและแม่ต้องออกทำงานนอกบ้าน จึงมีเวลาอยู่กับครอบครัวน้อยลง เกิดความเครียดทางอารมณ์ ขาดความอดทนและการแสดงออกถึงความเอื้ออาทร อันเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งของการทะเลาะวิวาทและความแตกแยกในครอบครัว และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา กฎหมายกำหนดให้ศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง ศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัด และศาลจังหวัดแผนกคดีเยาวชนและครอบครัว เป็นศาลที่พิจารณาคดีแพ่งที่เกี่ยวข้องกับการฟ้องหย่า ฟ้องขอให้การสมรสเป็นโมฆะ เพิกถอนการสมรส รับรองบุตร และเรียกค่าอุปการะเลี้ยงดู แทนศาลแพ่งและศาลจังหวัด ซึ่งคดีฟ้องหย่าได้กลายมาเป็นคดีที่ขึ้นสู่ศาลเยาวชนและครอบครัวสูงสุดตลอดมา และมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นตามสภาพการล่มสลายของสถาบันครอบครัวที่เป็นปัญหาสังคมควบคู่กับสภาพการพัฒนาและการกลายเป็นสังคมเมืองของประเทศกำลังพัฒนาผสมผสานกับภาวะเศรษฐกิจถดถอยที่ประเทศประสบอยู่เป็นครั้งคราว

อย่างไรก็ตาม ต้องไม่ลืมว่าสถิติการฟ้องหย่าในศาลเยาวชนเหล่านี้เป็นเพียงเศษเสี้ยวหนึ่งของปัญหา การล่มสลายของสถาบันครอบครัวที่แท้จริงในสังคมไทย เพราะเหตุที่ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนมักจะอยู่กันกัน ฉันทามีกรรมมากกว่าจดทะเบียนสมรสทำให้เรื่องราวของการหย่าร้างในลักษณะนั้นไม่ได้ถูกบันทึกอย่างเป็นทางการไว้ แต่ปรากฏเป็นปัญหาทางสังคมและปัญหาอาชญากรรมตามหน้าหนังสือพิมพ์ที่แม่นำลูกไปทิ้ง หรือ ฆ่า หรือพยายามฆ่า รวมทั้งปัญหาการทักแท้ง ปัญหาการกระทำทารุณกรรมต่อเด็ก ฯลฯ ตามมาอีกมาก

“ยุติธรรมชุมชน” คือ ช่องว่างที่ขาดหายไปของกระบวนการยุติธรรม

ระบบยุติธรรมที่ขาดการหยั่งลึกถึงรากฐานชุมชนจะทำให้การควบคุมอาชญากรรมทุกรูปแบบกระทำได้อย่าง การที่ระบบยุติธรรมไม่ให้ความสำคัญกับชุมชน หรือชุมชนเข้าถึงระบบยุติธรรมได้ยากนั้นวิเคราะห์ได้ว่าเกิดจากปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากช่องว่างของบทบาทและหน้าที่ในการป้องกันอาชญากรรมระหว่างรัฐกับชุมชน

การที่ “รัฐ” เข้มแข็งขึ้น และ “ชุมชน” รวมทั้ง “ประชาสังคม” อ่อนแอลงนั้นมีข้อสรุปจากการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “บทบาทของประชาสังคมกับกระบวนการยุติธรรม” จัดโดย คณะกรรมการนโยบายสังคม แห่งชาติและสถาบันกฎหมายอาญา เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2543 ระบุว่าอาจเนื่องมาจากความสัมพันธ์ในเชิงเผด็จการอำนาจนิยมที่แยกกระบวนการยุติธรรมออกจากประชาสังคม โดยประชาสังคมมีหน้าที่สนองรับสิ่งที่ กระบวนการยุติธรรมให้มาเท่านั้น ซึ่งปรากฏการณ์ทางสังคมนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบตามมาคือ ประชาชนมีบทบาทในการรักษาความสงบและปลอดภัยในสังคมน้อยลงหรือไม่มีเลย และรู้สึกว่ามีใช้ระของตน หากเป็นของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยเฉพาะตำรวจ จึงผลกระทบในการรักษาความสงบและปลอดภัยไปให้เจ้าหน้าที่ เช่น ตำรวจและฝ่ายปกครอง คดีความบางประเภทเป็นเรื่องที่สามารถไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทกันได้ชุมชน กลับไม่มีใครจัดการเพราะไม่ได้รับมอบหมาย และเข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่ของตน ผลักภาระไปให้กระบวนการยุติธรรม เป็นผู้ดำเนินการชี้ขาด เสียเงินทอง เสียเวลาทั้งของรัฐและประชาชนเป็นจำนวนมาก ผลที่ตามมาคือเจ้าหน้าที่ต้อง รับภาระหนักทั้งๆ ที่จำนวนและความสามารถจำกัด การทำงานของเจ้าหน้าที่จึงมิได้ผลสมความต้องการ ทั้งของ ประชาชนและของเจ้าหน้าที่เอง และเมื่อมีความรู้สึกเช่นนั้นเกิดขึ้น ประชาชนและเจ้าหน้าที่ทางเห็นกันและกัน ความห่างเหินทำให้ฝ่ายเจ้าหน้าที่ขาดผู้ควบคุมดูแล และเมื่อเผชิญกับความเย้ายวนรูปต่างๆ เจ้าหน้าที่ซึ่งโดย หลักการและกำเนิดเป็นผู้ที่ควรจะให้บริการประชาชนก็หันไปสนองความเย้ายวนเหล่านั้น ยิ่งห่างประชาชนออกไป เท่าใด โอกาสที่จะกลายเป็นทราชหรือทุจริตหรือทั้งสองอย่างก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น

ยุติธรรมชุมชน: พื้นภูมิปัญญาไทยในอดีต...พัฒนาสู่อนาคต

ยุติธรรมชุมชนไม่ใช่เรื่องใหม่ในสังคมไทย แท้ที่จริงเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม ถึงขนาดมีกฎหมายรองรับ เป็นหลักเป็นฐานชัดเจน เพียงแต่ในยุคสมัยแห่งการสร้าง “รัฐชาติ” สมัยใหม่ โดยเฉพาะ ในยุคที่ต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากการล่าอาณานิคมของโลกตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ประเทศไทยมีความจำเป็นต้องพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามอย่างตะวันตก ในด้านกฎหมายก็มีความจำเป็นต้องรับระบบ กฎหมายของตะวันตกมาใช้ ภูมิปัญญาไทยในเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน” จึงถูกมองแบบเหมารวมว่าเป็นเรื่องล้าสมัย

และป่าเถื่อน ทั้งๆ ที่หลายเรื่องเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความคิด และความเชื่อของสังคมไทย จนเมื่อ
กาลเวลาผ่านไประยะหนึ่ง ก็พบว่าระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมที่เอื้ออย่างตะวันตก และยังไม่สามารถ
หยั่งลึกถึงรากฐานชุมชนหรือสังคมนับว่ารากหญ้าของสังคมไทยนั้น มีปัญหาดังที่กล่าวข้างต้น

ในปัจจุบันสังคมไทยกำลังกลับมาทบทวน “ของดีที่มีอยู่เดิม” เพื่อฟื้นฟูและพัฒนาขึ้นมาใช้ใหม่
ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นแทบจะทุกวงการ ทุกศาสตร์ และสาขาอาชีพ เช่น แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โครงการหนึ่ง
ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ แพทย์แผนไทย สมุนไพรไทย ป่าชุมชน ชมรมรักษาลุ่มน้ำต่างๆ ไม่เว้นแม้แต่ระบบการเมือง
การปกครอง ซึ่งทิศทางมุ่งไปสู่การคืนอำนาจให้ชุมชนโดยการกระจายอำนาจมากขึ้น กล่าวโดยสรุป สังคมไทยกำลัง
ให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น ดังนั้น “ยุทธธรรมชุมชน” ก็อยู่ในกระแสเช่นเดียวกัน

เหตุผลประการหนึ่งที่สังคมไทยกำลังให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น ก็เพราะถ้าชุมชนได้รับโอกาส
หรือมีอำนาจในการบริหารจัดการหรือดูแลชุมชนท้องถิ่นตัวเองมากขึ้น ชุมชนท้องถิ่นนั้นก็จะมีสภาพดังที่ ธเนศวร
เจริญเมือง (2544) ได้กล่าวไว้ว่า ในสังคมที่ระบบการปกครองท้องถิ่นเข้มแข็ง ประชาชนมีความรัก ความ
ภาคภูมิใจและปกป้องรักษาท้องถิ่นของเขาเอง มีบทบาทในการปกครองท้องถิ่นอย่างแข็งขัน โดยเฉพาะการ
ตรวจสอบการทำงานของผู้ที่ได้รับการเลือกตั้ง ผู้บริหารท้องถิ่นจึงต้องทำงานเพื่อรับใช้ท้องถิ่นอย่างจริงจัง ท้องถิ่น
จึงเป็นชุมชนที่น่าอยู่ เช่น โรงเรียนประถมและมัธยมของชุมชนมีคุณภาพดี ไม่เก็บค่าเล่าเรียน หนังสือเรียนก็ไม่
ต้องซื้อ มีรถรับส่งนักเรียน อาคารบ้านเรือนเป็นระเบียบ สะอาด มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น สองข้างทางมีต้นไม้
ร่มรื่น ไม่มีการวางของขายเกะกะทางเท้า ถนนมีทางจักรยาน ไม่มีปัญหาจราจรติดขัดเพราะชุมชนมีระบบขนส่ง
มวลชน แม่น้ำ ลำธารใสสะอาด ริมฝั่งมีสนามหญ้าและไม้ใหญ่ให้คนพักผ่อนและเดินเล่น มีสวนสาธารณะมากมาย
ทั้งเล็กและใหญ่ ผู้คนสดชื่นอารมณ์ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส เพราะอยู่ในบ้านเมืองที่น่าอยู่ จะข้ามถนนก็ข้ามตรงทางม้า
ลาย รถมายังทางม้าลายก็หยุดทุกครั้ง เพราะคนคือทรัพยากรอันดับหนึ่งของสังคม ไม่ใช่รถสำคัญที่สุด การขับขี
ยานพาหนะ ทุกคนเคารพกฎจราจรอย่างเคร่งครัด

ผิดกับสังคมที่ระบบการปกครองท้องถิ่นอ่อนแอ ที่ประชาชนไม่ค่อยรู้จักและไม่มีความใกล้ชิดกับ
ผู้บริหารองค์กรท้องถิ่น ไม่ค่อยสนใจการบริหารท้องถิ่น แต่จะรู้จักและเคารพข้าราชการประจำที่มาจากการแต่งตั้ง
มากกว่า สื่อมวลชนก็คอยรายงานข่าวของข้าราชการประจำและข่าวรัฐบาลกลางมากกว่า แต่ละคนจะคอยเอาใจ
ข้าราชการประจำและผู้นำจากส่วนกลาง ชาวท้องถิ่นไม่ค่อยมีคนสนใจ ผู้บริหารท้องถิ่นก็ทำงานเหมือนกับไม่ได้
สร้างโครงการใหม่ๆ ในสังคมเช่นนี้ บ้านเมืองมักไม่เป็นระเบียบ ทางเท้ามีแต่คนวางของขายจนเดินลำบาก ทาง
จักรยานไม่มี อากาศร้อนอบอ้าวเพราะสองข้างถนนไม่มีต้นไม้ มีแต่ต้นไม้เทียมๆ ในกระถาง ป้ายโฆษณาสินค้า
มากมายไร้ระเบียบ การจราจรติดขัดเพราะรถส่วนตัวมากเกินไป เพราะระบบขนส่งมวลชนไร้ประสิทธิภาพ
ประชาชนก็ไม่ผลัดกันให้องค์กรปกครองท้องถิ่นแก้ไข แต่ดันร่นหาซื้อรถส่วนตัวกันตามยถากรรม สองข้างแม่น้ำก็
มีแต่ร้านค้าของเอกชนที่หากำไรจากริมฝั่งน้ำซึ่งควรจะเป็นสมบัติของส่วนรวม บ้านเมืองมีสวนพักผ่อนหย่อนใจ
น้อยมาก ประชาชนอยากพักผ่อนก็ต้องไปศูนย์การค้า ไม่มีสนามเด็กเล่น สนามกีฬา หรือหอแสดงดนตรี โรงเรียน
ขององค์กรปกครองท้องถิ่นก็มีคุณภาพไม่สูง พ่อแม่ผู้ปกครองต้องดิ้นรนหาเงินส่งลูกเข้าโรงเรียนเอกชนที่มีราคา

แพง รถโรงเรียนก็ไม่มี ผู้ปกครองต้องขับไปส่งเอง เจอปัญหาหนักติด ต้องเดินทางไปโรงเรียนไกลๆ โรงเรียนไม่มีตู้ใส่หนังสือให้นักเรียน นักเรียนต้องแบกหนังสือหนักกลับไปกลับทุกวัน ฯลฯ

นอกจากนี้ ผู้บริหารท้องถิ่นยังมีเครื่องแบบคล้ายของข้าราชการประจำเพราะข้าราชการมีอำนาจมาก ใครก็อยากเป็นข้าราชการ ในสังคมเช่นนี้พฤติกรรมต่างๆ และแนวโน้มของเหตุการณ์ทั้งหลายจะมุ่งไปที่ข้าราชการที่ส่งมาจากส่วนกลาง การตัดสินใจในโครงการต่างๆ ก็อยู่ในอำนาจของคนจากส่วนกลาง คนท้องถิ่นมีหน้าที่รับฟังและปฏิบัติตาม ไม่มีอำนาจจัดการท้องถิ่นของตนเอง ฯลฯ

จากมุมมองของธเนศร์ เจริญเมือง ดังกล่าวน่าจะนำมาใช้พิจารณาวิเคราะห์กระบวนการยุทธธรรมได้เช่นเดียวกัน ปัจจุบันกระบวนการยุทธธรรมกำลังอยู่ภายใต้กระแสการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และหันกลับมามอง “ของดีที่มีอยู่เดิม” เหมือนเช่นวงการอื่นๆ เพื่อที่จะค้นหาภูมิปัญญาไทย รวมทั้งสืบค้นประสบการณ์และบทเรียนจากต่างประเทศแล้วพัฒนาต่อยอดให้เหมาะสมสอดคล้องกับสังคมไทย

นี่คือเหตุผลและความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาวิจัย เรื่อง “ยุทธธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุทธธรรม”

ยุติธรรมชุมชน: ความหมาย หลักการ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

บทนำ

ในกระแสสังคมปัจจุบัน หากจะถามเด็กเยาวชนผู้เป็นอนาคตของสังคมรวมทั้งสอบถามผู้คนทั่วไปว่า “ความยุติธรรมคืออะไร?” ก็มักจะได้รับคำตอบว่า “ความยุติธรรม คือ การเอาคนไปเข้าคุก” หรือบ้างก็ตอบว่า “ความยุติธรรม คือ การลงโทษต่อความผิดที่คนนั้นๆ ได้กระทำลงไป”

นี่คือความยุติธรรมตามแนวคิดของระบบงานยุติธรรมทางอาญากระแสหลัก และคือฐานคติที่ถูกตอกย้ำในหัวใจของเพื่อนมนุษย์ ครอบครัวระบบคิดของสังคมกว่า 200 ปี นับตั้งแต่ที่มีการออกแบบและนำกระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนมาใช้ในประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่งของสังคมโลก

อย่างไรก็ตาม เมื่อประมาณ 30 ปี ที่ผ่านมามีกระบวนการทัศน์ใหม่เกิดขึ้นในระบบวิธีคิดเกี่ยวกับความยุติธรรม เป็นผลให้เกิดการตั้งคำถามและนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบบงานยุติธรรมของสังคมโลกไปจากยุติธรรมกระแสหลักที่ยึดมั่นถือมั่นกันมา รวมทั้งมีผลให้คำตอบต่อคำถาม “ความยุติธรรมคืออะไร?” ของผู้คนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป โดยคำตอบสำหรับคำถามดังกล่าวนี้ใช้ “ชุมชน” เป็นฐานคติในการอธิบายแทนการใช้ “กระบวนการยุติธรรมเชิงสถาบัน” เป็นหลัก เรียกว่าเป็นการเปลี่ยนวิธีการอธิบายความยุติธรรมจากการใช้ทฤษฎีความยุติธรรมของเจ้าหน้าที่รัฐผู้ทรงอำนาจที่ให้ความสำคัญกับ “ผู้กระทำผิด” อธิบายความยุติธรรมด้วยการ “ลงโทษ” มาใช้ทฤษฎีความยุติธรรมของชุมชนซึ่งให้ความสำคัญกับ “เหยื่ออาชญากรรม” อธิบายความยุติธรรมว่าเกิดขึ้นได้ด้วย “การผนึกกำลังจัดระเบียบชุมชนและเยียวยาสมานฉันท์” แทน

อาชญากรรมทั้งปวงเกิดจากชุมชน ฉะนั้น

ความแปลกแยกในชุมชนเป็นรากเหง้าให้อาชญากรรมและการกระทำผิดกฎหมายรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้น กล่าวคือ

▶ อาชญากรรมมีองค์ประกอบที่บั่นทอนความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำผิดกับเหยื่ออาชญากรรมของเขาอย่างเข้มแข็ง รวมทั้งสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้กระทำผิดกับชุมชนของเขาก็ถูกสะบัดลงเมื่อกลไกของระบบยุติธรรมหลักแยกตัวผู้กระทำผิดออกจากชุมชนไปพร้อมๆ กับการไม่ให้ความสำคัญแก่ชุมชน

▶ ผู้กระทำผิดขาดสามัญสำนึกว่าพฤติกรรมของเขาส่งผลกระทบต่อผู้อื่นในชุมชนอย่างไร

▶ ผู้กระทำผิดขาดการส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดสัมพันธ์ภาพที่เข้มแข็งต่อผู้อื่น

▶ บางสิ่งบางอย่างในชุมชนได้เสื่อมสลายลงจนทำให้สมาชิกคนหนึ่งๆ ไม่รู้สึกรับผิดชอบต่อสมาชิก

คนอื่นๆ ของชุมชน โดยองค์ประกอบชุมชนด้านลบเหล่านี้ ได้แก่ ความยากจน ความโดดเดี่ยว ความกลัว อคติ ความโกรธแค้น ความชิงชัง ความรุนแรง และการเสพติด

รากเหง้าแห่งปัญหาและความแปลกแยกเหล่านี้ทำให้อาชญากรรมเกิดขึ้นมาในชุมชนหรือในทางกลับกันทำให้ชุมชนบางแห่งกลายเป็นแหล่งเพาะปัญหาอาชญากรรมและผลิตอาชญากรรมสู่สังคม

ความยุติธรรมทั้งปวงเกิดจากชุมชน ฉะนั้น

ชุมชนเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนโยงใยกันไปมาทั้งด้านภูมิศาสตร์ ความเชื่อมั่นศรัทธา เพศสภาพ สังคม เศรษฐกิจ ภาษา รวมทั้งเอกลักษณ์อันหลากหลายที่เราทุกคนต่างก็ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของข่ายใยความผูกพันของชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งเช่นเดียวกับที่คนอื่นต่างก็ผูกพันกับชุมชนของเขาทั่วประเทศและทั่วโลก องค์ประกอบที่บ่มเพาะรากฐานของชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะไม่แตกต่างกัน โดยองค์ประกอบชุมชนด้านเสริมพลัง ได้แก่ ความเชื่อมั่น ศรัทธา การให้อภัย การรับขวัญ การแบ่งปัน ความรัก ความยกย่องให้เกียรติ และองค์กรชุมชน

ยุทธธรรมชุมชน เป็นนวัตกรรมยุทธธรรมในลักษณะแนวคิดและยุทธวิธีที่ปรากฏขึ้นร่วมสมัย ยุทธธรรมชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกิจเชิงปฏิบัติการของกระบวนการยุทธธรรมในการขับเคลื่อนพันธกิจ “ชุมชนปลอดภัย” ให้ได้ผลบรรลุเป้าหมายสอดคล้องกับวิถีชีวิตตามความเป็นจริงของชุมชน โดยเน้นดำเนินกิจกรรมยุทธธรรมในพื้นที่ชุมชนซึ่งเป็นสถานที่เกิดอาชญากรรมและเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับผลกระทบสูงสุดทั้งจากบรรดาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นและจากการตอบโต้ของกระบวนการยุทธธรรมแต่ไม่เน้นการดำเนินการในกระบวนการยุทธธรรมซึ่งเป็นสถาบันที่สังคมสร้างขึ้น ยุทธธรรมชุมชนเสนอทางออกเพื่อทบทวนว่าแนวนโยบายของกระบวนการยุทธธรรมกระแสหลักจะสามารถสร้าง “ชุมชนปลอดภัย” ให้เกิดขึ้นในสถานที่อยู่อาศัยและที่ทำงานได้อย่างไร

ดังนั้น ในการป้องกันแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดจึงต้องถามกลับไปที่ชุมชนในฐานะต้นธารของปัญหาหรือแหล่งก่อกำเนิดอาชญากรรม รวมทั้งแหล่งประสาทความยุติธรรมที่ระดับรากแก้วของสังคม

ยุทธธรรมชุมชน: นิยามความหมายเชิงวิชาการ

นิยามของนักวิชาการตะวันตก

บรรดานักวิชาการด้านอาชญาวิทยาและงานยุติธรรมชาวตะวันตก ต่างให้นิยามความหมายของยุทธธรรมชุมชนไว้หลากหลายแต่มีเอกภาพทางความคิดบางประการร่วมกัน ดังนี้

ยุทธธรรมชุมชน คือ วิธีการในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นหุ้นส่วนในการดำเนินกิจกรรมการควบคุมอาชญากรรมและแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยตามความคิดของ McCold and Wachtel (1997) เพิ่มเติมว่า ชุมชนตามนิยามนี้มีได้หมายถึงชุมชนตามพื้นที่แต่หมายถึงชุมชนตามหน้าที่ที่เกิดจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม

ยุทธธรรมชุมชน หมายถึง มาตรการหรือยุทธวิธีในการลดและป้องกันอาชญากรรมโดยวิธีการดังกล่าวมีลักษณะที่สร้างหรือเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าร่วมเป็นหุ้นส่วน ขณะที่แนวนโยบายแบบยุทธธรรมชุมชนจะให้ความสำคัญกับการเผชิญหน้าอาชญากรรมและการกระทำผิดด้วยวิธีการเชิงรุก แก้ปัญหาทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลในการป้องกัน ควบคุม ลด และเยียวยาความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างและรักษา

ความปลอดภัย ความเข้มแข็งมีชีวิตชีวา และความยุติธรรมของชุมชน รวมทั้งพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน (Roman and group, 2002)

ยุติธรรมชุมชน คือ การกระทำระดับรากแก้วที่ประชาชน องค์กรชุมชน และระบบยุติธรรมจะสามารถใช้ควบคุมอาชญากรรมและความไร้ระเบียบของสังคมได้ (Karp and Clear, 2000)

เมื่อถอดรหัสนิยาม “ยุติธรรมชุมชน” จากบรรดานิยามความหมายของนักวิชาการตะวันตก สรุปได้ว่า นิยามยุติธรรมชุมชนมีสาระสำคัญ คือ

1. เป็นยุทธศาสตร์เชิงปฏิบัติการในรูปของมาตรการหรือวิธีการหรือกระบวนการที่กระทำในชุมชนระดับรากแก้ว
2. ชุมชนต้องเป็นองค์ประกอบสำคัญในการมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วน
3. กิจกรรมหลักๆ ของยุติธรรมชุมชน คือ การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและความไร้ระเบียบของชุมชน การแก้ไขจัดการปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ การเสริมพลังเยียวยาความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม และส่งผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน
4. กิจกรรมที่ดำเนินการมีลักษณะเชิงรุกมากกว่าตั้งรับปัญหาที่ปลายทาง
5. มีเป้าหมายสำคัญในการสร้างพลังความเข้มแข็งให้ชุมชน รักษาความปลอดภัย อำนวยความสะดวกยุติธรรมระดับชุมชน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน

นิยามของนักวิชาการไทย

ยุติธรรมชุมชน เป็นแบบแผนของกลยุทธ์เชิงรุกที่เน้นป้องกันอาชญากรรมด้วยการทำงานร่วมกันของชุมชนในลักษณะของ “หุ้นส่วน” ที่เข้มแข็งระหว่าง “องค์กรภาครัฐ” ที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อความปลอดภัยของสาธารณะกับ “ชุมชน” เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ปลอดภัย และมีคุณภาพชีวิตที่ดีในชุมชนนั้นๆ (กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ และ จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2547)

ยุติธรรมชุมชน คือ การทำงานร่วมกันแบบเป็นหุ้นส่วนใดๆ ระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (และหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ ทั้งหลาย) กับชุมชน การทำงานร่วมกันแบบเป็นหุ้นส่วนนั้นเป็นการทำงานโดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางเพื่อการป้องกันหรือควบคุมอาชญากรรมโดยตรงและโดยอ้อมในระดับเพื่อนบ้านหรือในระดับชุมชน (สมชาติ เอี่ยมอนุพงษ์, 2547)

ยุติธรรมชุมชนมี 2 รูปแบบ คือ ยุติธรรมชุมชนในกระบวนการทัศนคติความยุติธรรมอาญา ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเกิดขึ้นได้เมื่อรัฐอนุญาตให้เข้ามามีส่วนร่วมและรัฐเป็นผู้กำหนดว่าจะให้ใครหรือชุมชนใดเข้ามามีส่วนร่วมได้ เช่น อาสาสมัครคุมประพฤติ และยุติธรรมชุมชนในกระบวนการทัศนคติความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือการที่ชุมชนเป็นตัวหลักในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรม ส่วนรัฐเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้อำนวยความสะดวกหรือเป็นเจ้าของอำนาจเป็นผู้ให้การสนับสนุนให้ชุมชนทำหน้าที่ได้ โดยชุมชนในงานยุติธรรมชุมชนรูปแบบนี้มีบทบาทหน้าที่สำคัญ 3 ประการ คือ การแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดในชุมชน การระงับข้อพิพาทในวิถีทางความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และ การป้องกันปัญหาอาชญากรรม (อังคณา บุญสิทธิ์, 2549)

สำหรับโครงการพัฒนาระบบงานยุทธธรรมชุมชน กระทรวงยุติธรรม ได้กำหนดนิยามว่า “ยุทธธรรมชุมชน” หมายถึง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีส่งเสริมสนับสนุนหรือกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วนในการป้องกัน ควบคุม จัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิด ตลอดจนคืนคนดีกลับสู่ชุมชนด้วยการฟื้นฟูระบบยุติธรรมเชิงจารีตและ/หรือพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเข้าถึงความยุติธรรมและเพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพและความสมานฉันท์ และมีกลไกการทำงานตามระบบยุติธรรมชุมชนที่เชื่อมโยงกับระบบยุติธรรมหลักผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุติธรรมจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549)

อย่างไรก็ตาม ในการทบทวนวรรณกรรมครั้งนี้ ผู้วิจัยสังเคราะห์นิยามศัพท์ของยุทธธรรมชุมชนไว้ในเชิงปรัชญา “ยุทธธรรมชุมชน” เป็นปรัชญาที่บูรณาการแนวคิดหลากหลายเกี่ยวกับงานยุติธรรมร่วมสมัยที่มีฐานคติและหลักการเดียวกันเข้าด้วยกัน ได้แก่ หลักการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ การเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม และ ตำรวจชุมชน ดังนั้น ยุทธธรรมชุมชนจึงไม่ใช่ “วิธีการใหม่” ในการจัดการกับ “ปัญหาอาชญากรรมเดิมๆ” แต่เป็น “วิธีคิดใหม่” ในการจัดการกับ “ความยุติธรรม” ด้วยการจัดวางชุมชนและเหยื่ออาชญากรรมที่เคยถูกระบบยุติธรรมหลักกละเลยไปมาเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมการอำนวยความสะดวก

ในเชิงนโยบายอาญา “ยุทธธรรมชุมชน” คือ กลุ่มเครื่องมือหรือกลไกการอำนวยความสะดวกยุติธรรมชุดใหม่ที่ใช้เป็นกลยุทธขับเคลื่อนระบบไปข้างหน้าเพื่อกำหนดปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมตามสถานการณ์เฉพาะของชุมชน

ในทางปฏิบัติ “ยุทธธรรมชุมชน” หมายถึง การที่ชุมชนมีอำนาจบังคับควบคุมและจัดการปัญหาของชุมชนด้วยการอำนวยความสะดวกยุติธรรมตามความเหมาะสมจำเป็นของตนเอง

ข้อสังเกตเกี่ยวกับนิยามยุทธธรรมชุมชน

อาจกล่าวได้ว่า ยุทธธรรมชุมชนนั้นยังไม่มีนิยามที่ชัดเจนแน่นอนเป็นที่ยุติ แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นลักษณะร่วมของกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนทั้งหลายก็คือ

ประการแรก ยุทธธรรมชุมชนมีลักษณะของการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นในระบบยุติธรรมทางอาญา เช่นการเข้ามาเป็นอาสาสมัคร ผู้ประสานงาน ผู้ไกล่เกลี่ย ให้การอบรมสั่งสอน เป็นสมาชิกของคณะกรรมการต่างๆ เป็นผู้ให้การสนับสนุนเหยื่ออาชญากรรมในการเยียวยาและเสริมพลัง และสนับสนุนผู้กระทำความผิดในการปรับตัวเข้ากับสังคมหลังได้รับการปล่อยตัว เป็นต้น

ประการที่สอง นัยสำคัญของยุทธธรรมชุมชนคือ การเห็นว่าคำตอบในการแก้ปัญหาของชุมชนควรมาจากชุมชนเองมากกว่าที่จะมาจากหน่วยงานของรัฐที่มีความห่างไกลและมีพิธีรีตองมาก เช่น ตำรวจ อัยการ และคุมประพฤติ และเห็นว่าการสร้างเสริมศักยภาพในการควบคุมอาชญากรรมควรเริ่มต้นจากชุมชนมากกว่าที่จะเริ่มจากสถาบันต่างๆ อาทิ เรือนจำหรือสถานพินิจ ซึ่งมักสร้างตรรกะและความรู้สึกโดดเดี่ยวให้กับผู้กระทำความผิดมากกว่าการเยียวยาซึ่งแท้ที่จริงแล้วการเยียวยาเป็นการเสริมพลังอย่างหนึ่งของชุมชน

ประการที่สาม ยุติธรรมชุมชนมีการส่งเสริมความเป็นหุ้นส่วนระหว่างหน่วยงานยุติธรรมทางอาญา ภาครัฐและองค์กรภาคเอกชน เช่น หน่วยงานช่วยเหลือเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม (victim support agencies) และ ส่งเสริมการเปิดเผย การแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างองค์กรดังกล่าวด้วยตนเองและกับชุมชน

ประการที่สี่ ยุติธรรมชุมชนสนับสนุนการนำผู้คนจากหลายกลุ่มหลากหลายความคิดที่ดูเหมือนไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการควบคุมและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ เช่น กลุ่มผู้อพยพ กลุ่มธุรกิจท้องถิ่น และ กลุ่มความเชื่อทางศาสนา แนวคิดนี้เรียกว่า “การผนึกกำลังการควบคุมทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ” ซึ่งครอบคลุมไปถึงแนวคิดที่ว่า เราควรส่งเสริมให้เอกชนผู้ให้บริการด้านการรักษาความปลอดภัยหรือด้านเทคโนโลยีป้องกันอาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมอำนวยความยุติธรรมให้กับชุมชนด้วย

ประการที่ห้า การเปิดโอกาสให้คนในชุมชนและองค์กรส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการยุติธรรมชุมชนนี้มีประโยชน์หลายประการ เช่น ช่วยส่งเสริมความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ ช่วยลดการพึ่งพิงมืออาชีพในการระบอบข้อพิพาท ลดความรู้สึกแปลกแยกต่อกระบวนการยุติธรรม เพิ่มความชอบธรรมให้กับโครงการและแนวคิดยุติธรรมชุมชน ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐกับองค์กรภาคประชาชนและกลุ่มทางสังคมต่างๆ ในชุมชนหรือท้องถิ่น และ สำหรับภาครัฐ ยุติธรรมชุมชนยังช่วยส่งเสริมความชอบธรรมของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา การมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตย และ ช่วยลดค่าใช้จ่ายของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาได้ทางหนึ่ง

องค์ประกอบหลักของยุติธรรมชุมชน

ยุติธรรมชุมชนมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญๆ 5 ประการ คือ 1) เน้นความสำคัญของเพื่อนบ้าน 2) ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา 3) ลดการพึ่งพิงผู้มีอำนาจและลดการผลักความรับผิดชอบให้สถาบัน 4) เพิ่มคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชน และ 5) เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมยุติธรรม

สาระสำคัญขององค์ประกอบแต่ละส่วน มีดังนี้

1. ยุติธรรมชุมชนเน้นการให้ความสำคัญแก่เพื่อนบ้านในระดับรากหญ้า

อาณาเขตของประมวลกฎหมายอาญาถูกผูกโยงไว้กับอำนาจทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือรัฐบาลก็ตาม แต่เมื่อมองจากวิถีชีวิตชุมชนแล้ว ในบางครั้งพบว่าบรรดากฎหมายบ้านเมืองเหล่านี้ปราศจากความหมายและนัยสำคัญต่อชีวิตผู้คนในท้องถิ่นโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม สำหรับวิถีชีวิตผู้คนที่เปี่ยมด้วยพลังแล้ว บรรดากฎหมายเหล่านี้มีความสำคัญเมื่อเกิดอาชญากรรมและการฝ่าฝืนระเบียบสังคมที่ต้องทำการควบคุมสังคมให้เข้ารูปเข้ารอยสำหรับสังคมส่วนรวม สภาพการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นมิติใหม่ในการกำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการอำนวยความยุติธรรมโดยใช้ “สถานะ” (space) เป็นตัวกำหนดแทนการกำหนดขอบเขตการอำนวยความยุติธรรมโดยความเป็นเมือง ประเทศ หรือรัฐเช่นเดิม

ดังนั้น องค์ประกอบประการแรกของแนวคิดยุติธรรมชุมชนบนฐานคิดนี้ คือ เพิกถอนกิจกรรมต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมออกจากการผูกติดไว้กับสถานที่ตั้งและประยุตกิจกรรมการอำนวยความยุติธรรมแบบอิสระที่เหมาะสมกับวิถีชุมชนแต่ละแห่งแทน

2. ยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา

กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักได้รับการขนานนามว่าเป็น “กระบวนการต่อสู้คดีของคู่ปรปักษ์ระหว่างผู้ถูกกล่าวหาฝ่ายหนึ่งกับรัฐอีกฝ่ายหนึ่ง” ส่วนภายใต้กรอบทฤษฎีแบบยุติธรรมชุมชนนั้น อธิบายว่าอาชญากรรมมิใช่การต่อสู้ชิงความเป็นผู้ชนะกันระหว่างสองฝ่ายแต่เป็น “ชุดของปัญหาที่ต้องการการแก้ไข” โดยให้น้ำหนักความสำคัญต่อทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งคือ ปัญหาด้านความปลอดภัยของชุมชนที่ต้องการการแก้ไขเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตชุมชนและอีกด้านหนึ่งคือพลังสมรรถนะของผลที่เกิดตามมาจากกระบวนการแก้ไขปัญหาลำนี้ได้สำเร็จ

กรอบทัศน์ที่ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหานั้น แตกต่างจากกรอบทัศน์ที่มองปัญหาว่าเป็นความขัดแย้งเชิงปฏิปักษ์ตรงที่การให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหามุ่งอาศัยชุดข้อมูลข่าวสาร ความสุขุมรอบคอบ และผลประโยชน์ร่วมกันของทั้งสองฝ่ายในการแก้ปัญหาที่ถูกนำมาพิจารณาร่วมกัน กล่าวอย่างสั้นๆ ได้ว่าองค์ประกอบสำคัญของยุติธรรมชุมชนองค์ประกอบนี้เป็นเรื่องของการทำงานที่ประชาชนร่วมกันแบ่งปันคำนิยามและความเอื้ออาทรห่วงใยซึ่งกันและกัน เมื่อมีข้อมูลและระเบียบกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมมาใช้ประกอบก็จะทำให้พบหนทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหานั้นๆ ได้

ข้อมูลข่าวสารระดับชุมชนอาจนำมาใช้ในการแก้ปัญหาแบบเน้นปัญหาเป็นศูนย์กลางได้ 3 แนวทาง คือ

(1) การจัดระบบข้อมูลข่าวสารเฉพาะของพื้นที่เตรียมใช้งานเป็นลำดับแรก เนื่องจากบรรดาอาชญากรรมขั้นสูงที่เกิดขึ้นพบว่ามีสถานที่ตั้งหรือแหล่งกำเนิดจากการรวบรวมทรัพยากรและมีการลงทุนอยู่ในท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งในสังคมโลกนี้ทั้งสิ้น

(2) ความห่วงใยและความปรารถนาของผู้อยู่อาศัยเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการกำหนดกิจกรรมยุติธรรมชุมชน

(3) การแปลข้อมูลข่าวสารจากชุมชนไปสู่กิจกรรมเพื่อบรรลุเป้าหมาย สามารถใช้เพื่อประเมินผลความสำเร็จในการกำหนดยุทธวิธีเผชิญหน้ากับอาชญากรรมได้ทางหนึ่ง

3. ลดการพึ่งพิงผู้มีอำนาจและลดการผลัดความรับผิดชอบให้สถาบัน

กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักมีลักษณะเป็นการปกครองแบบลำดับชั้น องค์การแต่ละระดับผู้ปฏิบัติงานจะทำหน้าที่รายงานผลการทำงานของตนไปยังระดับชั้นการบังคับบัญชาที่เหนือขึ้นไปตามลำดับเป็นทอดๆ ในลักษณะความสัมพันธ์แนวตั้ง ขณะที่แนวคิดแบบยุติธรรมชุมชนไม่ใช้รูปแบบองค์การแนวตั้งตามธรรมเนียมแบบแผนดั้งเดิมแต่ใช้เครือข่ายความสัมพันธ์แนวราบแทน ทำให้ผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมอาจจะรายงานไปยังประชาชนกลุ่มที่เป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแทนที่จะรายงานไปยังผู้เกี่ยวข้องลำดับชั้นบังคับบัญชาถัดขึ้นไป

ขณะเดียวกันผู้บริหารองค์กรย่อยๆ ในชุมชนอาจผสมผสานหลอมรวมทำงานร่วมกับผู้บริหารของหน่วยงานอื่นโดยใช้รูปแบบเมทริกซ์ (matrix) ได้ เช่น ผู้บริหารหน่วยตำรวจชุมชนทำงานร่วมกับคุมประพฤติชุมชนหรืออัยการชุมชน เป็นต้น เพื่อให้เกิดการปรับปรุงความร่วมมือประสานงานและเพิ่มพูนแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติในลักษณะภาคตัดขวางให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น ศูนย์ปฏิบัติการในทีโล่ เมือง

บอสตัน (Boston Operation Nightlight) ดำรงกับพนักงานคุมประพฤติออกปฏิบัติการร่วมกันในการติดตาม
ความเป็นอยู่ของผู้กระทำผิดหลังพ้นโทษในชุมชน เป็นต้น (Karp and Clear, 2000)

อาจกล่าวได้ว่า ช่องทางของชุมชนภายใต้โครงสร้างองค์การที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้มีความสลับซับซ้อน
หลากหลายยิ่งนัก ดังนั้น ระบบการแลกเปลี่ยนข้อมูลภาคตัดขวางที่มีลักษณะสั้นๆ จึงใช้แก้ปัญหาตามความ
ประสงค์เฉพาะกลุ่มได้ดีกว่าและอาจกลับกลายเป็นรูปแบบที่มีความโดดเด่นด้านประโยชน์ใช้สอยในการปฏิบัติงาน
ยุติธรรมได้ดีกว่าระบบของกระแสหลักในบางกรณี

4. เพิ่มคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชน

กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักโดยตัวเองเกี่ยวข้องกับการกล่าวหาปัจเจกบุคคลว่ากระทำความผิด
ฐานใดฐานหนึ่งต่อเหยื่ออาชญากรรมของเขา กระบวนการและผลลัพธ์ของระบบจึงได้ผลผลิตออกมาในรูปของ
“การอำนวยความสะดวกเฉพาะราย” ยุติธรรมชุมชนตระหนักดีว่าการอำนวยความสะดวกเฉพาะรายนี้เป็นเรื่อง
สำคัญแต่ยังต้องยอมจำนนให้กับเป้าหมายที่มีความสำคัญยิ่งใหญ่มากกว่า นั่นคือ การเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตชุมชน ซึ่ง
เป็น “การอำนวยความสะดวกเพื่อประโยชน์สาธารณะ” ตัวอย่างเช่น โครงการคุ้มครองสิทธิโดยอัยการ
เพื่อนบ้าน (neighborhood prosecution initiatives) มีความคมชัดในการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายและ
คุ้มครองสิทธิแก่ผู้คนในชุมชนใจกลางเมืองซึ่งเป็นการปฏิบัติงานเชิงรุกของอัยการที่มีความก้าวหน้าในการจัดการ
ปัญหาทางกฎหมายก้าวเลยไปจากการจัดการกับอาชญากรรมออกฉกรรจ์ที่เพียงแต่รอผู้กระทำความผิดถูกจับกุม
ดำเนินคดี และแม้ว่าเหยื่ออาชญากรรมจะได้รับความรู้สึกพึงพอใจอย่างเต็มที่ต่อการลงโทษของศาลยุติธรรมแต่ก็
ไม่อาจกล่าวได้ว่า “ความยุติธรรมได้รับการประกาศชัยชนะเป็นความยุติธรรมที่มีนัยความหมายต่อส่วนรวม”
เพราะเป็นเพียงความพึงพอใจของปัจเจกบุคคลกับคนใกล้ชิดจำนวนหนึ่งเท่านั้น

ภายใต้ทฤษฎียุติธรรมชุมชน เชื่อว่า “เป้าหมายของอาชญากรรมมีความสัมพันธ์กับกระบวนการ”
(crime-related process) ดังนั้น การจัดการกับอาชญากรรมคดีหนึ่งๆ ได้สำเร็จจึงมิใช่เป็นเพียงการ
เปลี่ยนแปลงพลวัตพื้นสถานการณ์ระหว่าง “ผู้กระทำความผิดกับเหยื่ออาชญากรรม” เท่านั้น แต่การจัดการกับ
อาชญากรรมควรเป็นการสร้างความเข้มแข็งเพิ่มพูนให้แก่ชุมชนมากขึ้นและมีศักยภาพเพียงพอที่จะกำหนดชุด
กฎเกณฑ์ควบคุมชุมชนได้ด้วยตนเองอีกต่างหาก และเมื่อพิจารณาเป้าหมายเชิงสวัสดิการสงเคราะห์กลุ่มชน
ประกอบด้วยแล้วนั้น ความยุติธรรมจึงไม่ควรจะเป็นเรื่องประสบการณ์ส่วนบุคคลเฉพาะตัวที่ผู้เกี่ยวข้องกับ
อาชญากรรมคดีหนึ่งๆ สามารถรับรู้ได้เท่านั้น แต่ควรจะเป็นประสบการณ์ร่วมของกลุ่มชนที่สามารถเข้าถึง เรียนรู้
และรับรู้ร่วมกันทั้งชุมชน

5. เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมยุติธรรม

ประชาชนมีบทบาทหลายอย่างในการริเริ่มกิจกรรมยุติธรรมชุมชนแต่บทบาทหลักเกี่ยวข้องกับ
ศักยภาพของพลเมืองที่มีอิทธิพลต่อการอำนวยความสะดวกยุติธรรมระดับท้องถิ่น อย่างน้อยที่สุดก็เป็นเรื่องของการมี
ส่วนร่วมในการประชุมหารือเกี่ยวกับประเด็นอาชญากรรมและการจัดระเบียบชุมชนของตน ส่วนกิจกรรมอื่นๆ
ได้แก่ การอุทิศตนเป็นอาสาสมัครในโครงการที่เกี่ยวข้อง ให้การสนับสนุนเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม ช่วยแก้ไข

ฟื้นฟูผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน และดำเนินกิจกรรมป้องกันอาชญากรรมในชุมชน บ้างก็เข้าร่วมมีบทบาทแบบเป็นทางการในคณะกรรมการต่างๆ เช่น สภายุติธรรมชุมชนแห่งออสติน (Austin's Community Justice Council) เพื่อจัดโครงสร้างกิจกรรมยุติธรรมชุมชนให้อำนวยความสะดวกยุติธรรมได้หลากหลายมากยิ่งขึ้น

การเคลื่อนย้ายการมีส่วนร่วมในงานยุติธรรมสู่ประชาชน นั้น มีรากฐานแนวคิดสำคัญ 2 ประการ คือ

(1) การควบคุมสังคมแบบเป็นทางการโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจและระบบศาลยุติธรรมเป็นเพียงชั้นบางๆ ชั้นหนึ่งของสถาบันและระบบวัฒนธรรมรากฐานหลักที่ยังรากลึกในการสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมส่วนรวม เส้นแแถบสีบางๆ ที่ใช้ควบคุมสังคมนี้ได้รับการท้าทายด้วยการทำงานหลายๆ ที่สำคัญๆ โดยครอบครัว โรงเรียน วัด องค์การชุมชน และอื่นๆ ในการสร้างพลเมืองที่ปฏิบัติตามกฎหมายและรักษาสัจธรรมสมบัติของชุมชน

(2) การเคลื่อนย้ายการมีส่วนร่วมในงานยุติธรรมสู่ประชาชนมีรากฐานมาจากการตระหนักว่า สมาชิกชุมชนมีฐานะเป็นพลเมืองของสังคมประชาธิปไตยซึ่งเป็นที่เข้าใจว่าพลเมืองในระบบประชาธิปไตยล้วนช่วยกันทำงานเพื่อเป็นสวัสดิการแก่สังคมส่วนรวมด้วยไม่ใช่ทำงานเพียงเพื่อตนเองเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเป็นที่ประจักษ์ทั่วกันว่าความล้มเหลวจากประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาบ่งชี้ให้เห็นผลจากการตั้งสมมติฐานที่ผิดพลาดที่เกิดขึ้นตามมาจากความเชื่อที่ว่าความปลอดภัยของชุมชนเป็นภาระหน้าที่ของระบบยุติธรรมของรัฐเท่านั้น

ดังที่กล่าวมาข้างต้น องค์ประกอบ 5 ประการล้วนเป็นส่วนประกอบสำคัญในการเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดการกับอาชญากรรมและวิถีชุมชน ผู้คนในสังคมตะวันตก เช่น ชาวอเมริกันต่างเรียกหากระบวนยุติธรรมที่เหมาะสมเข้ากันได้กับการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตชุมชนที่ดีกว่า พวกเขาต้องการเมล็ดพันธุ์ที่บ่มเพาะให้เกิดความปลอดภัยในชุมชนและเรียกร้องความรับผิดชอบจากบรรดาสมาชิกชุมชนมากกว่า ซึ่งวิสัยทัศน์ที่น่าเสนอนี้ชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมยุติธรรมที่ขับเคลื่อนโดยประชาคมในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดนั้นมิใช่ผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพชีวิตชุมชนที่ดีขึ้นกว่าเดิมได้

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีสำคัญๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นกรอบทัศนะแม่บททางสังคมที่แนวคิดยุติธรรมชุมชนสังกัดอยู่ ขณะที่บางส่วนของสนับสุนนอยู่เบื้องหลังแนวคิดยุติธรรมชุมชน กลุ่มทฤษฎีต่างๆ เหล่านั้น ได้แก่

1. ทฤษฎีการควบคุมอาชญากรรมตามแนวคิดทางสังคมวิทยาอาชญากรรม

1.1 แนวคิดการศึกษาสังคมระดับมหภาคและระดับจุลภาค (macro & micro level)

การศึกษาปัญหาอาชญากรรมในบริบทของสังคมวิทยาอาชญากรรม แบ่งการศึกษาได้เป็นสองระดับ เช่นเดียวกับรูปแบบการศึกษาสังคมศาสตร์อื่นๆ คือ การศึกษาระดับมหภาคและการศึกษาระดับจุลภาค การศึกษารูปแบบแรกนั้นได้รับอิทธิพลจากหลักปรัชญาของ Comte นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส บิดาแห่งสังคมวิทยา ซึ่งมีความเชื่อว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมมนุษย์ได้ โดยใช้หลักการมองสังคมในภาพรวม และการวิเคราะห์สังคมอย่างเป็นระบบ (organismic analogy) ซึ่งเป็นการมองสังคมในแนวทางชีววิทยาว่า ระบบสังคมเป็นระบบการรวมตัวกันของปัจเจกชนอย่างสอดคล้องกันโดยแต่ละส่วนต้องอาศัยพึ่งพากัน

และมีความสัมพันธ์ต่อกัน ดังนั้นการศึกษาสังคมให้เข้าใจต้องศึกษาสังคมในภาพรวมทั้งหมด และไม่สามารถเข้าใจได้โดยทำการศึกษาสังคมแต่ละส่วนแบ่งแยกกัน (Coser, 1971; พรชัย ชันดีและคณะ, 2543: 73)

ส่วนการศึกษาสังคมแบบที่สอง เน้นศึกษาสังคมในระดับจุลภาคโดยได้รับอิทธิพลจากหลักปรัชญาของนักทฤษฎีชาวอังกฤษ คือ Herbert Spencer ซึ่งมีหลักปรัชญาตรงข้ามกับการศึกษาแนวแรก โดยเชื่อว่าการศึกษาหรือการมองดูที่แต่ละบุคคลในสังคมจะนำไปสู่ความเข้าใจสังคมในภาพรวม และการวิวัฒนาการของสังคมจะประสบความสำเร็จได้ต้องมาจากการปรับตัวที่ประสบความสำเร็จในเชิงก้าวหน้าของปัจเจกชนในสังคมนั้น และปัญหาสังคมตลอดจนการขัดขวางการเจริญก้าวหน้าของสังคมก็เกิดจากการที่ปัจเจกชนไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมที่เป็นระบบได้ ดังนั้นการศึกษาปัญหาของสังคมจำเป็นต้องเริ่มต้นศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับบุคคลในสังคมก่อน (Orcutt, 1983; พรชัย ชันดีและคณะ, 2543: 73-74)

ในการศึกษาวิเคราะห์ “ยุติธรรมชุมชน” ครั้งนี้ ให้ความสำคัญกับหลักการศึกษาแบบจุลภาคตามแนวทางของสเปนเซอร์ที่เชื่อว่า ถ้าปัจเจกชนที่เป็นองค์ประกอบของชุมชนและประชาสังคมในระดับท้องถิ่นสามารถคิดริเริ่ม วางกลยุทธ์ บริหารจัดการ ด้วยความร่วมมือร่วมใจของแต่ละส่วนย่อยๆ ทั้งในลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมแล้ว ย่อมส่งผลให้ชุมชนนั้นๆ สามารถควบคุมอาชญากรรมในพื้นที่ของตนได้อย่างเป็นผลดียิ่งขึ้น สามารถช่วยสนับสนุนงานของภาครัฐในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมได้อีกทางหนึ่งอันเป็นการช่วงชิงการควบคุมพื้นที่ปลอดภัยให้กับประชาสังคมคืนจากบรรดาอาชญากร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันตนเองและชุมชนจากอาชญากรรมทำให้อาชญากรรมถูกลดพื้นที่ ถูกลดทอนอำนาจอิทธิพลที่ครอบคลุมความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมของผู้คนลงได้รูปแบบหนึ่ง

1.2 แนวคิดวัฒนธรรมกับการควบคุมสังคม

Edward Tylor (Cohen & Orbach, 1988) ให้นิยาม “วัฒนธรรม” ว่า หมายถึงสิ่งซับซ้อนซึ่งรวมถึง ความรู้ ความเชื่อ ศิลป ศีลธรรมจรรยา กฎหมาย ประเพณี และสรรพสิ่งต่างๆ ที่มีขึ้น รวมถึงความเคยชินต่างๆ ที่ได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม

วัฒนธรรมควบคุมสังคมได้โดยส่งอิทธิพลผ่านทางเครื่องมือต่างๆ (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549) ดังนี้

บรรทัดฐาน (norms) บรรทัดฐาน หมายถึง ระเบียบกฎเกณฑ์และความคาดหวังของสังคมซึ่งเป็นแนวทางกำหนดแบบแผนความประพฤติของสมาชิกสังคม ทั้งในลักษณะห้ามทำและให้ทำ สังคมใช้บรรทัดฐานเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อลดการตัดสินใจเพราะบรรทัดฐานจะบอกให้ทราบว่าควรปฏิบัติอย่างไรในสถานการณ์ต่างๆ จึงทำให้บรรทัดฐานถูกนำมาใช้ควบคุมสังคมในระดับต่างๆ กัน แต่หากบรรทัดฐานล่มสลายลง คือไม่สามารถปกป้องคุ้มครองความต้องการพื้นฐานของสมาชิกหรือเป้าหมายของกลุ่มได้ คนก็จะเลิกใช้บรรทัดฐาน

บรรทัดฐาน แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

(1) **วิถีประชา (folkway)** เป็นบรรทัดฐานที่ยอมรับปฏิบัติสืบทอดกันมาโดยทั่วไป จนเกิดความเคยชินไม่รู้สึกรู้สึการเมื่อปฏิบัติ หากผู้ใดฝ่าฝืนก็ไม่มีผลลงโทษอย่างรุนแรง วิถีประชา หมายรวมถึงการใช้ภาษา การใช้ระบบเงินตรา การใช้ระบบดวงวัด การฉลองวันเกิด ชั่วโมงทำงาน หรือเวลาราชการ สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นงานสำหรับผู้ชาย-ผู้หญิง การประพฤติอันเหมาะสมแก่การเป็นสุภาพบุรุษ การสวัสดีเพื่อนฝูง สไต้การแต่งบ้าน

การสันหนากการ วิธีการเลี้ยงเด็ก การสละเก้าอี้ให้สุภาพสตรีนั่งในรถเมล์ การทาลิปสติก การไม่สูบบุหรี่ในสถานที่แออัด และรวมถึงแบบแผนการใช้ชีวิตในชุมชนด้วย

(2) จารีตหรือกฎศีลธรรม (mores) เป็นบรรทัดฐานที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม (moral) และข้อห้ามทางสังคม (taboo) ใช้กับการแต่งงาน ความสัมพันธ์ทางเพศ ฯลฯ โดยการบังคับให้กระทำหรือห้ามกระทำหนักแน่นกว่าวิถีประเพณี ใครที่ฝ่าฝืนจะได้รับการตอบโต้ด้วยความรู้สึกที่รุนแรงกว่า

(3) กฎหมาย (law) เป็นบรรทัดฐานที่มีการกำหนดกฎเกณฑ์อย่างเป็นระบบ และเป็นทางการเพื่อควบคุมความประพฤติสังคมให้อยู่ในกฎ กติกา มารยาทที่กำหนดไว้ ผู้ประพฤติเบี่ยงเบนหรือผู้ฝ่าฝืนกฎหมายจะถูกลงโทษโดยตัวแทนที่ทำหน้าที่บังคับอย่างเป็นทางการ คือ ตำรวจ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์

ดังนั้น กฎหมายเป็นแนวทางปฏิบัติของสังคมที่มีสถาบันการเมืองการปกครองเป็นหน่วยสนับสนุนตามกระบวนการนิติบัญญัติแห่งรัฐจึงเป็นสถาบันควบคุมสังคมอย่างเป็นทางการที่มีอำนาจและอิทธิพลสูงมาก แต่เมื่อใดก็ตามที่ “กฎหมาย” ในฐานะวิธีการและรูปแบบหนึ่งซึ่งได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ควบคุมสังคมถูกฝ่าฝืน สังคมก็จะนำเอา “เรือนจำ” หรือ “คุก” มาทำหน้าที่แทนเพื่อกักขังผู้กระทำผิดกฎหมายหรืออาชญากรไว้มิให้ออกไปทำอันตรายต่อสังคมในช่วงเวลาหนึ่ง (Persell, 1990)

การแซงชั่น (sanction) วิธีการควบคุมสังคมที่จำเป็นและสำคัญซึ่งทุกสังคมต้องใช้ คือ วิธีการขัดเกลาทางสังคมซึ่งช่วยสอนให้สมาชิกเรียนรู้ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมที่เขาสังกัดอยู่ แต่บางครั้ง บางคนก็ประพฤติผิดนอกกรอบที่สังคมคาดหวังไว้ ดังนั้น สังคมจึงใช้วิธีการควบคุมด้วยวิธีอื่นๆ เพื่อให้สมาชิกประพฤติปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคมเสริมอีกทางหนึ่ง คือ วิธีการแซงชั่นด้วยการให้รางวัลหรือการลงโทษโดยบุคคลหรือองค์การหรือสังคมเพื่อรักษามรรตฐานให้สมาชิกปฏิบัติตาม

วิธีการแซงชั่น มี 2 วิธี คือ

(1) การแซงชั่นเชิงบวกหรือเชิงปฏิฐาน (positive sanctions) เป็นวิธีการควบคุมสังคมโดยให้กำลังใจแก่บรรดาสมาชิกที่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานสังคม สิ่งที่ได้คือรางวัลในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ รางวัลที่เป็นสัญลักษณ์ (symbolic reward) เช่น เหรียญตราเชิดชูเกียรติยศ หรือ รางวัลทางวัตถุ (physical reward) ซึ่งเป็นสิ่งที่กำหนดสถานภาพทางสังคม เช่น ทรัพย์สินเงินทอง ความมั่งคั่ง และอำนาจเหนือบุคคลอื่น เป็นต้น

(2) การแซงชั่นเชิงลบหรือเชิงนิเสธ (negative sanctions) เป็นวิธีการควบคุมทางสังคมเพื่อยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา สิ่งที่ได้คือ การลงโทษ โดยอาจกระทำทั้งการใช้กำลังบังคับอย่างเปิดเผยหรือโดยการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ รวมถึงการระงับสิทธิขั้นมูลฐานของมนุษย์ตามธรรมชาติ เช่นการห้ามมิให้ใช้เสรีภาพในการพูด เขียน พิมพ์ เป็นต้น การลงโทษที่รุนแรงที่สุด คือการตัดออกจากสังคมด้วยการประหารชีวิต

ระดับการแซงชั่น มี 3 ระดับ คือ

(1) ระดับปัจเจกบุคคล (individuals) เป็นวิธีการควบคุมสังคมโดยการให้รางวัลหรือให้การลงโทษระหว่างบุคคล ได้แก่ การยืม การยกย่องชมเชย ให้ของขวัญ เข้าไปใกล้ชิดสนิทสนม การนิยมนำ เลิกคว่ำ การบ่น การถอยออกห่างไม่เข้าไปใกล้ชิดสนิทสนมด้วย และวิธีอื่นๆ อีกหลายวิธีตามแต่มนุษย์จะสรรหามาใช้

เพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ดีคือเกิดกระแสอิทธิพลทางบวกแก่การปฏิบัติตาม หรือเกิดความทุกข์ น่าสังเวช คือเกิดกระแสอิทธิพลทางลบอันเป็นการลงโทษแก่การไม่ยอมปฏิบัติตามบรรทัดฐานสังคม

(2) ระดับองค์การ (organization) วิธีการที่ใช้ในระดับองค์การยังคงใช้วิธีการเสมือนหนึ่งการจัดฉากเล่นละครด้วยการให้รางวัลแก่พฤติกรรมที่พึงปรารถนาและลงโทษแก่พฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาในระดับที่เป็นทางการมากขึ้นผ่านทางสถาบันต่างๆ ได้แก่ โรงเรียน หน่วยงานต่างๆ โดยผู้มีอำนาจเหนือการบริหารจัดการองค์การต่างๆ เป็นผู้กำหนดอัตราเงินเดือนค่าตอบแทนต่อผลงานที่ต้องการ ระยะเวลาการทำงาน ชนิดของงาน ขนาดและสถานที่ทำงาน โอกาสในการเลื่อนระดับตำแหน่ง รวมทั้งโอกาสที่ควรได้รับการสรรเสริญยกย่องหรือตำหนิติเตียนทั้งภายในและภายนอกหน่วยงาน ซึ่งเขามีอิทธิพลกำหนดทั้งการให้รางวัลและการลงโทษ รวมถึงการทำให้สมาชิกสังคมรู้สึกอับอายขายหน้าหรือร่อนเร่จนกระหายซึ่งเป็นการลงโทษในอีกลักษณะหนึ่ง เป็นต้น

(3) ระดับสังคม (society) ในระดับสังคมส่วนใหญ่จะให้รางวัลและลงโทษแก่สมาชิกผ่านทางระดับปัจเจกบุคคลและระดับองค์การ เพราะเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าอำนาจในการแข่งขันขององค์การนั้น ถูกดองย่ำให้เข้มข้นมากขึ้นด้วยระดับของชื่อเสียงเกียรติยศที่สังคมให้ค่าแก่ทรัพย์สินเงินทอง ยศถาบรรดาศักดิ์ และอิทธิพลขององค์การดังกล่าว ย่อมส่งผลไปยังปัจเจกบุคคลที่อยู่ในองค์การให้ปฏิบัติตามกระแสอิทธิพลนั้น นอกจากนี้ สาธารณชนได้เฝ้าติดตามความเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดผ่านทางสื่อมวลชน ดังนั้นการกระทำต่างๆ ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัดและระดับประเทศ จึงสามารถรับรู้ได้อย่างรวดเร็ว สามารถติชมการกระทำดังกล่าวได้อย่างทันที เช่นกันอันเป็นการควบคุมทางสังคมโดยประชาชนผ่านทางสื่อมวลชนอีกทางหนึ่ง และในระดับสังคมได้ใช้วิธีการแข่งขันในรูปแบบของการลงโทษผ่านทางมาตรการต่างๆ ทางกฎหมาย เช่น การปรับ การจับกุมดำเนินคดี การจำคุกต่อพฤติกรรมที่กำหนดไว้ว่าฝ่าฝืนบรรทัดฐานอย่างชัดเจนอันเป็นระดับสูงสุดที่สังคมกระทำได้

รูปแบบของการแข่งขัน มี 2 รูปแบบ คือ

(1) การแข่งขันแบบไม่เป็นทางการ (informal sanctions) เป็นรูปแบบการแข่งขันที่ใช้ในกลุ่มปฐมภูมิและชุมชนขนาดเล็ก โดยใช้วิธีการควบคุมสังคมผ่านกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการตอบสนองอย่างใกล้ชิดต่อการกระทำของบุคคลแต่ละคนภายในกลุ่ม บุคคลที่มีอิทธิพลเหล่านั้น ได้แก่ ครู พระ นักบวช กลุ่มเพื่อน หรือถ้าจะใช้วิธีการแข่งขันแบบไม่เป็นทางการผ่านบุคคลอื่นๆ ที่อยู่ห่างออกไปจะกระทำการแข่งขันโดยวิธีการเลิควัว การขู่มิชอบินทา การวิพากษ์วิจารณ์ หรือหัวเราะเยาะ

การควบคุมแบบไม่เป็นทางการ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็น “แรงกดดันนอกรูปแบบในการสร้างบรรทัดฐานและค่านิยม” (Light, Jr & Keller, 1975) ซึ่งค่อยๆ ชัดเจนให้บุคคลใช้ชีวิตไปตามความคาดหวังของผู้อื่นได้แม้ในวิถีทางที่เขาไม่พึงปรารถนาก็ตาม สิ่งเหล่านี้ได้แก่ ความกลัวที่จะถูกขับไล่ออกไปจากกลุ่ม การหัวเราะเยาะ การบังคับด้วยวาจาและโดยกำลังกาย และการแข่งขันเชิงลบอื่นๆ รวมทั้งการแข่งขันเชิงบวก ได้แก่ การยืมให้หรือการยืมให้สละเบาๆ ส่วนมีอิทธิพลต่อวิธีการที่นักเรียนในชั้น วิธีการพูดคุย เสื้อผ้าที่สวมใส่ และอื่นๆ อีกมากมาย

ในชุมชนเล็กๆ ใช้การแข่งขันแบบไม่เป็นทางการเพื่อควบคุมพฤติกรรมเบี่ยงเบนเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้รูปแบบเช่นเดียวกับสังคมเมืองอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ คือการเลิควัว นินทา ทำหน้าบึ้งใส่ ดุด่าว่ากล่าว หรือประณาม แต่ในชุมชนชนวนั้นการกระทำดังกล่าวคือการลงโทษที่รุนแรงราวกับว่าเป็นการเพียนตี ตัดแขนตัดขา

หรือประหารชีวิตก็ได้ บางครั้งการควบคุมสังคมในชุมชนเล็กๆ ที่มีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเองจะใช้การแข่งขัน บางลักษณะที่ค่อนข้างก้าวร้าวรุนแรง ดังเช่น ชาวเอสกิโมจะลงโทษคนที่เบี่ยงเบนหรือคนที่ดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่น หรือรบกวนก่อความรำคาญให้กับกลุ่มด้วยการฆ่าทิ้ง เป็นต้น แต่ความเบี่ยงเบนในลักษณะดังกล่าวก็มักจะไม่น่าจะเกิดขึ้นในสังคมแบบนั้น เพียงแต่ปรากฏเป็นคำสั่งสอนตักเตือนทางสังคมที่มีอิทธิพลในการแข่งขันแบบไม่เป็นทางการสำหรับสังคมเล็กๆ เช่นนั้น

ส่วนในสังคมที่มีความสลับซับซ้อนพบว่าการแข่งขันแบบไม่เป็นทางการยังคงมีอิทธิพลมากกว่าการแข่งขันแบบเป็นทางการ งานวิจัยของ Hollinger and Clark (1982; Thio, 1992) พบว่าการควบคุมแบบไม่เป็นทางการที่แสดงออกโดยเพื่อนร่วมงานในกรณีที่มีการลักขโมยของเกิดขึ้นแต่หาตัวผู้กระทำผิดไม่ได้นั้น มีอิทธิพลกดดันความรู้สึกของเพื่อนร่วมงานด้วยกันมากกว่าการที่ผู้จัดการเป็นผู้ทำการประณามการกระทำดังกล่าว และเมื่อไม่นานมานี้ได้มีการวิจัยเกี่ยวกับการลักทรัพย์ในห้างสรรพสินค้าและการเสกัญชา พบว่า การถูกเพื่อนรังเกียจเพียงฉับพลันที่มีอิทธิพลรุนแรงต่อพฤติกรรมเบี่ยงเบนดังกล่าวมากกว่าการถูกดำเนินคดีตามกระบวนการทางกฎหมายเสียอีก

อย่างไรก็ตามในอีกแง่มุมหนึ่งพบว่า สังคมเราขณะนี้ล้วนแล้วแต่สวมหน้ากากเข้าหากัน และใช้วิธีการควบคุมทางสังคมอย่างเป็นทางการอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เนื่องจากคนส่วนใหญ่คบหาสมาคมแบบไม่สนิทสนม (heterogeneous) และไม่เป็นกันเอง (impersonal) ซึ่งแตกต่างไปจากสังคมดั้งเดิม สังคมลักษณะนี้อาจมีความขัดแย้งทางสังคมเพิ่มมากขึ้นจึงจำเป็นต้องใช้การควบคุมแบบเป็นทางการ คือใช้กระบวนการยุติธรรมมากขึ้น

(2) การแข่งขันแบบเป็นทางการ (formal sanctions) เป็นรูปแบบการบังคับควบคุมและกดดันให้มีการปฏิบัติตามบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมโดยตรงเรียกว่าเป็นการบังคับอย่างเป็นแบบแผนโดยหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบ คือ กระบวนการยุติธรรม โดยที่ตำรวจ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์ จัดว่าเป็นตัวแทนของสังคมที่ทำหน้าที่ควบคุมสังคมที่เคร่งครัดเป็นทางการมากที่สุด

การแข่งขันแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับการแข่งขันเชิงบวกและการแข่งขันเชิงลบทั้ง 4 ประเภท สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ภาพที่ 1

การควบคุมทางสังคม: ลักษณะและรูปแบบวิธีการ

ลักษณะ/รูปแบบ	แบบเป็นทางการ	แบบไม่เป็นทางการ
การแข่งขันเชิงบวก	○ เงิน ประกาศนียบัตร ○ เหรียญตรา รางวัล ○ การแต่งตั้ง เลื่อนระดับ	○ การสรรเสริญ การยกย่อง ○ การรับรอง การยิ้ม การจูบ ○ การตบหลังเบาๆ
การแข่งขันเชิงลบ	○ การปรับ การจำคุก ○ การเนรเทศ การประหารชีวิต	○ การหัวเราะ การตดลึง ○ การวิจารณ์ การขู่เข็ญ ○ การให้สมญานาม

อนึ่ง การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่กินระยะเวลายาวนานไปตลอดชีวิตเช่นไรการควบคุมสังคมก็เป็นกระบวนการที่ยาวนานเช่นเดียวกัน ตัวแทนของสังคมในการควบคุมสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ กัน แต่กระบวนการที่พยายามจะชักชวนให้ปัจเจกบุคคลปฏิบัติตามบรรทัดฐานสังคมโดยใช้วิธีการแข่งขันทั้งทางบวกและทางลบทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการนั้นจะดำเนินการไปอย่างต่อเนื่องตราบกระทั่งสิ้นชีวิตโดยไม่ผันแปรเป็นอื่น

ดังนั้น การศึกษาเรื่องของยุติธรรมชุมชนจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดการควบคุมสังคมแบบเป็นทางการที่นำมาใช้อธิบายความสำคัญและลักษณะพิเศษของชุมชนกับอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบรรดาสมาชิกชุมชนได้อย่างชัดเจน

1.3 ทฤษฎีสังคมไร้ระเบียบ (social disorganization theory)

Shaw & McKay (1942; พรชัย ชันดีและคณะ, 2543: 73-74) นักสังคมศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยชิคาโกศึกษาอาชญากรรมทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาคในแง่เนื้องานและพัฒนาเป็นทฤษฎีสังคมไร้ระเบียบขึ้น อธิบายทฤษฎีสังคมไร้ระเบียบว่าเกิดจากการเจริญเติบโตของบ้านเรือนในแนวทางที่นำไปสู่การเป็นสังคมเมือง (urbanization) และจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่สำคัญ 4 ประการ คือ

(1) การสูญเสียหรือลดน้อยลงของกลไกควบคุมทางสังคม เนื่องจากการมีประชาชนอพยพมาอยู่ในชุมชนมากขึ้นทำให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนไม่ค่อยรู้จักกัน สภาพสังคมจะมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับกัน ในที่สุดจะนำไปสู่ความอ่อนแอของกลไกการควบคุมของชุมชนนั้น

(2) การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ในแต่ละชุมชนจะมีวัฒนธรรมซึ่งสืบทอดเป็นเวลานาน เมื่อมีชนกลุ่มใหม่มาอาศัยอยู่ก็จะรับเอาวัฒนธรรมที่มีอยู่เหล่านั้นและถ่ายทอดให้แก่ประชากรที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่สืบทอดต่อไป

(3) ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม สิ่งที่ผู้อพยพมาอยู่ใหม่นำติดตัวมาด้วยก็คือค่านิยม ความเชื่อและวัฒนธรรมตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งอาจแตกต่างจากค่านิยมหรือวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมในชุมชน ดังนั้นจึงนำไปสู่ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(4) ความยากจน เนื่องจากผู้อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนมักจะเป็นคนต่างด้าวที่เข้ามาอยู่ใหม่หรือคนชนบทที่อพยพเพื่อเข้ามาหาอาชีพใหม่ในเขตเมืองใหญ่ บุคคลเหล่านี้จะมีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจค่อนข้างต่ำ

ชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้จะเป็นชุมชนที่มีกลไกการควบคุมทางสังคมที่ต่ำ ชุมชนไร้ระเบียบนั้นนอกจากจะมีลักษณะ 4 ประการข้างต้นแล้ว Sampson & Groves (1989; พรชัย ชันดีและคณะ, 2543: 83) อธิบายว่ายังมีปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งมีผลต่อความสำเร็จในการควบคุมอาชญากรรมอีก 3 ประการ คือ ความไม่สามารถในการควบคุมดูแลกลุ่มวัยรุ่นที่ขบถก้าวร้าว การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนน้อยมาก และอัตราความร่วมมือในองค์กรส่วนท้องถิ่นของประชากรในท้องถิ่นต่ำมาก

1.4 ทฤษฎีพันธะทางสังคม (social bonding theory)

Hirschi (1961; พรชัย ชันดีและคณะ, 2543: 129) ได้เสนอทฤษฎีควบคุมการเกิดอาชญากรรมโดยเชื่อว่าถ้าบุคคลมีความผูกพันกับองค์กรหรือกลุ่มในสังคมซึ่งได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน และเพื่อนฝูง มักจะมี

แนวโน้มที่จะไม่ประกอบอาชญากรรม หลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ พันธะทางสังคมหรือความผูกพันกับสังคม ซึ่งได้อธิบายการเกิดอาชญากรรมว่า “พฤติกรรมอาชญากรรมเป็นผลมาจากพันธะของบุคคลที่มีต่อสถาบันทางสังคมได้อ่อนแอหรือถูกทำลาย” ซึ่งองค์ประกอบของพันธะทางสังคม มี 4 ประการ คือ

(1) ความผูกพัน (attachment) หมายถึง การที่บุคคลมีความผูกพันหรือความรักใคร่กับบุคคลอื่น หรือมีความสนใจกับความรู้สึนึกคิดของบุคคลอื่น ซึ่งความผูกพันนี้เป็นองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้บุคคลมีการพัฒนาการยอมรับค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคม ส่งผลให้บุคคลสร้างความรู้สึกรักหรือสามัคคีกันที่จะควบคุมตนเองให้เป็นบุคคลที่ดีในสังคม ดังนั้นความผูกพันจึงเป็นองค์ประกอบด้านอารมณ์หรือด้านความรักของพันธะหรือสัญญาผูกมัดที่บุคคลมีต่อสังคม

(2) ข้อผูกมัด (commitment) หมายถึง การที่บุคคลถูกผูกมัดกับการดำเนินชีวิตตามทำนองคลองธรรมของสังคม กล่าวคือการได้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อที่จะประกอบอาชีพโดยสุจริตและเพื่อที่จะได้ประสบความสำเร็จในชีวิตซึ่งจะส่งผลให้บุคคลไม่อยากจะกระทำผิดกฎหมายเนื่องจากจะเป็นการเสี่ยงต่อการสูญเสียความสำเร็จในชีวิต ดังนั้น ข้อผูกพันจึงเป็นองค์ประกอบด้านความมีเหตุผลของพันธะหรือสัญญาผูกมัดที่บุคคลมีต่อสังคม

(3) การเข้าร่วม (involvement) หมายถึง การที่บุคคลได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของสังคมเป็นเหตุให้บุคคลถูกจำกัดเวลาที่จะไปประกอบอาชญากรรม เนื่องจากเวลาส่วนมากได้ถูกใช้ให้หมดไปกับกิจกรรมของสังคม ดังนั้น การเข้าร่วมถือว่าเป็นองค์ประกอบด้านกิจกรรมของพันธะหรือสัญญาผูกมัดที่บุคคลมีต่อสังคม

(4) ความเชื่อ (belief) หมายถึง ระดับของความเชื่อถือที่บุคคลมีต่อค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคม หากบุคคลมีระดับความเชื่อต่อค่านิยมและบรรทัดฐานในสังคมสูง ก็จะมีแนวโน้มที่จะไม่กระทำความผิดกฎระเบียบของสังคม ดังนั้น ความเชื่อจึงเป็นองค์ประกอบด้านจริยธรรมของพันธะหรือสัญญาผูกมัดที่บุคคลมีต่อสังคม

ด้วยเหตุนี้ การมีอารมณ์ความรู้สึกรักและผูกพัน รู้สึกลัวตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีความสำคัญ เช่นเดียวกับส่วนอื่นๆ ในชุมชน ประกอบกับการมีพันธะสัญญาเชิงเหตุผล มีกิจกรรมร่วมกัน และมีความเชื่อมั่นต่อการรวมพลังสามัคคีเพื่อการป้องกันชุมชนของตนจากอาชญากรรมตามทฤษฎีนี้จึงเป็นหลักคิดสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องของ “ยุทธธรรมชุมชน” ในครั้งนี้

2. กลุ่มทฤษฎีว่าด้วยยุทธธรรมชุมชน

2.1 ทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน (community empowerment and participation) (Kurki, 2000) ทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นทฤษฎีพื้นฐานที่ได้รับการอ้างอิงบ่อยที่สุด โดยทฤษฎีตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า “การที่ชาวชุมชนร่วมกันมีส่วนในการป้องกันอาชญากรรมและแสดงความพยายามฟื้นฟูสัมพันธภาพที่ฉีกขาดเพื่อนบ้านของตนนั้นจะช่วยลดอาชญากรรมและความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมได้โดยตรง รวมทั้งเพิ่มปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการควบคุมสังคมทางอ้อมได้” ดังนั้นหน่วยงานในการบวนการยุทธธรรมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการเสริมพลังชุมชน จึงควรทำงานกับกลุ่มผู้พักอาศัยและชุมชนในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรม โดยควรมีการกำหนดเป้าหมายเพื่อปรับปรุงความสัมพันธ์

กับชุมชนและเพื่อเพิ่มความพึงพอใจของสาธารณชนต่อการทำงานของหน่วยงาน เพราะในทางปฏิบัติ หากผู้ปฏิบัติไม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทชุมชนแล้วจะเป็นการยากที่จะสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนขึ้นมาเพราะประชาชนทั่วไปมักจะมีโอกาสน้อยมากที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนหรือดำเนินการ ซึ่งตำรวจชุมชนและอัยการส่วนใหญ่ มักจะใช้ชุมชนเพียง “เป็นหูเป็นตา” เป็นสัญลักษณ์ของผู้ให้สนับสนุนหรือเพื่อหาเงินทุนสนับสนุนเท่านั้น

2.2 ทฤษฎีหน้าต่างชำรุด (theory of broken windows) Wilson and Kelling ผู้สร้างทฤษฎีหน้าต่างชำรุด เมื่อ ปี ค.ศ. 1982 อธิบายว่าทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีพื้นฐานที่มีอิทธิพลมากทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งระบุว่าความไม่เป็นระเบียบเล็กน้อยๆ ถ้าไม่ใส่ใจกำหนดรู้อย่างจริงจังจะลุกลามขยายวงกลายเป็นความขัดแย้ง อาชญากรรม ความหวาดกลัว และสูญเสียสัมพันธภาพระหว่างเพื่อนบ้านในที่สุด ชุมชนจึงควรมีการจัดระเบียบและควบคุมตรวจตราตามถนนหนทางตรอกซอกซอยอย่างหนัก เพื่อเป็นการป้องกันก่อนเกิดปัญหาความขัดแย้งใดๆ ขึ้น

2.3 ทฤษฎีการแก้ปัญหา (problem solving theory) Goldstein เป็นผู้นำเสนอทฤษฎีการแก้ปัญหา เมื่อ ปี ค.ศ. 1979 โดยครั้งแรกใช้ทฤษฎีการแก้ปัญหาในมิติของกิจการตำรวจ ซึ่งเป็นการเริ่มต้นเปิดฉากการแก้ปัญหาจากสถานการณ์ต่างๆ เฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อที่จะลดโอกาสในการที่ปัญหาเหล่านั้นอาจลุกลามขยายตัวเกิดเป็นอาชญากรรมต่อไป ในบริบทของยุทธธรรมชุมชนการแก้ปัญหามีความหมายกว้างขวาง คือ

(1) เป็นนัยบ่งบอกความพยายามร่วมมือกันในการสร้าง “หุ้นส่วน” (partnerships) ระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมกับหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐและระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมกับชุมชนท้องถิ่น

(2) ต้องตระหนักว่าอาชญากรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากสภาวะเงื่อนไขทางสังคมที่ซับซ้อนและพยายามที่จะกำหนดปัญหาสังคมบางปัญหาที่สำคัญออกมาเพื่อจัดการให้เข้าที่เข้าทางตั้งแต่ต้น เช่น การบังคับใช้กฎหมายป้องปรามการเตร็ดเตร่ กฎหมายปรามการส่งเสียงเอะอะอีกที่บริเวณชุมชน กฎระเบียบในการรักษาความสะอาดถนนหนทางที่สาธารณะหรืออำนาจในการออกใบอนุญาตต่างๆ รวมทั้งใบอนุญาตขับขี่ยานพาหนะ ฯลฯ เป็นต้น ส่วนแนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการป้องกันปัญหา ได้แก่ การสร้างโปรแกรมการป้องกันอาชญากรรมในครอบครัวที่เน้นการฝึกหัดทักษะแก่แม่และเด็กตั้งแต่เริ่มแรก เป็นต้น

2.4 ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสภาพทางภูมิศาสตร์ (geographical focus) เป็นทฤษฎีที่สนับสนุนแนวคิดยุทธธรรมชุมชนที่แยกออกมาเป็นเอกเทศไม่เกี่ยวข้องกับสามทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสภาพทางภูมิศาสตร์ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดเกี่ยวกับสถานที่ตั้งโดยหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมควรจะเข้ามาช่วยบริหารจัดการหรือมีหน้าที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นด้วย เช่น หน่วยงานแก้ไขฟื้นฟูในชุมชนซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการบังคับโทษที่เกิดขึ้นในชุมชนแทนที่จะใช้คุกหรือตะราง หรือหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องควรเปิดสำนักงานสาขาในลักษณะสำนักงานเพื่อนบ้าน (neighborhood office) เพื่อให้การช่วยเหลือด้านยุทธธรรมชุมชนแก่ชาวชุมชนโดยจัดชั่วโมงการทำงานและการให้บริการให้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นนั้นๆ และบริการจัดหาข้อมูลสำคัญๆ ต่างๆ ให้กับชาวชุมชน เป็นต้น

3. กลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับนโยบายภาครัฐและการบริหารจัดการ

นอกจากทฤษฎีหลัก 4 ทฤษฎี ที่กล่าวมาแล้ว ยุติธรรมชุมชนยังมีแนวคิดอื่นๆ สนับสนุนประกอบ คือ แนวคิดเรื่องการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานตำรวจ คุมประพฤติ และเยาวชน ได้รับการสนับสนุนทั้งในอเมริกาและยุโรปมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 บนพื้นฐานของ ทฤษฎีและนโยบายต่างๆ (Williams, B., 2005) ได้แก่

3.1 แนวคิดการถ่ายโอนความรับผิดชอบกิจการภาครัฐ (responsibilization strategy) ยุติธรรมชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการถ่ายโอนความรับผิดชอบในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมจากรัฐบาลกลางไปยังท้องถิ่น ในลักษณะการส่งเสริมความร่วมมือและการเป็นหุ้นส่วนระหว่างหน่วยงานของรัฐด้วยกันเองและระหว่างหน่วยงานของรัฐกับภาคเอกชน ผลของการผลักดันนโยบายดังกล่าวทำให้เกิดองค์กรใหม่ๆ ในกระบวนการยุติธรรมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากมาย อาทิเช่น community safety partnerships, referral order panels ใน อังกฤษและเวลส์ เป็นต้น

3.2 แนวคิดชุมชนนิยม (communitarianism) ยุติธรรมชุมชนได้รับอิทธิพลจากแนวคิดชุมชนนิยม ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นหลังจากมีการฟื้นฟูอุดมคติ small town American values, civic virtues และ moral consensus ขึ้นในสหรัฐอเมริกา การถือกำเนิดของยุติธรรมชุมชนบนพื้นฐานแนวคิดดังกล่าวทำให้หลายคนตั้งคำถามว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ที่จะให้มีการจัดตั้งโครงการยุติธรรมชุมชนในเขตเมืองซึ่งมีเงื่อนไขและบริบททางสังคมที่แตกต่างจากสังคมชนบทโดยสิ้นเชิง

3.3 แนวคิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของรัฐจากรัฐสวัสดิการสู่รัฐจัดระเบียบ (from welfare state to regulatory state) ยุติธรรมชุมชนเกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงบทบาทของรัฐจาก “รัฐสวัสดิการ” ซึ่งรัฐมีบทบาทสำคัญเป็นผู้ดำเนินการเองในทุกเรื่องแต่ไม่มีบทบาทมากนักในการกำหนดทิศทางของประชาสังคม ไปสู่ “รัฐจัดระเบียบ” ซึ่งรัฐมีบทบาทสำคัญเฉพาะในการกำหนดทิศทางและนโยบายแต่ปล่อยให้ประชาสังคมเป็นผู้ดำเนินการเรื่องต่างๆ เอง เช่น ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดรัฐจัดระเบียบ รัฐบาลอังกฤษได้มีนโยบาย “tough on crime and tough on the causes of crime” และได้จัดตั้งองค์กรใหม่ๆ ขึ้นมากมายในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 อาทิเช่น inter-agency youth offending teams และ drug action teams โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระจายอำนาจ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแนวคิดนี้กลับเป็นเครื่องมือส่งเสริมการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ มีการใช้โทษจำคุกอย่างแพร่หลาย และมีผลเป็นการกีดกันประชาชนออกจากกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เช่น มีการยกเลิกศาลเล็กๆ ในท้องถิ่นและให้ศาลในส่วนกลางแทน

3.4 แนวคิดแปลงความขัดแย้งให้เป็นทรัพย์สิน (conflict as property) ยุติธรรมชุมชนได้รับการสนับสนุนบนพื้นฐานของแนวคิดเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งให้เป็นทรัพย์สิน ของ Nils Christie นักอาชญาวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยออสโล ประเทศนอร์เวย์ ซึ่งกล่าวไว้ว่าการเกิดความขัดแย้งระหว่างเอกชนไม่ใช่สิ่งไม่ดีเสมอไป โดยในส่วนของแ่งดินนั้นเขามองว่าการเกิดความขัดแย้งระหว่างเอกชนเป็นการเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาช่วยปรับปรุงความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ฝ่าย แต่เขามองว่าการเข้าแทรกแซงโดยใช้วิธีการของยุติธรรม

ตามธรรมเนียมนั้นอาจไม่ใช่วิธีการที่ดีที่สุด เพราะกระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียมมีลักษณะส่งเสริมความแปลกแยก กีดกัน ลึกลึบน่าเกรงกลัว มีกฎเกณฑ์เฉพาะที่ยากแก่การเข้าใจสำหรับคนทั่วไป และส่งเสริมการพึ่งพามืออาชีพ (เช่น ทนายความ ผู้พิพากษา) ในกระบวนการระงับข้อพิพาทมากเกินไป เขาเห็นว่าวิธีการที่ดีกว่าและควรได้รับการสนับสนุนคือ “victim-oriented court” และ “lay-oriented court” เพื่อตอบสนองความต้องการของเหยื่อและลดการพึ่งพามืออาชีพในกระบวนการระงับข้อพิพาท แนวคิดดังกล่าวของ Christie เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบกระบวนการยุติธรรมทางอาญาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการส่งเสริมให้เหยื่อเข้ามามีส่วนร่วมและได้รับการบริการจากภาคีรัฐมากขึ้น

4. กลุ่มทฤษฎีการไกล่เกลี่ยของคู่ความ

ส่วนทฤษฎีของคู่ความที่เกี่ยวข้องกับการไกล่เกลี่ยมี 2 ทฤษฎี (ศาลแพ่ง, 2539: 72) คือ

4.1 ทฤษฎีการแข่งขัน (competitive theory) ถือหลักว่าผู้เจรจาที่มีประสิทธิภาพ ได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ทางกฎหมายและรักษาสผลประโยชน์ของลูกความโดยได้รับผลตอบแทนเป็นรูปธรรมซึ่งอาจเป็นเงินตราหรือวัตถุ และเข้าใจถึงอำนาจที่ตนมีอยู่และได้ใช้โดยไม่ชักช้าเพื่อประโยชน์ของลูกความ ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าสังคมอยู่ภายใต้การปกครองหรือการครอบงำโดยผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ในสถานการณ์ของการเจรจาแต่ละฝ่ายทั้งนักกฎหมายและลูกความต่างมีความประสงค์บรรลุความต้องการของตนมากที่สุด ทฤษฎีการแข่งขันมองโลกในแง่ที่ว่าทรัพยากรในโลกนี้มีอยู่จำกัดซึ่งต้องแบ่งปันโดยการแข่งขันเพื่อให้ประสบความสำเร็จในแต่ละเรื่อง ระบบการแบ่งปันทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดได้แก่ การเจรจาแจกจ่ายโดยอีกฝ่ายหนึ่งได้และอีกฝ่ายหนึ่งสูญเสีย ทฤษฎีการแข่งขันยอมรับว่านักกฎหมายบางคนมีความประสงค์ให้ลูกความของตนได้รับความยุติธรรม ความชอบธรรม ความปรารถนาดี ความไว้วางใจจากผู้อื่นและการตอบสนองที่มีจริยธรรม ตามทฤษฎีนี้รูปแบบการเจรจากำหนดขึ้นโดยถือผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญเพื่อให้ตนได้รับประโยชน์มากที่สุดและอีกฝ่ายหนึ่งต้องสูญเสียผลประโยชน์

4.2 ทฤษฎีการแก้ปัญหา (problem-solving theory) ในมิติของการเจรจาต่อรอง ทฤษฎีการแก้ปัญหาเชื่อว่าผู้เข้าร่วมเจรจาทุกคนมีผลประโยชน์บางประการร่วมกันถ้าไม่มีสิ่งอื่นเข้ามาแทรกแซงเช่นบางคนที่เข้าร่วมเจรจาแต่ไม่มีความจริงใจในการที่จะแก้ปัญหาแต่เข้ามาเพื่อประวิงการเจรจาให้ช้าออกไป ดังนั้น ทุกคนที่อาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมเดียวกันและมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาาร่วมกันเพื่อทำข้อตกลงด้วยความสมัครใจ ภายใต้ทฤษฎีนี้ข้อขัดแย้งเป็นปัญหาที่ต้องศึกษาและแก้ไขร่วมกันโดยคู่ความทั้งสองฝ่ายเพื่อประโยชน์ร่วมกัน

การนำทฤษฎีการแก้ปัญหามาใช้ มีหลักสำคัญ 5 ประการ คือ

(1) แยกปัญหาความสัมพันธ์ส่วนตัวออกจากข้อขัดแย้งและแก้ไขแต่ละปัญหาแยกต่างหากจากกัน

(2) เน้นความสำคัญของประโยชน์ได้เสียและความต้องการของคู่ความซึ่งไม่ใช่ฐานะของคู่ความ การเน้นถึงฐานะที่แตกต่างกันของคู่ความจะทำให้การเจรจาประนีประนอมยอมความยากขึ้น คู่ความจะต้องหาทางประสานผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายและเน้นถึงผลประโยชน์ร่วมกัน

(3) คิดหาทางเลือกหลายวิธีซึ่งคู่ความจะได้ประโยชน์ร่วมกัน

(4) ยืนยันการใช้องค์ประกอบต่างๆ ที่ต้องนำมาใช้ในการตัดสินใจเพื่อประเมินทางเลือก

(5) เข้าใจและแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุดในการเจรจาตกลงทำสัญญา

อาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีการแข่งขันและทฤษฎีการแก้ปัญหาต่างมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ในการนำไปใช้จึงควรเลือกใช้ข้อดีของแต่ละทฤษฎีเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแต่ต้องคำนึงถึงสภาพปัญหาและสภาพแวดล้อมของคดีนั้นว่าควรจะนำทฤษฎีใดมาใช้และใช้เมื่อไร

ความสัมพันธ์ระหว่างยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์กับระบบยุติธรรมกระแสหลัก

ยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์ (community restorative justice) เป็นแนวคิดผสมผสานที่นำยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในฐานะกลไกการจัดการความขัดแย้งเชิงสันติวิธีในชุมชนซึ่งเป็นการกิจหนึ่งของ "ยุติธรรมชุมชน" ในการออกแบบระบบงานให้มีความเชื่อมโยงกับระบบยุติธรรมกระแสหลักพบว่ามี การนำยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์มาใช้บนฐาน 2 ฐาน คือ ฐานคติเอกนิยม (monism) กับ ฐานคติทวินิยม (dualism) โดยใช้แตกต่างกัน 4 รูปแบบ ดังนี้

1. ฐานคติเอกนิยม (monism)

เชื่อว่าระบบยุติธรรมควรมีเพียงหนึ่งเดียวหรือระบบเดียว และความถูกต้องชอบธรรมของระบบยุติธรรมวัดที่การมีกฎหมายของรัฐรับรองความมีอยู่ของระบบยุติธรรมนั้นๆ มี 2 แบบ คือ

1.1 แบบใช้แทนที่ (replacement) เป็นการนำยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์มาใช้แทนที่ยุติธรรมกระแสหลัก และออกกฎหมายรับรอง

1.2 แบบเกื้อกูล (incorporation) ใช้ยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์ก่อนในชั้นแรก หากไม่สามารถสมานฉันท์กันสำเร็จจึงส่งคดีความเข้าสู่ยุติธรรมกระแสหลัก ตัวอย่างเช่น ประเทศนิวซีแลนด์มีการออกกฎหมาย The Young Offenders Act 1997 ให้ใช้ "การประชุมกลุ่มครอบครัว" (Family Group Conference - FGC) แก่เด็กเยาวชนกระทำผิดก่อน ถ้าไม่สำเร็จจึงจะนำคดีความเข้าสู่ศาลเยาวชนและครอบครัวพิจารณาต่อไป หรือ ประเทศฟิลิปปินส์ใช้ "บาลังไก" (Barangay Justice) เป็นระบบการปกครองท้องถิ่นที่มีกฎหมายให้อำนาจคณะกรรมการไกล่เกลี่ยตัดสินคดีเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งมีโทษจำคุกไม่เกิน 1 ปี หรือปรับไม่เกิน 5,000 เปโซ หากไกล่เกลี่ยไม่สำเร็จจึงส่งเรื่องเข้าสู่ระบบยุติธรรมหลักต่อไป

2. ฐานคติทวินิยม (dualism)

เชื่อว่าระบบยุติธรรมสามารถมีช่องทางเข้าถึงความยุติธรรมได้มากกว่า 1 ช่องทาง หรือตั้งแต่ 2 ช่องทางขึ้นไป มี 2 แบบ คือ

2.1 แบบระบบคู่ (two track system / dual-track model) ในหน่วยงานเดียวกันมีการใช้วิธีการประชุมสมานฉันท์ กับ การพิจารณาในศาลในลักษณะปรับเปลี่ยนไป-มาระหว่างกันและกันได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของเหยื่ออาชญากรรมและผู้กระทำผิดประกอบความเห็นชอบของเจ้าหน้าที่ผู้ประสานงาน

ตัวอย่างเช่น ศาลเยาวชนและครอบครัวกลางของไทยเริ่มนำรูปแบบนี้มาใช้ทั่วประเทศตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน 2549 เป็นต้นมา

2.2 แบบทางเลือก (diversion) ใช้ยุติธรรมชุมชนเชิงสมานฉันท์เป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกแทนคดีออกจากยุติธรรมกระแสหลักในขั้นตอนต่างๆ ตลอดกระบวนการ ตั้งแต่ขั้นที่มีความขัดแย้งในชุมชน หรืออาจส่งเข้าสู่ชั้นตำรวจ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์ ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม การนำยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้กับระบบยุติธรรมหลักจะเป็นรูปแบบใดๆ ช่างต้นก็ตามล้วนแต่มีข้อสังเกตเกี่ยวกับความเหมาะสมและข้อจำกัดแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมวัฒนธรรม รวมทั้งพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ สังคม กฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมของแต่ละสังคมเป็นสำคัญ

โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรม

การตอบคำถามสำคัญว่า “ชุมชนควรมีบทบาทในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมอย่างไร?” นั้น เป็นคำตอบที่ทุกๆ คำตอบจำเป็นต้องอาศัย “โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรม” ในการอธิบายกลไกและเป้าหมายที่เชื่อมโยงกัน 3 ประการ คือ

(1) สถานที่ ยุติธรรมชุมชนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีสถานที่เฉพาะหรือชุมชนที่ผู้พักอาศัยในสถานที่นั้นๆ รู้สึกว่าตนมีส่วนได้เสีย มีจุดมุ่งหมาย ชะตากรรมและผลประโยชน์ร่วมกันกับผู้อยู่อาศัยคนอื่นๆ หรืออีกนัยหนึ่งคือมีความรู้สึกว่าเป็นสมาชิกของชุมชนหรือสังคมนั้น

(2) การเพิ่มมูลค่าให้กับชุมชน ในขณะที่กระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียมมุ่งสร้างความสงบสุขให้กับชุมชนหรือสังคมโดยการกีดกันผู้กระทำผิดออกจากสังคม (adding by subtracting) นำไปกักเก็บไว้ในสถานที่ปลอดภัยโดยเชื่อว่าเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับสังคมได้อยู่กันอย่างสงบสุขระยะหนึ่ง แต่ยุติธรรมชุมชนกลับมองว่า ในท้ายที่สุดแล้วผู้กระทำผิดย่อมถูกปล่อยตัวกลับคืนสู่สังคม ดังนั้น การสร้างความสงบสุขให้กับสังคมนั้นอย่างแท้จริง จึงมิใช่เป็นเพียงการกีดกันผู้กระทำผิดออกจากสังคมแต่จะต้องคำนึงถึงว่าเมื่อเขาพ้นโทษออกมาแล้วจะอย่างไรให้ผู้กระทำผิดอยู่ร่วมกับสมาชิกคนอื่นๆ ในสังคมได้

ด้วยเหตุนี้ ในอีกทางหนึ่ง ยุติธรรมชุมชนจึงต้องมุ่งยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนควบคู่ไปกับการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด เพราะหากคนในสังคมนั้นไม่หลุดพ้นจากความยากจน การมีวิถีแบบปากกัดตีนถีบก็อาจจะยากที่จะเกิดความยุติธรรมอย่างแท้จริงในสังคมนั้น กล่าวโดยสรุปยุติธรรมชุมชนช่วยเสริมยุติธรรมกระแสหลักโดยการแก้ไขปัญหาคือจะนำไปสู่อาชญากรรม จัดอุปสรรคในการพัฒนาระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน และส่งเสริมศักยภาพของชุมชนที่จะพัฒนาตนเองไปสู่การเป็นชุมชนที่ปลอดภัย เมื่อต้องการใช้ชีวิตและการประกอบสัมมาอาชีพต่อไป

(3) ความปลอดภัยของชุมชน ความปลอดภัยของชุมชนถือเป็นเป้าหมายหลักของยุติธรรมชุมชน ทั้งนี้ ยุติธรรมชุมชนมองปัญหาความสงบเรียบร้อยและความปลอดภัยของชุมชนในมุมกว้างที่มีได้จำกัดอยู่แต่เพียงการลดอัตราการเกิดอาชญากรรมแต่รวมไปถึงความรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน และการทำให้ผู้คนสามารถดำเนินกิจกรรมตามปกติในชีวิตประจำวันได้โดยปราศจากความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมเป็นสำคัญ

ดังนั้น สารสำคัญของกรณียุติธรรมชุมชนซึ่งมีลักษณะนำพาสังคมสู่ความสมานฉันท์เชิงอุดมคติจึงเป็นโครงสร้างหลักระดับแก่นแท้ที่ยึดโยงบรรดากิจกรรมต่างๆ ของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนให้ร้อยเรียงผนึกกำลังขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชนไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

แบบจำลองยุติธรรมชุมชน

ในการนำยุติธรรมชุมชนไปใช้ หรือยุติธรรมชุมชนในทางปฏิบัติอาจมีได้หลายรูปแบบ แต่แบบจำลองต่างๆ ที่ประดิษฐ์คิดค้นและนำมาใช้นั้นล้วนแต่สร้างขึ้นเพื่อตอบคำถามสำคัญว่า "ชุมชนควรมีบทบาทในการพัฒนาระบบการยุติธรรมอย่างไร" ด้วยเหตุนี้ บรรดาแบบจำลองทั้งหลายจึงล้วนมีรากฐานมาจากสาระสำคัญของยุติธรรมชุมชน 3 ประการ คือ สถานที่ การเพิ่มมูลค่าให้กับชุมชน และความปลอดภัยของชุมชน ดังกล่าวมาข้างต้นทั้งสิ้น

ดังนั้น ในการวิเคราะห์แบบจำลองยุติธรรมชุมชน (community justice model) จึงจำเป็นต้องอาศัยสาระสำคัญของยุติธรรมชุมชนทั้ง 3 ประการ เป็นหลัก ขณะเดียวกันก็อาศัย "วิธีการ" และ "เป้าหมาย" เป็นเกณฑ์ใช้ประกอบการพิจารณาเกี่ยวกับแบบจำลองแต่ละแบบเป็นลำดับไป ซึ่งทำให้สามารถจำแนกแบบจำลองต่างๆ ของยุติธรรมชุมชนได้เป็น 4 แบบ ดังปรากฏในภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2

แบบจำลองยุติธรรมชุมชน 4 แบบ

	เป้าหมาย	
	การป้องกันอาชญากรรม	การส่งเสริมศักยภาพของชุมชน
ร่วมมือ	แบบหุ้นส่วน (partnership model)	แบบตัวกลาง (intermediary model)
วิธีการ	แบบการมีส่วนร่วม (involvement model)	แบบระดมพล (mobilization model)
โซ่เดี่ยว		

ที่มา: ประยุกต์จาก Clear and Cadora, 2003. โดยจุฬารัตน์ เอื้ออำนวย และคณะ, 2549.

จากภาพอธิบายได้ว่า

เป้าหมายของยุติธรรมชุมชน แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 เน้นการป้องกันอาชญากรรม โดยการจำแนกปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนออกเป็นประเภทต่างๆ เช่น ปัญหาการจี้ปล้น ปัญหาโสเภณี ปัญหายาเสพติด หรือมีแก๊งอาชญากรในพื้นที่ ฯลฯ

จากนั้นจึงมุ่งไปที่การป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมประเภทนั้นๆ โดยตรงที่ละเรื่อง และคิดวิธีการแก้ไข ปัญหาสังคมอื่นๆ ที่อาจนำไปสู่การเกิดอาชญากรรมข้างต้นประกอบกันไป

ลักษณะที่ 2 เน้นการส่งเสริมศักยภาพของชุมชน โดยการปรับปรุงการทำหน้าที่ของสังคม เช่น การส่งเสริมประสิทธิภาพของชุมชนในการทำงานร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนเป็นสถานที่ปลอดภัย

วิธีการของยุทธธรรมชุมชน แบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ไชว์เดี่ยว คือการที่องค์กรใดองค์กรหนึ่งเป็นผู้ริเริ่มผลักดันและดำเนินการด้านยุทธธรรม ชุมชนเองโดยลำพัง ซึ่งมีข้อดีคือทำให้องค์กรของรัฐที่เป็นต้นเรื่องสามารถนำนโยบายและกระบวนการที่ตนกำหนดมา ใช้ได้ทันทีโดยไม่ต้องมีการปรึกษาหารือกับองค์กรอื่นหรือชุมชน และหากมีข้อผิดพลาด ล้มเหลวในการดำเนินการเราก็ จะรู้ว่าใครหรือหน่วยงานใดต้องเป็นผู้รับผิดชอบ แต่ก็มีข้อเสียคือการทำงานไชว์เดียวนั้นย่อมมีข้อจำกัดโดยเฉพาะ อย่างยิ่งเมื่อต้องมารับผิดชอบปัญหาที่มีความซับซ้อน เช่น ปัญหาความปลอดภัยของชุมชน เป็นต้น

ลักษณะที่ 2 แบบร่วมมือ โดยให้องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนร่วมมือกันในรูปแบบของ หุ้นส่วนหรือพันธมิตรเพื่อขยายขอบเขตขององค์กรเพื่อให้องค์กรที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อปัญหาเดียวกันหรือปัญหา ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้วยกันได้ง่ายขึ้น

จากเป้าหมายและวิธีการข้างต้นเราสามารถจำแนกแบบจำลองยุทธธรรมชุมชนออกเป็น 4 แบบ คือ

แบบที่ 1 แบบการมีส่วนร่วม (involvement model)

ลักษณะการดำเนินการ: หน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรม เช่น ตำรวจ เป็นผู้ริเริ่มเปิดโอกาสให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นในการรักษาความปลอดภัยของชุมชน เช่น การส่งเสริมให้ประชาชนร่วมมือกับ เจ้าหน้าที่ตำรวจในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในเขตเมือง การที่เจ้าหน้าที่ตำรวจลงไปปรึกษาหารือกับชุมชน เพื่อ กำหนดให้การปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจเป็นไปอย่างสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน

เป้าหมาย: ยุทธธรรมชุมชนแบบมีส่วนร่วมมีเป้าหมายเพื่อมุ่งป้องกันปัญหาอาชญากรรมโดยให้ ประชาชนร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในการจำแนกปัญหาที่มีผลกระทบต่อความปลอดภัยของชุมชนออกมาเป็น ส่วนๆ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาเหล่านั้น กำหนดวิธีการแก้ไข และนำวิธีการเหล่านั้นมาปฏิบัติหรือใช้บังคับ แล้วแต่กรณี ทั้งนี้ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจมีตั้งแต่การปรึกษาหารือไปจนถึงการวิพากษ์วิจารณ์ถึง ประสิทธิภาพของมาตรการต่างๆ ที่นำมาใช้ในการป้องกันอาชญากรรม

ข้อดี: แบบจำลองนี้มีข้อดีตรงที่ทำให้เจ้าหน้าที่มีการทำงานใกล้ชิดกับชุมชนมากยิ่งขึ้น เจ้าหน้าที่จึง สามารถรวบรวมข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาการ ปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจมากขึ้น ซึ่งอาจเป็นแรงสนับสนุนในการทำงานของเจ้าหน้าที่และทำให้เจ้าหน้าที่เกิด ความภูมิใจที่ได้ช่วยเหลือและทำงานให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้จริง

ข้อจำกัด:

▶ หน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับปัญหา เช่น หน่วยงานสังคมสงเคราะห์ งานพินิจและคุ้มครองเด็ก และเยาวชน ศาลเยาวชนฯ ฯลฯ อาจถูกละเลยหรือกีดกันออกจากการบวนการแก้ปัญหา

▶ สมาชิกของชุมชนคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งอาจไม่สามารถพูดแทนคนอื่นๆ ในชุมชนได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า การที่เจ้าหน้าที่เลือกที่จะปรึกษาหารือกับคนกลุ่มหนึ่ง อาจทำให้ได้รับฟังปัญหาไม่ครบถ้วน และอาจนำไปสู่การละเลยปัญหาของคนกลุ่มอื่นๆ ในชุมชน ทำให้การทำงานยุทธธรรมชุมชนอาจไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรและทำให้ประชาชนที่ไม่ได้รับการรับฟังและไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการเหล่านั้นหมดความเชื่อถือในการบวนการยุทธธรรมชุมชนได้

แบบที่ 2. แบบหุ้นส่วน (partnership model)

ลักษณะการดำเนินการ: หน่วยงานในการบวนการยุทธธรรม เช่น ตำรวจร่วมมือกับประชาชนตลอดจนหน่วยงานภาครัฐและเอกชนอื่นๆ ในการระบุปัญหาและแนวทางการป้องกันอาชญากรรม เช่น การแก้ไขปัญหาค้นคว้าที่อยู่อาศัยอาจต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานสวัสดิการสังคมและองค์กรศาสนา การแก้ไขปัญหาก็อาชญากรรมอาจต้องอาศัยความร่วมมือจากโรงเรียน หน่วยงานให้บริการด้านครอบครัว และหน่วยงานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน เป็นต้น และ ทั้งสองกรณี อาจต้องร่วมมือกับภาคเอกชนในการเพิ่มอัตราการจ้างงานและจัดให้มีการอบรมพัฒนาฝีมือแรงงานสมาชิกชุมชนบางคนบางกลุ่มเพื่อการนี้

ประเภทของหุ้นส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้อง: ได้แก่

- ▶ เป็นหุ้นส่วนกับกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ชุมชน เช่น คณะกรรมการชุมชน อาสาสมัคร ฯลฯ
- ▶ เป็นหุ้นส่วนกันระหว่างหน่วยงานในการบวนการยุทธธรรมต่างๆ เช่น ตำรวจ-คุมประพฤติ, ตำรวจ-อัยการ, ตำรวจ-ศาลชุมชน (ถ้ามี)
- ▶ เป็นหุ้นส่วนกับหน่วยงานนอกกระบวนการยุทธธรรม เช่น คุมประพฤติ-กรมสุขภาพจิต, ตำรวจ-หน่วยคุ้มครองสวัสดิภาพเด็ก หน่วยป้องกันความรุนแรงในครอบครัว-ตำรวจ-คุมประพฤติ ฯลฯ โดยร่วมมือในลักษณะรับผิดชอบร่วมกันต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และมีการประสานงานกันผ่านทางหน่วยประสานงานเฉพาะของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นๆ
- ▶ เป็นหุ้นส่วนกับภาคเอกชน ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมได้เสียในปัญหาความปลอดภัยของชุมชนและยังสามารถเป็นแหล่งเงินทุนสนับสนุนกิจกรรมของยุทธธรรมชุมชนได้

ข้อดี:

▶ หุ้นส่วนจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของยุทธธรรมชุมชนในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในท้องถิ่น โดยการใช้สหวิชาชีพหรือใช้หลายคนหลายวิธีการในการแก้ไขปัญหไปพร้อมๆ กัน ทำให้แก้ไขปัญหที่ซับซ้อนได้ดียิ่งขึ้น

ข้อจำกัด:

- ▶ อาจเกิดปัญหาการแย่งงบประมาณกันระหว่างหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวกับปัญหาเดียวกันและได้รับงบประมาณจากแหล่งเดียวกัน
- ▶ หน่วยงานที่ไม่เคยทำงานด้วยกันมาก่อนอาจไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน
- ▶ หน่วยงานที่ทำงานด้านการให้ความช่วยเหลือบำบัดฟื้นฟู อาจมีวิธีการทำงานที่ขัดแย้งกับหน่วยงานที่มีหน้าที่สืบสวนสอบสวน กล่าวหา จับกุมและลงโทษ

ปัญหาอุปสรรค: ปัญหาอุปสรรคที่มักจะพบในการทำงานยุทธธรรมชุมชนแบบหุ้นส่วน คือ ข้อจำกัดในความสามารถของชุมชน กล่าวคือ โดยปกติชุมชนที่มีปัญหาอาชญากรรมเกิดขึ้นบ่อยๆ มักเป็นชุมชนที่ยากจนขาดแคลนทรัพยากรทางเศรษฐกิจ มีปัญหาร่างงานสูง มีอัตราการจ้างงานต่ำ สามารถหาซื้อยาเสพติดได้ง่ายกว่าทางาน ผู้คนต้องปากกัดตีนถีบจึงไม่มีเวลาที่จะอาสาสมัครกิจกรรมของชุมชน นอกจากนี้ ในบางชุมชน ประชาชนไม่มีความมั่นใจในศักยภาพของหน่วยงานของรัฐที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนซึ่งทำให้ยากที่จะจัดให้มีกิจกรรมส่วนรวมหรือทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นสิ่งที่ต้องทำคือ การสร้างศักยภาพของชุมชนควบคู่ไปกับการป้องกันอาชญากรรมโดยกำหนดให้การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของชุมชนเป็นเป้าหมายระยะสั้น

แบบที่ 3 แบบระดมพล (mobilization model)

ลักษณะการดำเนินการ: ยุทธธรรมชุมชนแบบระดมพลเหมาะสำหรับชุมชนยากจนที่ยังไม่มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนอย่างแท้จริงทำได้โดยการชักชวนหรือจัดให้ประชาชนมารวมตัวกันแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองในลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนนั้นๆ ตัวอย่าง เช่น การจัดให้มีกิจกรรมการเฝ้าระวังอาชญากรรมในชุมชนหรือเพื่อนบ้านเตือนภัย (neighborhood watch) เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นให้คนในชุมชนได้เริ่มมีปฏิสัมพันธ์กัน แม้จะเป็นเพียงครั้งคราวเมื่อมีเหตุเกิดขึ้นเพื่อจะได้มีการสานต่อความสัมพันธ์กันต่อไป หรือโครงการศูนย์บำบัดยาเสพติดโดยครอบครัว หรือชุมประเพณีชุมชน อย่างไรก็ตามการขับเคลื่อนชุมชนยากจนเหล่านี้เป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากเพราะสมาชิกของชุมชนแต่ละคนยังต้องดิ้นรนหาเลี้ยงปากท้องตนเองจนไม่มีเวลามาทำกิจกรรมของส่วนรวม

วิธีการที่ใช้: วิธีการที่พบบ่อยในการขับเคลื่อนชุมชนเหล่านี้คือ การยกเอาเหตุการณ์อันใดอันหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนมาปลุกระดมความโกรธของสมาชิกในชุมชน และใช้ความโกรธนั้นเป็นแรงผลักดันให้เกิดความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลง แต่วิธีการนี้ก็มีข้อเสียคืออารมณ์โกรธนั้น หายที่สุดก็มักจะบรรเทาเบาบางลงไป หากไม่มีเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกันกับเหตุการณ์แรกมากระตุ้นซ้ำๆ หรือการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นไม่อาจเห็นผลได้โดยเร็ว เมื่ออารมณ์โกรธนั้นหมดสิ้นไป ความสนใจของคนในชุมชนต่อบทบาทการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมให้แก่อนาคตในชุมชนก็จะหมดตามไปด้วย

วิธีการแก้ไข: การแก้ไขปัญหาแบบจำลองยุทธธรรมชุมชนแบบระดมพล ที่ต้องกะเกณฑ์ผู้คนมาทำกิจกรรมเป็นเรื่องๆ คราวๆ ไปนี้ สามารถทำให้การแก้ปัญหาที่มีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้นได้โดยจะต้องนำวิธีการอื่นมาร่วมใช้ควบคู่กันไปด้วย เช่น การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนในหลายๆ ด้านไปพร้อมๆ กัน โดยการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ และเชื่อมโยงทรัพยากรนอกชุมชนกับความต้องการภายในชุมชน

แบบที่ 4 แบบตัวกลาง (intermediary model)

แนวคิดยุติธรรมแบบตัวกลางตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า

1) สิ่งที่ชุมชนต้องการมากที่สุด คือการสร้างศักยภาพของชุมชนในระยะเริ่มต้นให้ชุมชนสามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง และดำเนินการต่างๆ ต่อไปได้เองในที่สุด

2) หน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกันหรือช่วยเหลือชุมชนนั้นเมื่ออยู่แล้วหลายหน่วยแต่ขาดการประสานงานระหว่างกัน ทำให้การทำงานไม่เกิดผลในทางปฏิบัติเท่าที่ควร

ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาจึงมิใช่การสร้างหน่วยงานใหม่ขึ้นมารับผิดชอบเรื่องยุติธรรมชุมชนแต่เป็นการปรับเปลี่ยนการใช้หน่วยงานและทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ตรงจุดที่สุด

ลักษณะการดำเนินการ: ให้ผู้นำชาวบ้านหรือคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีผลงานเพื่อชุมชนในด้านอื่นๆ มาแล้ว เช่น สาธารณสุข การพัฒนาชุมชน ฯลฯ เป็นหน่วยงานตัวกลางที่เข้ามาจัดการแก้ไขปัญหาความปลอดภัยของชุมชน ดังเช่นที่เคยดำเนินการแก้ไขปัญหาด้านอื่นๆ โดยให้กลุ่มนี้ทำหน้าที่ประสานงานกับภาครัฐและเอกชน เพื่อพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ตามที่เคยทำอยู่ตามปกติและต่อมาจึงเพิ่มการประสานงาน และให้ความร่วมมือกับหน่วยงานยุติธรรม เช่น ตำรวจ ศาล ราชทัณฑ์ เพื่อแสวงหาวิธีการและแนวคิดใหม่ๆ มาปรับปรุงการทำงานของหน่วยงานเหล่านี้ในการแก้ไขปัญหาความปลอดภัยของชุมชน

ดังนั้นยุติธรรมชุมชนแบบตัวกลางจะไม่มีการสร้างหน่วยงานใหม่ และไม่ได้มาจากการริเริ่มของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมแต่เป็นการพัฒนาวิธีการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้แทนชุมชนและหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ส่วนกิจกรรมที่นำมาใช้อาจมีลักษณะแตกต่างจากกิจกรรมที่ทำโดยหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม เพราะเป็นสิ่งที่มาจากการริเริ่มของชุมชนเอง เช่น การจัดกิจกรรมสันติภาพสำหรับเยาวชนศูนย์รับเลี้ยงเด็กภาคกลางวัน การสนับสนุนการจัดหางานและที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมสำหรับผู้พ้นโทษที่กลับเข้ามาอยู่ในชุมชน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป หน้าที่ของตัวกลางก็คือ การเสนอแนะและดำเนินการตามวิธีการใหม่ๆ ในการจัดการกับปัญหาความปลอดภัยของชุมชนนอกเหนือไปจากวิธีการที่ใช้อยู่โดยปกติทั่วไปโดยหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมและทำงานเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนทุกรูปแบบในภาพรวม อย่างไรก็ตาม การประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ เพื่อให้ลงมือทำงานในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นยังคงเป็นเรื่องยากและต้องการผู้ที่พร้อมจะทำงานอย่างจริงจังต่อเนื่อง และต้องได้รับการสนับสนุนงบประมาณอย่างเพียงพอ

แบบจำลองยุติธรรมชุมชนในอุดมคติ

เมื่อแบบจำลองยุติธรรมชุมชนมีแตกต่างกันถึง 4 แบบ ในการนำมาใช้จึงเกิดคำถามตามมาว่าแบบจำลองยุติธรรมชุมชนในอุดมคติ หรือแบบจำลองยุติธรรมชุมชนแบบใดที่เป็นแบบจำลองที่ดีที่สุด การตอบคำถามนี้จะต้องพิจารณาปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการนำยุติธรรมชุมชนมาใช้ประกอบกันหลายปัจจัย ได้แก่

1) ปัจจัยด้านปัญหาอาชญากรรมในชุมชน พิจารณาว่าปัญหาอาชญากรรมอันนำมาซึ่งความปลอดภัยในชุมชนนั้นๆ มีลักษณะอย่างไร เช่น เป็นปัญหาระยะยาวหรือระยะสั้นเป็นปัญหาเฉพาะหน้าหรือปัญหาที่มีระดับความซับซ้อนเรื้อรังในระดับใด

2) ปัจจัยด้านความพร้อมของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม พิจารณาว่าหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมมีความพร้อมเพียงใดในการให้ความร่วมมือดำเนินการเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน” นี้

3) ปัจจัยด้านความพร้อมของผู้ในชุมชน พิจารณาว่าในชุมชนนั้นมีผู้นำที่พร้อมที่จะเข้ามาทำงานแก้ปัญหาหรือไม่

4) ปัจจัยสนับสนุนจากหน่วยงานภาคเอกชน พิจารณาว่ามีหน่วยงานภาคเอกชนใดบ้างที่มีส่วนได้เสียในปัญหาความปลอดภัยของชุมชนและพร้อมจะให้การสนับสนุนยุติธรรมชุมชน

5) ปัจจัยความพร้อมด้านวิธีการแก้ปัญหา พิจารณาว่ามีวิธีการใดในการแก้ปัญหาเหล่านั้นบ้าง วิธีการใดที่เคยใช้แล้วไม่สำเร็จก็ไม่น่าจะนำมาใช้ซ้ำและต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ๆ หรือวิธีการใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

ทั้งนี้ยุติธรรมชุมชนที่ดีควรจะต้องใช้วิธีการที่เหมาะสมกับความต้องการของชุมชนและทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ ดังนั้นก่อนที่จะดำเนินการใดๆ ควรมีการสำรวจความต้องการและทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่เสียก่อน

ยุติธรรมชุมชนในนานาประเทศ

จากการสืบค้นแนวคิดยุติธรรมชุมชนร่วมสมัย พบว่าแนวคิดยุติธรรมชุมชนได้รับการรื้อฟื้นขึ้นใหม่ในสังคมโลกอีกครั้งเมื่อประมาณปีคริสตทศวรรษ 1970 กล่าวคือ

กลุ่มประเทศตะวันตก

ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปีคริสตทศวรรษ 1970 เริ่มมีการนำแนวทฤษฎีพื้นฐาน 4 ข้อ มาใช้ในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยเริ่มจากการจัดทีมสายตรวจและเดินเท้า ใช้โครงการที่สนับสนุนต่อวิธีการแก้ปัญหา (problem-solving) อันนำไปสู่ทฤษฎีหน้าต่างแตก (theory of broken windows) ที่จำเป็นต้องทำการซ่อมแซม เคลื่อนสู่แนวคิดที่ว่าชุมชนเองจะต้องมีศักยภาพสามารถมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสภาพเงื่อนไขนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งต่อเพื่อนบ้านด้วยกันได้ตามลำดับ แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร

ต่อมา ปีคริสตทศวรรษ 1990 เนื่องจากระบบยุติธรรมกระแสหลักเริ่มเกิดปัญหาวิกฤตในการจัดการความยุติธรรม จึงเริ่มมีการเคลื่อนไหวทางสังคมในการนำยุติธรรมชุมชนมาใช้เกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำกระบวนการยุติธรรมที่มีความเป็นทางาน้อยกว่ามาใช้ในชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล และเพื่อเพิ่มพูนระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการควบคุมอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน (Altschuler, 2001)

ในช่วงปีคริสตทศวรรษเดียวกัน รัฐเริ่มมีท่าทีตอบรับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยคณะกรรมการแห่งประธานาธิบดีว่าด้วยการบังคับใช้กฎหมายและการบริหารงานยุติธรรม (President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice) ประเทศสหรัฐอเมริกาเสนอแนวคิดนี้แก่สังคมอย่างเป็นทางการด้วยการแนะนำว่าตำรวจและราชทัณฑ์ควรจะสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน ยอมรับความจำกัดของบทบาทในการกำหนดว่าปัญหาใดเป็นปัญหาของชุมชนและตระหนักว่าชุมชนมีทรัพยากรสำคัญสำหรับการนี้แล้ว

กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี ที่ผ่านมา แนวคิดยุติธรรมชุมชนประสบความสำเร็จในการขยายแนวคิดจากการทดลองดำเนินโครงการอย่างโดดเดี่ยวตามลำพังมาสู่การจัดระบบที่มีแนวโน้มแสดงความสำเร็จในภาพรวมอย่างชัดเจน ตัวอย่างความสำเร็จที่ปรากฏ ได้แก่ Midtown Community Court ที่เริ่มต้นยุติธรรมชุมชนในรูปแบบของ “ศาลชุมชน” เป็นครั้งแรกในสหรัฐอเมริกา เมื่อ ปี ค.ศ. 1993, Red Hook Community Justice Center และ Harlem Community Justice Center ในเมืองนิวยอร์กซิตี้

อนึ่ง เมื่อพิจารณาความเติบโตของยุติธรรมชุมชนโดยพิจารณาจากการจัดองค์กรนั้น พบว่าล่าสุดมีการจัดตั้ง “กรมยุติธรรมชุมชน” (Department of Community Justice) ที่ Multnomah County, Oregon โดยหน่วยงานนี้ได้กำหนดวิสัยทัศน์ไว้ว่า

“ในช่วงเวลา 20 ปี นับจากนี้ไป ประชาชนจะต้องรู้สึกปลอดภัยเมื่อเดินตามถนนหนทางในชุมชนทั้งกลางวันและกลางคืน ประชาชนจะมีความเชื่อมั่นในระบบยุติธรรมโดยกรมจะส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้กระทำผิดที่เป็นเด็กเยาวชนและผู้ใหญ่ลดทอนความเสี่ยงกระทำผิดซ้ำและประกันความปลอดภัยของสาธารณชนอย่างมีประสิทธิภาพ”

เป็นผลนำไปสู่พันธกิจที่ว่า

- ▶ ชุมชนของเรจะต้องเฝ้าระวังทันทีที่มีสัญญาณบ่งชี้เบื้องต้นว่าเด็กเยาวชนกำลังจะก้าวสู่ปัจจัยเสี่ยงต่อการกระทำผิด
- ▶ ผู้กระทำผิดที่เป็นเด็กและเยาวชนจะต้องถูกโยนให้แสดงความรับผิดชอบของตนต่อเหยื่อ อาชญากรรมและชุมชนที่ตนล่วงละเมิด
- ▶ เป้าหมายการควบคุมสอดส่อง และการจัดบริการในงานคุมประพฤติต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานการวิจัยที่สอดคล้องกับความเป็นจริง และ
- ▶ กรมจะสนับสนุนให้มีบรรยากาศเชิงสร้างสรรค์ในการทำงาน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยุติธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เน้นการปฏิบัติกระจายตามชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ทั่วประเทศสหรัฐอเมริกา ปัจจุบันจึงอยู่ระหว่างการพยายามทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยยุติธรรมชุมชนและรวบรวมความสำเร็จตามชุมชนต่างๆ ในภาพรวมเข้าไว้ในที่เดียวกัน (Wolf, 2006)

ประเทศสหราชอาณาจักร ในอิงแลนด์และเวลส์จัดว่าเป็นหนึ่งในบรรดาประเทศผู้นำยุติธรรมชุมชนมาใช้ในสังคมโลก โดยศูนย์ยุติธรรมชุมชนเมืองลิเวอร์พูล (Liverpool Community Justice Center) เปิดดำเนินการเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 2004 เป็นแห่งแรก โดยทำงานสัปดาห์ละ 5 วัน ด้วยการประสานความร่วมมือกับกระทรวงมหาดไทย กรมกิจการรัฐธรรมนูญ (Department of Constitutional Affairs) และ สำนักงานอัยการสูงสุด เน้นกิจกรรมที่มุ่งลดพฤติกรรมต่อต้านสังคม เทร็ดเดรค้ำประเวณี ซัดเขียนทำลายทรัพย์สิน ลักเล็กขโมยน้อย และ การควบคุมการกระทำผิดระเบียบชุมชน ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าพฤติกรรมต่อต้านสังคมเหล่านี้เป็นพฤติกรรมตอบโต้ที่เกิดจากตรรกะประทับที่ฝังใจจากวิถีชีวิตในชุมชนของเขาที่ไม่ได้รับการจัดระเบียบมาก่อนหน้านี้

ศูนย์ยุติธรรมชุมชนเมืองลิเวอร์พูลมีการดำเนินกิจกรรมลักษณะคล้ายคลึงกับ Red Hook Community Justice คือ ใช้ผู้พิพากษานายเดียวพิจารณาคดีเล็กๆ น้อยๆ ดังกล่าว นอกจากนี้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนเมืองลิเวอร์พูลยังใช้การพิพากษาคดีที่ผูกโยงกับการใช้ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และใช้งานคุมประพฤติอย่างกว้างขวางรวมทั้งสนับสนุนกิจกรรมการจัดบริการแก่เหยื่ออาชญากรรม

ในปี ค.ศ. 2003 รัฐบาลสหราชอาณาจักรจัดให้มีการประชุมระดับชาติว่าด้วยยุติธรรมชุมชน และประกาศให้การสนับสนุนดั่งสนบประมาณ 3 ล้านปอนด์ แก่การจัดตั้งศูนย์ยุติธรรมชุมชนนาร่องทั่วประเทศในชุมชนที่มีความพร้อม และ ต่อมาในปี ค.ศ. 2005 รัฐบาลสหราชอาณาจักรเริ่มขยายงานยุติธรรมชุมชนสู่หมู่บ้าน Eccles เมือง Seaford โดยเน้นใช้ยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ในชุมชนด้วยการจัดให้มีการพบปะดำเนินการได้สัปดาห์ละครั้ง

แบบจำลองยุติธรรมชุมชนเมืองลิเวอร์พูลในลักษณะนี้ได้ชื่อว่าเป็น "ตัวแบบศาลชุมชน" (community court model) ซึ่งตั้งเป้าหมายสุดท้ายแห่งความสำเร็จว่า "เพื่อลดการกระทำผิดและการกระทำผิดซ้ำ ลดความกลัวอาชญากรรมของประชาชน เพิ่มความพึงพอใจให้แก่พยานและเหยื่ออาชญากรรม เพิ่มระดับความเชื่อมั่นในระบบยุติธรรมหลัก และเพิ่มพูนความรู้สึกเคารพในสิทธิส่วนบุคคลและมีความรับผิดชอบชุมชนร่วมกัน" โดยเป้าหมายดังกล่าวมีความสอดคล้องกับกิจการของรัฐธรรมนูญแห่งสหราชอาณาจักรเช่นกัน

ประเทศสวีเดน แม้ว่าประเทศนี้จะมีความสำเร็จสูงสุดทางเกี่ยวกับโอกาสในการเข้าถึงการสาธารณสุขและการศึกษาของประชาชน แต่ก็ยังมีปัญหาอาชญากรรมที่เป็นความผิดเล็กๆ น้อยๆ ที่ระบบยุติธรรมหลักเข้าไม่ถึง เช่น ในกรุงสต็อกโฮล์มมีพวกลักเล็กขโมยน้อยตามอพาทเมนต์ ทำให้ทรัพย์สินเสียหายเล็กๆ น้อยๆ ที่ผู้กระทำมิใช่พวกมืออาชีพ แต่เป็นพวกไร้สาระที่ฆ่าเวลาไปเรื่อยเปื่อย ต้องการเงินไปซื้อยาเสพติด และไม่เคยถูกจับกุมมาก่อนแม้ว่าจะกระทำผิดมาแล้วหลายครั้งก็ตาม บ้านบางแห่งถูกนักย่องเบาเข้าลักขโมยทรัพย์สินมาแล้วประมาณ 10 ครั้ง ในรอบหนึ่งปี ทำให้บรรดาเพื่อนบ้านและประชาชนทั่วไปโกรธและรำคาญยิ่งกว่าอาชญากรรมทางธุรกิจที่ถูกคาดการณ์ว่าเป็นอาชญากรรมที่ยิ่งใหญ่แห่งอนาคตเสียอีก

จากสภาพดังกล่าว ในปี คริสตทศวรรษ 1990 Klas Bergenstrand รองผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติได้นำแนวคิดตำรวจชุมชนซึ่งประยุกต์จากประสบการณ์ของประเทศสหรัฐอเมริกาทดลองใช้ซึ่งเป็นระยะที่เต็มไปด้วยความยากลำบากยิ่ง จนกระทั่งต่อมาในปี ค.ศ. 2002 เขาได้รับแต่งตั้งให้เป็นอัยการสูงสุดจึงนำแนวคิดนี้มาใช้อีกครั้งในรูปของ "อัยการชุมชน" (community prosecution program) เป็นตัวแบบที่ใช้ตามเมืองต่างๆ ทั่วประเทศ ซึ่งโครงการดังกล่าวประสบความสำเร็จด้วยดีจนกระทั่ง ปี ค.ศ. 2005 มีการแต่งตั้งนักกฎหมายเพิ่มขึ้นอีก 15 คนทำหน้าที่เป็นอัยการชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากอัยการของประเทศสวีเดนเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการยุติธรรมมีความเป็นอิสระจากการเมืองและสามารถทดลองนาร่องโครงการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาอาชญากรรมได้เอง เช่น โครงการใส่ใจผู้กระทำผิดซ้ำ 10 รายแรก ซึ่งหากกระทำผิดซ้ำครั้งต่อไปอัยการจะไม่เสนอให้ประกันตัวจนกว่าจะมีคำพิพากษาลงโทษอย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากนี้ยังมีการจัดประชุมปรึกษาหารือกันทุกๆ 5-6 สัปดาห์ต่อครั้ง ระหว่างอัยการ ตำรวจ พนักงานคุมประพฤติ และเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์เกี่ยวกับวิธีการ

จัดการต่อผู้กระทำผิดซ้ำในพื้นที่รับผิดชอบอีกด้วย กิจกรรมเหล่านี้ส่งผลให้การประสานงานระหว่างอัยการกับศาลเปลี่ยนแปลงไป โดยอัยการจะเป็นผู้กำหนดตารางการพิจารณาคดีของศาลเนื่องจากใกล้ชิดกับคดีความเหล่านั้นมากกว่า เช่น ทราบว่าพยานคนใดจะสะดวกไม่สะดวก หรือย้ายที่อยู่ ณ ช่วงเวลาใดรวมทั้งมีการติดตามพยานมาให้การได้ตามกำหนดนัดหมายอย่างมีประสิทธิภาพทำให้ไม่เกิดความล่าช้าหรือสูญเปล่าในการรอคอยการพิจารณาคดี

ประเทศออสเตรเลีย โครงการศูนย์ยุติธรรมเพื่อนบ้าน (neighborhood justice center) ในออสเตรเลียเป็นผลมาจากการผสมผสานกระบวนการยุติธรรมทางเลือกภายในประเทศกับกระแสการใช้ยุติธรรมชุมชนในสังคมโลก โดยมีลรัฐวิกตอเรีย มีการใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อหันเหผู้กระทำผิดออกจากระบบยุติธรรมอย่างกว้างขวางอยู่เดิมแล้ว และระบบยุติธรรมหลักก็ได้จัดให้มี ศาลยาเสพติด ศาลครอบครัวคดีความรุนแรงเอนกประสงค์ (multi-jurisdictional family violence courts) และศาลโครี (Koori court) สำหรับชนชาวพื้นเมืองออสเตรเลียอยู่แล้ว ส่วนการพัฒนาไปสู่การมีศาลชุมชนและอัยการชุมชนนั้นจัดว่าเป็นเป้าหมายอันดับต่อไป

ในปี ค.ศ. 2007 มลรัฐวิกตอเรียมีเป้าหมายที่จะเปิดโครงการนำร่อง "ศูนย์ยุติธรรมเพื่อนบ้าน" ที่เมือง Collingwood ใกล้ศูนย์กลางเมืองเมลบอร์นซึ่งติดอันดับ 1 ใน 4 ของเมืองที่มีปัญหาอาชญากรรมสูง เป็นโครงการระยะเวลา 3 ปี โดยดำเนินกิจกรรมระดับชุมชนและเพื่อนบ้าน ได้แก่ ปัญหายาเสพติด ติดสุรา และเสริมพลังการสนับสนุนแก่ชุมชนรูปแบบต่างๆ โดยมีลักษณะเป็นศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านงานยุติธรรมที่จัดเตรียมทั้งเรื่อง ครอบครัว บ้านเรือน คดีแพ่ง และคดีอาญา และรับหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการต่อผู้กระทำผิดที่หันเหออกจากกระบวนการหลักมาใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกรูปแบบต่างๆ (<http://www.justice.vic.gov.au/NeighbourhoodJusticeCentre>, 2006)

ประเทศแคนาดา ยุติธรรมชุมชนในประเทศแคนาดาเริ่มต้นอย่างเป็นทางการครั้งแรกที่เมือง Manitoba ด้วยโครงการ "อัยการชุมชน" โดยได้ศึกษาจากประสบการณ์ของมลรัฐมินิโซตา สหรัฐอเมริกาและได้การสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานยุติธรรมจังหวัด (Provincial Department of Justice) เป้าหมายอยู่ที่ย่านธุรกิจในชุมชน Winnipeg ใกล้มหาวิทยาลัยที่มีอาชญากรรมก่อความเลวร้าย น้อยๆ ในเวลากลางคืน สร้างความรำคาญแก่ประชาชนเรื่อยมาเป็นเวลายาวนาน ปรากฏว่าผลการดำเนินงานเป็นที่พอใจ และทุกฝ่ายเห็นพ้องกันว่า "อัยการชุมชน" เป็นก้าวที่เชื่อมโยงหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องให้เข้ามาประสานความร่วมมือกันเพื่อนำไปสู่การป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ต่อมา บริติชโคลัมเบีย ซึ่งเป็นเมืองที่มีสถิติอาชญากรรมต่อทรัพย์สินสูงมากได้นำ "ศาลชุมชน" มาใช้โดยมีการทำงานในลักษณะคณะทำงานภาคปฏิบัติที่ได้ผลดียิ่งซึ่ง Hugh Stansfield ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลบริติชโคลัมเบียระบุว่า วิธีการนี้ช่วยเปลี่ยนมุมมองของเขามีต่ออาชญากรรมและการจัดการกับอาชญากรรมโดยสิ้นเชิง แต่โครงการดังกล่าวยังมีปัญหาด้านงบประมาณ และกำลังรอการประเมินผลจากรัฐบาลก่อนจะดำเนินการระยะต่อไปในต้นปี 2007 นี้

กลุ่มประเทศในภูมิภาคเอเชีย

จากการสืบค้น พบว่าสังคมตะวันออกในภูมิภาคเอเชียมีกรอบทัศนคติเชิงประนีประนอมต่อข้อพิพาทและความขัดแย้งใดๆ ที่เกิดขึ้นเป็นทุนทางสังคมวัฒนธรรมอันเป็นรากฐานอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามปัจจุบันก็มีการดำเนินกิจกรรมยุติธรรมหลายรูปแบบหลากหลายวิธีการที่อาจอนุมานจัดว่าเป็นยุติธรรมชุมชนได้ เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมอาชญากรรม การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรมและการรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชนโดยใช้กิจกรรมเหล่านั้น กิจกรรมที่พบมีสองลักษณะ คือ การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ และการเยียวยาและเสริมพลัง

ลักษณะแรก การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ พบลักษณะของการไกล่เกลี่ยในชุมชน (community-base mediation) และการใช้ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) โดยการไกล่เกลี่ยในชุมชนมีการใช้ทั้งรูปแบบธรรมเนียมท้องถิ่น (custom) และ แบบที่มีการจัดตั้งขึ้นใหม่ร่วมสมัยในประเทศสิงคโปร์ (Ota, Tatsuya, 2003) กล่าวคือ

ประเภทไกล่เกลี่ยในชุมชน (community-base mediation)

ประเทศอินโดนีเซีย เป็นประเทศที่มีลักษณะท้องถิ่นแตกต่างกันอย่างมากโดยมีภาษาที่ใช้กันมากกว่า 200 ภาษา พบว่าผู้คนบางชุมชนหากมีการกระทำผิดเกิดขึ้นในชุมชนจะมีหัวหน้าชุมชนเช่นเดียวกับกำนันผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยคดีให้โดยได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนนั้นๆ แม้ว่าจะมีกฎหมายห้ามไม่มีการดำเนินการหรือทำข้อตกลงก็ตาม แต่การไกล่เกลี่ยในชุมชนถือว่าเป็นการผดุงไว้ซึ่งความสงบสุขและกฎระเบียบของชุมชน

ประเทศฟิลิปปินส์ มีระบบการปกครองท้องถิ่นจัดว่าเป็นระบบกิ่งทางการ เรียกว่า “บาลังไก” (Barangay Justice) ใช้กับตำบลหรือหมู่บ้านทั้งหมดประมาณ 42,000 บาลังไก ทั่วประเทศ บาลังไกเป็นหน่วยงานท้องถิ่นที่มีกฎหมายให้อำนาจคณะกรรมการไกล่เกลี่ยในการเจรจาตัดสินคดีเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งมีโทษจำคุกไม่เกิน 1 ปี หรือปรับไม่เกิน 5,000 เปโซ คดีดังกล่าวไม่รวมถึงคดีร้ายแรงหรือคดีอุกฉกรรจ์ และหากไกล่เกลี่ยไม่สำเร็จจึงส่งเรื่องเข้าสู่ระบบยุติธรรมหลักต่อไป กระบวนการเริ่มขึ้นจากการที่เหยื่ออาชญากรรมยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการของบาลังไกของตน จะหาวิธีการไกล่เกลี่ยเจรจาให้สำเร็จลุล่วงไป หากไม่สำเร็จจะส่งต่อไปยังคณะกรรมการ mediation panel ซึ่งมีสมาชิก 3 คน ดำเนินการพิจารณาร่วมกัน หากพิจารณาได้คดีก็ยุติลง แต่หากพิจารณาไม่สำเร็จจะส่งเรื่องต่อไปยังกระบวนการยุติธรรมหลักต่อไป โดยกฎหมายกำหนดไว้ว่าเหยื่ออาชญากรรมไม่สามารถร้องทุกข์กล่าวโทษต่อกระบวนการยุติธรรมหลักได้โดยตรงต้องยื่นผ่านคณะกรรมการบาลังไกนี้ก่อน เว้นแต่กรณีความผิดที่มีโทษจำคุกเกินกว่า 1 ปี หรือปรับเกินกว่า 5,000 เปโซ ขึ้นไป ทำให้ลดปริมาณคดีเล็กๆ น้อยๆ ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมหลักได้ แม้ว่าเนื้อหานั้นจะยังไม่มียุทธศาสตร์สำคัญบางประการของยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ก็ตาม

ประเทศสิงคโปร์ มีการประกาศใช้กฎหมาย Community Mediation Act 1998 กำหนดให้มีการตั้ง ศูนย์ไกล่เกลี่ยในชุมชนและดำเนินการไกล่เกลี่ยลดข้อพิพาททางอาญาในคดีความผิดที่ยอมความกันได้ และคดี เล็กๆ น้อยๆ เช่น คดีทำร้ายร่างกายที่ผู้เสียหายบาดเจ็บเล็กน้อย (มีจำนวนมากที่สุดถึงร้อยละ 54) เป็นต้น ดำเนินการในลักษณะที่เป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกรูปแบบหนึ่งโดยผู้ยื่นคำร้องขอไกล่เกลี่ยอาจเป็นผู้กระทำ ผิดหรือผู้เสียหายก็ได้ คณะกรรมการไกล่เกลี่ยในชุมชน (community mediation) ของสิงคโปร์จะดำเนินการ โดยอิสระแต่คำพิจารณาของคณะกรรมการก็เป็นที่ยอมรับของศาล ขณะเดียวกันบางครั้งศาลก็ส่งต่อคดีความมาให้ คณะกรรมการไกล่เกลี่ยชุมชนพิจารณาแทน ผู้ไกล่เกลี่ยส่วนใหญ่เป็นอาสาสมัครหรือประชาชนในชุมชน บางส่วน เป็นทนายความหรือนักกฎหมาย อย่างไรก็ตามมีคดีความที่เข้ารับการไกล่เกลี่ยไม่มากนัก กล่าวคือ จากปี ค.ศ. 1998-2001 มีเพียง 783 เรื่อง เท่านั้น และส่วนใหญ่เป็นคดีแพ่ง เนื่องจากเป็นประเทศเล็ก

ประเทศไต้หวัน มีระบบคล้ายๆ กับบาสก์โกของประเทศฟิลิปปินส์ เรียกว่า การไกล่เกลี่ยระดับ เทศบาล (municipal mediation) โดยมีกฎหมายรองรับ คือ Municipal Mediation Act 1956 คณะกรรมการไกล่เกลี่ยประกอบด้วยกรรมการ 7-15 คน แต่งตั้งโดยนายกเทศมนตรี คดีที่ดำเนินการได้แก่ คดี ความผิดอันยอมความกันได้ และคดีความผิดเล็กๆ น้อยๆ รวมทั้งคดีแพ่งด้วย โดยสามารถเรียกร้องให้ชำระ ค่าเสียหายในกรณีที่เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ระบบการไกล่เกลี่ยระดับเทศบาลของไต้หวันมีลักษณะเป็น เพียง “กระบวนการยุติธรรมทางเลือก” เท่านั้น โดยผู้เสียหายอาจร้องทุกข์กล่าวโทษต่อตำรวจได้โดยตรงหรือ เลือกใช้วิธีการไกล่เกลี่ยระดับเทศบาลนี้ก็ได้ ซึ่งแตกต่างจากฟิลิปปินส์ที่คดีความเล็กๆ น้อยๆ จะต้องเข้าสู่ กระบวนการบาสก์โกก่อนหากไม่สามารถตกลงกันได้จึงส่งต่อไปยังระบบยุติธรรมหลักต่อไป ซึ่งในการนี้รัฐบาล ไต้หวันจึงมีนโยบายให้คดีเล็กๆ น้อยๆ ที่เข้าสู่ระบบยุติธรรมหลักโดยที่ดำเนินการมาถึงชั้นอัยการนั้นได้รับการ เบี่ยงเบนออกจากระบบยุติธรรมหลักโดยส่งต่อมาให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยระดับเทศบาลดำเนินการไกล่เกลี่ยอีก ทางหนึ่งอันเป็นการหันเหคดีออกจากระบบยุติธรรมหลักในชั้นพนักงานอัยการในกรณีที่ตกลงกันได้

ประเทศญี่ปุ่น เช่นเดียวกับชาวจีน ชาวญี่ปุ่นเป็นชนชาติที่ไม่นิยมการฟ้องร้องคดีแต่นิยมการระงับข้อ พิพาทโดยการตกลงกันนอกศาลโดยใช้การไกล่เกลี่ยทั้งเรื่องทางแพ่งและเรื่องครอบครัวอย่างกว้างขวาง วิธีการที่ไม่ เป็นทางการที่ชาวญี่ปุ่นนิยมใช้ ได้แก่ วิธีการอนุญาโตตุลาการ การไกล่เกลี่ยในศาลซึ่งขึ้นกับเจตนาของคู่กรณี ดังนั้น กระบวนการระงับข้อพิพาทตามกฎหมายของญี่ปุ่นแบ่งออกเป็นระบบฟ้องคดี (litigation system) และระบบการ ไกล่เกลี่ย (mediation system) โดยระบบไกล่เกลี่ยแบ่งเป็น 3 ลักษณะ (วรรณชัย บุญบำรุง, 2544: 1) คือ

- (1) การไกล่เกลี่ยโดยมีศาลเป็นผู้ดำเนินการ (judicial compromise)
- (2) การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท (conciliation) โดยบุคคลที่สามคือคณะกรรมการไกล่เกลี่ย ประกอบด้วยผู้พิพากษา 1 นาย และผู้พิพากษาสมทบอีก 2 คน และสามารถกระทำได้ทั้งในช่วงก่อนเริ่มฟ้องคดี (pre-action conciliation) หรือหลังจากฟ้องคดีแล้ว (post-action conciliation)
- (3) การไกล่เกลี่ย (mediation) โดยบุคคลที่สามนอกจากผู้พิพากษาหรือคณะกรรมการไกล่เกลี่ย รวมทั้งบุคคลอื่นๆ หรือตัวแทนขององค์กรฝ่ายปกครองเป็นผู้ดำเนินการ

นอกจากนี้ยังมีการไกล่เกลี่ยใน 2 ขั้นตอน คือ

(1) การไกล่เกลี่ยในการฟ้องคดี (compromise in the course of litigation) หรือการไกล่เกลี่ยในศาล โดยศาลผู้พิจารณาพิพากษาหรือโดยผู้พิพากษาของคณะที่ตัดสิน

(2) การไกล่เกลี่ยก่อนที่จะฟ้องคดี (compromise prior to filing suit)

ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีการมอบบทบาทให้คณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านตนเพื่อให้ระงับไปโดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งเป็นไปตามตำราของนายกรัฐมนตรีของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวว่าด้วยหน่วยไกล่เกลี่ยระดับหมู่บ้าน พ.ศ. 2540 โดยคณะกรรมการหมู่บ้านจะทำหน้าที่เป็นคนกลางให้คำแนะนำและโน้มน้าวให้คู่กรณีตกลงประนีประนอมกันจากนั้นก็ทำสัญญาประนีประนอมยอมความพร้อมลงลายมือชื่อไว้เพื่อเป็นหลักฐานและให้คู่กรณีปฏิบัติตาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อพิพาทเล็กๆ น้อยๆ ที่สามารถยอมความกันได้นั้นสิ้นสุดลง

คณะกรรมการระงอมข้อพิพาทนอกจากจะมีผู้ใหญ่บ้านโดยตำแหน่งเป็นคณะกรรมการแล้ว ยังประกอบด้วยบุคคลอื่นๆ ในหมู่บ้านอีกด้วย เช่นแนวร่วมหรือผู้ทรงคุณวุฒิตัวแทนสหพันธ์สตรี เมื่อมีข้อพิพาทเกี่ยวข้องกับสตรี ตัวแทนชาวหนุ่ม เมื่อมีข้อพิพาทเกี่ยวข้องกับเยาวชนเพราะรู้และเข้าใจปัญหาเฉพาะเรื่องดีที่สุด (บุญตา ส.ผามมีชัย, 2547: 122-124)

ประเภทใช้รูปแบบยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice)

ในเอเชียมีการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในประเทศต่างๆ แล้ว โดยมีการนำยุติธรรมเชิงสมานฉันท์รูปแบบการประชุมกลุ่มครอบครัว (family conferencing) มาใช้ ดังนี้

ประเทศสิงคโปร์ เริ่มใช้วิธีการประชุมกลุ่มครอบครัวตั้งแต่ปี ค.ศ. 1994 เป็นต้นมา ต่อมาได้ออกกฎหมาย Children and Young Persons Act 2001 กำหนดให้ศาลเยาวชนดำเนินการประชุมกลุ่มครอบครัวอย่างจริงจัง โดยมีเจ้าหน้าที่ศาล หรือนักจิตวิทยาเป็นผู้ดำเนินการ เพื่อให้เด็กและเยาวชนกระทำผิดได้แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมด้วยการขอโทษหรือจ่ายสินไหมทดแทน จากนั้นจะนำข้อมูลที่ได้จากการประชุมกลุ่มครอบครัวมาวิเคราะห์และส่งต่อไปยังผู้พิพากษาเพื่อตัดสินขั้นสุดท้าย คำพิพากษามีทั้งการยกฟ้อง การลงอาญา การคุมประพฤติ การทำงานบริการสังคม และการกักขังเฉพาะวันหยุด

ประเทศเกาหลี มีการใช้การประชุมกลุ่มครอบครัว เรียกว่า กระบวนการพิจารณาแบบคุ้มครองครอบครัว (family protection procedure) โดยมีกฎหมาย Domestic Violence Crime Punishment Act 1997 บังคับให้ตำรวจส่งคดีความรุนแรงไปยังอัยการและอัยการก็จะใช้ดุลพินิจส่งคดีต่อให้ศาลเยาวชนและครอบครัวดำเนินการทางหนึ่งหรือส่งคดีเข้าสู่กระบวนการฟ้องร้องยังศาลแพ่งอีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อคดีเข้าสู่ศาลแพ่งแล้ว ศาลอาจพิจารณาส่งต่อคดีกลับมายังศาลเยาวชนและครอบครัวได้อีกเพื่อให้ใช้กระบวนการพิจารณาแบบคุ้มครองครอบครัว ซึ่งมีแนวทางเลือกตัดสินคดีได้หลายทาง เช่น คุมประพฤติ รอการลงโทษ ทำงานบริการสังคม ฯลฯ และหากศาลเห็นเป็นการสมควรยังสามารถส่งกลับคืนมาให้อัยการดำเนินการฟ้องร้องตามกระบวนการยุติธรรมหลักได้อีกด้วย กรณีดังกล่าวช่วยให้ผู้หญิงที่ถูกสามีทำร้ายร่างกายสามารถเรียกร้องสิทธิของตนได้ด้วยการฟ้องคดี

ตามช่องทางเหล่านี้และสามี่ได้รับการบำบัดฟื้นฟูพฤติกรรมตามเจตนารมณ์ของกฎหมายที่มีได้มุ่งลงโทษแต่มุ่งที่จะปรับพฤติกรรมสามี่เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การใช้ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แบบตะวันตกจัดการกับการตีความรุนแรงในครอบครัวชาวตะวันตกก็ยังเป็นเรื่องที่ควรติดตามผลการดำเนินการอย่างรอบคอบก่อนนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมต่างวัฒนธรรมอื่นๆ

ประเทศญี่ปุ่น ยังมีการถกเถียงกันอย่างมากในการนำยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ เนื่องจากระบบงานยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนตามกฎหมายของญี่ปุ่นไม่ให้อำนาจตำรวจและอัยการใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือก ดังนั้นหน่วยงานดังกล่าวจะต้องส่งคดีต่อไปให้ศาลเยาวชนและครอบครัวเป็นผู้พิจารณาเท่านั้น ซึ่งศาลสามารถใช้วิธีการคุมประพฤติได้ และหากจะนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ก็น่าจะใช้ได้ในขั้นตอนงานคุมประพฤตินี้ อย่างไรก็ตามประเทศญี่ปุ่นมีการใช้ชุมชนเป็นรากฐานในการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิด (community-base correction) อย่างกว้างขวางและประสบความสำเร็จอยู่แล้ว

ประเทศไต้หวัน ในขั้นตอนของราชทัณฑ์มีโครงการเสริมสร้างความสำนึกด้านเหยื่ออาชญากรรมแก่ผู้ต้องขัง (victim awareness program) ด้วยการนำเหยื่ออาชญากรรมพบผู้ต้องขังในเรือนจำโดยให้นั่งพูดคุยกันในคุก กรณีที่สร้างเป็นสารคดีคือ กรณีที่อาชญากรสำคัญซึ่งฆ่าผู้อื่นตาย 16 คน ได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกับเหยื่ออาชญากรรมที่เป็นครอบครัวของผู้ตายที่ประสงค์จะทราบสาเหตุที่ผู้กระทำผิดลงมือกระทำในครั้งนั้น ในที่สุดผู้กระทำผิดรายนี้ต้องโทษประหารชีวิตและถูกประหารชีวิตไปแล้ว

ประเทศฟิลิปปินส์ เพิ่งจะมีการประกาศใช้ Juvenile Justice and Welfare Act 2006 ซึ่งกำหนดให้มีการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ทั้งในส่วนที่เป็นหลักการสำคัญของกฎหมายและในส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติโดยใช้การประชุมกลุ่มครอบครัวกับเด็กและเยาวชนกระทำผิดด้วย (Parker, L., 2006)

ลักษณะที่สอง การเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม จากการสืบค้นประวัติศาสตร์ว่าด้วยพัฒนาการเรื่องเหยื่ออาชญากรรมในเอเชีย พบว่า กิจกรรมการเสริมเหยื่ออาชญากรรมในเอเชียยังอยู่ในระยะเริ่มต้นมีการเคลื่อนไหวเท่านั้น (Ota, T., 2003) โดย

ระยะแรก เริ่มขึ้นหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง โดยในประเทศญี่ปุ่นมีบทความตีพิมพ์เกี่ยวกับเหยื่ออาชญากรรมครั้งแรกเมื่อต้นปี ค.ศ. 1958 โดยมีการนำเสนอบทความดังกล่าวในเวทีวิชาการที่ไต้หวันในปีคริสต์ทศวรรษ 1960 ต่อมาในปี ค.ศ. 1965 ปรากฏว่ามีการกำหนดข้อบังคับว่าด้วยเหยื่ออาชญากรรมได้รับการตีพิมพ์ในประเทศอินเดีย และปลายปีคริสต์ทศวรรษ 1970 แนวคิดเรื่องเหยื่ออาชญากรรมเริ่มแพร่หลายอย่างกว้างขวางทั่วเอเชีย เป็นผลให้มีการสำรวจข้อมูลการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม (victimization survey) เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นและเกาหลี ตั้งแต่ปีคริสต์ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

ระยะร่วมสมัย ต่อมาเรื่องเหยื่ออาชญากรรมในเอเชียเริ่มก้าวสู่ระยะพลิกโฉมหน้าใหม่เมื่อมีการก่อตั้งสมาคมเหยื่ออาชญากรรมขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศญี่ปุ่น เมื่อปี ค.ศ. 1990 ในฐานะสมาคมวิชาการด้านเหยื่ออาชญากรรมแห่งเอเชีย สองปีต่อมามีการจัดตั้งสมาคมเหยื่ออาชญากรรมขึ้นในประเทศเกาหลีและประเทศอินเดีย

ตามลำดับ กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเหยื่ออาชญากรรมที่อยู่ในความเคลื่อนไหวได้แก่ การพัฒนากฎหมายให้มีพื้นที่ของเหยื่ออาชญากรรม การกำหนดให้มีช่องทางนำไปสู่การชดเชยเยียวยาตามกฎหมาย (restitution/compensation order) การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิแก่เหยื่ออาชญากรรมของภาคประชาสังคมและทำให้การตอบสนองของรัฐ ตลอดจนการมีหน่วยงานคุ้มครองสิทธิของเหยื่ออาชญากรรมเกิดขึ้นในสังคม การคุ้มครองพยาน การป้องกันการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมซ้ำ การป้องกันการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมทางเพศที่รุนแรง รวมทั้งความรุนแรงในครอบครัวและความรุนแรงที่เกิดขึ้นแก่เหยื่ออาชญากรรมที่เป็นเด็ก ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมคุ้มครองเยียวยาและเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรมเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการนำยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในสังคมภูมิภาคเอเชีย

สำหรับประเทศไทย ปรากฏว่าได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิของเหยื่ออาชญากรรมอย่างชัดเจนขึ้นภายหลังเกิดคดีเชอร์รี่แอนน ดังแคน พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เพิ่งจะมีการบัญญัติถึงสิทธิของเหยื่ออาชญากรรมในคดีอาญา และเหยื่ออันเกิดจากการกระทำของผู้อื่นโดยตนมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องไว้เป็นครั้งแรกในมาตรา 245 และ มาตรา 246 ต่อมาได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติค่าตอบแทนเหยื่อและค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. 2544 และ พระราชบัญญัติคุ้มครองพยานในคดีอาญา พ.ศ. 2546 โดยกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรมรับผิดชอบดำเนินการ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าการเยียวยาและเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรมในสังคมไทยยังมีความตื่นตัวและเคลื่อนไหวอย่างมากในภาครัฐ ทำให้การสนับสนุนเหยื่ออาชญากรรมผูกติดกับภาคราชการและงบประมาณแผ่นดินมากกว่าจะเป็นบทบาทของชุมชนและผู้กระทำผิด

ข้อสังเกตแบบจำลองยุติธรรมชุมชนตะวันตก: ยุติธรรมชุมชนแบบหุ้นส่วน

ในการนำแบบจำลองยุติธรรมชุมชน 4 รูปแบบ คือ แบบหุ้นส่วน (partnership model) แบบตัวกลาง (intermediary model) แบบการมีส่วนร่วม (involvement model) และแบบระดมพล (mobilization model) มาวิเคราะห์กับตัวอย่างกิจกรรมการไกล่เกลี่ย และ ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จากประเทศต่างๆ ข้างต้นแล้ว พบว่า ประเทศตะวันตกส่วนใหญ่นิยมใช้แบบจำลองแบบหุ้นส่วนอย่างกว้างขวาง โดยหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมหลักเกือบทุกหน่วยต่างพยายามกระจายหน่วยงานของตนให้เป็นหน่วยงานย่อยๆ และฝังตัวทำงานแบบบูรณาการร่วมกับชุมชนและร่วมมือกันเองตามชุมชนต่างๆ โดยตัวอย่างหน่วยงานที่พบในชุมชน (กรมคุมประพฤติ. 2549: 50-70) ได้แก่

1. ตำรวจชุมชน (community-police partnerships) แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาตำรวจชุมชนคือการยอมรับว่าวิธีการทำงานของตำรวจกระแสหลักนั้นไม่ได้ผล ไม่มีประสิทธิภาพ เข้าไม่ถึงประชาชน จึงต้องสร้างสายสัมพันธ์ขึ้นใหม่ด้วยวิธีการที่แตกต่างออกไป ด้วยการสร้างศักยภาพให้ชุมชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับตำรวจในการป้องกันอาชญากรรมและรักษาความปลอดภัยแห่งสาธารณชน โดยระดับการมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วนจะแตกต่างกันไปตามแต่ละชุมชน ส่วนรูปแบบที่พบ ได้แก่

▶ ตำรวจชุมชน (community policing) มุ่งดำเนินการกิจการบังคับใช้กฎหมาย สืบสวนหาข่าว ลดความหวาดกลัวอาชญากรรมและความไร้ระเบียบโดยใช้ทฤษฎีการแก้ปัญหาเป็นหลัก

▶ ตำรวจชุมชนป้องกันอาชญากรรมตามสถานการณ์ (situational crime prevention) มุ่งดำเนินการกิจการลดช่องโอกาสในการเกิดอาชญากรรมโดยอาศัยสภาพแวดล้อมโดยมุ่งให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่มีปัญหา รุนแรง แก้ปัญหาด้วยการออกแบบสภาพแวดล้อมชุมชนเสียใหม่ ติดตามผล และพัฒนาส่งเสริมนโยบายการป้องกันอาชญากรรมที่เกิดจากสภาพแวดล้อมรูปแบบต่างๆ

▶ ตำรวจชุมชนที่มุ่งแก้ปัญหา (problem oriented policing) มุ่งดำเนินการกัณฑ์หาสาเหตุของอาชญากรรมและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับตัวผู้กระทำผิด เทียบอาชญากรรม และสถานที่ ออกแบบยุทธศาสตร์ใหม่สำหรับผู้กระทำผิดซ้ำและนำมาใช้กับชุมชนเป้าหมาย

▶ ตำรวจชุมชนที่มุ่งเน้นพื้นที่ที่มีปัญหา (place oriented policing) มุ่งใช้ทรัพยากรเพื่อจัดการกับอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่หนึ่งใดเป็นการเฉพาะ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีอาชญากรรมอุกฉกรรจ์เกิดขึ้นจนการได้รับทรัพยากรมากกว่าพื้นที่อื่น ด้วยการเข้าไปกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบในระดับชุมชน

▶ ตำรวจชุมชนเน้นการเฝ้าระวังชุมชน (town watches) มุ่งภารกิจในการสร้างทุนส่วนยุติธรรมชุมชนในชุมชนและท้องถิ่นต่างๆ ด้วยการพัฒนาส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการริเริ่มเฝ้าระวังยาเสพติดและป้องกันอาชญากรรม รวมทั้งสร้างเครือข่ายความร่วมมือสนับสนุนจากภาคธุรกิจชุมชนและบริษัทร้านค้าต่างๆ

▶ กองกำลังตำรวจประชาชน (residential police officers programs - APO) มุ่งเน้นภารกิจ การตั้งสถานีสาขาย่อยในอาคารสาธารณะที่เกิดอาชญากรรมสูงหรือละแวกหมู่บ้านที่มีความเสี่ยงสูงต่อการตกเป็นเป้าอาชญากรรม

▶ ตำรวจโรงเรียน (school resource officers - SROs) มุ่งเน้นภารกิจส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายและงานยุติธรรมแก่เด็ก เป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก เป็นทั้งผู้บังคับใช้กฎหมาย อาจารย์ที่ปรึกษา และอาจารย์สอนกฎหมายไปพร้อมๆ กันเพื่อการป้องกันและรักษาความปลอดภัยของสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกโรงเรียน

▶ ตำรวจหน่วยเสริมประสบการณ์และการศึกษา (educational/supportive services) เน้นภารกิจลดและป้องกันเด็กกลุ่มเสี่ยงไปกระทำผิด โดยจัดกิจกรรมต่างๆ สำหรับเด็กดำนันทนาการและฝึกทักษะชีวิตต่างๆ

▶ ฝึกอบรมตำรวจบ้าน (citizen police academics - CPA) เน้นภารกิจการจัดหลักสูตรฝึกอบรมตำรวจบ้านให้กับสมาชิกชุมชนเข้าใจภารกิจการทำงานของตำรวจ ไว้วางใจกัน พึ่งพาอาศัยกันได้ระหว่างเพื่อนบ้านและกับตำรวจ

▶ ผู้ตรวจการชุมชน (community ombudsperson) เน้นภารกิจการทำงานร่วมกับชุมชนในรูปแบบคณะกรรมการที่มีหลากหลายภารกิจ เช่น ตอบคำถามทางโทรศัพท์ ให้คำปรึกษาและให้บริการที่มีใช้งานตำรวจ

ผู้ตรวจการตำรวจเป็นผู้ที่เข้าใจงานตำรวจและสามารถอธิบายให้คนอื่นเข้าใจได้ รวมทั้งมีคุณสมบัติเป็นเสมือนนักการทูตและนักแก้ปัญหาและคลี่คลายปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี

2. ศาลชุมชน (community-court partnerships) นับว่าเป็นการปรับกระบวนการตัดสินและปรับยุทธศาสตร์ครั้งใหญ่ของศาลที่เพิ่มระดับการสื่อสารระหว่างศาลกับชุมชนและทำงานเชิงรุกเพื่อกำจัดจุดอ่อนที่ยอมรับว่าการทำงานของศาลแบบเดิมนั้นไม่สามารถแก้ไขปัญหาคาเหตุการกระทำผิดได้ รวมทั้งไม่สามารถป้องกันการกระทำผิดซ้ำได้ผลส่งผลให้ชุมชนขาดความเชื่อถือในระบบยุติธรรมหลัก การกิจเชิงรุกที่ศาลชำนัญพิเศษดำเนินการ ได้แก่

► ศาลยาเสพติด (drug courts) ศาลและชุมชนได้ร่วมมือกันดำเนินการป้องกันและแก้ปัญหา ยาเสพติดอันเนื่องมาจากการประกาศสงครามยาเสพติดของประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปี ค.ศ. 1980 ซึ่งประสบผลสำเร็จด้วยการบริการแก้ปัญหายาเสพติดภายในศาลแบบเบ็ดเสร็จ ทำให้ปัญหาอาชญากรรมและยาเสพติดลดลงได้

► ศาลคดีขับรถขณะมีเมานัสรา (DUI court) เป็นภารกิจร่วมมือกันระหว่างสภากรรมการว่าด้วยสุราแห่งอเมริกากับสมาคมผู้ปฏิบัติงานในศาลยาเสพติดแห่งชาติ และคณะกรรมการต่อต้านเมาไม่ขับแห่งชาติ ทำให้ผู้ที่เมาแล้วขับต้องเข้ารับการอบรมหลักสูตรบำบัดสุราแบบเบ็ดเสร็จ ทำให้เกิดความปลอดภัยในชุมชนมากยิ่งขึ้น

► ศาลสุขภาพจิต (mental health courts) มุ่งภารกิจจัดการกับผู้กระทำผิดที่มีอาการป่วยทางจิต จิตบกพร่อง ซึ่งเดิมไม่เคยมีการเตรียมการเชิงรุกไว้ เมื่อผู้กระทำผิดออกจากเรือนจำก็มีบริการส่งต่อไปยังหน่วยงานสงเคราะห์ภายหลังปล่อยที่เหมาะสมต่อไป

► ศาลครอบครัว (family court) เน้นภารกิจกระตุ้นให้ครอบครัวเข้ามีส่วนร่วมในการบำบัดฟื้นฟูผู้เยาว์และให้การช่วยเหลือครอบครัวร่วมกับเครือข่ายชุมชนและผู้ปกครอง ทำให้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวและพฤติกรรมเบี่ยงเบนของเด็กๆ ได้รับการจัดการแก้ไขอย่างครบวงจรและยุติธรรมมากขึ้น

► ศาลเพื่อนเยาวชน (teen/peer court) เน้นภารกิจการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการทำหน้าที่ร่วมตัดสินคดีความผิดที่เพื่อนๆ กระทำแทนการใช้ผู้ใหญ่ตัดสินในเวทีของยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ทำให้เกิดการเรียนรู้ และเยาวชนจะเข้าใจปัญหาของเพื่อนเยาวชนด้วยกันได้ดีกว่า

► ศาลชุมชน (community court) มุ่งภารกิจเชิงรุกในการแก้ปัญหาและสร้างสัมพันธ์ภาพใหม่ๆ กับทุกภาคส่วนทั้งในและนอกกระบวนการยุติธรรม และในชุมชนแทนการตั้งรับเมื่อเกิดอาชญากรรมขึ้นแล้ว

3. ทนาย/อัยการชุมชน (community-lawyer/prosecution partnerships) เช่นเดียวกันที่หน่วยงานกฎหมายแห่งสหรัฐเริ่มปรับเปลี่ยนบทบาทดั้งเดิมแบบตั้งรับไปสู่วิธีเชิงรุกเข้าไปสร้างความร่วมมือในชุมชน โดยทำงานกับกลุ่มคนพิเศษเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้ติดยาเสพติด กลุ่มเหยื่ออาชญากรรม โดยฟื้นฟูความสัมพันธ์และสร้างความเชื่อมั่นต่อระบบยุติธรรมให้เกิดขึ้นกับชุมชน รวมทั้งจัดการความขัดแย้งและข้อพิพาท โดยคำนึงถึงผลดีผลเสียต่อเหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำผิดที่ต้องได้รับการปรับพฤติกรรมและความปลอดภัยของชุมชนมากกว่ากฎหมายเพียงอย่างเดียว

► อัยการชุมชน (community prosecution) ปรับบทบาทจากผู้ปฏิบัติงานตามขั้นตอนไปสู่บทบาทนักแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนให้มีประสิทธิภาพในการจัดการกับอาชญากรรมร่วมกับเครือข่ายยุติธรรมชุมชนและตำรวจในพื้นที่เป้าหมายด้วยการศึกษาข้อมูลการกระทำผิดในพื้นที่ และออกแบบการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องตามความเหมาะสม

4. การแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดในชุมชน (community-corrections partnerships) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกักขัง ได้แก่ หน่วยงานคุมประพฤติ และหน่วยงานราชทัณฑ์ ซึ่งปกติหน่วยงานคุมประพฤติจะดำเนินการกักขังผู้กระทำผิดที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนอยู่แล้ว แต่โดยภารกิจการเป็นหุ้นส่วนนี้ทำให้สามารถจับมือกับชุมชนดำเนินมาตรการลงโทษแบบกักขังการกระทำผิดเงื่อนไข และเสริมแรงเชิงบวกเมื่อความประพฤติดีขึ้นได้ รวมทั้งทำให้ชุมชนสามารถจับมือกับการกักขังผู้กระทำผิดหรือผู้พ้นโทษกลับคืนสู่ชุมชนได้อย่างแนบเนียนยิ่งขึ้นด้วยการควบคุมประสานงานของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

► การควบคุมและสอดส่องผู้กระทำผิดในชุมชน (offender supervision in the community) เน้นภารกิจที่มอบหมายให้พนักงานคุมประพฤติคนใดคนหนึ่งรับผิดชอบในพื้นที่นั้นเพื่อพัฒนาความเป็นหุ้นส่วนกับเครือข่ายยุติธรรมชุมชนให้ทำงานควบคุมสอดส่องดูแลผู้กระทำผิดในพื้นที่นั้นร่วมกัน รวมทั้งป้องกันการกระทำผิดซ้ำและสามารถป้องกันตนเองจากอาชญากรรมได้

► การสงเคราะห์ภายหลังปล่อยแบบเข้มข้น (intensive community-based aftercare programs) เน้นภารกิจการควบคุมสอดส่องแบบเข้มข้นสำหรับเด็กเยาวชนกระทำผิดกลุ่มที่เสี่ยงต่อการกระทำผิดซ้ำหรือกลุ่มที่นิยมใช้ความรุนแรง เพื่อออกแบบจัดบริการที่เหมาะสมในการควบคุมผู้กระทำผิดเหล่านี้ไว้ในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและชุมชนปลอดภัย

► การให้บริการแก่เหยื่ออาชญากรรม (victims services) เน้นการกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการเยียวยาเหยื่ออาชญากรรม และตระหนักในความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด โดยเฉพาะคดีความรุนแรงในครอบครัวที่เครือข่ายยุติธรรมชุมชนสามารถเข้าให้ความช่วยเหลือได้ดี

► การรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน (reentry partnerships) เน้นภารกิจการสร้างการเข้าใจกับเครือข่ายเพื่อเชื่อมโยงรับผู้กระทำผิดที่ถูกปล่อยออกมาจากขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมเพื่อกลับมาใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในชุมชนได้อีกครั้งจนกว่าจะ เติบโตข้ามพ้นช่วงเวลาวิกฤตแห่งชีวิตไปได้ด้วยดี

5. ชุมชนบูรณาการแบบเบ็ดเสร็จ (comprehensive community partnerships) มีลักษณะบูรณาการการทำงานของหน่วยงานยุติธรรมย่อยมากกว่าหนึ่งหน่วยงานเข้าด้วยกัน (multi-justice initiatives) และเข้ากับชุมชน รวมทั้งองค์กรเอกชนต่างๆ อย่างเบ็ดเสร็จ โดยจัดตั้งที่ทำงานแบบบูรณาการอยู่ในพื้นที่ชุมชนเพื่อทำงานร่วมกับเครือข่ายยุติธรรมชุมชนอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้ รวมถึงหุ้นส่วนที่เริ่มโดยหน่วยงานการศึกษา องค์กรภาคเอกชน มูลนิธิ และภาคประชาสังคมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับงานยุติธรรมชุมชนด้วย

สรุปท้ายบท

ยุติธรรมชุมชน รูปแบบตะวันตกที่ได้รับความนิยมสูงสุด คือ “ศาลชุมชน” ซึ่งเริ่มต้นครั้งแรกจาก Midtown Community Court เมื่อปี 1993 จนกระทั่งปัจจุบัน ตัวแบบนี้ได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศต่างๆ ทั่วโลก เช่นเดียวกับ “อัยการชุมชน” ที่มีการใช้ตัวแบบนี้กันอย่างแพร่หลายที่เมือง Portland, Denver และ Indianapolis จากนั้นก็มีการเลียนแบบกันไปทั่วโลก จากประเทศเจ้าท์แอฟริกาสู่ออสเตรเลีย จากอิงแลนด์สู่แคนาดาด้วยแนวคิดที่ว่าหน่วยงานในระบบยุติธรรมหลักควรให้ความสนใจอย่างจริงจังกับปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานในคดีเล็กๆ น้อยๆ ด้วยการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญร่วมดำเนินการในรูปแบบที่ทั่วโลกรู้จักกันในนามของ “ยุติธรรมชุมชน” ซึ่งทำให้ระบบยุติธรรมหลักได้รับประสบการณ์มากมายมหาศาลจากทั่วโลกที่ใช้ยุติธรรมชุมชนรูปแบบต่างๆ และนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น คือ คุณค่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานยุติธรรมของรัฐ การที่ทุกฝ่ายได้รับความยุติธรรมอย่างเสมอภาคกัน และการร่วมมือกันแก้ปัญหาอาชญากรรมของชุมชนนั้น ล้วนเป็นเสน่ห์ของ “ยุติธรรมชุมชน” ที่ดึงดูดความสนใจของทั้งผู้มีอำนาจปกครองและประชาชนระดับรากแก้วให้สนใจกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์เดียวกันนี้ได้อย่างคาดไม่ถึง

ยุติธรรมชุมชน: ภารกิจหลักของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม

เมื่อประมวลแนวคิดหลักๆ จากบรรดานักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านยุติธรรมชุมชนทั้งหลาย ผู้วิจัยนำมาสังเคราะห์กำหนดนิยามความหมายของ “ยุติธรรมชุมชน” ไว้ว่า

“ยุติธรรมชุมชน” หมายถึง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีส่งเสริมสนับสนุนหรือกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วนในการจัดการอำนวยความสะดวกยุติธรรมของชุมชน คือ การป้องกันควบคุมอาชญากรรม การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การลดความรุนแรงจากอาชญากรรม เยียวยาความเสียหายเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม และการรับรู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน ด้วยการฟื้นฟูระบบยุติธรรมเชิงจารีตของชุมชนที่มีอยู่เดิมและ/หรือพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนรูปแบบใหม่ขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้ง่ายและเพื่อให้ชุมชนปลอดภัย มีศักยภาพ มีความสมานฉันท์ และมีกลไกการทำงานที่เชื่อมโยงกับระบบยุติธรรมหลักผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุติธรรมจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับคำจำกัดความของคำศัพท์ต่างๆ สามารถอธิบายได้ ดังนี้

ยุติธรรมชุมชน: คำจำกัดความทั่วไป

มีคำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับภารกิจจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ซึ่งเป็นภารกิจหลักประการหนึ่งของแนวคิดยุติธรรมชุมชนต่างกัน 2 กลุ่ม คือ “การจัดการความขัดแย้ง” กับ “การระงับข้อพิพาท” ซึ่งทั้งสองคำต่างบ่งชี้ว่าเป็น “กลไกวิธีการ” อย่างใดอย่างหนึ่งที่สังคมประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเพื่อแก้หรือคลี่คลายปัญหา “ความขัดแย้ง” ที่เกิดขึ้นก่อนนี้

ความขัดแย้ง (conflict)

ความขัดแย้ง หมายถึง กระบวนการทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นเมื่อแต่ละฝ่ายมีจุดมุ่งหมายที่ไม่สามารถไปด้วยกันได้และ/หรือมีค่านิยมที่แตกต่างกัน โดยความแตกต่างนี้มักเกิดจากการรับรู้ของแต่ละบุคคลมากกว่าที่จะเป็นความแตกต่างที่เกิดขึ้นจริงๆ

นอกจากความขัดแย้งภายในตัวตนหรือจิตใจที่ต้องใช้วิธีการทางจิตวิทยาในการจัดการแล้ว ความขัดแย้งของมนุษย์เมื่ออยู่ในสังคมยังสามารถแบ่งออกได้หลายประเภท ได้แก่

(1) ความขัดแย้งระหว่างบุคคลด้วยกัน เป็นความขัดแย้งในชีวิตประจำวันของบุคคลที่เกิดขึ้นทั่วๆ ไป ตั้งแต่ภายในครอบครัวถึงการใช้ชีวิตในสังคม ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยถึงเรื่องที่อาจรุนแรงมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจและ

ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมตามมา เช่น เรื่องครอบครัว มรดก ที่ดิน ทรัพย์สิน การกระทำละเมิด ทำให้บุคคลอื่นเสียหาย การทำผิดสัญญาต่างๆ ได้แก่ สัญญาซื้อขาย สัญญากู้ยืม การทะเลาะวิวาท ฯลฯ

(2) ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน เช่น ห้ามทิ้งขยะในบริเวณชุมชน ฝ่าฝืนการจัดสรรและควบคุมการใช้ฟายเหมืองของชุมชนภาคเหนือ ฯลฯ

(3) ความขัดแย้งระหว่างระหว่างบุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์หรือกฎหมายของรัฐ (ดูคำอธิบายนิยามอาชญากรรมและการกระทำผิดประกอบ)

(4) ความขัดแย้งระหว่างชุดระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนกับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ กรณีนี้เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจริงแต่ยังถกเถียงกันอยู่ว่าควรจัดไว้ในกิจกรรมที่ยุติธรรมชุมชนควรเข้าไปจัดการด้วยหรือไม่ เพราะมีขอบเขตอำนาจเหลื่อมซ้อนกันระหว่างอำนาจของรัฐกับอำนาจของชุมชน เช่น กรณีการวางท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย เป็นต้น

อนึ่ง ในที่นี้ความขัดแย้งของบุคคล หมายถึงถึงกลุ่มบุคคลหรือคนบุคคลและ/หรือนิติบุคคลด้วย
อาชญากรรม และ การกระทำผิด (crime and delinquency)

อาชญากรรม หมายถึง การกระทำที่ผิดกฎหมายและบรรทัดฐานของสังคมซึ่งรัฐกำหนดว่าการกระทำนั้นเป็นความผิดและกำหนดบทลงโทษไว้ ขณะเดียวกัน อาชญากรรมก็มีลักษณะเป็นความขัดแย้งรูปแบบหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์หรือกฎหมายของรัฐ ซึ่งมี 2 ระดับ คือ

1) ความผิดตามกฎหมายที่รัฐกำหนด (mala prohibita) ความผิดตามที่กฎหมายกำหนดว่าเป็นความผิด แม้ว่าการกระทำดังกล่าวสมาชิกสังคมโดยทั่วไปจะไม่ตระหนักว่าเป็นความผิดก็ตาม ซึ่งแตกต่างกันไปตามที่แต่ละสังคมจะกำหนดกฎหมายในเรื่องนั้นๆ ขึ้น ส่วนใหญ่จะเป็นอาชญากรรมไม่มีผู้เสียหาย (victimless crime) ได้แก่ การค้าประเวณี การเล่นการพนัน การทำแท้ง และ การเสพยาเสพติดบางประเภท ขับรถเร็วเกินอัตราที่กำหนด สูบบุหรี่ในที่สาธารณะ ฯลฯ ซึ่งบางประเทศหรือบางมลรัฐในประเทศเดียวกันอาจกำหนดว่าการกระทำนั้นถูกกฎหมายขณะที่อีกสังคมหนึ่งอาจกำหนดว่าการกระทำเดียวกันนั้นผิดกฎหมายขึ้นกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมและกรอบทัศนคติที่แตกต่างกัน

2) ความผิดที่เห็นได้ในตัวเอง (mala in se) คือ ความผิดที่เห็นได้ชัดเจนในตัวเอง เช่น ข่มขืน ฆ่า หรือปล้น ฯลฯ ซึ่งสมาชิกสังคมโดยทั่วไปเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นอาชญากรรม

การกระทำผิด หมายถึง การที่เด็กหรือเยาวชนกระทำความผิดกฎหมายอาญา (เช่นเดียวกับผู้ใหญ่) และรวมทั้งการกระทำการอันกฎหมายบัญญัติเป็นความผิดสำหรับเด็กและเยาวชนด้วย

ระบบงานยุติธรรมทางอาญา (criminal justice system)

ระบบงานยุติธรรม หมายถึง หน่วยงานและกระบวนการที่จัดขึ้นเพื่อดำเนินการต่ออาชญากรรมและผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดกฎหมาย โดยองค์ประกอบพื้นฐานที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันของผู้มีส่วนได้เสียในระบบงานยุติธรรมทางอาญา 4 ส่วน คือ

(1) ผู้กระทำความผิด (offender)

(2) เหยื่ออาชญากรรม (crime victim) หรือผู้เสียหาย

(3) หน่วยงานยุติธรรมทางอาญา ซึ่งประกอบด้วย ตำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ ทนายความ และหน่วยปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดในชุมชน คือ กลุ่มประพฤติ

(4) ชุมชน (community)

อนึ่ง ระบบงานยุติธรรมทางอาญา มีชื่อเรียกหลายชื่อแต่หมายถึงสิ่งเดียวกันนี้ ได้แก่ กระบวนการยุติธรรม ระบบ/ กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก (mainstream criminal justice system/process) ระบบ/ กระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผน (traditional criminal justice system/process) เป็นต้น

ระบบยุติธรรมเชิงจารีต

ระบบยุติธรรมเชิงจารีต หมายถึง กลไกเชิงระบบ (เงื่อนไขหรือข้อตกลงและกระบวนการในการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน) และโครงสร้างหน้าที่ในการรักษาคุณภาพด้านความยุติธรรมของชุมชนตามแบบวิถีเฉพาะชุมชน ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายในชุมชนหนึ่งๆ ซึ่งปรากฏในรูปของกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมรวมทั้งการจัดการกับอาชญากรรมและการกระทำผิดที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน ให้ความรู้ คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมือง จัดการหรือยุติความขัดแย้งด้วยวิธีการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทโดยรูปแบบตามจารีตประเพณี หรือรูปแบบของกลุ่มชาติพันธุ์ หรือรูปแบบตามขนบธรรมเนียมของท้องถิ่น ตลอดจนเจียวยาสมาพันธ์ความรุนแรงอันเกิดจากอาชญากรรมและรับผู้กระทำความผิดกลับคืนสู่ชุมชน อนึ่ง กิจกรรมเหล่านี้ต้องเป็นที่ยอมรับของชุมชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เคยใช้หรือยังคงใช้กิจกรรมดังกล่าวในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในชุมชนนั้นๆ ในปัจจุบัน

ระบบยุติธรรมชุมชน

ระบบยุติธรรมชุมชน หมายถึง กลไกเชิงระบบและโครงสร้างหน้าที่ในการรักษาคุณภาพด้านความยุติธรรมของชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมกันสร้างและพัฒนาขึ้นภายใต้การกระตุ้นของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งปรากฏในรูปของกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมรวมทั้งการจัดการกับอาชญากรรมและการกระทำผิดที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน ให้ความรู้ คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของพลเมือง จัดการหรือยุติความขัดแย้งด้วยวิธีการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทโดยรูปแบบตามจารีตประเพณี รูปแบบของกลุ่มชาติพันธุ์ รูปแบบตามขนบธรรมเนียมของท้องถิ่น หรือรูปแบบอื่นๆ แบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีการพัฒนาระบบร่วมสมัยขึ้น ตลอดจนเจียวยาสมาพันธ์ความรุนแรงอันเกิดจากอาชญากรรมและรับคืนผู้กระทำความผิดกลับสู่ชุมชน

วิธีการจัดการความขัดแย้งหรือวิธีการระงับข้อพิพาท

เมื่อความขัดแย้งหรือข้อพิพาทเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นในสังคมทุกแห่ง สังคมจึงคิดวิธีการจัดการความขัดแย้งหรือวิธีการระงับข้อพิพาทขึ้น ซึ่งรูปแบบที่เป็นทางการหรือรูปแบบหลักของสังคมคือ กระบวนการพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งเป็นกระบวนการหรือวิธีการชี้ขาดหรือระงับข้อพิพาทตามกฎหมายหลักของสังคม ทำให้ “การระงับข้อพิพาท” (บุญตา ส.ผาบัณณิชัย, 2547: 7) ได้ชื่อว่าเป็นการทำให้ข้อพิพาทตามกฎหมายสิ้นสุดลงโดย

คู่กรณีไม่นำข้อพิพาทไปดำเนินการฟ้องร้องหรือเรียกร้องสิทธิกันอีกต่อไป และคำว่าข้อพิพาทในที่นี้หมายถึง ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิหรือหน้าที่และความรับผิดชอบของคู่กรณีพิพาทในทางแพ่ง หรือทางอาญา หรือทั้งทางแพ่ง และทางอาญา หรือทางกฎหมายปกครอง หรือทางกฎหมายมหาชนอื่นๆ และกฎหมายได้กำหนดกระบวนการระงับ ข้อพิพาทที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของข้อพิพาท

กรณีพิพาททางแพ่ง คู่กรณีสามารถระงับข้อพิพาทด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

(1) การระงับข้อพิพาทโดยการเจรจาต่อรองและปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของคู่กรณี วิธีการนี้มีผลทำให้กรณีพิพาทระงับลงไปได้อย่างรวดเร็วและไม่เสียค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ เกิดขึ้นเมื่อคู่กรณีที่ถูกล่าว้างว่า กระทำผิดในทางแพ่งยอมเจรจาต่อรองกันและไม่ต้องการจะได้แย้งสิทธิของคู่กรณีพิพาทอีกต่อไปและยอมที่จะ ปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของคู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อได้ปฏิบัติตามข้อเรียกร้องดังกล่าวแล้ว กรณีพิพาทก็จะระงับ สิ้นสุดลง (สำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือกฎหมายแก่ประชาชน, ม.ป.พ.: 14-15)

(2) การระงับข้อพิพาทโดยการเจรจาต่อรองและทำสัญญาประนีประนอมยอมความ วิธีนี้คู่กรณีที่ ได้แย้งสิทธิกันได้ทำการเจรจากันทางประนีประนอมตามแบบข้อ 1 แต่แตกต่างกันตรงที่คู่กรณีสามารถที่จะตกลง ระงับข้อพิพาทโดยต่างฝ่ายต่างยอมผ่อนผันให้แก่กันโดยการทำสัญญาประนีประนอมยอมความ ซึ่งมีผลให้ข้อ พิพาทเดิมระงับไปแล้วเกิดสิทธิขึ้นมาใหม่ตามที่ได้ตกลงกันในสัญญาประนีประนอมยอมความที่ทำขึ้นมาใหม่ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 852

(3) การระงับข้อพิพาทโดยการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความ การไกล่เกลี่ยประนีประนอม ยอมความเป็นวิธีการระงับข้อพิพาทด้วยความสมัครใจของคู่กรณีพิพาทโดยทั้งสองฝ่ายได้ยอมให้บุคคลภายนอก เข้ามาทำการไกล่เกลี่ยให้คำแนะนำพร้อมเหตุผลเพื่อชักจูงใจให้คู่กรณีพิพาททบทวนข้อเรียกร้องและหาทางระงับ ข้อพิพาทตามที่พอจะตกลงกันได้ คู่กรณีพิพาทเป็นผู้ตกลงกันเอง หากสามารถตกลงกันได้ คู่กรณีพิพาทจะทำ สัญญาประนีประนอมยอมความโดยมีผู้ไกล่เกลี่ยเป็นผู้ตรวจสอบให้

วิธีนี้ทำให้เกิดการผ่อนผันหนี้แก่กันและกันทำให้ประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย ปรับความเข้าใจ สมานฉันท์กันได้และลดความขัดแย้งทางสังคม โดยมีบุคคลที่สามช่วยแนะนำ ซึ่งการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอม ความวิธีนี้มีการดำเนินการทั้งในศาลและนอกศาล

(4) การระงับข้อพิพาทโดยอนุญาโตตุลาการ อนุญาโตตุลาการแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

อนุญาโตตุลาการในศาล เป็นกรณีที่คู่พิพาทได้นำคดีขึ้นสู่ศาลและคดีอยู่ระหว่างการพิจารณาของ ศาล คู่ความอาจตกลงกันเสนอข้อพิพาททั้งหมดหรือบางส่วนให้อนุญาโตตุลาการคนเดียวหรือหลายคนเป็นผู้ชี้ขาด โดยยื่นคำขอร่วมกันตั้งอนุญาโตตุลาการตามหลักเกณฑ์ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและพาณิชย์ หมวด 3 ตั้งแต่มาตรา 210 ถึงมาตรา 222

อนุญาโตตุลาการนอกศาล เป็นกรณีที่คู่พิพาทยังไม่ได้นำคดีขึ้นสู่ศาลแต่ตกลงกันให้ระงับข้อพิพาท ด้วยวิธีอนุญาโตตุลาการก่อนหรือหลังจากข้อพิพาทเกิดขึ้นแล้ว การระงับข้อพิพาทโดยวิธีอนุญาโตตุลาการนอกศาล เป็นไปตามหลักเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติอนุญาโตตุลาการ พ.ศ. 2545 มาตรา 221

อนึ่ง การตกลงกันของคู่พิพาทที่จะใช้อनुญาโตตุลาการไม่ว่าจะก่อนหรือหลังเกิดข้อพิพาทจะต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนอนุญาโตตุลาการจะดำเนินการสอบสวนพิจารณา ณ สถานที่ เวลา และใช้ภาษาตามที่คู่กรณีตกลงกันหรืออนุญาโตตุลาการจะกำหนดขึ้นตามหลักแห่งความยุติธรรมก็ได้และการตัดสินข้อพิพาทต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษรและต้องส่งสำเนาคำชี้ขาดให้คู่กรณีพิพาททราบซึ่งต้องปฏิบัติตามคำชี้ขาดนั้น หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ยอมปฏิบัติตามคำชี้ขาด คู่กรณีสามารถดำเนินการยื่นคำฟ้องต่อศาลเพื่อให้ดำเนินการพิพากษาคดีบังคับตามคำชี้ขาดของอนุญาโตตุลาการภายในกำหนดเวลา 1 ปี นับแต่วันที่ได้รับสำเนา คำพิพากษาศาลซึ่งรับรองและบังคับตามคำชี้ขาดของอนุญาโตตุลาการถือว่าเสร็จเด็ดขาดและเป็นที่สุด เว้นแต่เข้าข้อยกเว้นที่กฎหมายกำหนดไว้เป็นพิเศษเท่านั้น (เสาวนีย์ อัครโรจน์, 2543: 10)

(5) การระงับข้อพิพาทโดยการฟ้องคดีแพ่งให้ศาลมีคำพิพากษาให้เสร็จเด็ดขาด เป็นวิธีการระงับข้อพิพาทผ่านกระบวนการยุติธรรมของศาลแพ่ง หรือเรียกว่าเป็นการนำคดีแพ่งไปฟ้องร้องกันที่ศาลโดยใช้ผู้รู้กฎหมาย คือทนายความเป็นผู้ดำเนินการตามระเบียบวิธีการที่กฎหมายกำหนดไว้ ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยกันดีเพราะเป็นวิธีการระงับข้อพิพาททางแพ่งหลักของสังคม

กรณีพิพาททางอาญาและข้อพิพาททางแพ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องคดีอาญา คู่กรณีสามารถระงับข้อพิพาทด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

(1) การไกล่เกลี่ย (mediation) (Black's Law, Dictionary) คือ การแทรกแซงหรือสอดแทรกของบุคคลที่สามเพื่ออยู่ระหว่างกลางของบุคคลสองฝ่ายที่มีข้อพิพาทเพื่อชักจูงให้บุคคลที่มีข้อพิพาทปรับเปลี่ยนหรือตกลงในปัญหาข้อพิพาทได้ ซึ่งบุคคลที่สามคือบุคคลที่เป็นกลาง หรือกล่าวได้ว่าเป็นการทำให้ข้อพิพาทตกลงกันได้โดยการกระทำที่เป็นกลาง

ขณะเดียวกัน รายงานของกรมการเฉพาะกิจเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งทางเลือก (Alternative Dispute Resolutions หรือ ADRs) ของสมาคมเนติบัณฑิตสภาของประเทศแคนาดา เมื่อปี ค.ศ. 1989 (อ้างถึงใน บุญตา ส.ผามมีชัย, 2547: 16) ระบุว่า การไกล่เกลี่ย (mediation) คือ การที่บุคคลที่สามซึ่งเป็นที่ยอมรับเป็นอิสระ เป็นกลาง และไม่มีอำนาจตัดสินชี้ขาดเข้ามาเกี่ยวข้องกับข้อพิพาทหรือเกี่ยวข้องกับการเจรจาต่อรอง (negotiation) เพื่อช่วยคู่พิพาทให้บรรลุข้อตกลงในการระงับข้อพิพาทในประเด็นต่างๆ ด้วยความสมัครใจของเขาเอง การไกล่เกลี่ยที่สำเร็จผล คือ การที่คู่พิพาทได้ข้อตกลงเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับการปฏิบัติต่อไปในภายหลัง ข้อตกลงดังกล่าวกระทำในรูปของสัญญาซึ่งเมื่อมีการลงนามแล้วก็มีผลผูกพันและบังคับกันได้

สำหรับนิยามศัพท์คำว่า mediation ซึ่งราชบัณฑิตยสถานบัญญัติคำแปลภาษาไทยไว้ว่า “การไกล่เกลี่ย” ก็เช่นกันที่กระทรวงยุติธรรมประเทศนิวซีแลนด์ (Chart, 1985; Ministry of Justice, New Zealand, 2000: 5) ระบุความหมายของ mediation ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (dispute resolution) ซึ่งบุคคลที่สามที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (impartial third-party) ประสานงานจัดให้มีการเจรจาต่อรองระหว่างบุคคลคู่กรณีสองฝ่ายที่ขัดแย้งกันขึ้น กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่คู่กรณีสามารถควบคุมอยู่เหนือความขัดแย้งและแสวงหาทางแก้ไขที่สามารถยอมรับร่วมกันได้ทั้งสองฝ่าย และมักมีการนำเทคนิคการแก้ปัญหามาใช้ในเวทีที่

คู่กรณีสามารถจะคืนดีกันได้ถ้าเขาพิจารณาว่าวิธีนั้นจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ที่ดีที่สุดต่อทั้งสองฝ่าย โดยทั่วไปแล้ว ผู้ไกล่เกลี่ย (mediators) จะไม่ให้คำแนะนำหรือให้ข้อเสนอแนะใดๆ ซึ่งการไกล่เกลี่ยโดยทั่วๆ ไปจะใช้กับผู้ที่เป็นอาสาสมัครและได้รับความไว้วางใจส่วนการบรรลุถึงข้อตกลงนั้นอาจไม่ผูกมัดเกี่ยวพันตามกฎหมายใดๆ โดยขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละเทคนิคที่นำมาใช้ (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548)

(2) ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) เป็นวิธีการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งหรือข้อพิพาททางอาญาและข้อพิพาททางแพ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องคดีอาญาวิธีหนึ่งที่กลับฟื้นคืนสู่เวทีวิชาการและพื้นที่การอำนวยความสะดวกยุติธรรมของสังคมโลกเมื่อประมาณสามทศวรรษที่แล้วและสังคมไทยเริ่มนำกลับมาใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา โดยรูปแบบวิธีการของยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่สหประชาชาติกำหนดไว้มี 4 รูปแบบ คือ

รูปแบบแรก การไกล่เกลี่ยเหยื่อ-ผู้กระทำผิด (victim-offenders mediation หรือ VOM) วิธีการไกล่เกลี่ยเหยื่อ-ผู้กระทำผิดประกอบด้วย "การเผชิญหน้า" ระหว่างเหยื่ออาชญากรรมกับผู้กระทำผิดซึ่งพนักงานคุมประพฤติหรือนักสังคมสงเคราะห์หรืออาสาสมัครอาจทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานจัดการให้เกิดการประชุมขึ้นและมีข้อสังเกตสำคัญที่ว่า ทั้งเหยื่ออาชญากรรมและผู้กระทำผิดต้องพูดคุยทำความเข้าใจกันในโลกของความเป็นจริง และบนฐานของความสมเหตุสมผลของสองฝ่ายโดยพยายามขจัดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต จุดประสงค์สำคัญของการไกล่เกลี่ย คือ เพื่อสนับสนุนให้มีการเยียวยาเหยื่ออาชญากรรมโดยการจัดเวทีที่เป็นกลางปลอดภัย และควบคุมได้ให้เขาได้พบปะพูดคุยกับผู้กระทำผิดบนพื้นฐานของความสมัครใจ เปิดโอกาสให้ผู้กระทำผิดได้เรียนรู้ผลกระทบของอาชญากรรมที่มีต่อเหยื่ออาชญากรรม และเข้ามาแสดงความรับผิดชอบต่อพฤติกรรมของเขาที่กระทำไป และให้โอกาสเหยื่ออาชญากรรมและผู้กระทำผิดได้ร่วมกันพัฒนาและยอมรับแผนการเยียวยาชดเชยความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรมนั้น

รูปแบบที่สอง การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน (family and community group conference หรือ FCGC) การประชุมกลุ่มครอบครัวอาจใช้ในโรงเรียน โบสถ์ หรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ โดยกระบวนการนี้มีการย้ำถึงความเอาใจจริงเอาใจของชุมชนต่ออาชญากรรมและความเต็มใจของชุมชนที่จะยอมรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชนอีกครั้ง เมื่อเขาได้รู้สึกสำนึกเสียใจต่อการกระทำผิดของตนแล้ว การประชุมกลุ่มครอบครัวใช้กระบวนการดำเนินการเช่นเดียวกับการไกล่เกลี่ยเหยื่อ-ผู้กระทำผิดแต่มีลักษณะสำคัญคือใช้กับเด็กและเยาวชนกระทำผิดจึงมีครอบครัวเข้าร่วมประชุมด้วยซึ่งทำให้สมาชิกครอบครัวได้มีโอกาสพูดคุยแสดงความรู้สึกเกี่ยวกับผลกระทบที่พวกเขาได้รับจากอาชญากรรมที่เกิดขึ้น

จุดประสงค์สำคัญของการประชุมกลุ่มครอบครัว คือ การเปิดโอกาสสำหรับเหยื่ออาชญากรรมให้มีส่วนร่วมโดยตรงในการพูดคุยเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการกระทำผิดที่เกิดขึ้น และสามารถตัดสินใจเลือกวิธีการลงโทษเชิงสมานฉันท์ที่เหมาะสมแก่เด็กหรือเยาวชนผู้กระทำผิดเป็นการเพิ่มความตระหนักถึงความรับผิดชอบตามหลักมนุษยธรรมของผู้กระทำผิดอันเกิดจากการกระทำของเขาหรือหล่อนและเปิดโอกาสให้ได้แสดงความรู้สึกรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้นนั้น และโยนยัดผูกพันความรับผิดชอบร่วมของกลุ่มผู้สนับสนุนผู้กระทำผิดต่อการเยียวยาชดเชยและการปรับพฤติกรรมในอนาคต รวมทั้งเปิดโอกาสให้ทั้งผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงชุมชนที่ให้การสนับสนุนเข้าด้วยกันอีกครั้ง

รูปแบบที่สาม การพิจารณาแบบล้อมวง (sentencing circles) การพิจารณาแบบล้อมวงเป็นที่รู้จักกันว่าเป็น “วงกลมแห่งสันติวิธี” ใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชาวพื้นเมืองของทวีปอเมริกาเหนือโบราณ โดยเฉพาะชาวอะบอริจินแคนาดา และประชากรทางตะวันตกเฉียงใต้ของอเมริกาโดยผู้เข้าร่วมในการพิจารณาแบบล้อมวงได้แก่สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ที่เคยทำงานเป็นผู้พิพากษา ตำรวจ และอื่นๆ มาแล้วเป็นเวลาหลายปีในแคนาดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ยูคอน (Yukon) และ มินนิโซตา (Minnesota) รวมทั้งที่เคยรับผิดชอบงานการพิจารณาคดีและการควบคุมสอดส่องมาแล้ว

การล้อมวงสามารถดำเนินการได้ในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมรวมทั้งภายหลังจากที่ศาลมีคำพิพากษาแล้ว ผู้มีส่วนร่วมได้แก่ เหยื่ออาชญากรรม ผู้สนับสนุนเหยื่ออาชญากรรมเช่นครอบครัวและเพื่อน ผู้กระทำผิด ผู้สนับสนุนผู้กระทำผิด เจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม และสมาชิกชุมชน ระหว่างการล้อมวงผู้เข้าร่วมจะได้รับการสนับสนุนให้พูดจากันอย่างเปิดเผยด้วยความเคารพต่อผลกระทบที่เกิดจากอาชญากรรมที่มีต่อชุมชน ขณะเดียวกันก็แสวงหาวิธีในการเยียวยาผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายและหาวิธีการบูรณาการผู้กระทำผิดโดยใช้ชนบทเป็นสัญลักษณ์ส่งผ่านไปรอบๆ วง ผู้ที่ถือชนบทคือผู้ที่ได้รับโอกาสเป็นผู้พูดในขณะนั้นโดยไม่มีการขัดจังหวะ กระบวนการนี้อาจมีการล้อมวงเพียงวงเดียวหรือหลายวงซึ่งแต่ละคนมีโอกาสนำเสนอเรื่องราวของตนแตกต่างกันไป โดยมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้มีการเยียวยาทุกฝ่ายที่ได้รับผลกระทบ เปิดโอกาสให้ผู้กระทำผิดได้ชดเชยค่าเสียหาย เสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม สมาชิกชุมชน ครอบครัวและผู้กระทำผิดโดยให้มีสิทธิมีเสียงและแบ่งปันความรับผิดชอบในการค้นหาข้อสรุปที่กระทำได้จริง กำหนดสาเหตุพฤติกรรมอาชญากรรมได้ชัดเจนมากขึ้น สร้างจิตสำนึกรักชุมชนและสร้างศักยภาพในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนให้ชุมชน และส่งเสริมสนับสนุนและแบ่งปันคุณค่าความรู้สึกอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน

รูปแบบที่สี่ คณะกรรมการบูรณาการชุมชน (community reparative boards) คณะกรรมการบูรณาการชุมชนเป็นวิธีการเชิงสมานฉันท์ในชุมชนที่หวนกลับคืนมาใหม่ เป็นต้นแบบใหม่ที่ชุมชนแสดงความรับผิดชอบต่อเด็กเยาวชนกระทำผิดอย่างกว้างขวางรู้จักกันในนามของคณะกรรมการเยาวชน คณะกรรมการเพื่อนบ้าน หรือคณะกรรมการยุติธรรมทางเลือก คณะกรรมการนี้ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการเบี่ยงเบนคดีหรือการคุมประพฤติ คณะกรรมการประกอบด้วยผู้คนในชุมชน ผู้กระทำผิด เหยื่ออาชญากรรม ผู้แทนจากกระบวนการยุติธรรม และบางครั้งก็มีสมาชิกครอบครัวของผู้กระทำผิดรวมอยู่ด้วย ใช้กับผู้กระทำผิดที่ไม่ร้ายแรง และดำเนินการเช่นเดียวกับรูปแบบอื่นๆ คือมีการพูดคุยกันด้วยความเคารพก่อนที่คณะกรรมการจะพิจารณาโทษ คณะกรรมการเหล่านี้มีความสำคัญต่อสมาชิกชุมชนในการอำนวยความสะดวกในขั้นตอนที่อยู่ระหว่างชุมชนกับระบบงานยุติธรรมทางอาญา เป้าหมายของคณะกรรมการนี้ คือ สนับสนุนพลเมืองให้เป็นเจ้าของระบบงานยุติธรรมโดยมีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการอำนวยความสะดวกยุติธรรม เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมและสมาชิกชุมชนได้เผชิญหน้ากับผู้กระทำผิดเพื่อศึกษาเข้าใจพฤติกรรมกระทำผิด เปิดโอกาสให้ผู้กระทำผิดแสดงความรับผิดชอบของตนในการเยียวยาความเสียหายที่เขาได้กระทำต่อเหยื่ออาชญากรรมและชุมชน และสืบทอดเจตนารมณ์ของชุมชนในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมเองอันเป็นการลดค่าความเสียหายจากการที่ใช้กระบวนการยุติธรรมเต็มรูปแบบ

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าในเรื่องของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีการใช้รูปแบบวิธีการที่เรียกว่า “การไกล่เกลี่ยเหยื่อ-ผู้กระทำผิด” หรือ “victim-offender mediation” นั้น เป็นชื่อที่บ่งบอกความหมายในตัวเองของวิธีการไกล่เกลี่ยที่ใช้ตามแบบของยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ว่าเน้นเรื่องของการใช้วิธีการแบบ “การไกล่เกลี่ย (mediation)” เป็นสำคัญ คือผู้ไกล่เกลี่ย (mediators) จะไม่ให้คำแนะนำหรือให้ข้อเสนอแนะใดๆ โดยปล่อยให้คู่กรณีมีอำนาจจัดการแก้ปัญหาความขัดแย้งกันเอง แต่จะให้คำแนะนำในเชิงรูปแบบวิธีการทำสัญญาข้อตกลง และการบริหารจัดการอื่นๆ มากกว่า

(3) การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท (conciliation) หมายถึง การระงับข้อพิพาทที่ต้องมีคนกลางหรือบุคคลที่สามเข้ามามีบทบาทร่วมในการชักจูงคู่พิพาทให้หันหน้าเข้าหากัน ตลอดจนอาจจะต้องเป็นผู้เสนอแนะแนวทางแก้ไขข้อพิพาทซึ่งเป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย บุคคลที่เข้ามาทำหน้าที่นี้เรียกว่า “ผู้ไกล่เกลี่ย” โดยผู้ไกล่เกลี่ยอาจเป็นบุคคลหรือองค์กรก็ได้ขึ้นอยู่กับความยินยอมของคู่กรณีและระบบกฎหมายที่ใช้อยู่ว่าจะเปิดโอกาสให้เพียงใด โดยคู่พิพาททั้งสองฝ่ายยอมผ่อนผันข้อเรียกร้องของตนและแต่ละฝ่ายจะได้สิทธิตามที่ไกล่เกลี่ยหรือประนีประนอมยอมความกันนั้นแทน (กระทรวงยุติธรรม, 2544: 3-4; ศิริศักดิ์ ดิยะพรรณ, 2534: 13)

ด้วยเหตุนี้ “การไกล่เกลี่ย” (mediation) ซึ่งรวมถึงยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (ประเภท victim-offender mediation และ family group conferencing) กับ “การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท” (conciliation) จึงมีความแตกต่างกันตรงที่ การไกล่เกลี่ยมีคนกลางซึ่งเป็นบุคคลที่สามมาช่วยประสานงานจัดให้มีเวทีเจรจาไกล่เกลี่ยกันขึ้น เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้พูดคุยกันเองแต่จะให้คำแนะนำในเชิงรูปแบบวิธีการทำสัญญาข้อตกลงและการบริหารจัดการอื่นๆ มากกว่า แต่ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนั้นคนกลางหรือบุคคลที่สามต้องเข้ามามีบทบาทร่วมในการชักจูงคู่พิพาทให้หันหน้าเข้าหากัน ตลอดจนอาจจะต้องเป็นผู้เสนอแนะแนวทางแก้ไขข้อพิพาทซึ่งเป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย คือมีบทบาทในการจัดการกับทั้งข้อพิพาทและคู่กรณีสูง หรือมีการแทรกตัวเข้ามาอยู่ตรงกลางระหว่างคู่กรณีสูงมาก ซึ่งตัวอย่างตามแบบสังคมไทย คือ การใช้ผู้เฒ่าผู้ใหญ่ที่ให้ความเคารพนับถือมากเป็นคนกลาง ซึ่งมักจะสวมบทบาทเป็น “ผู้ตัดสิน” ให้ข้อพิพาทยุติลงด้วยอำนาจความเป็นผู้ใหญ่หรือผู้นำมากกว่า

ดังนั้น การไกล่เกลี่ยหรือยุติธรรมเชิงสมานฉันท์หรือการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์นี้จึงเป็นพัฒนาการของกลไกการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งอีกขั้นหนึ่งที่ “คนกลาง” ยินยอมลดทอนบทบาทความสำคัญของตนในเวทีการจัดการความขัดแย้งนั้นๆ และขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้ “คู่กรณี” ได้มีพื้นที่แห่งอำนาจเพิ่มมากขึ้นเพื่อจัดการความขัดแย้งของตนอย่างสันติวิธีต่อหน้าคนกลางนั่นเอง

ยุติธรรมชุมชน: นโยบาย/ทิศทาง

ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ยุทธศาสตร์ หมายถึง นโยบายและแผนของชาติ กระทรวง และหน่วยงาน ส่วน ยุทธวิธี หมายถึง กลยุทธ์ หรือเทคนิควิธีการระดับปฏิบัติการของยุติธรรมจังหวัด ศูนย์ยุติธรรมชุมชน (ถ้ามี) และเครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่ปรากฏในรูปแบบของแผนงาน โครงการ กิจกรรม ฯลฯ

ประชาชนในชุมชน หมายถึง ประชาชนแต่ละคนที่อยู่ในชุมชนเป้าหมาย

เครือข่ายยุทธธรรมชุมชน หมายถึง ประชาชนในชุมชนตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไปรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมใดๆ ด้านงานยุทธธรรมชุมชน

การมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วน หมายถึง การทำให้ประชาชนรู้สึกมีความเป็นเจ้าของ ปรากฏในรูปของการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมยุทธธรรมเชิงจารีตของท้องถิ่นหรือเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน โดยสัดส่วนของประชาชนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนมีระดับสูงกว่าสัดส่วนในการทำกิจกรรมนั้นของเจ้าหน้าที่

ส่วนองค์ประกอบของการมีส่วนร่วม ได้แก่

(1) **ร่วมคิด** คือ การร่วมวาดภาพอนาคตและความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนภายใต้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ทิศทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และจิตสำนึกของชุมชน และทิศทางการพัฒนาประเทศ รวมทั้งร่วมคิดวางยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบงานยุทธธรรมในชุมชนของตนซึ่งอาจเป็นงานเพียงบางส่วนหรือในงานภาพรวมทั้งหมดของชุมชนก็ได้ตามแต่พื้นฐานและความพร้อมของชุมชนในมิติยุทธธรรมจะส่งเสริมสนับสนุนหรือรองรับได้

(2) **ร่วมวางแผน** คือ การกำหนดการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนที่รวมกลุ่มกันขึ้นเป็นเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน เพื่อจัดทำแผนยุทธธรรมชุมชน ซึ่งประกอบด้วยโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่จะดำเนินการในช่วงเวลาที่กำหนด

(3) **ร่วมปฏิบัติ** คือ การรวมตัวกันของเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนเพื่อทำงานตามแผนงานโครงการและกิจการที่วางไว้ การปฏิบัติอาจต้องอาศัยความร่วมมือจากองค์กรท้องถิ่นและแหล่งทรัพยากรชุมชนต่างๆ ได้แก่ วัด โรงเรียน ร้านค้า วิทยุชุมชน ผู้นำจิตวิญญาณ ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาสังคมกลุ่มต่างๆ ฯลฯ เพื่อร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมให้ประสบผลสำเร็จ

(4) **ร่วมติดตามประเมินผล** คือ การร่วมตรวจสอบ ติดตามผลความก้าวหน้าและประเมินผลการดำเนินงานที่เครือข่ายยุทธธรรมชุมชนได้คิดและปฏิบัติร่วมกันเพื่อทราบและแก้ไขปัญหายุทธธรรมที่เกิดขึ้นอันทำให้เกิดการพัฒนาระบบยุทธธรรมชุมชนร่วมกัน

(5) **ร่วมรับประโยชน์** คือ ผลจากการที่ประชาชนในชุมชนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนและได้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมติดตามประเมินผล จนบรรลุผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ซึ่งทำให้ทุกคนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาระบบงานยุทธธรรมชุมชนร่วมกันอย่างยั่งยืนต่อไป

ยุทธธรรมชุมชน: กิจกรรม/กระบวนการ

ภารกิจยุทธธรรมชุมชน ได้แก่

(1) **การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด** หมายถึง การกระทำเชิงรุกใดๆ อันเป็นการยับยั้งหรือชะลอเวลาหรือสถานการณ์มิให้นำไปสู่การเกิดอาชญากรรมและการกระทำผิด ด้วยการควบคุม จัดระเบียบชุมชน เล็งเห็นผลและทำการป้องกันก่อนเกิดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคล เวลา และสถานที่ ทั้งที่เป็นกลุ่มเสี่ยงในการกระทำผิดรวมทั้งกลุ่มเสี่ยงในการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมในชุมชน เช่น บุคคล: กลุ่มวัยรุ่นชาย วัยรุ่นหญิง เวลา: ยามวิกาล รุ่งสาง สดวัน: ดึกถึง หอยเปลี่ยว หมู่บ้านที่การตรวจตราของเจ้าหน้าที่เข้าไม่ถึง ฯลฯ

กิจกรรมการป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด ได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน และให้ความรู้เกี่ยวกับอาชญากรรมและการกระทำผิดกฎหมายของเด็กและเยาวชน การกระทำผิดระเบียบชุมชน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนพลเมือง ฯลฯ ทั้งที่เป็นกิจกรรมยุติธรรมเชิงจารีต กิจกรรมยุติธรรมของท้องถิ่น และกิจกรรมของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่พัฒนาขึ้น

(2) การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ หมายถึง การทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ยุติลงหรือบรรเทาความรุนแรงลงด้วยการประสานงาน ดำเนินการเอง หรือ ส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของคนในชุมชนตามรูปแบบวิธีการเชิงสมานฉันท์หรือวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรง

กิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ได้แก่ กระบวนการหรือวิธีการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่าง (1) บุคคลด้วยกัน (2) บุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน (3) ระหว่างบุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ และ (4) ชุดระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนกับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ โดยใช้รูปแบบต่างๆ ในการจัดการความขัดแย้ง ได้แก่ การไกล่เกลี่ย (dispute resolution) การประชุมฟื้นฟูสัมพันธ์ภาพ (victim-offender mediation) การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน (family and community group conference) และ วิธีการเชิงจารีตหรือวิธีการของท้องถิ่นรูปแบบต่างๆ เช่น สภาผู้เฒ่า เจ้าโครต แก่บ้าน เกลือ มุขาวาเราะฮ์ ฯลฯ

(3) การเยียวยาและเสริมพลัง หมายถึง การลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิด และเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรมด้วยการจัดบริการที่จำเป็นเพื่อสนับสนุนให้กำลังใจ

กิจกรรมเกี่ยวกับการเยียวยาและเสริมพลัง ได้แก่ การติดตามการปฏิบัติตามสัญญาข้อตกลงที่เกิดจากการใช้วิธีการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ของผู้กระทำผิดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการเยียวยาหรือเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม เช่น กลุ่มเพื่อหญิง ฯลฯ

(4) การรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมปรับปรุงแก้ไขนิสัยความประพฤติและจิตใจของผู้กระทำผิดกลุ่มที่ได้รับโอกาสหันเหออกจากกระบวนการยุติธรรมหลักมาใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกโดยเฉพาะใช้วิธีการคุมความประพฤติทั้งที่เป็นเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ และผู้ได้รับการพักการลงโทษ

กิจกรรมเกี่ยวกับการคืนคนดีกลับสู่ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมการแก้ไขฟื้นฟูด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจของผู้กระทำผิดที่ถูกคุมความประพฤติให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนด รวมทั้งการทำงานบริการสังคมรูปแบบต่างๆ ได้แก่ การทำงานบริการสังคมแทนการกักขังแทนค่าปรับ การทำงานบริการสังคมตามคำสั่งศาล การทำงานบริการสังคมเพื่อชดเชยความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรม และการทำงานบริการสังคมตามความสมัครใจ ตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ เพื่อเชื่อมโยงรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน

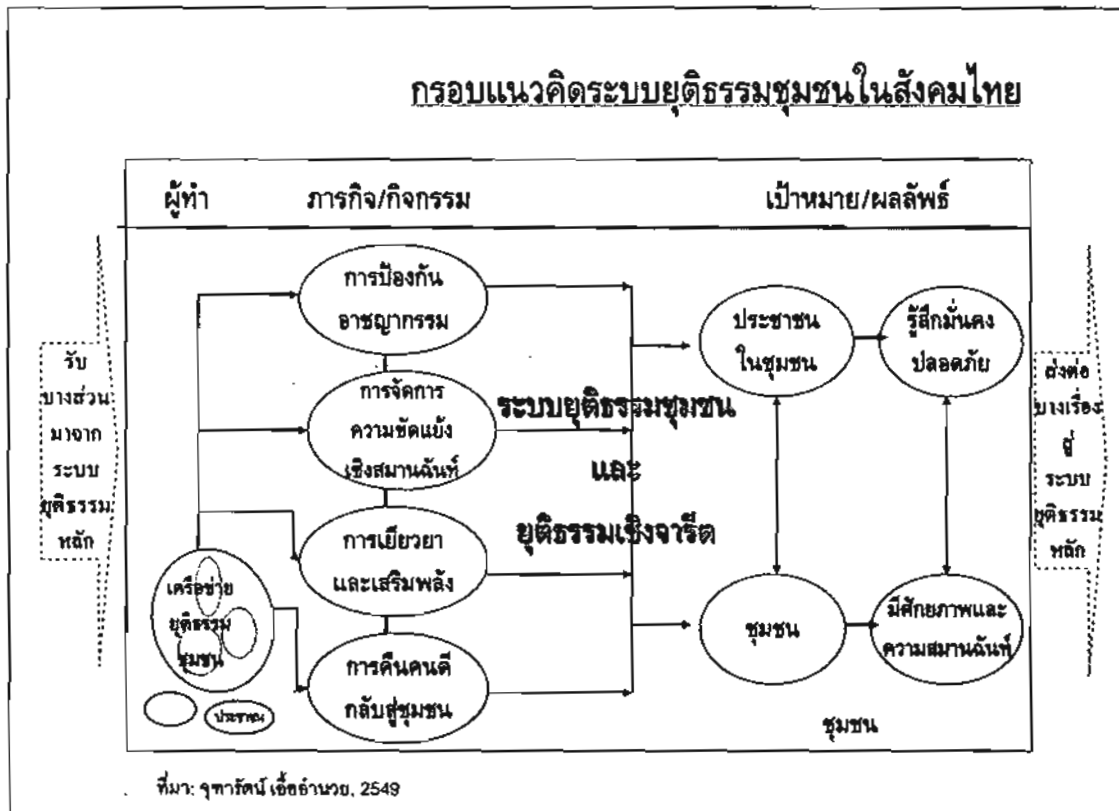
ยุติธรรมชุมชน: เป้าหมาย/ผลลัพธ์

ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเข้าถึงความยุติธรรม หมายถึง ผลลัพธ์ที่เป็นเป้าหมายเฉพาะ โดยพิจารณาที่ประชาชนในชุมชนในด้าน (1) ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเมื่ออยู่ในชุมชน รวมถึงความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมของประชาชนกลุ่มเสี่ยงต่อการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม (2) ความรู้สึกเข้าถึง/ได้รับความยุติธรรม และ (3) ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมื่อมีการดำเนินกิจกรรมยุติธรรมชุมชน อันเป็นความรู้สึกพึงพอใจเฉพาะบุคคล

ชุมชนที่มีศักยภาพและความสมานฉันท์ หมายถึง ผลลัพธ์ที่เป็นเป้าหมายรวมโดยพิจารณาที่ชุมชนว่ามีความสามารถในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนโดยสามารถระดมพลและใช้ทรัพยากรมาบริหารการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพรวมทั้งมีขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้เพิ่มขึ้น อันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือความสมานฉันท์ของชุมชน ศักยภาพของชุมชนสะท้อนถึงควมมีชีวิตชีวาของสถาบันทางสังคมในชุมชน ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน โบสถ์ วัด มัสยิด สุขภาวะ การบริการขององค์กรรัฐในท้องถิ่น และธุรกิจการค้า นอกจากนี้ยังสะท้อนความสามารถของชุมชนผ่านทางสมาชิกชุมชนว่ามีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะควบคุมมาตรฐานความประพฤติของชาวชุมชนเพียงใด เมื่อพิจารณางานยุติธรรมชุมชนเชิงระบบและเชิงกระบวนการแล้วสามารถสร้างกรอบแนวคิดเชิงปฏิบัติการสำหรับระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยได้ดังนี้

ภาพที่ 3

กรอบแนวคิดระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย

จากภาพอธิบายระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยได้ว่า

ระบบยุติธรรมชุมชน เป็นกลไกเชิงระบบและโครงสร้างหน้าที่ในการรักษาคุณภาพด้านความยุติธรรมของชุมชนที่ประชาชน (ซึ่งรวมตัวกันเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน) มีส่วนร่วมกันสร้างและพัฒนาขึ้นภายใต้การกระตุ้นของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งปรากฏในรูปของกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมรวมทั้งการจัดการกับอาชญากรรมและการกระทำผิดที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบ ชุมชน ให้ความรู้ ค้ำครองสิทธิเสรีภาพของพลเมือง จัดการหรือยุติความขัดแย้งด้วยวิธีการไกล่เกลี่ยประนีประนอม ข้อพิพาทโดยรูปแบบตามจารีตประเพณี รูปแบบของกลุ่มชาติพันธุ์ รูปแบบตามขนบธรรมเนียมของท้องถิ่น หรือรูปแบบอื่นๆ แบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีการพัฒนาระบบร่วมสมัยขึ้น ตลอดจนเยียวยาสมานฉันท์ ความรุนแรงอันเกิดจากอาชญากรรมและรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน

ส่วน **ระบบยุติธรรมเชิงจารีต** เป็นประติรูปธรรมดำเนินงานยุติธรรมที่ฝังรากลึกผูกติดกับบริบทสังคมวัฒนธรรมของชุมชนมาเป็นเวลานานในลักษณะการอำนวยความสะดวกยุติธรรมตามธรรมเนียม โดยเป็นกลไกการจัดการความขัดแย้งในชุมชนทั้งในเชิงของการป้องกันปัญหาและการประชุมปรึกษาหารือหาเพื่อหาทางแก้ปัญหาตลอดจนเยียวยาสมานฉันท์ร่วมกันภายหลังจากที่มีความขัดแย้งหรือการกระทำผิดใดๆ โดยมีรูปแบบตามแต่ชนบประเพณี และธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนหรือชาติพันธุ์จะกำหนดและถ่ายทอดสืบต่อกันมา

หากชุมชนใดเคยมีระบบยุติธรรมเชิงจารีตอยู่เดิมหรือมีการใช้ระบบยุติธรรมเชิงจารีตของชุมชนใดๆ อยู่ในปัจจุบัน (เช่น เจ้าโคตร สมาชิกเผ่า เกลอ แก่บ้าน มูฮาวาเราะฮ์ ฯลฯ) และสามารถถือพื้นระบบขึ้นมาทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกครั้งด้วยการสนับสนุนเสริมพลังของยุติธรรมจังหวัด นับได้ว่าเป็นกิจกรรมยุติธรรมชุมชนที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง

อย่างไรก็ตาม ระบบกลไกยุติธรรมชุมชนจะดำเนินไปได้โดยอาศัยความริเริ่มของประชาชน รวมตัวกันเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามภารกิจหลัก 4 ประการ คือ 1) การป้องกันควบคุมอาชญากรรม และการกระทำผิด 2) การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ 3) การเยียวยาและเสริมพลัง และ 4) การรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน ทำให้บรรลุเป้าหมายหรือผลลัพธ์ของกิจกรรมที่กระทำบังเกิดผลแก่ประชาชน และชุมชน โดยประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเข้าถึงความยุติธรรม ขณะที่ชุมชนมีศักยภาพและความสมานฉันท์ไปพร้อมๆ กัน

อนึ่ง แม้ว่าเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนจะประสงค์ให้บรรดาอาชญากรรมและปัญหาความขัดแย้งทั้งหลายได้รับการป้องกันและจัดการแก้ไขให้เสร็จสิ้นลงในระดับชุมชนก็ตาม แต่ในขณะที่ระบบยุติธรรมหลักของสังคมเป็นระบบที่มีกฎหมายรองรับความชอบธรรมในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมและเจตนารมณ์ที่นาระบบยุติธรรมชุมชนมาใช้ก็เพื่อใช้เป็นระบบยุติธรรมทางเลือกมิได้ใช้แทนระบบยุติธรรมหลัก ประกอบกับระดับความขัดแย้งบางลักษณะอาจมีความสลับซับซ้อนไม่สามารถจัดการให้เสร็จสิ้นในชุมชนได้จึงจำเป็นต้องมีการเชื่อมโยงระบบยุติธรรมหลักกับระบบยุติธรรมชุมชนเข้าด้วยกันด้วยการรับงานบางส่วนมาจาก **ระบบยุติธรรมหลักมาปฏิบัติในชุมชน** ได้แก่ การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาและเสริมพลัง และ การรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน เช่น การคุมประพฤติ การพักการลงโทษ การทำงานบริการสังคม ฯลฯ และบางครั้งก็ต้องมีการส่งต่อคดีจากระบบยุติธรรมชุมชนไปยัง

ระบบยุทธธรรมหลัก เมื่อระบบยุทธธรรมชุมชนที่ออกแบบใหม่นี้ได้เริ่มดำเนินกิจกรรมยุทธธรรมบางอย่างขึ้นได้ตามความต้องการของเครือข่าย อาทิเช่น การช่วยเพื่อนบ้านเรียกร้องสิทธิในการรับชดใช้ค่าเสียหายในคดีอาญา ซึ่งกระบวนการดังกล่าวอาจริเริ่มจากชุมชนแต่ไม่สามารถดำเนินการได้เสร็จสิ้นภายในชุมชนแต่จำเป็นต้องส่งต่อเข้าสู่การทำหน้าที่ตามอำนาจของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งในระบบยุทธธรรมหลักเพื่อเรียกร้องค่าชดใช้ความเสียหายและค่าตอบแทนจากรัฐตามกฎหมายต่อไป

ยุทธธรรมชุมชน: กิจกรรมและตัวชี้วัด

เมื่อนำภาพรวมของกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนมากำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จ สามารถกำหนดได้ดังนี้

ภาพที่ 4

กิจกรรมยุทธธรรมชุมชนและตัวชี้วัด

ภารกิจ	กิจกรรมเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน	ตัวชี้วัด	กิจกรรมยธ.จว.	ตัวชี้วัด
1. การป้องกันอาชญากรรมและการกระทำผิด	-จัดระเบียบชุมชน -ตรวจตราเฝ้าระวังอาชญากรรม -ให้ความรู้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน -แจ้งเบาะแส -รับเรื่องราวร้องทุกข์/การละเมิดสิทธิ -ให้ความช่วยเหลือเบื้องต้นทางกฎหมาย -ร่วมรณรงค์กิจกรรมป้องกันอาชญากรรม	-จำนวนกิจกรรม -จำนวนครั้ง -ระดับการมีส่วนร่วม	-ให้ ค ว ม ช่วยเหลือทาง กฎหมายหรือ บริการส่งต่อ ให้การคุ้มครอง สิทธิผู้ด้อย โอกาส	-จำนวนคนที่ ได้รับความ ช่วยเหลือ ทางกฎหมาย หรือบริการส่ง ต่อ
2. การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์	-ร่วมประสาน/ไกล่เกลี่ยโดยวิถีชุมชน -ร่วมประสาน/เป็นคนกลาง/ ผู้ไกล่เกลี่ย * -ร่วมการประชุมหรือประสานให้เกิดยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์ (ประชุมกลุ่มครอบครัว/ประชุมประสานสัมพันธ์ภาพ/ครอบครัวสมานฉันท์ ฯลฯ)	-จำนวนกรณีที่มี การประสาน/ ไกล่เกลี่ย	-ระดับการมีส่วนร่วม ร่วม ในการ ประสานงาน	-ร้อยละของข้อ ขัดแย้งที่ สามารถยุติใน ระดับชุมชน
3. การเยียวยาและเสริมพลัง	-ติดตามผลการปฏิบัติตามเงื่อนไขสัญญา ข้อตกลงของการประชุม -สร้างกิจกรรมเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม	-จำนวนสัญญา -จำนวนครั้งของ กิจกรรม	-ระดับการมีส่วนร่วม ร่วม ในการ ประสานงาน	-ร้อยละของ สัญญาและ กิจกรรม
4. การรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน	-ร่วมแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิด (ผู้ถูกคุม ความประพฤติเด็ก-ผู้ใหญ่/ผู้ได้รับการ พักการลงโทษ/ผู้ติดยาเสพติด -ร่วมกิจกรรมบริการสังคม -ให้การสงเคราะห์ภายหลังปล่อย	-จำนวนผู้กระทำผิด ที่ช่วยดูแลแก้ไข -จำนวนกิจกรรม บริการสังคมที่ช่วย จัดขึ้น	-ระดับการมีส่วนร่วม ร่วม ในการ ประสานงาน ส่งคืนผู้กระทำ ผิดกลับสู่ชุมชน	-ร้อยละของ ความสำเร็จใน การส่งคืน ผู้กระทำผิด กลับสู่ชุมชน
หมายเหตุ: * หมายถึง กิจกรรมที่ต้องมีการให้ความรู้และฝึกอบรมก่อนปฏิบัติ				

ภาพที่ 5
ผลลัพธ์เป้าหมายยุทธธรรมชุมชนและตัวชี้วัด

เป้าหมาย	ผลลัพธ์	ตัวชี้วัด	ผู้ถูกวัด/ประเมิน
1. ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเข้าถึงความยุติธรรม	-ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเมื่ออยู่ในชุมชน -ความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรม -ความรู้สึกว่าเข้าถึง/ได้รับความยุติธรรม -ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน	-จำนวนครั้งที่จัดการความขัดแย้งสำเร็จ -จำนวนครั้งที่เข้าร่วมกิจกรรม -ระดับการมีส่วนร่วม	-ประชาชน -เหยื่ออาชญากรรม -ผู้กระทำผิด
2. ชุมชนมีศักยภาพและความสมานฉันท์	-ความสามารถในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชน -ขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้	-แผนชุมชน -กิจกรรม ยุติธรรมชุมชน -การระดมทรัพยากร	-ประชาชน -เหยื่ออาชญากรรม -ผู้กระทำผิด

ภารกิจหลักของชุมชนในการอำนวยความสะดวก

เมื่อนำ “ยุทธธรรมชุมชน” มาคลี่ออกเป็นภารกิจการอำนวยความสะดวกของชุมชนโดยชุมชนแล้วพบว่า ยุทธธรรมชุมชนประกอบด้วยภารกิจหลัก 4 ประการ คือ 1) การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด 2) การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ 3) การเยียวยาและเสริมพลัง และ 4) การรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน ภารกิจแต่ละภารกิจมีสาระสำคัญ ดังนี้

(1) ภารกิจการป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด

การป้องกัน หมายถึง การดำเนินการใดๆ เพื่อมิให้สิ่งที่จะป้องกันเกิดขึ้น โดยในทางอาชญาวิทยาหมายรวมถึงการป้องกันการกระทำผิดซ้ำด้วยการซ่อมขวัญ ยับยั้งอีกทางหนึ่งด้วย ส่วน การป้องกันอาชญากรรมในขอบเขตของคณะกรรมการแห่งชาติเพื่อระงับอาชญากรรม ด้านการบังคับใช้กฎหมายและบริหารงานยุติธรรม (1968; ปุริชัย เปี่ยมสมบูรณ์และคณะ, 2529) กำหนดขอบเขตหมายรวมถึงกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการขจัดเงื่อนไขทางสังคมที่มีส่วนสัมพันธ์กับอาชญากรรม การปรับปรุงความสามารถของระบบยุติธรรมทั้งกระบวนการตั้งแต่การสืบสวนถึงการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดคืนกลับสู่ชุมชน ตลอดจนลดสภาพการณ์ที่เสี่ยงต่อการเกิดอาชญากรรมได้โดยง่ายอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ การป้องกันและควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิดของเด็กเยาวชนจึงอาจแบ่งออกได้เป็น 3 แนวทางด้วยกัน คือ

แนวทางแรก การป้องกันโดยขจัดเงื่อนไขทางสังคมที่เอื้อให้เกิดอาชญากรรม ทั้งปัจจัยมหภาค เช่น ระบบเศรษฐกิจ โอกาสทางสังคม ฯลฯ และปัจจัยจุลภาค เช่น ชักตุนแหล่งอบายมุข การมีงานทำ การมีการศึกษา การแก้ปัญหาครอบครัว ฯลฯ ซึ่งแนวคิดยุทธธรรมชุมชนเน้นที่การควบคุมสังคมในระดับชุมชนอย่างเป็นทางการด้วยการจัดระเบียบชุมชนเพื่อลดทอนเงื่อนไขปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดอาชญากรรมและการกระทำผิด เช่น การจัด

โซนแหล่งสถาบันทาง การควบคุมพื้นที่เปลี่ยวรกร้างที่วัยรุ่นนิยมใช้เป็นที่พักกลุ่มเสพยาเสพติดและแสดง พฤติกรรมเกราะต่างๆ และการควบคุมสังคมในระดับชุมชนอย่างไม่เป็นทางการด้วยการกำหนดแนวทางบังคับตอบโต้ต่อพฤติกรรมเหล่านั้นไม่พึ่งประสงค์ของชุมชนนั้นๆ ด้วยการแข่งขัน ความเป็นธรรม ไม่ต้องรับเข้าร่วมกิจกรรม ชุมชน ฯลฯ

แนวทางนี้ให้ความสำคัญต่อชุมชนในการป้องกันตนเอง และลูกหลานมิให้เป็นอาชญากร หรือตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม ยุติธรรมชุมชนตามแนวทางนี้จึงให้บทบาทและความสำคัญกับชุมชนอย่างมาก

แนวทางที่สอง การป้องกันอาชญากรรมโดยเน้นการลงโทษ แนวทางนี้เชื่อว่าการลงโทษที่รวดเร็ว แน่นนอน และเหมาะสมจะทำให้รักษากฎหมายบ้านเมืองไว้ได้ เพราะจะมีผลในการข่มขู่ยับยั้งและป้องปรามผู้อื่นมิให้กระทำความผิดไปพร้อมๆ กัน

แนวทางนี้ให้ความสำคัญกับกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม ยุติธรรมชุมชนตามแนวทางนี้จึงยังคงเน้นที่ประสิทธิภาพของหน่วยงานย่อยในกระบวนการยุติธรรมในระดับชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องบูรณาการการทำงานเข้าด้วยกันและจัดหน่วยงานให้มีขนาดเล็กลง ดำเนินการเบ็ดเสร็จในจุดเดียว

แนวทางที่สาม การป้องกันอาชญากรรมโดยเน้นการลดช่องโอกาสในการกระทำความผิด แนวทางนี้ไม่สนใจปัจจัยที่เกิดอาชญากร หรือความมีประสิทธิภาพของกฎหมาย แต่สนใจที่เหยื่ออาชญากรรม โดยพยายามแสวงหาช่องทางว่าทำอะไรจะช่วยลดช่องโอกาสการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมของประชาชนได้มากที่สุดหรือในทางตรงกันข้ามก็คือปิดช่องทางให้อาชญากรมีโอกาสดำเนินการได้ยากที่สุด ส่วนการลดช่องโอกาสอาจใช้มาตรการต่างๆ คือ การสร้างสิ่งป้องกันภัยจากสภาพแวดล้อม หรือ การมีระบบรักษาความปลอดภัย ฯลฯ ในระดับเมือง อาคารสถานที่ ชุมชน และระดับบุคคล ทั้งที่เป็นการป้องกันสภาพแวดล้อมเชิงรูปธรรม ได้แก่ ตรวจสอบความแข็งแรงของกลอนประตู เหล็กดัด ติดสัญญาณกันขโมย ติดตั้งโทรทัศน์วงจรปิด ฯลฯ และการป้องกันสภาพแวดล้อมเชิงนามธรรม ซึ่งหมายถึงการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การสร้างกิจกรรมร่วมมือกันป้องกันอาชญากรรมในชุมชน ฯลฯ เป็นต้น

การป้องกันตนเองมิให้ตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมนั้นจึงสอดคล้องกับที่ Lipman (1982; ปุริชัย เปี่ยมสมบูรณ์และคณะ, 2529) กล่าวไว้ว่า

"ถ้าเราเปิดช่องให้ง่ายต่อการประกอบอาชญากรรมของอาชญากรแล้ว เราไม่เพียงแต่จะตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมเท่านั้น แต่เราจะเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดอาชญากรรมอีกด้วย"

แนวทางนี้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ยุติธรรมชุมชนตามแนวทางนี้จึงเน้นที่กิจกรรมชุมชนที่เป็นพันธมิตรผูกโยงสมาชิกชุมชนให้ร่วมมือร่วมใจกันป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน

(2) การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์หรือที่รู้จักกันในนามของ "ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์" (restorative justice) เป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกรูปแบบหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษกว่ากระบวนการยุติธรรมทางเลือกทั่วไปตรงที่ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นทั้งปรัชญาแนวคิดและกระบวนการบริหารจัดการความขัดแย้ง พฤติกรรมที่

ไม่พึงประสงค์ การกระทำผิด (ของเด็กและเยาวชน) และอาชญากรรม ด้วยการคำนึงถึงเหยื่ออาชญากรรมและชุมชนผู้ที่ได้รับผลกระทบเป็นศูนย์กลาง โดยใช้กิจกรรมการประชุมเชิงสมานฉันท์ที่ประกอบด้วยผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย ได้แก่ ผู้กระทำผิด เหยื่ออาชญากรรม ผู้แทนชุมชน และมีเจ้าหน้าที่หรือคนกลางทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานการประชุม โดยอาจมีผู้สนับสนุนของคู่กรณีทั้งสองฝ่ายเข้าร่วมประชุมด้วยก็ได้ การประชุมจะสร้างความตระหนักต่อความขัดแย้งหรือความเสียหายแก่ผู้กระทำผิดที่ไปสู่การเยียวยาความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรมทั้งทางร่างกาย ทรัพย์สิน และความสัมพันธ์ รวมทั้งสร้างแผนความรับผิดชอบหรือสัญญาข้อตกลงที่เป็นไปได้สำหรับผู้กระทำผิดหรือสำหรับทั้งสองฝ่ายร่วมกันอันนำไปสู่ผลลัพธ์แห่งความสมานฉันท์ของสังคม

2.1 ประเภทคดีความที่สามารถใช้การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

นอกจากความขัดแย้งต่างๆ ไปที่อาจใช้เทคนิคการสานเสวนาและการไกล่เกลี่ยได้แล้ว ในคดีอาญาบางประเภทสามารถใช้การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ที่เรียกว่า "กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์" (restorative justice) เพื่อประชุมปรึกษาหารือร่วมกันอันนำไปสู่การแก้ปัญหาและการชดเชยเยียวยาระหว่างผู้กระทำผิดกับเหยื่ออาชญากรรมและชุมชนได้อีกด้วย ประเภทคดีความอาญาเหล่านั้น ได้แก่

ความผิดที่เด็กหรือเยาวชนเป็นผู้กระทำ (juvenile delinquents) ความผิดที่เด็กหรือเยาวชนเป็นผู้กระทำหรือที่กล่าวมาแล้วข้างต้นโดยเรียกว่า "การกระทำผิด" นั้น จัดว่าเป็นพฤติกรรมกึ่งอาชญากรรมที่มีรูปแบบพิเศษเพราะผู้กระทำเป็นเด็กหรือเยาวชนที่หลักการสากลต่างยึดถือร่วมกันว่าเป็นผู้อ่อนเยาว์ต่อโลก สมควรได้รับการปฏิบัติแตกต่างจากผู้ใหญ่ที่กระทำผิดในเรื่องราวหรือคดีความเดียวกัน รูปแบบที่ใช้ในการจัดการความขัดแย้ง คือการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน (family and community group conference หรือ FCGC)

ความผิดจากความรุนแรงในครอบครัว (domestic violence) ความรุนแรงในครอบครัวที่มีผู้หญิง เด็กและอาจรวมถึงคนชราตกเป็นเหยื่อ นั้น เป็นปัญหาสังคมกึ่งอาชญากรรมที่ต้องใช้ช่องทางพิเศษของกระบวนการยุติธรรมหรือใช้กระบวนการยุติธรรมที่มีออกแบบเฉพาะสำหรับคดีความประเภทนี้ โดยให้ความสำคัญกับ "เหยื่ออาชญากรรม" ในฐานะประธานของปัญหามากยิ่งขึ้นกว่าเดิมด้วยการคำนึงถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้เสียหายและแสวงหาวิธีการที่จะให้ผู้กระทำผิดเยียวยาชดเชยและปรับปรุงนิสัยความประพฤติอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยการเข้ารับการบำบัดรักษาโดยเล็งเห็นว่าหากส่งตัวผู้กระทำความรุนแรงในครอบครัวเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักและรับโทษจำคุกก็รังแต่จะเกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาในครอบครัวเช่น ขาดรายได้ เกิดความแปลกแยก เพราะขาดมาตรการและกลไกสนับสนุนให้เกิดความสมานฉันท์ในครอบครัว ซึ่งกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถนำมาใช้กับเรื่องนี้ได้

ความผิดอาญาต่อส่วนตัวหรือความผิดอาญาที่ยอมความกันได้ คดีอาญาประเภทนี้เป็นความผิดที่กฎหมายบัญญัติไว้โดยเฉพาะให้เป็นความผิดอันยอมความกันได้ ซึ่งโดยปกติจะมีลักษณะที่กระทบกระเทือนต่อสิทธิส่วนบุคคลมิได้กระทบกระเทือนสาธารณชน กฎหมายจึงยินยอมให้ถอนคำร้องทุกข์หรือยอมความกันได้และเมื่อยอมความกันแล้วผู้เสียหายจะนำคดีมาฟ้องร้องอีกไม่ได้ คดีอาญาประเภทความผิดที่ยอมความกันได้ตามประมวลกฎหมายอาญา ได้แก่ (1) ความผิดฐานข่มขืนกระทำชำเรา (มาตรา 276 วรรค 1) (2)

ความผิดฐานอนาจาร (มาตรา 278 และ มาตรา 284) (3) ความผิดฐานทำให้เสื่อมเสียเสรีภาพ (มาตรา 309 วรรค 1) (4) ความผิดฐานหน่วงเหนี่ยวกักขังผู้อื่น (มาตรา 310 วรรค 1 และ มาตรา 311 วรรค 1) (5) ความผิดฐานหมิ่นประมาท (มาตรา 326-328) (6) ความผิดฐานฉ้อโกง (มาตรา 341-342, 344-346 และ มาตรา 349-350) (7) ความผิดฐานยกยอกททรัพย์ (มาตรา 352-355) (8) ความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์ (มาตรา 358-359) (9) ความผิดฐานบุกรุก (มาตรา 362-364) ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีความผิดที่กฎหมายกำหนดให้เป็นความผิดอันยอมความได้นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว เมื่อเหยื่ออาชญากรรมและผู้กระทำผิดเป็นญาติกันตามมาตรา 71 ได้แก่ ความผิดฐานลักทรัพย์ (มาตรา 334-335) ความผิดฐานฉ้อโกง (มาตรา 336 วรรค 1) ความผิดฐานฉ้อโกงประชาชน (มาตรา 343) ความผิดฐานรับของโจร (มาตรา 357) ความผิดฐานทำให้ทรัพย์สินที่มีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์เสียหาย (มาตรา 360)

ข้อพิพาททางแพ่งเกี่ยวเนื่องทางอาญา การกระทำผิดบางอย่างผู้กระทำมีความผิดทั้งทางแพ่งและทางอาญา เนื่องจากการกระทำนั้นเข้าองค์ประกอบความผิดทางอาญาในขณะเดียวกันยังทำให้ผู้อื่นได้รับความเสียหายด้วยลักษณะของการกระทำที่เป็นความผิดทางแพ่งเกี่ยวเนื่องทางอาญา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคดีแพ่งเกี่ยวเนื่องคดีอาญานั้น ผู้กระทำผิดต้องรับผิดชอบตามกฎหมายอาญาและยังต้องชดเชยค่าเสียหายหรือค่าสินไหมทดแทนให้กับผู้เสียหายอีกด้วย เพราะฉะนั้นข้อพิพาทในลักษณะนี้จะระงับลงได้ก็ต่อเมื่อคู่พิพาทตกลงประนีประนอมกันทั้งคดีอาญาและคดีแพ่งด้วย ถ้าตกลงเฉพาะคดีแพ่งโดยไม่ได้กล่าวถึงความผิดทางอาญานั้นหาจะมีผลต่อเนื่องถึงการยอมความในทางอาญาไม่ ในทำนองเดียวกันการยอมความในคดีอาญาอย่างเดียวก็หาจะมีผลรวมถึงการประนีประนอมในทางแพ่งไม่ และในกรณีที่เป็นคดีแพ่งเกี่ยวเนื่องคดีอาญานี้ก็ต้องพิจารณาก่อนว่าคดีอาญานั้นเป็นคดีอาญาอันยอมความกันได้หรือไม่ด้วย ซึ่งถ้าเป็นคดีอาญาแผ่นดินซึ่งยอมความกันไม่ได้ก็จะประนีประนอมยอมความกันไม่ได้เฉพาะคดีแพ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ความผิดเล็กๆ น้อยๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการจู่โจมกระชั้น

คดีอาญาประเภทนี้เป็นความผิดประเภทที่แม้จะมีโทษเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่กฎหมายมิได้บัญญัติให้เป็นคดีความผิดอันยอมความกันได้ เพราะถือว่าเป็นความผิดต่อแผ่นดิน ทำให้ต้องมีการดำเนินกระบวนการพิจารณาตัดสินไปตามลำดับขั้นตอน แต่หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมแต่ละลำดับ ได้แก่ ตำรวจ อัยการ และศาลอาจใช้ดุลพินิจเพื่อเบี่ยงเบนคดีประเภทนี้ออกนอกกระบวนการตามอำนาจที่กฎหมายกำหนดไว้ได้เช่นกัน ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้โทษจำคุกกระชั้นอันก่อให้เกิดผลเสียแก่ผู้กระทำผิดและสังคมมากกว่า รวมทั้งลดความแออัดในเรือนจำได้ทางหนึ่ง ความผิดคดีอาญาเล็กๆ น้อยๆ ประเภทนี้ได้แก่ความผิดที่มีโทษจำคุกไม่เกิน 3 ปี เช่น ความผิดฐานลักทรัพย์ (มาตรา 334) ความผิดฐานฉ้อโกง (มาตรา 336) ความผิดที่กระทำโดยประมาท ฯลฯ เป็นต้น

2.2 หลักเกณฑ์การไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง/ข้อพิพาทด้วยยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์มีหลักเกณฑ์และขั้นตอน ดังนี้ (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548)

(1) การเชิญชวน (invitation/safety) การเชิญหรือแนะนำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่ เหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำผิด และผู้สนับสนุนของทั้งสองฝ่ายให้ตกลงใจที่จะเข้าร่วมการประชุม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเข้าร่วมในกระบวนการวิธีเชิงสมานฉันท์ที่ผู้ประสานงานจัดขึ้น โดยชี้ให้เห็นความสำคัญของการที่ทั้งสองฝ่ายจะได้ใช้

เวทีนี้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ทำความเข้าใจถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นและแสดงความรับผิดชอบเยียวยาขาดใช้ความเสียหายดังกล่าว

ขั้นตอนแรกนี้มีความสำคัญอยู่ที่คู่กรณีต้องสมัครใจ เพราะการใช้วิธียุติธรรมเชิงสมานฉันท์เริ่มต้นขึ้นจากการที่คู่กรณีต้องสมัครใจเลือกใช้วิธีนี้ โดยฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นผู้เสนอระหว่างสามฝ่ายคือ ผู้กระทำผิด หรือเหยื่ออาชญากรรม (ผู้เสียหาย) หรือ เครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นคนกลาง และอีกสองฝ่ายยินยอมหรือเห็นสมควร เช่น ผู้กระทำผิดเสนอขอใช้วิธียุติธรรมเชิงสมานฉันท์และฝ่ายเหยื่ออาชญากรรมยินยอม และเครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางหรือผู้ประสานงานต้องเล็งเห็นว่าเรื่องดังกล่าวมิได้เป็นความผิดร้ายแรงต่อแผ่นดินอันอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อชุมชนหรือความเสียหายอื่นๆ ตามมาภายหลัง จากนั้นจึงกำหนดนัดหมายเวลาและสถานที่ประชุมที่สะดวกและเหมาะสมกับทุกฝ่าย

(2) รับทราบกฎเกณฑ์พื้นฐาน (ground rules) ผู้เข้าร่วมประชุมพึงตระหนักว่ามีกฎเกณฑ์พื้นฐานที่สำคัญๆ บางประการซึ่งเป็นข้อตกลงร่วมในการดำเนินกระบวนการวิธีเชิงสมานฉันท์ ได้แก่ การดำเนินการที่เป็นไปตามขั้นตอนที่กำหนด การแสดงสิทธิในการตอบปฏิเสธได้ตลอดเวลาเมื่อรู้สึกว่าการบวนการที่ดำเนินนั้นไม่ยุติธรรมสำหรับตน การไม่พูดสอดแทรกในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งกำลังพูด และเต็มใจที่จะดำเนินกระบวนการวิธีไปสู่ข้อสรุป

(3) บรรยายความรู้สึก การสรุป และการตระหนัก (describe, summarize, and recognize) ขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการวิธีทางจิตวิทยาที่ผลักดันให้ผู้พูดและผู้ฟัง โดยผู้ฟังจะเป็นผู้สรุปความหมายหลังจากที่จบการฟัง ซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้เชิงตระหนัก รูปแบบของการสนทนามีดังนี้

คนแรก: บรรยายเกี่ยวกับปัญหา ความขัดแย้ง หรือความไม่ยุติธรรมที่ประสบ

คนที่สอง: สรุปความ

คนที่สอง: บรรยายเกี่ยวกับปัญหา ความขัดแย้ง หรือความไม่ยุติธรรมที่ประสบ

: คนแรก: สรุปความ

จากนั้นพิจารณาว่าจากประสบการณ์ดังกล่าวต่างตระหนักถึงคุณค่า ความหมาย ความรู้สึก ความเสียหายที่อีกฝ่ายประสบหรือไม่อย่างไร ถ้ายังไม่เป็นที่ประจักษ์ให้ย้อนกลับมาดำเนินการในขั้นตอนนี้อีกครั้ง

(4) แสวงหาความลงตัวในข้อตกลง (search for agreement) เป็นการบูรณาการหลักความยุติธรรม (restore equity) คือ เป็นขั้นตอนที่ทำการสอบถามว่าจะสามารถแก้ไขเยียวยาความเสียหายได้อย่างไร ในขณะนี้ ในวิธีทางที่เป็นไปได้ และแสดงเจตนาให้ความมั่นใจในอนาคต (clarify future intentions) เป็นขั้นตอนที่สอบถามว่าจะสามารถป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์เช่นนี้อีกในอนาคตได้อย่างไร

(5) สรุปข้อตกลงและแสดงความยินดี (summarize agreement and congratulate) เป็นขั้นตอนที่เขียนสรุปข้อตกลง (ถ้าบรรลุถึงข้อตกลง) กำหนดนัดประชุมเพื่อติดตามผล และแสดงความยินดีที่ทุกฝ่ายให้ความร่วมมือ แต่ถ้ายังไม่สามารถบรรลุถึงข้อตกลงให้ย้อนกลับไปเริ่มที่ขั้นตอนที่หนึ่ง อีกครั้ง

(6) ติดตามผล (follow-up) เป็นขั้นตอนที่ติดตามตรวจสอบดูว่ามีการรักษาสัญญาด้วยการปฏิบัติตามข้อตกลงที่ได้ตกลงกันไว้หรือไม่ ถ้าได้รับรายงานว่ามีปัญหาเกิดขึ้นให้ย้อนกลับไปเริ่มกระบวนการใหม่อีกครั้ง

2.3 ความสำคัญและประโยชน์ของการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

ภารกิจการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ของแนวคิดยุทธธรรมชุมชนมีความสำคัญและประโยชน์หลายประการ ดังนี้

(1) ประโยชน์ต่อคู่กรณี การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในชุมชนช่วยให้คู่กรณีเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างรวดเร็ว ประหยัดค่าใช้จ่าย ไม่ต้องเสียค่าทนายความ ค่าธรรมเนียมฤชา และระคายการนัดหมายพิจารณาคดีนานเป็นเดือนและปี และเมื่อถึงเวลาตัดสิน ศาลจะชี้ขาดตามกฎหมายซึ่งย่อมจะต้องมีฝ่ายหนึ่งถูกซึ่งได้รับชัยชนะ และอีกฝ่ายหนึ่งผิด ซึ่งฝ่ายแพ้เสมอ หลังจากรอคอยเวลานานด้วยความกระวนกระวายเมื่อตัดสินเรียบร้อยแล้วกลับมาใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน คู่กรณีก็ย่อมมีฝ่ายที่พอใจและฝ่ายที่ไม่พอใจ กลายเป็นศัตรูต่อกัน การจะกลับมาปรองสมานฉันท์กันอีกครั้งแม้ว่าบ้านติดกันก็เป็นเรื่องยาก เพราะต่างก็เสียเงินทองในการสู้คดีและเสียความรู้สึกที่ดีพร้อมกับสร้างความรู้สึกว่าเป็นคู่ปฏิปักษ์กันจนอาจยากเกินกว่าจะรื้อฟื้นเยียวสมานฉันท์กันได้ต่อไป

(2) ประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นการลดข้อขัดแย้งและสร้างความสมานฉันท์ไปพร้อมกัน เพราะเมื่อเกิดความขัดแย้งหรือข้อพิพาทใดๆ ขึ้นแล้วหากไม่ระงับก็จะขยายวงกว้างและสร้างความแตกแยก อาฆาตพยาบาทและอาจเกิดการล้างแค้นด้วยวิธีการต่างๆ ตามมาสุดแต่ความโกรธแค้นจะบันดาลให้เป็นไป เมื่อมีการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์โดยคนกลางที่เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจและไม่มีแบบแผนพิธีการที่ยุ่งยากซับซ้อนสามารถเข้าถึงและให้บริการได้ง่ายโดยไม่ต้องผ่านผู้รู้กฎหมายที่ต้องเสียค่าบริการราคาแพงยังทำให้ความขัดแย้งยุติลง มิตรภาพและการสมานไมตรียังคงมีอยู่ต่อไป เกิดเป็นความสมานฉันท์ของชุมชนและสังคมร่วมกัน

(3) ประโยชน์ต่อศาล การที่คดีล้นศาล คนล้นคุกนั้นส่วนหนึ่งเกิดจากกระบวนการยุติธรรมมีช่องทางตันเหตุดี หรือมีกระบวนการยุติธรรมทางเลือกน้อยเกินไป ทำให้คดีความทั้งเล็กและใหญ่ต่างรอคิวเข้าใช้บริการของกระบวนการยุติธรรมและทัพบกทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกที ดังนั้น ความขัดแย้งและข้อพิพาทบางประเภทเป็นเรื่องที่ชุมชนสามารถช่วยแบ่งเบาภาระออกไปจากกระบวนการยุติธรรมหลักได้ ถ้าทราบวิธีการดำเนินการที่ถูกต้องก็จะช่วยป้องกันความขัดแย้งเล็กๆ น้อยๆ ลูกหลานขยายตัว ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาความขัดแย้งในระดับกลางที่ชุมชนสามารถจัดการได้ อันจะช่วยลดปริมาณคดีที่ขึ้นสู่ศาลและทำให้ระบบยุติธรรมคล่องตัวขึ้น

(4) ประโยชน์ต่อรัฐ การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของรัฐในการพิจารณาคดีที่ยาวนานและต่อเนื่องได้มาก และช่วยทำให้เกิดความคุ้มค่าในการนำกระบวนการยุติธรรมหลักไปใช้จัดการกับอาชญากรรมที่สมควรใช้กลไกควบคุมสังคมแบบเป็นทางการเต็มรูปแบบในการจัดการ ขณะเดียวกันก็มีได้ละเอียดหรือไม่ให้ความสำคัญกับการควบคุมจัดระเบียบชุมชนใดๆ หรือทำให้กลไกการควบคุมสังคมหย่อนยานลงเพียงแต่ปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการเท่านั้น เช่น การนำคดีเด็กลักทรัพย์ 34 บาทเข้าสู่กระบวนการพิจารณาซึ่งรัฐต้องเสีย

ค่าใช้จ่ายเป็นเงินเดือนของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องคิดรวมกันแล้วหลายล้านบาท ขณะที่ถ้าใช้ยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์ในการควบคุมให้เด็กเรียนรู้กฎกติกา มารยาทของสังคมและแสดงความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่กระทำลงไปด้วยวิธีการง่ายๆ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ใช้ได้ดีและเหมาะสมกับคติบางประการอันก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อรัฐและสังคมร่วมกันมากกว่า รวมทั้งทุกฝ่ายต่างไม่ต้องเสียเวลามากเกินไปจนเป็น เศรษฐกิจไม่หยุดชะงัก และเรื่องราวเล็กๆ น้อยๆ ก็ไม่บานปลายกลายเป็นปัญหาสังคมต่อไป

(3) ภารกิจการเยียวยาและเสริมพลัง

เหตุผลประการหนึ่งซึ่งหลายคนหยิบยกขึ้นมาอ้างในการสนับสนุนยุทธธรรมชุมชน คือยุทธธรรมชุมชนเป็นระบบที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์แก่เหยื่ออาชญากรรมได้มากกว่าระบบยุติธรรมตามธรรมเนียม จากกรณีตัวอย่างโครงการยุทธธรรมชุมชนในที่ต่างๆ เช่น ในอเมริกาเหนือ ยุโรป และแอฟริกา พบว่าแท้จริงแล้วยุทธธรรมชุมชนมีผลกระทบต่อเหยื่ออาชญากรรมอย่างมาก เนื่องจากเหยื่ออาชญากรรมคือกลุ่มที่เคยถูกหลอกลวงไปจากระบบคิดของระบบยุติธรรมหลัก ขณะเดียวกันหลักการสำคัญของยุทธธรรมชุมชนและยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์คือ การให้ความสำคัญแก่เหยื่ออาชญากรรม เพราะเหยื่ออาชญากรรมคือผู้ที่ได้รับอันตรายโดยตรงจากอาชญากรรม และมีสิทธิโดยตรงที่จะถามหาว่าในกรณีที่เกิดขึ้นกับตนนั้น ตนจะได้รับความยุติธรรมอย่างไร เหยื่ออาชญากรรมจึงต้องการสิ่งจำเป็นหลายอย่างเพื่อการนี้ ได้แก่ ต้องการความปลอดภัย การชดเชย โกรธและต้องการแก้แค้น ต้องการกลับคืนสู่สภาพเดิม และต้องการการเยียวยา

ภารกิจการเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม ควรจะมีลักษณะ

- ▶ เปิดโอกาสให้รับแจ้งข่าวและรับทราบความเป็นไปของคดีความ
- ▶ ความประสงค์ของเหยื่ออาชญากรรมได้รับการพิจารณาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการกับผู้กระทำผิด
- ▶ ได้มีส่วนกำหนดความเสียหายจากอันตรายที่ตนได้รับอย่างมีความหมาย
- ▶ ได้รับบริการสนับสนุนและเสริมพลังอย่างใกล้ชิดจากเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนและเพื่อนร่วมชุมชน

ด้วยเหตุนี้ ยุทธธรรมชุมชนจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำให้เหยื่ออาชญากรรมเกิดการเปลี่ยนแปลง ได้รับการแก้ไขเยียวยา รับทราบความจริง แก้ไขสถานการณ์ที่น่ามาซึ่งความโกรธแค้น มีการขอและให้อภัย เต็มไปด้วยความหวัง และสร้างความสมานฉันท์ทางสังคมตามมา

แหล่งเสริมพลังในชุมชนสำหรับ “ผู้กระทำผิด-เหยื่ออาชญากรรม”

หากให้ชุมชนมีบทบาทในการจัดการหยิบยื่นความยุติธรรมให้แก่กันและกัน ชุมชนจำเป็นต้องอาศัยแหล่งทรัพยากรชุมชนเพื่อเสริมพลังความรู้สึกว่าได้บรรลุถึงความยุติธรรมแล้ว แหล่งเสริมพลังชุมชน ได้แก่

(1) แหล่งเสริมพลังสำหรับ “เหยื่ออาชญากรรม” ได้แก่

- ▶ กลุ่มเพื่อนเหยื่ออาชญากรรม
- ▶ การเยียวยาชดเชยค่าเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรม
- ▶ คำสั่งศาลในการคุ้มครองความปลอดภัย (บางกรณี)
- ▶ การให้บริการแก่เหยื่ออาชญากรรมระดับชุมชน

- ▶ การส่งต่อเพื่อขอรับบริการด้านการชดใช้เยียวยาของรัฐและเรียกร้องสิทธิต่างๆ ให้แก่เหยื่อ

อาชญากรรม

(2) แหล่งทรัพยากรชุมชนที่ให้การสนับสนุน “ผู้กระทำผิดกลับตน” ได้แก่

- ▶ กลุ่มเพื่อนสนิท
- ▶ สโมสรชุมชน
- ▶ เครือข่ายยุติธรรมชุมชน หรือ คณะกรรมการยุติธรรมชุมชน
- ▶ กลุ่มสนับสนุน
- ▶ โรงเรียน
- ▶ องค์การสาธารณะประโยชน์
- ▶ หน่วยบริการด้านสุขภาพ
- ▶ หน่วยสายด่วนด้านต่างๆ
- ▶ องค์การทางการเมืองท้องถิ่น
- ▶ กลุ่มพรรคการเมือง
- ▶ หน่วยพิทักษ์สิทธิมนุษยชน และ องค์การภาคเอกชนต่างๆ

(4) การรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน

ภารกิจการรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชนเป็นภารกิจที่คุ้นเคยกันมานาน เนื่องจากการใช้วิธีการคุมความประพฤติทั้งเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ และผู้ได้รับการพักการลงโทษในเกือบทุกสังคม ซึ่งภารกิจนี้จัดเป็นงานระยะแรกของระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมโลก เพราะเป็นภารกิจที่รองรับแนวคิดการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดในชุมชน (community-base correction) และขณะเดียวกันภารกิจนี้มีแนวโน้มจะกลายเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคตสำหรับสังคมโลกในช่วงทศวรรษที่ 21 เมื่อถึงจุดเปลี่ยนแปลงที่พนักงานคุมประพฤติจะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทจากผู้ควบคุมกฎเกณฑ์การลงโทษในชุมชนมาเป็นบทบาทผู้ประสานงานชุมชนโดยมอบให้ชุมชนเป็นผู้ควบคุมผู้กระทำผิดในชุมชนของตนแทน

การบังคับตามคำสั่งกับการแก้ไขฟื้นฟูในชุมชน อย่างไรก็ตามในช่วงเปลี่ยนผ่านนี้การรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชนมีกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในขั้นการพินิจถ่วงถ่วงและการแก้ไขฟื้นฟู ดังนี้

- ▶ การสืบสวนข้อมูล
- ▶ การคุ้มครองความปลอดภัย
- ▶ การสืบเสาะและพินิจข้อมูลทางสังคม
- ▶ การแก้ไขฟื้นฟูในชุมชน
- ▶ การไปเยี่ยมเยียนในคุก
- ▶ ให้การฝึกหัดอบรม
- ▶ การคุมความประพฤติผู้กระทำผิดตามเงื่อนไขที่กำหนด

สรุปท้ายบท

ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องของการอธิบายแนวคิด หลักการและทฤษฎียุติธรรมชุมชนตลอดจนการนำเสนอแบบจำลองยุติธรรมชุมชนเชิงปฏิบัติการที่เชื่อมโยงระบบยุติธรรมชุมชน ระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมท้องถิ่น และระบบยุติธรรมหลักเข้าด้วยกัน ซึ่งแตกต่างไปจากแบบจำลองระบบยุติธรรมหลักที่ยึดถือตามแบบจำลองที่เน้นการควบคุมอาชญากรรม (crime control model) โดยใช้กระบวนการยุติธรรมเป็นหลัก แบบจำลองยุติธรรมชุมชนหรือกรอบแนวคิดยุติธรรมชุมชนนี้ตั้งอยู่บนฐานคติที่เชื่อว่าชุมชนเองควรแสดงบทบาทเชิงรุกในกระบวนการยุติธรรมด้วยการมีส่วนร่วมพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนในระดับเครือข่ายยุติธรรมชุมชน โดยดำเนินกิจกรรมใดๆ ตามภารกิจหลัก 4 ประการ คือ การป้องกันอาชญากรรมและการกระทำผิด การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาและเสริมพลัง และการรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน นอกจากนี้ยุติธรรมชุมชนยังให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่นำไปสู่การฟื้นฟูยุติธรรมเชิงจารีตหรือยุติธรรมตามธรรมเนียมท้องถิ่นอันเป็นระบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นที่ดึงมาของชุมชนให้เกิดขึ้นในชุมชนอีกครั้งควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนร่วมสมัยอันจะเป็นการคืนความเป็นชุมชนและพลังพลวัตให้กับชุมชนอีกครั้ง ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพชุมชนและความสมานฉันท์ของประชาชนในชุมชนไปพร้อมๆ กัน

กรณีศึกษาแบบจำลองยุติธรรมชุมชนในต่างประเทศ

ในบทนี้จะนำเสนอตัวอย่างกรณีศึกษาแบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่น่าสนใจในต่างประเทศ ดังนี้

กรณีศึกษาที่หนึ่ง:

Community Justice Model แห่ง Ventura County มลรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา

จากการศึกษาแบบจำลองยุติธรรมชุมชน (community justice model) Ventura County มลรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา พบว่า การนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนไปใช้ในทางปฏิบัตินั้นสามารถอธิบายด้วยการจำลองภาพความคิดเกี่ยวกับกิจกรรม กระบวนการ เป้าหมาย และผลลัพธ์ โดยสังเขป ดังนี้

แบบจำลองยุติธรรมชุมชนสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ มีลักษณะเป็นเหตุปัจจัยที่ส่งผลเชื่อมโยงต่อกัน คือ

ส่วนแรก ว่าด้วยโครงสร้างแนวคิดทฤษฎี ประกอบด้วยเรื่องของการเข้าถึงระบบ ชุมชนมีส่วนร่วม กระบวนการสมานฉันท์ และ กระบวนการคืนสู่สังคม ซึ่งมีลักษณะเป็นกระบวนการต้นเหตุ

ส่วนที่สอง ว่าด้วยผลลัพธ์แบบจำลองชุมชน คือ ผลที่ได้รับจากการนำกระบวนการต้นทางมาดำเนินการ ซึ่งมีลักษณะเป็นตัวแปรตาม

เนื่องจากยุติธรรมชุมชนมีลักษณะเป็นแนวคิดเชิงปฏิบัติการ ดังนั้น การอธิบายต่อไปนี้จะเน้นที่ “กระบวนการ” อันก่อให้เกิดประสิทธิผลและผลลัพธ์ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตด้านความยุติธรรมของผู้คนในชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งจากกรณีศึกษา ได้กำหนดให้มี “ศูนย์ยุติธรรมชุมชน” ขึ้นใกล้บริเวณศูนย์กลางชุมชน รัยมอบอำนาจการปฏิบัติงานจากหน่วยงานต้นสังกัดโดยมีกลุ่มเจ้าหน้าที่จากหลายหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านสวัสดิการสังคมทำงานร่วมกันในลักษณะแมทริกซ์ (matrix) โดยเจ้าหน้าที่สหวิชาชีพที่ปฏิบัติงานในศูนย์ยุติธรรมชุมชนมีชื่อตำแหน่งและลักษณะกิจกรรมที่ปฏิบัติ ดังนี้

ภาพที่ 6
กิจกรรมของเจ้าหน้าที่บางส่วนที่เกี่ยวข้องในยุทธธรรมชุมชน

เจ้าหน้าที่	กิจกรรม
พนักงานคุมประพฤติ	-เพิ่มจำนวนความถี่ในการพบปะกับครอบครัวเยาวชน -ทำงานกับครอบครัวเยาวชนภายใต้สภาพแวดล้อมของเขา -สนับสนุนให้พ่อแม่รับผิดชอบในการควบคุมสอดส่องและกำหนดระเบียบวินัยแก่เยาวชน -พูดคุยกับผู้ขอรับคำปรึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัวและกลุ่มเพื่อน -ประสานงานให้มีการรวมกลุ่ม -ร่วมในกิจกรรมสันติภาพกับเยาวชน -ให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือด้านอาหารและเครื่องใช้แก่ครอบครัวเยาวชน -พูดคุยกับกลุ่มเพื่อนบ้านเกี่ยวกับกิจกรรมของหน่วยยุทธธรรมชุมชน
นักสังคมสงเคราะห์ด้าน เยาวชนและครอบครัว (หน่วยงานสวัสดิการสังคม)	-จัดการฝึกอบรมโปรแกรมการจัดการความโกรธ ฯลฯ -ช่วยครอบครัวทำความสะอาดบ้าน -เข้าร่วมการอบรมกับเยาวชนและครอบครัวในหลักสูตรเกี่ยวกับ 'การพัฒนาความเป็นครอบครัว' ที่ยุทธธรรมชุมชนจัดขึ้น
ผู้อำนวยการบำบัดรักษา เสพติดและสุรา	-ส่งเยาวชนที่ถูกไล่ออกจากกลุ่มให้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน -ส่งต่อผู้ขอรับคำปรึกษาด้านการเคหะและอื่นๆ ให้แก่ผู้ให้บริการ -เชื่อมโยงครอบครัวให้แก่งานบริการสุขภาพสาธารณะ
เจ้าหน้าที่สำนักงานชุมชน	-กำกับดูแล 'โครงการให้บริการแก่ชุมชนตามความประสงค์' -เพิ่มพูนศักยภาพการให้บริการแก่เยาวชน -สร้างสิ่งแวดล้อมที่ประทับใจและความสะดวกสบายแก่เยาวชน
ผู้นำกลุ่ม/ค่าย	-เป็นแบบอย่างที่เหมาะสมสำหรับเยาวชน -ให้กำลังใจ เสริมแรง และชี้แนะแก่เยาวชน -แนะนำโอกาสชีวิตใหม่ๆ ให้เยาวชน -สอนทักษะการนำพาชีวิตตนเองให้เยาวชน -ร่วมกิจกรรมสันติภาพนอกสถานที่ที่จัดขึ้นสำหรับเยาวชน
ตำรวจ	-ทำงานเยาวชนสัมพันธ์ -ร่วมกิจกรรมสันติภาพนอกสถานที่ที่จัดขึ้นสำหรับเยาวชน -พูดคุยกับชาวชุมชนเกี่ยวกับงานยุทธธรรมชุมชน
ผู้ประสานงานทั่วไป (ไม่ใช่พนักงานคุมประพฤติ)	-เน้นออกพบปะครอบครัวเพื่อรับทราบและเชื่อมโยงความต้องการรับบริการเรื่องต่างๆ -ให้ความรู้แก่พ่อแม่เกี่ยวกับความรับผิดชอบของแหล่งทรัพยากรชุมชนและช่วยประสานในการดำเนินการขอรับการบริการ -แสวงหากิจกรรมเชิงรุกในชุมชนที่สอดคล้องกับความสนใจของเยาวชน

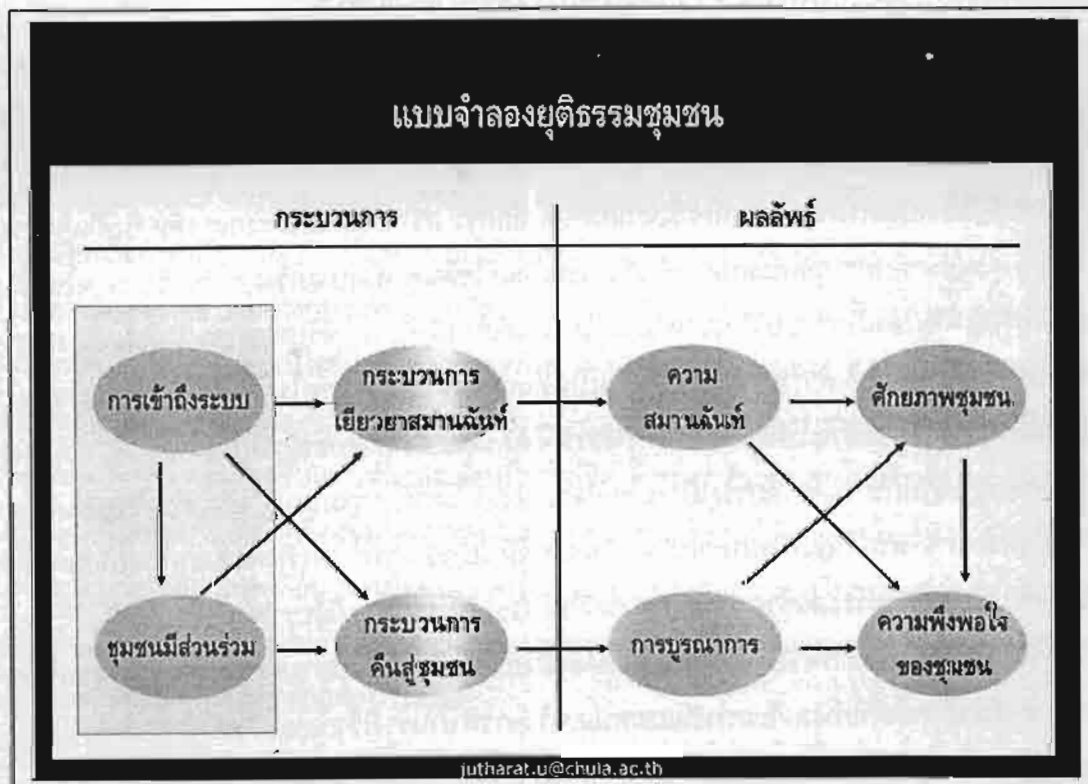
เจ้าหน้าที่	กิจกรรม
เจ้าหน้าที่ยุติธรรมชุมชน	-เชิญชวนสมาชิกใหม่ของชุมชนมามีส่วนร่วมในเครือข่ายยุติธรรมชุมชน -รับการสนับสนุนจากชุมชนผู้แสดงความจำนงมีส่วนร่วมในกิจกรรม -ดำเนินงานประจำวันในการประชุมกลุ่ม -ทำงานร่วมกับโรงเรียนในท้องถิ่น -มีปฏิสัมพันธ์กับคณะกรรมการเพื่อนบ้านและองค์กรรัฐในชุมชน -จัดให้มีกิจกรรมวัน/พิเศษเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชน
เจ้าหน้าที่ยุติธรรมสมานฉันท์	-ติดต่อประสานงานกับเครือข่ายอาชญากรรม -ประสานงานการจัดประชุมยุติธรรมสมานฉันท์ระหว่างเครือข่ายอาชญากรรมกับผู้กระทำความผิด รวมทั้งทำหน้าที่เป็นคนกลางไกล่เกลี่ยข้อพิพาท -ทำหน้าที่ประสานงานในการประชุมกลุ่มครอบครัว

กระบวนการยุติธรรมชุมชน: องค์ประกอบและตัวชี้วัด

ในการอธิบายกระบวนการทำงานยุติธรรมชุมชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแบบจำลองยุติธรรมชุมชน นั้น มีรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบและตัวชี้วัดที่น่าสนใจ ดังนี้

ภาพที่ 7

แบบจำลองยุติธรรมชุมชนแห่ง Ventura County

ที่มา: ประยุกต์จาก Karp and Clear Community Justice Integrity Model, 2002 โดย จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย และคณะ

1. การเข้าถึงระบบ (system accessibility)

องค์ประกอบเชิงกระบวนการองค์ประกอบแรก คือ การเข้าถึงระบบ ซึ่งหมายถึงความพยายามต่างๆ ของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมที่จะจัดวางขั้นตอนวิธีการทำงานให้ง่ายต่อการเข้าถึงเพื่อรับบริการของชุมชน ระบบที่ง่ายต่อการเข้าถึงพิจารณาจากความใกล้ชิด ความยืดหยุ่น และความไม่เป็นทางการ

วิธีการตรวจสอบระบบว่าเข้าถึงได้ง่ายหรือไม่ พิจารณาจาก

1.1 ความใกล้ชิด (proximity) คือ สถานที่ตั้งของหน่วยให้บริการกับสถานที่ตั้งบ้านเรือนของผู้ขอรับบริการในชุมชนจะต้องอยู่ไม่ห่างไกลจากกันเพื่อให้ผู้ขอรับบริการ เหยื่ออาชญากรรม และสมาชิกชุมชนไม่ต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทางไกลเพื่อขอรับบริการต่างๆ ศูนย์ยุติธรรมชุมชนจึงควรตั้งอยู่บริเวณใจกลางชุมชนที่เยาวชนสามารถแวะร่วมกิจกรรมได้หลังเลิกเรียนหรือก่อนไปโรงเรียน รวมทั้งพ่อแม่สามารถแวะเข้ามาฝากลูกๆ ให้ช่วยดูแลหรือขอความช่วยเหลือเรื่องต่างๆ เป็นครั้งคราว นอกจากนี้ พนักงานคุมประพฤติประจำศูนย์ยุติธรรมชุมชนจะใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำกิจกรรมร่วมกับเยาวชนอย่างใกล้ชิด และออกเยี่ยมเยียนครอบครัวเยาวชนมากกว่านั่งรับรายงานตัวตามแบบที่เคยทำมา

1.2 ความยืดหยุ่น (flexibility) เป็นวิธีการตรวจสอบระบบว่าเข้าถึงได้ง่ายหรือไม่อีกประการหนึ่ง การให้บริการแบบยืดหยุ่น คือ การให้บริการที่มีขอบเขตกว้างขวางโดยเจ้าหน้าที่ที่ทำหน้าที่ได้หลายบทบาท ทำงานโดยไม่ยึดติดกับชั่วโมงการทำงานแบบประจำวัน ทำให้สามารถบริหารจัดการงานยุติธรรมชุมชนได้ดีกว่า ศูนย์ยุติธรรมชุมชนได้รับการออกแบบให้สามารถให้บริการได้อย่างหลากหลายโดยเจ้าหน้าที่จากหลายหน่วย ให้บริการร่วมกันเป็นคณะในการพิจารณาคัดเลือกกิจกรรมให้เยาวชนและครอบครัวทำที่เหมาะสมและดีที่สุดสำหรับชุมชนนั้นๆ เจ้าหน้าที่จะประชุมกันสัปดาห์ละครั้งเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการดำเนินงานที่เกิดขึ้นและพบทวนเป้าหมายของแต่ละสัปดาห์ เจ้าหน้าที่บางคนต้องรับผิดชอบต่อการกิจหลักบางอย่าง แต่เมื่อทำงานด้วยกันเจ้าหน้าที่เหล่านี้ต้องปรับบทบาทบางอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน ตัวอย่างเช่น พนักงานคุมประพฤติอาจทำหน้าที่เป็นผู้นำกลุ่มเยาวชน แม้ว่าบางครั้งกลุ่มอาจสนใจเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว ความสัมพันธ์และยาเสพติด ซึ่งเป็นกิจกรรมเชิงป้องกันมากกว่าเรื่องของการคุมประพฤติซึ่งเป็นกิจกรรมเชิงแก้ไขฟื้นฟู หรือบางครั้งผู้ขอรับบริการอาจโทรศัพท์หาเจ้าหน้าที่บางคนในเรื่องเกี่ยวกับบริการเฉพาะบางอย่าง แต่เจ้าหน้าที่อื่นๆ ที่รับสายก็อาจช่วยรับเรื่องและให้คำแนะนำเบื้องต้นแทนกันได้เพราะเจ้าหน้าที่ทำงานเป็นทีมเพื่อบรรลุเป้าหมายในการแก้ปัญหาเยาวชนและครอบครัวร่วมกัน และเพราะเจ้าหน้าที่มีอิสระที่จะสร้างสรรค์คิดค้นทดลองทำกิจกรรมรูปแบบต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ขอรับบริการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายได้ตลอดเวลา ไม่ว่ากิจกรรมใหม่ๆ จะออกมาในรูปของ กลุ่มเพื่อหญิง สโมสรหางาน หรือ กลุ่มพัฒนาศักยภาพความเป็นผู้นำเยาวชน ฯลฯ โดยกิจกรรมหลากหลายเหล่านี้จะเกิดขึ้นและอาจเสร็จสิ้นไปอย่างรวดเร็วตามกระแสความต้องการของผู้รับบริการเมื่อบรรลุผลแล้ว

นอกจากนี้ เวลาการทำงานของเจ้าหน้าที่ต้องมีลักษณะยืดหยุ่นไปตามธรรมชาติความเป็นจริงของกลุ่มเป้าหมาย เช่น เจ้าหน้าที่ที่ทำงานกับเยาวชนและครอบครัวควรทำงานช่วงเช้าก่อนเยาวชนเข้าชั้นเรียน และช่วงเย็นหลังเลิกเรียนรวมทั้งวันหยุด ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ Sickmund, Snyder, and Poe-Yamagata (1997) ที่ระบุว่าเยาวชนมักกระทำผิดในตอนบ่ายหลังเลิกเรียนในวันที่เรียนหนังสือ และตอนเช้ากับตอนเย็นๆ ในวันอื่นที่ไม่มีการเรียน ประกอบกับกิจกรรมบางอย่างต้องดำเนินการในตอนเย็นๆ หรือวันหยุด เช่น การประชุมกลุ่ม

เพื่อวางแผนพัฒนาเยาวชนและครอบครัวร่วมกับเยาวชนและครอบครัว และสำหรับเยาวชนบางรายหรือบางครอบครัว เจ้าหน้าที่หลายคนอาจต้องทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาเยาวชนคนเดียว ที่งานที่เกี่ยวข้องทั้งคณะจึงอาจจะต้องไปเยี่ยมเยียนที่บ้านพักในตอนหัวค่ำเพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างกระชั้นชิด

1.3 ความเป็นกันเอง (informality) คือ การปลดปล่อยถอดถอนวิธีการปฏิบัติงานออกจากความเป็นแบบแผนพิธีการ ที่เน้นการใช้อำนาจหน้าที่ตามรูปแบบของระบบงานยุทธธรรมตามธรรมเนียมแบบแผน ดังเช่น พนักงานคุมประพฤติปรับเปลี่ยนท่าทีการทำงานจากความเป็นเจ้าหน้าที่ผู้บรรยายคดีที่นำผู้ถูกคุมความประพฤติมาเข้าร่วมในกิจกรรมกระบวนการได้ ศูนย์ยุทธธรรมชุมชนพยายามที่จะสร้างระบบการทำงานที่เชิญชวนให้เยาวชน ครอบครัว เทียบอาชญากรรม และคนอื่นๆ ในชุมชนมาเข้าร่วมกิจกรรมด้วยตนเองในฐานะสมาชิกคนหนึ่ง ของชุมชนโดยไม่ต้องวิตกกังวลต่อสถานภาพทางกฎหมายที่ได้รับภายหลังเกิดอาชญากรรมขึ้น เช่น ไม่ต้องลำบากใจว่าตนเป็นผู้ถูกคุมความประพฤติ เป็นต้น บรรยายากดกล่าวแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากบทบาทที่ผู้ถูกคุมความประพฤติต้องแสดงเมื่อไปรายงานตัวที่สำนักงานคุมประพฤติ ไม่ต้องมีการเก็บปัสสาวะเพื่อตรวจหาสารเสพติด ปราศจากห้องสัมภาษณ์ส่วนตัว และพนักงานคุมประพฤติในเครื่องแบบราชการตามแบบแผนที่กำหนด แม้ว่าบางครั้งเจ้าหน้าที่ตำรวจอาจต้องพกพาอาวุธปืนแต่ก็แต่งกายนอกเครื่องแบบเช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่อื่นๆ เพราะบรรยายคดีที่เป็นกันเอง ไม่เน้นรูปแบบทางราชการที่แตกต่างออกไปจากเดิมนี้จะทำให้ผู้ขอรับบริการ และครอบครัวรู้สึกสบายใจที่จะเดินเข้ามามองหาเจ้าหน้าที่ที่รู้จักมักคุ้นเพื่อขอรับบริการจากศูนย์ยุทธธรรมชุมชนนี้ มากกว่าจะต้องไปติดต่อยังหน่วยประชาสัมพันธ์ยังจุดบริการที่กำหนดเพื่อพบเจ้าพนักงานตามที่นัดหมายไว้แบบที่สำนักงานคุมประพฤติบางแห่งจัดระบบแบบแผนไว้

แทนที่จะพูดคุยกับเยาวชนในห้องสัมภาษณ์ส่วนตัว พนักงานคุมประพฤติก็จะพูดคุยกับเยาวชนในที่ทำงานรวม ที่มานั่งบริเวณระเบียงนอกศูนย์ยุทธธรรมชุมชน หรือในชุมชนที่เยาวชนพักอาศัย หรือที่โรงเรียน เยาวชนบางคนอาจชอบกิจกรรมของศูนย์ยุทธธรรมชุมชนและแวะเวียนมาใช้เวลาวางที่ศูนย์ยุทธธรรมชุมชน บ่อยครั้ง หลังเลิกเรียนถึงหัวค่ำเป็นเวลา 2-3 เดือน เพราะไม่อยากจะกลับบ้าน เนื่องจากมีปัญหาไม่ลงรอยกับแม่ที่บ้าน บ้างก็อาจมาพบพนักงานคุมประพฤติทุกวันเพื่อพูดคุยเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตและขอคำแนะนำเกี่ยวกับอนาคตของเขา บ้างก็มาทำงานบริการสังคมตามเงื่อนไขที่กำหนด และเยาวชนบางคนอาจเดินเข้ามาขอคำปรึกษาเรื่องการหางานทำ การทำการบ้านที่รู้สึก ความสัมพันธ์กับเพื่อน ฯลฯ ทั้งที่ยังไม่ได้กระทำความผิดและถูกคุมประพฤติแต่อย่างใด กิจกรรมอีกลักษณะหนึ่งที่อาจจัดขึ้นสำหรับเยาวชนกลุ่มเสี่ยงซึ่งอาจเป็นเด็กเกร่ หัวโจกจากโรงเรียนต่างๆ ก็คือการจัดกิจกรรมเข้าค่ายเยาวชนโดยมีพี่เลี้ยงซึ่งเป็นชาวชุมชนที่อาสาช่วยงานเพื่อช่วยให้พวกเขาก้าวข้ามช่วงเวลาที่มีความเสี่ยงและเปราะบางเชื่อมโยงกลับสู่ชุมชนได้ต่อไป ครอบครัวก็ควรมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมตามวาระโอกาสซึ่งจัดขึ้นที่ศูนย์ยุทธธรรมชุมชนด้วยเช่นกัน ได้แก่ งานฉลองเทศกาลต่างๆ การเข้าประชุมกลุ่มคณะกรรมการที่ปรึกษา รวมทั้งร่วมเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแก่เยาวชนอื่นๆ

ภาพที่ 8
ตัวชี้วัดการเข้าถึงระบบ

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
สถานที่ตั้ง/ความใกล้ชิด	สถานที่ตั้งของศูนย์ยุทธธรรมชุมชน	ระยะห่างจากบ้านของกลุ่มชุมชนผู้มีส่วนได้เสียถึงศูนย์ยุทธธรรมชุมชน
ความยืดหยุ่น	- ลดขั้นตอนการทำงาน - กระจายอำนาจความรับผิดชอบจากส่วนกลางให้เจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติ	- ชั่วโมงการทำงาน - ขอบข่ายงานที่ให้บริการ - การยืดหยุ่นในบทบาทเฉพาะของเจ้าหน้าที่
ความเป็นกันเอง	- การตอบสนองต่ออารมณ์ความต้องการและการแสดงความห่วงใย - การปฏิบัติต่อผู้มีส่วนได้เสียรายบุคคล	- ระดับความยืดหยุ่นกับกฎเกณฑ์ของระบบยุทธธรรมตามธรรมเนียม - ผู้มีส่วนได้เสียได้รับการปฏิบัติเป็นการเฉพาะเป็นส่วนตัว - มีการยกย่องให้เกียรติ - ตระหนักถึงสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

2. การมีส่วนร่วมของชุมชน (community involvement)

ความแตกต่างระหว่างยุทธธรรมชุมชนกับยุทธธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนประการที่สอง คือ กระบวนการทำงานของยุทธธรรมชุมชนมีลักษณะของ "ชุมชนมีส่วนร่วม" อย่างเข้มแข็งในกระบวนการเหล่านั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนจากโครงการกิจกรรมต่างๆ ที่กำหนดขึ้นโดยมีชื่อของคนในชุมชนและระดับของการจัดสรรอำนาจหน้าที่มาก-น้อยในกิจกรรมโครงการระหว่างเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนกับผู้บริหารงานยุทธธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนมีแนวคิดพื้นฐานความเข้าใจมาจากกระบวนการประชาธิปไตยที่กระจายอำนาจการตัดสินใจ เห็นคุณค่าของพลเมือง และเสริมพลังให้กับประชาชนระดับรากหญ้า

สำหรับยุทธธรรมชุมชนแล้วมีชุมชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วย 2 ประเภท คือ

ชุมชนรวม (macro community) คือ ชุมชนใดชุมชนหนึ่งทั้งชุมชน เช่น ชุมชนวัดชนะสงคราม เป็นต้น สำหรับกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนที่จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของชุมชนรวมทั้งชุมชน ความมีลักษณะเป็นกิจกรรมเชิงป้องกันอาชญากรรมตามความประสงค์ของกลุ่มเครือข่าย หรือของชุมชน โดยอาจมีเหตุผลมาจากรายงานการศึกษาวิจัยรองรับด้วยก็ได้ เช่น โครงการเสริมสร้างความปลอดภัยแก่ชุมชนด้วยการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนกลุ่มเสี่ยง เป็นต้น ซึ่งแม้ว่าเยาวชนเหล่านี้ยังมิได้เป็นเยาวชนที่กระทำความผิดกฎหมาย หรือถูกคุมความประพฤติแต่อย่างใดก็ตาม แต่เพื่อเป็นการป้องกันอาชญากรรมที่เล็งเห็นได้ว่าอาจเกิดขึ้นแก่ชุมชนจากการกระทำของเยาวชนกลุ่มเสี่ยงดังกล่าวเนื่องจากอยู่ในช่วงวัยรุ่น มีอารมณ์แปรปรวน และขาดการเอาใจใส่จากครอบครัว ชุมชนจึงช่วยกันรับภาระหน้าที่ในการจัดระเบียบสังคม และอบรมขัดเกลาทางสังคมเสริมให้อีกทางหนึ่ง

ชุมชนย่อย (micro community) คือ กลุ่มคนผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์อาชญากรรมคดีหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้น เช่น เพื่อนบ้าน พยาน เหยื่ออาชญากรรม สมาชิกในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ฯลฯ ชาวชุมชนผู้มีส่วนได้เสียในอาชญากรรมที่เกิดขึ้นกลุ่มนี้ต้องการการบำบัดฟื้นฟู การแก้ไขเยียวยา และการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์รูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนสำหรับเด็กและเยาวชน การไกล่เกลี่ยเหยื่อ-ผู้กระทำผิดโดยชุมชนสำหรับผู้ใหญ่ การสานเสวนาสำหรับจัดการความขัดแย้งหลายลักษณะ การประณอมข้อพิพาท และอนุญาโตตุลาการสำหรับข้อพิพาททางแพ่ง ฯลฯ

ส่วน เหยื่ออาชญากรรมเป็นกลุ่มคนที่แนวคิดยุติธรรมสมานฉันท์และยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่ได้รับผลกระทบจากการเกิดอาชญากรรมแต่ละครั้งมากที่สุดทั้งทางทรัพย์สิน ร่างกายและจิตใจ แต่ถูกละเลยทอดทิ้งมาเป็นเวลานานจากระบบคิดของสังคม ระบบกฎหมาย และระบบงานยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผน ศูนย์ยุติธรรมชุมชนและเครือข่ายจึงเข้ามามีส่วนช่วยเสริมพลังแก่เหยื่ออาชญากรรมด้วยการเป็นเพื่อน ให้คำปรึกษาแนะนำ ให้ทราบว่าเหยื่ออาชญากรรมจะติดต่อได้ที่ไหนได้อย่างรวดเร็วเมื่อต้องการความช่วยเหลือเรื่องต่างๆ

ภาพที่ 9

ตัวชี้วัดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
นิยามกฎเกณฑ์และการลงโทษของชุมชน	การกำหนดประเด็นและผู้มีส่วนได้เสียเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน	กำหนดผลกระทบที่มีต่อภาคส่วนต่างๆ โดยเกณฑ์ทางภูมิศาสตร์และตัวชี้วัดทางสังคม
การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย	การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย (เหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำผิด ฯลฯ)	- ความประสงค์มีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง - กระบวนการสรรหาผู้มีส่วนได้เสียเข้าร่วม
การเป็นหุ้นส่วนชุมชน	การแบ่งอำนาจระหว่างเครือข่ายชุมชนกับองค์กรในกระบวนการยุติธรรม	- ธรรมชาติของการตกลงระหว่างเครือข่ายชุมชนกับองค์กรในกระบวนการยุติธรรม - ตัวอย่างของกระบวนการแสดงความรับผิดชอบ

3. กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์ (reparative process)

องค์ประกอบที่สาม คือ กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในแบบจำลองการแก้ปัญหาตามแนวคิดตำรวจชุมชน (community policing) ที่แตกต่างจากแนวคิดเดิมซึ่งยึดติดกับการดำเนินกระบวนการพิจารณา ยุติธรรมชุมชนเน้นการแก้ปัญหาที่มีสาเหตุมาจากอาชญากรรมและเน้นแก้ปัญหาที่เป็นปัจจัยให้เกิดอาชญากรรม ที่ใดก็ตามที่มีสภาวะเงื่อนไขเป็นอันตรายเกิดขึ้นและมีการระบุชี้ชัดว่าอันตรายดังกล่าวเกิดจากอาชญากรรม จะต้องมีการบวนการตัดสินใจสอดรับเข้าทำการแก้ไขจัดปัดเป่าอันตรายเหล่านั้นทันที ไม่เหมือนกับปรัชญาของระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนที่ไม่ได้เน้นการจัดการกับเหตุปัจจัยที่อาจก่อให้เกิดอาชญากรรม

ก่อนที่จะเกิดอาชญากรรมขึ้นจริงๆ รวมทั้งไม่เคยเชื่อว่า “ผู้กระทำผิด” นั้นเป็นผู้กระทำละเมิดที่ต้องชดใช้ต่อ “เหยื่ออาชญากรรม” และ “ชุมชน” ด้วยเหตุนี้ การเชื่อมโยงผู้กระทำผิดให้แสดงความรับผิดชอบชดใช้เยียวยาต่ออาชญากรรมที่ตนก่อขึ้นจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่งสำหรับการดำเนินกระบวนการยุติธรรมชุมชนในสังคมแห่งนี้ เพราะระบบการลงโทษตามธรรมเนียมแบบแผนเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นโดยตรงเพื่อการชดใช้เยียวยา และระบบการลงโทษดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่อยู่นอกแบบจำลองยุติธรรมชุมชน อย่างไรก็ตาม การกักเก็บตัวผู้กระทำผิดเพื่อความปลอดภัยของสาธารณชนและการทำงานตามความต้องการของสาธารณชนก็เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับกระบวนการเยียวยาสมานฉันท์และกระบวนการกลับคืนสู่สังคมเช่นกัน

กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์มีองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ

- 1) การกิจการกำหนดประเด็นการเยียวยาสมานฉันท์ และ
- 2) การกำกับติดตามผลให้แน่ใจว่ามีการแสดงความรับผิดชอบต่อครบถ้วนสมบูรณ์ตามเงื่อนไขแล้ว

การกิจการกำหนดประเด็นการเยียวยาสมานฉันท์มักจะทำการเสร็จสิ้นลงในการประชุมเหยื่อ-ผู้กระทำผิด-ชุมชนซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมรวมอยู่ด้วย โดยเหยื่ออาชญากรรมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการระบุว่าเขาได้รับอันตรายอย่างไรบ้างจากอาชญากรรมที่ผู้กระทำผิดก่อขึ้น และเขาต้องการได้รับการ “เยียวยา” เรื่องใดบ้าง

การระบุอันตรายหรือความเสียหายที่เกิดขึ้นใหญ่จะ ได้แก่

- 1) ทรัพย์สิน เงินทอง วัตถุสิ่งของส่วนตัว ได้รับความเสียหายหรือสูญหาย
- 2) ชีวิตร่างกายของปัจเจกบุคคล ได้รับอันตรายแก่ร่างกายและจิตใจ จากกระบวนกรตกใจอกสั่นขวัญผวาเล็กน้อยถึงได้รับอันตรายทางร่างกายจนบาดเจ็บสาหัส

3) ชุมชน ได้รับอันตรายซึ่งกระทบกระเทือนต่อคุณภาพชีวิตและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งมีลักษณะกว้างกว่าความต้องการของเหยื่ออาชญากรรม

ส่วน การกำกับติดตามผลให้แน่ใจว่ามีการแสดงความรับผิดชอบต่อครบถ้วนสมบูรณ์ตามเงื่อนไขแล้ว เป็นกระบวนการที่พนักงานคุมประพฤติศูนย์ยุติธรรมชุมชน (และเครือข่ายยุติธรรมชุมชน) ได้รับการคาดหวังว่าต้องเป็นผู้ดำเนินการติดตามกระตุ้นให้ผู้กระทำผิดได้ทำการชดใช้ค่าเสียหายหรือทำงานบริการสังคมตามสัญญาเรียบร้อยแล้วหรือไม่อย่างไร และรวมไปถึงกรณีที่ต้องให้การสนับสนุนให้ผู้กระทำผิดมีงานพิเศษทำเพื่อสามารถชำระหนี้สินได้ ตลอดจนพนักงานคุมประพฤติอาจต้องนัดพบผู้กระทำผิดในวันที่รับค่าแรงเพื่อจะได้แน่ใจว่ามีการชำระค่าเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรมจริงๆ หรือถ้าเป็นเรื่องการทำงานบริการสังคม เช่น ต้องทาสีกำแพงบ้านชดใช้คืนแก่ผู้เสียหายที่เยาวชนได้ทำความเสียหายไว้ ก็จะต้องกำกับติดตามผลว่าเยาวชนได้ทาสีกำแพงบ้านผู้เสียหายเรียบร้อยแล้ว

นอกจากกิจกรรมการเยียวยาสมานฉันท์เป็นรายบุคคลหรือรายกรณีแล้ว ศูนย์ยุติธรรมชุมชนยังทำงานเชิงรุกสำหรับชุมชนส่วนรวมได้ดีขึ้นไปอีกระดับหนึ่งเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวชุมชน ตัวอย่างเช่น เจ้าหน้าที่อาจออกทำการสำรวจเพื่อหาความต้องการแก้ปัญหาชุมชนบางเรื่อง หรือจัดระเบียบชุมชนบางประการเพื่อการป้องกันอาชญากรรม เช่น บางชุมชนอาจประสบปัญหาแก๊งวัยรุ่นที่อาจนำไปสู่การกระทำผิดอื่นๆ ตามมาซึ่งทีมงานของศูนย์ยุติธรรมชุมชนสามารถทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจและกลุ่มเพื่อนบ้านที่ตกลงร่วมกันว่าจะช่วยเฝ้าระวัง

ข่าวแก่ตำรวจเมื่อพบเห็นสิ่งผิดปกติเหล่านี้เกิดขึ้น และขณะเดียวกันตำรวจและทีมงานของศูนย์ยุทธธรรมชุมชนก็ต้องพร้อมรับมือกับกิจกรรม ช่วงเวลา และเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

ดังนั้น วิธีการวัดความสำเร็จของโครงการยุทธธรรมชุมชนประการหนึ่งคือ การพิจารณาจากจำนวน ชั่วโมงและการทุ่มเทแรงงานของคณะเจ้าหน้าที่ศูนย์ยุทธธรรมชุมชนเพื่อภารกิจเหล่านี้ รวมทั้งการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในลักษณะสหวิชาชีพที่ทำงานภาคตัดขวางโดยกำหนดภารกิจหน้าที่ที่มีรูปแบบเฉพาะที่ไม่ยึดติดกับสายการบังคับบัญชาแนวดิ่งของกรมและยึดถือผลลัพธ์ของกิจกรรมการเพิ่มคุณภาพชีวิตด้านยุทธธรรมแก่ชาวชุมชนที่รับผิดชอบเป็นผลผลิตของงานยุทธธรรมชุมชน

ภาพที่ 10

ตัวชี้วัดกระบวนการเฝ้าระวังสถานการณ์

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
การใช้ดุลพินิจในการเฝ้าระวังสถานการณ์	กำหนดอันตราย/ความเสียหายที่ได้รับและวิธีการเฝ้าระวังสถานการณ์	- กำหนดความจำเป็นในการเฝ้าระวังสถานการณ์แก่เครือข่ายอาชญากรรมและชุมชน - กำหนดภารกิจการเฝ้าระวังสถานการณ์และความรับผิดชอบในการเฝ้าระวังแก่ผู้กระทำผิด - ธรรมชาติของข้อตกลงในการเฝ้าระวังสถานการณ์
โอกาสในการเฝ้าระวังสถานการณ์	ประสานการจัดการประชุมเชิงสถานการณ์	- โอกาสให้บริการเพื่อเฝ้าระวังสถานการณ์ - ความพยายามของเจ้าหน้าที่ในการสร้างโอกาส
การสมานฉันท์เครือข่ายอาชญากรรม	จัดบริการแก่เครือข่ายอาชญากรรมในเรื่องการชดเชยค่าเสียหาย	- มีหลักฐานยืนยันการชดเชยเฝ้าระวัง - สัดส่วนระหว่างการใช้เฝ้าระวังกับความสูญเสีย
การสมานฉันท์ชุมชน	- การทำงานบริการสังคม - การแก้ปัญหาที่เป็นปัจจัยก่อให้เกิดอาชญากรรม	- จำนวนชั่วโมงในการให้บริการ - คุณประโยชน์ของการลดปัจจัยความไร้ระเบียบ - การลดโอกาสในการเกิดอาชญากรรม - การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน - การพัฒนาการศึกษา - การสนับสนุนความเป็นครอบครัว

4. กระบวนการคืนสู่ชุมชน (reintegrative process)

กระบวนการคืนสู่ชุมชนเป็นองค์ประกอบเชิงกระบวนการองค์ประกอบสุดท้ายที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดยุติธรรมชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อบูรณาการสมานฉันท์ผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชนเพื่อใช้ชีวิตตามปกติต่อไป ซึ่งหมายถึง

- 1) เข้าใจและยอมทำตามบรรทัดฐานของชุมชน
- 2) สร้างสัมพันธภาพที่เข้มแข็งและผูกโยงไว้กับสถาบันต่างๆ ในชุมชน
- 3) พัฒนาทักษะและความสามารถเพื่อให้สามารถเรียนต่อ ทำงานต่อ หรือ มีความสัมพันธ์ส่วนตัวต่อผู้อื่นได้ต่อไป

ภาพที่ 11

ตัวชี้วัดกระบวนการคืนสู่ชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
ความผูกพันกับบรรทัดฐาน	กล่าวออกมาเองว่าจะประพฤติตนตามมาตรฐานของท้องถิ่น	▪ โอกาสที่จะได้รับการสื่อสารเกี่ยวกับบรรทัดฐานชุมชน ▪ การตระหนักรู้บรรทัดฐานชุมชนของผู้กระทำผิด
การควบคุมสอดส่องผู้กระทำผิด	การจัดการกับผู้กระทำผิดกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูง	▪ การกำหนดระดับการควบคุมสอดส่อง ▪ แบบจำลองความเสี่ยงและการป้องกัน ▪ ความถี่และประเภทของผู้กระทำผิดที่ถือว่ากล่าวตกเตือน ▪ ผู้กระทำผิดฝ่าฝืนข้อตกลงในการเฝ้าระวังสมานฉันท์
การพัฒนาเครือข่ายสนับสนุน	▪ การผูกโยงทางสังคม	▪ การขยายตัว/ความเข้มแข็งขึ้นของเครือข่ายชุมชน
การพัฒนาสมรรถนะ	▪ การพัฒนาสมรรถนะทั่วไปสำหรับผู้เฝ้าอาชญากรรมและผู้กระทำผิด	▪ จัดลำดับโปรแกรมที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาสมรรถนะ ▪ มีพี่เลี้ยงสำหรับการพัฒนาสมรรถนะ ▪ มีการควบคุมสอดส่องและการสนับสนุนทางสังคม

4.1 ความผูกพันกับบรรทัดฐาน และการควบคุมสอดส่องผู้กระทำผิด

กระบวนการคืนสู่สังคมเริ่มต้นด้วยยุทธวิธีการสร้างความผูกพันระหว่างผู้กระทำผิดกับบรรทัดฐานของชุมชนที่สร้างขึ้นเพื่อช่วยผู้กระทำผิดปฏิบัติตามมาตรฐานความประพฤติของชุมชน สิ่งสำคัญแรกสุดคือ จะต้องกำหนดให้ชัดว่าความประพฤติใดที่เป็นความประพฤติมาตรฐานที่ชุมชนรับได้เพื่อให้แน่ใจว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนจะไม่สำคัญผิดกำหนดให้ชุดกฎเกณฑ์ของกลุ่มใดๆ หรือของปัจเจกบุคคลเป็นมาตรฐานของชุมชนแม้ว่าชุดกฎเกณฑ์เหล่านั้นจะไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายก็ตามแต่อาจไปด้วยกันไม่ได้กับชุมชนส่วนรวม ความพยายามในการบูรณาการคืนสู่สังคมจึงจำเป็นต้องสร้างยุทธวิธีขึ้นให้สมดุลกันระหว่างเสรีภาพส่วนบุคคลที่แสดงออกกับความคาดหวังสำหรับชุมชน การปรับปรุงแก้ไขความประพฤติให้เป็นไปตามบรรทัดฐานชุมชนจึงเน้นที่พฤติกรรมมากกว่าเน้นว่าผู้กระทำผิดเป็นใคร เช่น คนเร่ร่อน กลุ่มชาติพันธุ์ หรือ เยาวชน ฯลฯ ดังนั้น การสร้างความผูกพันระหว่างผู้กระทำผิดกับบรรทัดฐานของชุมชนจึงเน้นที่การควบคุม “พฤติกรรม” ที่เป็นอันตรายต่อวิถีชีวิตชุมชนมากกว่าเน้นที่การควบคุม “ใคร” หรือ “ผู้ใช้ชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมรูปแบบใด”

การสร้างความผูกพันระหว่างผู้กระทำผิดกับบรรทัดฐานของชุมชนเป็นกิจกรรมมาตรฐานสำหรับการคุมประพฤติอยู่แล้วที่ต้องกำหนดเงื่อนไขความประพฤติระหว่างการควบคุมสอดส่องโดยผู้ถูกคุมความประพฤติจะต้องลงนามในสัญญาว่าจะปฏิบัติตามเงื่อนไขและยอมรับผลที่เกิดตามมาหากประพฤติผิดเงื่อนไข และเมื่อมีการทำผิดเงื่อนไขพนักงานคุมประพฤติก็จะเรียกมาทำการตักเตือนเพิ่มเติมเงื่อนไข หรือรับโทษจำคุกที่รอการลงโทษไว้ตามลำดับ

4.2 การพัฒนาเครือข่ายสนับสนุน

องค์ประกอบย่อยของกระบวนการคืนสู่สังคมประการที่สองคือ การพัฒนาเครือข่ายสนับสนุนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ช่วยให้ผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมได้สร้างเครือข่ายสนับสนุนการมีสัมพันธภาพต่อกันและกันนอกกระบวนการยุติธรรม นี่เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยเยาวชนยังคงปฏิบัติตามกฎหมายและมีพฤติกรรมตามแบบของสังคม ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ก็จะทำงานกับเยาวชนและครอบครัวเพื่อช่วยเขาประทับประคองให้คนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชีวิตของพวกเขาเข้าใจและสามารถช่วยให้พวกเขาดำเนินกิจกรรมตามวิถีชีวิตประจำวันจนผ่านพ้นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านไปได้ ตัวอย่างเช่น ถ้าพ่อแม่ไม่มีรถ เจ้าหน้าที่จะถามว่ามีญาติสนิทหรือเพื่อนๆ ของครอบครัวคนใดที่อาจแวะรับเยาวชนไปส่งโรงเรียนหรือไปเข้ารับการบำบัดรักษายาเสพติดตามกำหนดนัดหมายหรือไม่เพื่อช่วยทำหน้าที่เป็นเพื่อนในช่วงเวลาที่เปราะบางนั้น

ภารกิจสำคัญอีกประการหนึ่งของศูนย์ยุติธรรมชุมชนคือการจัดโปรแกรมการเรียนรู้แบบกลุ่มครอบครัว ครั้งละ 6 ครอบครัว รวมทั้งเยาวชนเข้ารับการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหลักสูตร “การบำบัดพฤติกรรมแบบหลายมิติ” เป็นเวลาประมาณ 3-5 เดือน หลักสูตรดังกล่าวจะถูกออกแบบเพื่อปรับเปลี่ยนกลไกความสัมพันธ์ของเยาวชนในโลกที่แท้จริงด้วยการปรับเปลี่ยนธรรมชาติของแหล่งกำหนดกลไกความสัมพันธ์เหล่านั้น (ได้แก่ บ้าน โรงเรียน และเพื่อนบ้าน) ในวิถีทางที่สนับสนุนให้เกิดพฤติกรรมตามแบบของสังคมและลดทอนพฤติกรรมผิดสังคม โดยหลักสูตรดังกล่าวแตกต่างจากหลักสูตรกลุ่มครอบครัวบำบัดในระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนตรงที่เจ้าหน้าที่ของศูนย์ ยุติธรรมชุมชนต่างร่วมใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ชุมชนนั้นๆ

เช่นเดียวกับเยาวชนและครอบครัว ทำงาน 24 ชั่วโมงต่อวัน 7 วันต่อสัปดาห์ สามารถติดต่อเยาวชนได้เกือบทุกวัน และเจ้าหน้าที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบหลักในการทำงานเพื่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในการบำบัดฟื้นฟูซึ่งมากกว่าการมีความรับผิดชอบเพียงแคให้คำปรึกษาเท่านั้น

หลักสูตรครอบครัวบำบัดดังกล่าวจะค่อยๆ พัฒนากลไกความสัมพันธ์ของเยาวชนและครอบครัวไปสู่ทิศทางที่คงอยู่ได้ยาวนานแม้ว่าบรรดานักสังคมสงเคราะห์จะถอนตัวออกไปจากครอบครัวแล้วก็ตาม เพราะทักษะประการหนึ่งที่เรียนรู้จากกลุ่มครอบครัวบำบัดครั้งนี้คือ การสร้างความเป็นตัวของตัวเองหรือเรียกว่า “สร้างความเป็นอิสระภาพเฉพาะบุคคลในครอบครัว”

4.3 การพัฒนาสมรรถนะ

องค์ประกอบย่อยของกระบวนการคืนสู่สังคมประการที่สาม คือ การพัฒนาสมรรถนะชีวิตความสามารถของเยาวชนซึ่งเป็นจุดเน้นประการแรกๆ ของศูนย์ยุทธธรรมชุมชนเพราะหน่วยงานสนับสนุนเงินทุนมักให้ความสนใจผลลัพธ์ที่เกิดแก่เยาวชนว่าจะกระทำผิดซ้ำหรือไม่ จะหันการคุมประพฤติด้วยดีหรือไม่ และจะเข้ารับการฝึกหัดเรียนเรียนรู้ตามเงื่อนไขที่กำหนดรวมทั้งทำงานบริการสังคมครบถ้วนหรือไม่ ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ได้รับการฝึกหัดให้ทำงานกับผู้กระทำผิดเป็นรายบุคคลมากกว่าทำงานกับชุมชนทั้งชุมชน เจ้าหน้าที่เหล่านี้จึงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการจัดการกับคดี ว่ากล่าวตักเตือนเยาวชน และประสานการจัดบริการต่างๆ ให้เยาวชน เจ้าหน้าที่แต่ละคนจะใช้เวลา 3 - 4 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ในการพูดคุยถกเถียงคดีของเยาวชนแต่ละคน แสวงหายุทธวิธีในการกำหนดกิจกรรมเพื่อพัฒนาเยาวชนแต่ละราย และใช้เวลาที่เหลือในการทำงานกับเยาวชนและครอบครัวเป็นรายคดี งานคดีเหล่านี้มีประเภทและลักษณะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้รับบริการและครอบครัว นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ยังมีหน้าที่ร่วมในการจัดโปรแกรมกิจกรรม ยุทธธรรมชุมชนอื่นๆ แตกต่างกันไปอีกด้วย อาทิเช่น ร่วมกิจกรรมกับตำรวจชุมชนสัมพันธ์ เข้ากลุ่มบำบัดยาและสิ่งเสพติด กลุ่มสนับสนุนพ่อแม่ กลุ่มเพื่อเด็กหญิง กลุ่มเพื่อนเด็กชาย กลุ่มสนับสนุนยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์ในโรงเรียน และอยู่เวรในชั่วโมงสันติภาพแบบเปิด เป็นต้น

เป้าหมายของยุทธธรรมชุมชน: ความพยายามกับความคุ้มค่า

แม้ว่าจะเป็นการยากในการนำแนวคิดยุทธธรรมชุมชนไปปฏิบัติก็ตาม แต่เมื่อลงมือกระทำแล้วกิจกรรมที่ลงแรงลงเวลาเหล่านี้จะได้ผลคุ้มค่าแห่งความพยายามก็เป็นได้เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ระบบยุติธรรมกระแสหลัก เนื่องจากระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนมักจะล้มเหลวในการระงับการกำหนดปัญหาระดับเพื่อนบ้านว่าเป็นสาเหตุแห่งอาชญากรรมและไม่ให้ความสำคัญกับอันตรายที่สร้างความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ชุมชน ยิ่งกว่านั้นยังกลับไปให้ความสำคัญต่อการลงโทษผู้กระทำผิดมากกว่า ขณะที่ยุทธธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับชุมชนระดับท้องถิ่นทั้งระบบรวมทั้งผู้คนที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรม และยังช่วยเยียวยาสมานฉันท์ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรม และส่งคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชนเพื่อที่จะลดอาชญากรรมอย่างจริงจัง เพิ่มความยุติธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวชุมชน ทั้งนี้ งานยุทธธรรมชุมชนยังมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อสร้างศักยภาพความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและเพิ่มระดับความพึงพอใจแก่ประชาชน รวมทั้งการรับรู้ถึงระดับความรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินด้วย ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุดทั้ง 2 ประการ ดังนี้

1. ศักยภาพของชุมชน

ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถในการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถระดมพลและใช้ทรัพยากรในการบริหารการเปลี่ยนแปลงได้ คำอธิบายนี้สอดคล้องกับทฤษฎีความไร้ระเบียบทางสังคมที่ชุมชนเข้มแข็งทั่วไปสามารถตระหนักถึงค่านิยมพื้นฐานเหล่านี้ได้ งานยุทธธรรมชุมชนจะต้องได้ผลลัพธ์ไม่เพียงแต่สำหรับผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมเท่านั้น แต่จะต้องสามารถเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้ด้วย ดังนั้น ยุทธธรรมชุมชนจึงมีเป้าหมายสูงสุดที่บรรลุถึงได้ทั้งส่วนที่เป็นภารกิจของงานยุทธธรรมทางอาญาและยุทธศาสตร์ในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนไปพร้อมๆ กัน โดยศักยภาพของชุมชนสะท้อนถึงควมมีชีวิตชีวาของสถาบันทางสังคมในชุมชน ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน โบสถ์วัดมัสยิด สุขภาวะ การบริการขององค์กรรัฐในท้องถิ่น และธุรกิจการค้า นอกจากนี้ยังสะท้อนความสามารถของชุมชนผ่านทางสมาชิกชุมชนว่ามีวิวัฒนาการเพียงพที่จะควบคุมมาตรฐานความประพฤติของชาวชุมชนเพียงใด

ภาพที่ 12

ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
สถาบันทางสังคมในชุมชน (ครอบครัว โรงเรียน โบสถ์วัด มัสยิด สุขภาวะ การบริการของ องค์กรรัฐในท้องถิ่น และธุรกิจ การค้า)	- การขัดเกลาทางสังคม - บริการสะดวกทั่วถึง - ประชาชนมีส่วนร่วมผนึกกำลัง ความต้องการ - ทรัพยากรเสริมแรง	- ความเข้มแข็งของครอบครัวและ โรงเรียนในชุมชน - การศึกษาของชุมชน - การสร้างสรรค/การขยายตัวของบริการ สำหรับพัฒนาขีดสมรรถนะ - การสมานฉันท์ - การขยายตัว/ความเข้มแข็งขึ้นของ ความสำเร็จในการระดมเงินทุน
การบังคับใช้บรรทัดฐาน	การควบคุมทางสังคมแบบไม่ เป็นทางการในชุมชน	มีการใช้การควบคุมทางสังคมแบบไม่ เป็นทางการ

ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชนที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การที่สมาชิกชุมชนได้รับการขัดเกลาวัฒนธรรมชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ในสังคมส่วนรวม การขัดเกลาไม่ใช่ปรากฏการณ์ส่วนบุคคลแต่เป็นงานของสถาบันทางสังคมในท้องถิ่นและสมาชิกบางคนของชุมชนที่สนใจเป็นรายบุคคลที่ช่วยเติมความคาดหวังในบทบาทของสถาบันเหล่านี้ให้สมบูรณ์ขึ้น เช่น พ่อแม่ หรือ ครูอาจารย์ บทบาทเหล่านี้เป็นสิ่งสร้างสรรค์และแตกต่างกันไป แต่ก็ถูกกำกับให้เป็นตัวแทนของการขัดเกลาวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่ปัจเจกบุคคล เมื่อมีการประเมินผลโครงการยุทธธรรมชุมชน อาจจะต้องถามว่า กระบวนการยุทธธรรมชุมชนได้ทำให้สถาบันทางสังคมในชุมชนเข้มแข็งขึ้นและให้บทบาทการขัดเกลาเรื่องความยุติธรรมแก่สถาบันทางสังคมในชุมชนอย่างไร สิ่งที่ต้องติดตามดูให้ชัดคือความสามารถของชุมชนในการส่งต่อความต้องการรับบริการไปยังสมาชิกชุมชน รวมถึงการมีส่วนร่วมผนึกกำลังความต้องการเข้าด้วยกัน เช่น การมีอาสาสมัคร เครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่ประสานทรัพยากรชุมชนระดับรากหญ้าเข้าด้วยกัน

อาสาสมัครและเครือข่ายเหล่านั้นเสียสละเวลาและพลังงานของพวกเขาให้แก่ส่วนรวมอย่างไร รวมทั้งประเด็นอื่นๆ ตามที่ระบุในตัวชี้วัดข้างต้น

2. ความพึงพอใจของชุมชน

ความพึงพอใจของชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในระบบยุติธรรมและประสบการณ์ในชุมชนของเขา แม้ว่า "ศักยภาพของชุมชน" จะหมายถึงคุณลักษณะที่เป็นเป้าหมายรวม (จัดหาอะไรให้) แต่ "ความพึงพอใจ" เป็นปรากฏการณ์เฉพาะตน (ประชาชนรู้สึกอย่างไร)

ยุติธรรมชุมชนมีรากฐานมาจากประสบการณ์ชีวิตในชุมชน การรับรู้ของประชาชนที่ยอมเสียสละเวลาและสิ่งของของตนให้ชุมชนได้สั่นคลอนระบบสวัสดิการสังคมทั่วไปโดยสิ้นเชิงซึ่งสมควรจะได้รับรางวัลจากสาธารณชนผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลในชุมชน ในบรรดาผลงานที่ได้รับผลดีกลับคืนจากการทำงานยุติธรรมชุมชนอันเป็นเรื่องเฉพาะตน 3 ประการ คือ ความรู้สึกปลอดภัย ความรู้สึกว่ายุติธรรม และความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน

ภาพที่ 13

ตัวชี้วัดความพึงพอใจของชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
ความรู้สึกปลอดภัย	ความหวาดกลัวอาชญากรรมของเพื่อนบ้าน	การระดมกำลัง ความเสี่ยง ความกลัว
ความรู้สึกว่ายุติธรรม	- ความสงสารเสียใจ/การให้อภัย - ความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด - การรับรองบรรทัดฐาน - การคุ้มครองสิทธิ - ความถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมายของระบบยุติธรรมทางอาญา	- การแสดงความเสียใจของผู้กระทำผิด - การแสดงออกถึงการให้อภัยของเหยื่ออาชญากรรม - ทรรศนะของผู้มีส่วนได้เสียต่อความสำเร็จในการแสดงความรับผิดชอบ - สัดส่วนของการบังคับโทษโดยบริสุทธิ์ ขอบข่ายอย่างกว้างๆ - ความเป็นธรรม การตอบสนอง ศักยภาพ
ความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน	- เติมเต็มความต้องการพื้นฐาน - สถานภาพของสมาชิก - อิทธิพล - การเชื่อมโยงทางด้านอารมณ์	- รับรู้ว่าคุณสมบัติได้พบกับความต้องการพื้นฐานแล้ว - รู้สึกว่าเป็นคนในชุมชน มีความเป็นเจ้าของ - รับรู้ถึงพลังอำนาจ ทำให้รู้สึกแตกต่างไปจากเดิม - รู้สึกมีข้อมูลมั่งคั่ง เห็นอกเห็นใจ โลกทัศน์สนทน

ความรู้สึกปลอดภัยในชุมชนเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิตชุมชน เมื่อผู้คนรู้สึกว่าการอยู่ในชุมชนนั้นไม่ปลอดภัยจะส่งผลกระทบต่อทัศนคติของเขาที่มีต่อการใช้ชีวิตทางสังคมและพฤติกรรมต่างๆ ตามมา

ความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นในสังคมที่มีอาชญากรรมและการกระทำผิดสูงรวมทั้งสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง คนชรา กลุ่มชาติพันธุ์ และผู้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเมือง ความหวาดกลัวอาชญากรรมเป็นดัชนีชี้วัดความสัมพันธ์ทางสังคมและความผูกพันทางจิตใจที่สำคัญประการหนึ่ง เมื่อมีการประเมินผลโครงการยุติธรรมชุมชน อาจจะต้องถามว่าการปรับทิศทางการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมตามแนวทางยุติธรรมชุมชนได้ช่วยลดระดับความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมอย่างไร ได้รายงานความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรม/มีพลังเพิ่มขึ้นในการต่อสู้กับความเสี่ยงของการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมอย่างไร และมีการปรับปรุงพฤติกรรมตอบสนองต่อความหวาดกลัวอาชญากรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากแนวทางยุติธรรมชุมชนนี้มีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่ประชาชนโดยตรงเกี่ยวกับระบบงานยุติธรรมและเพิ่มพูน "ความรู้สึกว่ายุติธรรม" ในชุมชนให้มากยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ยุติธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่มีมิติเชิงซ้อนหรือมีมิติหลากหลายรวมอยู่ในแนวคิดเดียวกัน ดังนี้

ประการแรก มีหลักฐานบ่งชี้ว่าความสมบูรณ์ในลำดับความยุติธรรมหรือไม่ เช่น มีการแสดงความรู้สึกเสียใจของผู้กระทำผิดและการให้อภัยของเหยื่ออาชญากรรม หรือปิดคดีแบบค้างคาโดยปราศจากการคลายความขัดแย้งของผู้มีส่วนได้เสีย

ประการที่สอง สมาชิกชุมชนเชื่อว่าผู้กระทำผิดจะยึดมั่นข้อสัตย์และมีความรับผิดชอบต่อการชดใช้ความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรมที่เขาก่อขึ้นหรือไม่

ประการที่สาม ประชาชนพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมทั่วไปตามแบบที่เป็นอยู่หรือไม่

ประการที่สี่ ประชาชนได้แสดงความรู้สึกห่วงใยต่อมาตรการการคุ้มครองสิทธิที่เป็นอยู่หรือไม่ พวกเขา รู้สึกกังวลต่อการที่กลุ่มชาติพันธุ์เป้าหมายซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ถูกจับกุมดำเนินคดีอย่างไม่ยุติธรรมหรือระบบงานย่อยใดๆ ได้กระทำการเลยเถิดไปกว่าที่ควรจะเป็นหรือไม่

ประการที่ห้า ประชาชนลงความเห็นว่ "ความชอบธรรม" (legitimacy) หมายถึงเฉพาะระบบงานยุติธรรมหรือไม่ และเขาได้รับรู้ว่ระบบงานยุติธรรมนั้นมีความเป็นธรรม มีประสิทธิภาพ และรับผิดชอบเหมาะสมตามที่เขาห่วงใยหรือไม่

ประการสุดท้าย ยุติธรรมชุมชนเป็นการสร้างโอกาสความเสี่ยงให้กับชุมชน และผลลัพธ์ของแนวคิดนี้ควรจะเพิ่มพูนความรู้สึกว่าเป็นชุมชนขึ้นมาโดยบรรดาสมาชิกเป็นผู้สร้างเองหรือไม่ เพราะความรู้สึกว่าเป็นชุมชนจะรุนแรงเพิ่มขึ้นเมื่อบรรดาสมาชิกตอบสนองต่อเกณฑ์ 4 ประการนี้ คือ

1) สมาชิกเชื่อว่าชุมชนได้บรรลุถึงความต้องการขั้นพื้นฐานแล้ว ได้แก่ ปัจจัย 4 คือ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

2) เขารู้สึกถึงความเป็นสมาชิกภาพของชุมชน หรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ/เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในโลกแห่งความเป็นจริงทางสังคม

3) เขาเชื่อว่าการอุทิศตนให้แก่ชุมชนทั้งเวลา พลังความคิด และ การกระทำทั้งหมดของพวกเขาได้สร้างความแตกต่างเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น

4) ประชาชนรู้สึกว่ามีความรู้สึกร่วมกับคนอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมโยงนำพาความรู้สึกโดดเดี่ยวของพวกเขาเข้ากับประชาคมชุมชน และจุดประกายให้เกิดพันธะทางสังคมขึ้นโดยมีรากฐานมาจากความรู้สึกเห็นอกเห็นใจและการรู้จักมักคุ้นกันเป็นการส่วนตัวอันเป็นทุนทางสังคมประการหนึ่ง

ด้วยมิติที่มีความซับซ้อนเชื่อมโยงกันเป็นข่ายใยเช่นนี้ คำถามสำคัญสุดท้ายที่ตามมาก็คือ กระบวนการยุติธรรมชุมชนได้เพิ่มพูนมิติของความพึงพอใจในความเป็นชุมชนแก่บรรดาสมาชิกชุมชนหรือไม่เพียงใด

กรณีศึกษาที่ 2:

Community Reporative Boards ในเมือง Vermont ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: รัฐบาล Vermont ประสบกับปัญหานักโทษล้นเรือนจำ และ ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเรือนจำใหม่สูงมาก (มีลักษณะเป็น offender-led initiative) จึงจัดให้มีการหยังเสียงของประชาชนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผลปรากฏว่าประชาชนเห็นว่ารัฐควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นในการตัดสินใจโทษผู้กระทำความผิดในคดีอาชญากรรมที่ไม่ร้ายแรง และสนับสนุนให้รัฐจัดตั้ง Community Reporative Boards ขึ้นในปี 1995 เพื่อบริหารจัดการคดีความผิดเล็กๆ น้อยๆ (minor non-violence offences)

กระบวนการทำงาน: การทำงานตามโครงการจะเกิดขึ้นโดยผู้กระทำความผิดจะต้องถูกจับกุมดำเนินคดีและปรากฏตัวในศาลก่อน แล้วหากผู้กระทำความผิดยินยอม ศาลจะมีคำสั่ง (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำสั่งคุมประพฤติ) ให้ผู้กระทำความผิดเข้าร่วมประชุมกับเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

สมาชิกของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน: ประกอบไปด้วย 1) อาสาสมัครจากชุมชน 3 - 5 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน ซึ่งผ่านการอบรมเป็นเวลา 15 ชั่วโมง และร่วมการสังเกตการณ์การประชุมจริงจากเครือข่ายยุติธรรมชุมชนอื่นๆ มาแล้ว และอาจได้รับการอบรมหลังจากนั้นเป็นระยะๆ และ 2) ตัวผู้กระทำความผิด

วัตถุประสงค์ของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน: คือ การทำให้ผู้กระทำความผิดสำนึกในความผิดของตน เช่น การแนะนำให้ผู้กระทำความผิดมองการกระทำของตนจากมุมมองของเหยื่อผู้ถูกกระทำ และการสั่งให้เขียนเรียงความในหัวข้อ "ทำไมสิ่งที่ฉันทำจึงเป็นความผิด" อีกทั้งยังมุ่งให้การเยียวยาแก้ไขแก่เหยื่ออาชญากรรม เช่น แจ้งให้เหยื่ออาชญากรรมทราบเมื่อผู้กระทำความผิดได้รับการลงโทษตามที่เครือข่ายยุติธรรมชุมชนสั่งแล้ว

ลักษณะการลงโทษ: มีอาทิเช่น การสั่งให้ไปขอรับความช่วยเหลือบางอย่างจากหน่วยสวัสดิการสงเคราะห์ การขอโทษ การทำงานบริการชุมชน การเข้าร่วมในโครงการฝึกอบรม หรือ เข้าร่วมการประเมินต่างๆ

ข้อสังเกต: จากผลการดำเนินงานของโครงการปรากฏว่ามีข้อสังเกตหรือข้อวิจารณ์ ดังนี้

- ผลของการตัดสินคดีแบบเดียวกันอาจแตกต่างกันตามท้องถิ่น เนื่องจากสมาชิกของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแต่ละคน แต่ละกลุ่มมีพื้นฐานความคิด ความเชื่อ และ ภูมิหลังที่แตกต่างกัน

- กระบวนการของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนไม่เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าที่ควรและไม่มีส่วนในการเสริมพลัง (empowerment) ให้เหยื่ออาชญากรรม แต่อย่างไรก็ดี จากการสำรวจความคิดเห็นของเหยื่ออาชญากรรม พบว่า เหยื่ออาชญากรรมส่วนใหญ่ยังให้การสนับสนุนการทำงานของเครือข่าย

ยุติธรรมชุมชนและพบว่าสาเหตุที่ทำให้เหยื่ออาชญากรรมไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมมากนักก็เป็นเพราะรัฐขาดการประชาสัมพันธ์กลไกของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนให้ประชาชนรับรู้

กรณีศึกษาที่สาม:

Street Committees and People's Courts ในยุคฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ใน South Africa

ที่มา: ชุมชนชนบทของประเทศอัฟริกาใต้มีระบบอำนวยความสะดวกยุติธรรมภายใต้กฎหมายจารีตประเพณีของท้องถิ่นแยกต่างหากจากระบบอำนวยความสะดวกยุติธรรมของรัฐบาลกลาง (ซึ่งเป็นของคนผิวขาว) อยู่แล้ว โดยในระบบของท้องถิ่นดังกล่าวจะมีผู้นำชุมชนทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทต่างๆ โดยไม่พึ่งพาเจ้าหน้าที่ของรัฐ ข้อเสียของระบบนี้ก็คือการถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จโดยเพศชาย เนื่องจากสังคมมีลักษณะแบบ paternalistic, patriarchal) และผู้ตัดสินคดีไม่ต้องรับผิดชอบต่อผู้ใดทั้งสิ้น จึงเป็นการเปิดโอกาสให้มีการทุจริตคอร์รัปชันและการตัดสินโดยมีอคติ ความลำเอียงตามอำเภอใจและบางครั้งมีการลงโทษที่ทารุณโหดร้าย

ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 มีองค์กรยุติธรรมอย่างไม่เป็นทางการเกิดขึ้นใหม่ๆ หลายองค์กรในอัฟริกาใต้ เช่น People's Court และ Township Justice ซึ่งมีอยู่ภายใต้การควบคุมขององค์กรที่ไม่ใช่องค์กรของรัฐ เช่น พรรคการเมือง แก๊ง หรือ ทีมกีฬา เช่น Mandela United Football Club แม้องค์กรเหล่านี้จะถูกจัดตั้งขึ้นด้วยเจตนารมณ์ที่ดีก็ตาม ที่จะเข้ามาจัดการกับปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในขณะที่ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของภาครัฐได้และกระบวนการยุติธรรมของภาครัฐเองก็ไม่มี ความชอบธรรม เพราะถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเหยียดผิวของคนขาว แต่ในภาวะความวุ่นวายและความรุนแรงทางการเมืององค์กรเหล่านี้กลับเข้าไปมีส่วนร่วมในการก่ออาชญากรรมเสียเอง รวมทั้งการนำการลงโทษที่ทารุณโหดร้าย เช่น การเฆี่ยนตี มาใช้ ทำให้ในท้ายที่สุดองค์กรเหล่านี้ต้องถูกทำให้สลายไป และมีการตั้งองค์กรใหม่ที่มีความชอบธรรมและมีที่มาจากประชาชนจริงๆ เข้ามาแทนที่

องค์กรจัดตั้งใหม่: องค์กรใหม่องค์กรหนึ่งที่ถูกยกเป็นตัวอย่าง คือ Peace Committees ซึ่งทำหน้าที่จัดการกับปัญหาอาชญากรรมและความไม่สงบเรียบร้อยในท้องถิ่น และมีสมาชิกประกอบไปด้วยคนในท้องถิ่นที่ผ่านการอบรมและได้รับใบอนุญาตให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในคณะกรรมการดังกล่าว ใบอนุญาตนี้เองที่เป็นเครื่องมือของรัฐในการสอดส่องดูแลพฤติกรรมของกรรมการว่าได้ปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับหลักการที่มีการตกลงกันไว้หรือไม่ เช่น การรักษาความลับ การมุ่งเน้นการเยียวยารักษา และการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎหมายและรัฐธรรมนูญ

ผลการดำเนินงาน: ผลปรากฏว่า Peace Committees ประสบความสำเร็จในด้านความเชื่อถือที่คนในชุมชนให้ความเชื่อถือและเห็นว่าเป็นองค์กรที่มีความชอบธรรม โดยดูได้จากจำนวนคดีที่คนในชุมชนมอบหมายให้คณะกรรมการรับผิดชอบ นอกจากนี้ยังเป็นองค์กรที่ช่วยเสริมพลังให้กับคนในชุมชน และมีส่วนช่วยเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนโดยรวมโดยผ่านกลไกที่เรียกว่า peace-building fund ซึ่งรวบรวมค่าตอบแทนที่รัฐบาลจ่ายให้กับคณะกรรมการในการทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีต่างๆ มาจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อชุมชนใช้สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ

ของชุมชน เช่น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชน การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกใหม่ๆ และ ให้อยู่มีสำหรับธุรกิจขนาดเล็ก เป็นต้น

กรณีศึกษาที่สี่:

Circles of Support and Accountability ในประเทศแคนาดา และ ประเทศสหราชอาณาจักร

ประเทศแคนาดา

ที่มา: Circles of support and accountability มีที่มาจากช่องว่างทางกฎหมายของแคนาดาเรื่อง การกักขังดูแลและการให้ความช่วยเหลือผู้กระทำความผิดทางเพศที่ถูกปล่อยตัวออกจากเรือนจำ ซึ่งกำหนดว่า ผู้กระทำความผิดที่ถูกปล่อยตัวโดยไม่มีกำหนดเงื่อนไขชุมชนประพฤติกว้างๆ ไม่มีสิทธิเข้ารับบริการบำบัดแก้ไข ผู้กระทำความผิดที่รัฐจัดไว้ได้เลย ดังนั้นในทางปฏิบัติ ผู้กระทำความผิดที่ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวจึงมัก ถูกส่งตัวอย่างไม่เป็นทางการโดยอนุศาสนาจารย์ในเรือนจำและนักจิตวิทยาของเรือนจำไปยังหน่วยงานสงเคราะห์ใน ชุมชนต่างๆ เพื่อรับการช่วยเหลือเป็นรายๆ ไป จนกระทั่งในปี 1994 นักบวชในคริสตศาสนาคนหนึ่ง ใน Hamilton มลรัฐ Ontario จึงได้ริเริ่มขอความร่วมมือจากคนใกล้ชิดของผู้กระทำความผิด ศาสนิกที่ไปโบสถ์ และ สมาชิกเครือข่ายเผ่าระวังชุมชน มาช่วยในโครงการช่วยเหลือผู้กระทำความผิดคดีอนาจารเด็ก (pedophile offender) ซึ่งได้รับการปล่อยตัวและเคยเป็นสมาชิกของนิกาย Mennonite ต่อมาโบสถ์อื่นๆ จึงได้จัดตั้งโครงการ ในลักษณะเดียวกันขึ้นมาบ้างโดยมีลักษณะเป็นกลุ่มให้การสนับสนุนเสริมการแสดงความรับผิดชอบ (support-accountability groups) ที่เปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดในคดีทางเพศที่พ้นโทษแล้วสามารถเข้ามาเป็นสมาชิก อยู่ภายใต้การดูแลของโบสถ์และต้องมีความรับผิดชอบต่อโบสถ์ ในส่วนของนิกาย Mennonite มีการจัดตั้ง Community Reintegration Project โดยได้รับทุนสนับสนุนเป็นการเฉพาะกิจจากหน่วยงานราชทัณฑ์ ต่อมา โครงการเหล่านี้ก็ได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการจาก Correctional Services Canada (CSC) ในฐานะ ส่วนหนึ่งของโครงการ Community Chaplaincy Program โดยร่วมมือกับ Mennonite Church และตั้ง เป็นชื่อโครงการใหม่ว่า Circles of Support and Accountability (CSA)

CSA ได้ให้ความช่วยเหลือผู้กระทำความผิดที่พ้นโทษ ควบคู่ไปกับการกำหนดให้ผู้กระทำความผิด เหล่านั้นต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดโดย CSA และมุ่งเป้ากิจกรรมไปที่กลุ่มผู้กระทำความผิดที่มีความเสี่ยงที่จะกระทำความผิดซ้ำอีกเป็นเป้าหมายหลัก

CSA ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยกลุ่มความเชื่อทางศาสนา (ไม่จำกัดเฉพาะคริสตศาสนา) ที่มีการติดต่อ ประสานงานกับอนุศาสนาจารย์ในเรือนจำอยู่เป็นประจำ มีสมาชิกประกอบไปด้วยอาสาสมัคร 5 คน ผู้กระทำความผิด และ มีอาชีพที่รับผิดชอบในการบำบัดผู้กระทำความผิด แต่ไม่มีการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรม เข้ามามีส่วนร่วมแต่อย่างใด

หน้าที่ของ CSA: คือ การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้กระทำความผิดในการปรับตัวให้เข้ากับสังคมปกติ ในชุมชน ทยอยคืนมิตรภาพให้ผู้กระทำความผิด ประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ และคอยสอดส่องดูแลพฤติกรรม

ของผู้กระทำความผิดเพื่อป้องกันมิให้มีการทวนกลับไปกระทำความผิดซ้ำอีก ซึ่งปรากฏว่าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี มีผู้กระทำความผิดที่ทวนกลับไปก่ออาชญากรรมซ้ำอีกลดลงไปกว่าครึ่ง และในกรณีที่ก่ออาชญากรรมซ้ำก็จะเป็นความผิดที่ไม่ร้ายแรงเท่าเดิม

ข้อสังเกต: CSA ส่งเสริมยุติธรรมชุมชนในแง่ความไม่เป็นทางการ การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมเป็นการให้บริการโดยความร่วมมือระหว่างองค์กรศาสนากับหน่วยงานราชการ แต่ CSA มิได้มีส่วนช่วยลดบทบาทของมืออาชีพในกระบวนการยุติธรรมและยังมีขั้นตอนแบบราชการที่สลับซับซ้อน

แคว้นอิงแลนด์ ประเทศสหราชอาณาจักร

CSA ในอังกฤษถูกจัดตั้งขึ้นเป็นโครงการทดลองนำร่อง ระหว่างปี 2002-2005 เพื่อลดการมุ่งลงโทษผู้กระทำความผิดในคดีอาญา และมีลักษณะรวมศูนย์มากกว่าและหน่วยงานไม่อิสระเสรีเท่าในแคนาดา

CSA จะประกอบไปด้วย สมาชิกหลัก (core member) คือ ตัวผู้กระทำความผิดที่ผ่านการบำบัดในโปรแกรมบำบัดผู้กระทำผิดทางเพศในระหว่างต้องขังและถูกส่งตัวจากพนักงานคุมประพฤติ หรือ อนุศาสนาจารย์ในเรือนจำไปยัง CSA และอาสาสมัครอีก 4-6 คน ซึ่งส่วนใหญ่มาจากกลุ่มความเชื่อทางศาสนา องค์กรการกุศลในท้องถิ่น หรือ กลุ่มคุมประพฤติในท้องถิ่น

ในระยะแรกสมาชิกของ CSA จะพบกันทุกอาทิตย์เพื่อวางแผนเรื่องการติดต่อกันระหว่างสมาชิกหลักกับอาสาสมัครคนอื่นๆ ซึ่งจะต้องมีการติดต่อกันทุกวันไม่ว่าโดยการพบปะกันซึ่งหน้าหรือโดยการพูดคุยทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องทำเพิ่มเติมจากหน้าที่ตามปกติของสมาชิกหลักที่ต้องไปรายงานตัวกับเจ้าหน้าที่ของรัฐตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ ในระหว่างนี้สมาชิกของ CSA จะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือและมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับมืออาชีพด้านการบำบัดผู้กระทำความผิดอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเห็นว่าสมาชิกหลักสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมได้แล้วการติดต่อกันระหว่างสมาชิกก็ลดความถี่ลง และส่วนใหญ่ CSA จะสิ้นสุดลงเมื่อครบ 1 ปี นับแต่สมาชิกหลักได้รับการปล่อยตัว

สมาชิกหลักของ CSA: ส่วนใหญ่ได้รับการปล่อยตัวภายใต้เงื่อนไขบางประการ เช่น ต้องขึ้นทะเบียนผู้กระทำความผิดทางเพศ อยู่ระหว่างการพักการลงโทษหรือการสอดส่องดูแลโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่การตัดสินใจเข้าร่วมใน CSA เป็นไปด้วยความสมัครใจ ซึ่งมีข้อดีคือทำให้ตัวสมาชิกหลักมีความไว้วางใจ และพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนความรู้สึกของตนกับ CSA มากขึ้น

อาสาสมัครของ CSA: จะได้รับการอบรมเกี่ยวกับสัญญาณพฤติกรรมและปัจจัยกระตุ้นการทวนกลับไปกระทำความผิดของผู้กระทำความผิด การสร้างแรงบันดาลใจให้สมาชิกหลักปฏิบัติตามข้อตกลงที่กำหนดไว้ และการสร้างพลวัตระหว่างการดูแล การควบคุม การสนับสนุนความรับผิดชอบก่อนที่จะเริ่มปฏิบัติงาน

ข้อสังเกต: จุดแข็งของ CSA คือ การสร้างโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้เข้าถึงตัวผู้กระทำความผิดด้วยวิธีการที่แน่นอนมีระเบียบแบบแผน เพื่อที่จะให้การช่วยเหลือผู้กระทำความผิดในการปรับตัวเข้าสู่สังคมปกติและในขณะเดียวกันก็เป็นช่องทางให้มีการตรวจสอบจับตามองพฤติกรรมที่อาจเป็นภัยต่อสังคมของผู้กระทำความผิด

ได้ และช่องทางให้มีการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชุมชน อย่างไรก็ตาม CSA ไม่ได้เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วม

CSA ในลักษณะเดียวกันนี้ยังมีปรากฏในไอร์แลนด์ เนเธอร์แลนด์ และ สหรัฐอเมริกาด้วย

กรณีศึกษาที่ห้า:

A Pilot Community Justice Centre ใน Liverpool สหราชอาณาจักร

ที่มา: ศูนย์ยุติธรรมชุมชน (Community Justice Centre หรือ CJC) ในอังกฤษได้รับแรงบันดาลใจมาจาก The Red Hook Center ใน Brooklyn, New York และ Maisons de Justice et du Droit (MJD) ในฝรั่งเศส ซึ่งเป็นโครงการในรูปแบบ “ศาลชุมชน” ที่ริเริ่มโดยภาครัฐ และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและปัญหาสังคมที่เป็นต้นเหตุของอาชญากรรมในท้องถิ่นของตน

ศูนย์กลางของศูนย์ยุติธรรมชุมชน: คือ ผู้พิพากษาชุมชน (community justice judge) ซึ่งต้องแสดงบทบาทในเชิงรุกในการผลักดันให้เกิดความร่วมมือระหว่างศาลกับชุมชน ต้องแสวงหามุมมองและวิธีการใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในชุมชน รวมทั้งต้องคอยติดตามการปฏิบัติตามคำตัดสินของศาลชุมชนโดยผู้กระทำความผิด ซึ่งแตกต่างไปโดยสิ้นเชิงจากบทบาทดั้งเดิมของผู้พิพากษาอังกฤษที่ต้องรักษาระยะห่างจากปฏิกูล และต้องดำรงตนอยู่ในระเบียบแบบแผนอย่างเคร่งครัด

แม้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนจะมีศาลเป็นองค์ประกอบหลักแต่ก็มีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่นๆ เช่น ตำรวจ อัยการ เจ้าหน้าที่คุมประพฤติ และ หน่วยพินิจคุ้มครองเด็กและเยาวชนผู้กระทำความผิดเข้ามาอยู่ในศูนย์ด้วย และมีการให้ความสำคัญกับการคุ้มครองพยานเป็นพิเศษ แต่ไม่มีการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงเนื่องจากในอังกฤษมีกลุ่มอาสาสมัครอื่นๆ ที่ช่วยเหลือสนับสนุนเหยื่ออาชญากรรมอยู่แล้ว

หน้าที่ของศูนย์ยุติธรรมชุมชน: ศูนย์ยุติธรรมชุมชนมีหน้าที่ในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมต่อคุณภาพชีวิต พฤติกรรมต่อต้านสังคม (anti-social behavior) และ อาชญากรรมพื้นฐาน (conventional crime) รวมทั้งมีบริการไกล่เกลี่ยและการเยียวยาฟื้นฟูให้กลับคืนสู่สภาพเดิม สำหรับกรณีความผิดที่ไม่รุนแรงมากนักซึ่งถือเป็นทางเลือกใหม่นอกเหนือไปจากระบบการยุติธรรมตามธรรมเนียม

ข้อสังเกต ถึงแม้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนจะส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างศาล หน่วยงานท้องถิ่น และชุมชนให้ใกล้ชิดและเข้มแข็งมากขึ้น แต่ก็ยังแสดงให้เห็นถึงการยึดติดกับบทบาทและอำนาจดั้งเดิมของรัฐในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากการรวมศูนย์อำนาจของศูนย์ยุติธรรมชุมชนอยู่ที่ผู้พิพากษาของรัฐ และยังไม่มีการกำหนดบทบาทของเหยื่ออาชญากรรมอย่างชัดเจน

กรณีศึกษาที่หก:

The Warwickshire Victim and Witness Information Partnership (VIP) สหราชอาณาจักร

ที่มา: การจัดตั้ง VIP ได้รับอิทธิพลมาจากผลการวิจัยที่บ่งชี้ว่าเหยื่ออาชญากรรมและพยานต้องการได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินคดีและการลงโทษผู้กระทำความผิดในคดีที่ตนเป็นผู้เสียหายหรือต้องมาเป็นพยานศาลมากกว่าและอย่างรวดเร็วกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

VIP: เป็นความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา หน่วยงานที่ให้บริการและให้การสนับสนุนเหยื่อและตัวแทนจากกลุ่มต่อต้านการใช้ความรุนแรงในครอบครัวในท้องถิ่น เพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับความคืบหน้าของคดีเพื่อแจ้งให้เหยื่อหรือพยานทราบ เช่น จะต้องรอนานเท่าไรจึงจะมีการตัดสิน และ เกิดอะไรขึ้นกับผู้กระทำความผิด เป็นต้น

ปัญหาในการดำเนินงาน: ที่พบคือข้อมูลที่ได้จากหน่วยงานต่างๆ อาจไม่ตรงกัน ชัดแย้งกันเอง ขาดความต่อเนื่อง หรือบางครั้งเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง

ปัญหาที่พบจากการสำรวจความคิดเห็นของเหยื่อและพยาน: คือ

- ▶ เหยื่ออาชญากรรมและพยานไม่ได้รับแจ้งว่ากระบวนการทางศาลจะต้องใช้เวลานานเท่าไร
- ▶ ร้อยละ 21 ของเหยื่ออาชญากรรมและพยานรู้สึกประหวั่นพรั่นพรึงระหว่างที่มีการดำเนินกระบวนการทางศาล

▶ ร้อยละ 52 ของเหยื่ออาชญากรรมและพยานรู้สึกว่าการที่ตนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางศาลถูกมองว่ามีค่าและได้รับการชื่นชม ส่วนที่เหลือไม่รู้สึกเช่นนั้น

ภารกิจของ VIP: ก็คือพยายามที่จะแจ้งผลการตัดสินของศาลไปยังเหยื่ออาชญากรรมและพยานโดยเร็วที่สุดที่จะทำได้ ช่วยส่งตัวเหยื่ออาชญากรรมให้กับหน่วยงานที่ช่วยเหลือดูแลเหยื่ออาชญากรรมในกรณีที่เป็นไปเยี่ยมเยียนพยานหรือเหยื่ออาชญากรรมก่อนหรือระหว่างคดีขึ้นสู่ศาล ให้บริการติดต่อสอบถามนอกเวลาทำการปกติ ส่งเสริมให้เหยื่ออาชญากรรมทำคำให้การ (Victim Personal Statement) และจัดให้มีการประเมินผลการทำงานของตัวองค์กรเป็นการภายใน แต่ไม่มีการเปิดเผยผลการประเมินสู่สาธารณะ

ข้อสังเกต: VIP มีลักษณะหลายอย่างของยุทธธรรมชุมชน กล่าวคือ

1) มีการสร้างความเป็นหุ้นส่วนระหว่างหน่วยงานยุติธรรมทางอาญาของภาครัฐและหน่วยงานอาสาสมัครภาคเอกชน สามารถดึงดูดงบประมาณจากภาครัฐมาเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อตอบสนองความต้องการของเหยื่อได้

2) ใช้ความเห็นและความต้องการของพยานและเหยื่ออาชญากรรมเป็นตัวกำหนดกิจกรรมการให้บริการต่างๆ จึงสามารถตอบสนองความต้องการของพยานและเหยื่ออาชญากรรมได้เป็นอย่างดี ซึ่งถือเป็นข้อโดดเด่นของโครงการนี้ VIP จึงถือเป็นโครงการต้นแบบของโครงการให้บริการเหยื่ออาชญากรรมและพยานในอื่นๆ ในอังกฤษ แต่ข้อเสียของ VIP ก็คือยังต้องมีค่าใช้จ่ายด้านเงินตอบแทนของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งไม่ใช่อาสาสมัครที่ทำงานฟรี ด้วยเหตุผลเพื่อการป้องกันการรั่วไหลของความลับ และยังมีลักษณะการทำงานแบบรวมศูนย์อำนาจคือในเขต County อันกว้างใหญ่ จะมีสำนักงานของ VIP อยู่ในเมืองเดียวเท่านั้น และแม้จะมีบริการที่เปิดรับคนตลอดเวลาโดยไม่ต้องมีการนัดหมายแต่ที่ผ่านมาก็ปรากฏว่ามีผู้เข้ารับบริการน้อยมาก

ข้อสังเกตบางประการจากกรณีศึกษา

ยุติธรรมชุมชนกับการรวมพลังของภาครัฐและประชาชน (joined-up government)

การถกเถียงกันในเรื่องประโยชน์ของยุติธรรมชุมชนได้กระตุ้นให้ภาครัฐและประชาชนหันมารวมพลังกันมากขึ้นเพื่อปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เช่น ในอังกฤษ นอกเหนือจากจะมีการส่งเสริมให้องค์กรภาครัฐร่วมมือกันเองแล้ว ก็ยังมีการส่งเสริมให้ประชาชนหรือองค์กรในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาอาชญากรรมด้วยโดยการสร้างสถาบันใหม่ๆ ที่จับเอาหน่วยงานต่างๆ ของรัฐและประชาชนมาทำงานร่วมกัน เพื่อวัตถุประสงค์ประการหนึ่งคือการปรับปรุงการติดต่อสื่อสารระหว่างกันให้ดียิ่งขึ้น เช่นการจัดตั้ง community safety partnerships (CSP) และ referral order panels เป็นต้น

CSP เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมและความไม่สงบเรียบร้อยในท้องถิ่น CSP มีข้อดีคือการช่วยส่งเสริมการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการทำงานร่วมกันขององค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อเสียคือ

- 1) ยังเป็นองค์กรที่ถูกริเริ่มและดำเนินการโดยภาครัฐ โดยตำรวจและหน่วยงานส่วนท้องถิ่น เป็นหลัก โดยการเข้าร่วมของชุมชนไม่ใช่ข้อบังคับแต่เป็นเพียงแนวคิดอันหนึ่งที่โครงการนี้มุ่งส่งเสริม
- 2) ไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องมีองค์กรเกี่ยวกับการช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมเข้าร่วมด้วย แต่ทั้งนี้บางโครงการก็อาจมีหน่วยงานที่อาจมีกิจกรรมช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมทั้งทางตรงและทางอ้อมเข้าร่วม เช่น Victim Support Agencies, Women's Aid groups, domestic violence forums and racial equality councils เป็นต้น และ
- 3) การที่มีหน่วยงานหลายหน่วยงานเข้ามาเกี่ยวข้องในการทำกิจกรรมเดียวกันทำให้มีค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น และ ต้องใช้เวลาในประสานงานมากขึ้น

ยุติธรรมชุมชนกับเหยื่ออาชญากรรม

จากโครงการยุติธรรมชุมชนตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า ทุกโครงการมีข้อเสียร่วมกัน 2 ประการคือ

- 1) มีการกีดกันเหยื่ออาชญากรรมออกจากกระบวนการยุติธรรมชุมชน และ
- 2) การขาดการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานของโครงการ

ในแง่การกีดกันเหยื่ออาชญากรรมออกจากกระบวนการยุติธรรมชุมชน เราพบว่า บทความหรือหนังสือ ตำราต่างๆ เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนมีการพูดถึงประโยชน์ของยุติธรรมชุมชนต่อเหยื่ออาชญากรรมเอาไว้บ้าง และในทางปฏิบัติโครงการยุติธรรมชุมชนส่วนใหญ่ก็มักไม่มีการคำนึงถึงบทบาทของเหยื่ออาชญากรรมในกระบวนการเท่าที่ควร โดย

- ▶ บางกรณีไม่มีการเอ่ยถึงเหยื่ออาชญากรรมในระหว่างการวางแผนโครงการเลยแต่มีการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมในระยะดำเนินการ เช่น Community Justice Centre ในอังกฤษ
- ▶ บางกรณีมีการเอ่ยถึงผลประโยชน์ที่เหยื่ออาชญากรรมจะได้รับจากโครงการ แต่ในขั้นตอนการวางแผนและการปฏิบัติกลับไม่เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้าร่วม เช่น Community Reparative Board ใน Vermont ประเทศสหรัฐอเมริกา
- ▶ บางกรณีเป็นตัวอย่างที่ดีในแง่การมีส่วนร่วมของเหยื่ออาชญากรรม โดยมีการออกแบบโครงการโดยคำนึงถึงความต้องการของเหยื่ออาชญากรรม เช่น VIP ในอังกฤษ และ Peace Committees in South African Township เป็นต้น

ปัญหาอีกประการหนึ่งคือการขาดการติดตามประเมินผลโครงการยุติธรรมชุมชนที่เคยมีมา ซึ่งมักจะมีสาเหตุมาจากการที่ผู้ปฏิบัติและผู้กำหนดนโยบายไม่เห็นความสำคัญของการประเมินผล หรือหากจะมีการประเมินผู้ทำการประเมินก็มักไม่มีอิสระจากแรงกดดันทางการเมืองที่คอยชี้นำผลการประเมิน ซึ่งมักจะต้องให้สรุปว่ายุติธรรมชุมชนเป็นโครงการที่ดี มีประโยชน์เสมอ ทำให้เราขาดข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของยุติธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นในความเป็นจริง ผลก็คือการขยายโครงการออกไปยังพื้นที่อื่นๆ มักเป็นผลของการตัดสินใจทางการเมืองมากกว่าที่จะเป็นเพราะได้มีการพิสูจน์แล้วว่ายุติธรรมชุมชนมีประโยชน์อย่างแท้จริง

ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาดังที่กล่าวมาข้างต้น ยุติธรรมชุมชนก็ยังอาจก่อให้เกิดประโยชน์แก่เหยื่ออาชญากรรมได้ เพราะตัวเหยื่ออาชญากรรมเองก็ถือเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนซึ่งโครงการยุติธรรมชุมชนมุ่งหวังที่จะทำให้เกิดความเป็นธรรมและความยุติธรรมขึ้น

อย่างไรก็ดี เราไม่ควรลดละความพยายามในการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมชุมชนตั้งแต่แรกในส่วนของการวางแผนงานและต่อมาในการปฏิบัติงานของโครงการ สำหรับโครงการยุติธรรมชุมชนที่กำลังมีการดำเนินการอยู่ก็ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแนวปฏิบัติเพื่อให้โครงการสามารถตอบสนองความต้องการและช่วยเสริมพลังของเหยื่ออาชญากรรมได้ดีขึ้น ทั้งนี้ควรมีการศึกษาบทเรียนที่ได้รับจากโครงการยุติธรรมชุมชนที่เคยมีการดำเนินการมาแล้วเพื่อนำมากำหนดแนวทางในการดำเนินงานโครงการใหม่ๆ ต่อไป

สรุปท้ายบท

ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องของการอธิบายแบบจำลองยุติธรรมชุมชนและตัวอย่างการนำไปใช้ซึ่งได้กำหนดขอบเขตความเป็นไปได้ของการนำไปปฏิบัติและการประเมินผล ซึ่งแตกต่างไปจากแบบจำลองยุติธรรมทางอาญาที่ยึดถือตามแบบจำลองการควบคุมอาชญากรรม (crime control model) การใช้กระบวนการยุติธรรมและการสร้างชุมชนเป็นหลัก แบบจำลองยุติธรรมชุมชนนี้ตั้งอยู่บนฐานคติที่เชื่อว่าหน่วยงานในระบบยุติธรรมควรออกแบบระบบงานของตนให้ง่ายแก่การเข้าถึงของชุมชนเพื่อให้บริการ และชุมชนเองควรแสดงบทบาทเชิงรุกในกระบวนการยุติธรรมด้วย โดยยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์การเยียวยาความเสียหายหรือแก้ปัญหาดังกล่าว เพื่อฟื้นฟูความเป็นชุมชนขึ้นอีกครั้ง และยุติธรรมชุมชนเน้นยุทธศาสตร์การรวมบรรดาสมาชิก

ชายขอบของชุมชนที่เป็นกลุ่มเสี่ยงในการประกอบอาชีพการมาอยู่ในสายตาของชุมชน ในท้ายที่สุดความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นจะได้รับการยืนยันจากแนวทางการพัฒนาศักยภาพที่ดำเนินการไปและความพึงพอใจของชุมชนประกอบกัน

การสืบค้นแนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยครั้งนี้ มุ่งเน้นสืบค้นแนวคิดการป้องกันอาชญากรรม การควบคุมสังคม การระงับและจัดการความขัดแย้ง และการใช้ชีวิตร่วมกันของผู้คนในชุมชนโดยมองผ่านกฎหมายโบราณ จารีตประเพณี ศาสนา ความคิด ความเชื่อ วัตรปฏิบัติ และทัศนะของผู้ปกครองในบางยุคบางสมัย ทูทางสังคมด้านต่างๆ และกฎหมายร่วมสมัย โดยเน้นเฉพาะประเด็นที่จะสามารถนำมาพัฒนาหรือต่อยอดในการเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และนำไปสู่การหาส่วนผสมที่ลงตัวสำหรับ “ยุติธรรมชุมชน” และกระบวนการยุติธรรมของไทย

ร່องรอย...รากฐานความคิดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย: จากอดีต...สู่ปัจจุบัน

บทบันทึกของประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ แสดงให้เห็น ร່องรอยของกฎเกณฑ์ ความคิด ความเชื่อ และจารีตประเพณี ที่ใช้ควบคุมสังคมไทยในอดีต และพอจะเป็น คำตอบในเบื้องต้นสำหรับคำถามที่ว่า อะไรคือรากฐานความคิดว่าด้วยกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย อะไรที่ ขาดหายไปในกระบวนการยุติธรรมของไทยปัจจุบัน และอะไรที่พอจะนำมาพัฒนาหรือต่อยอดในการเปิดพื้นที่ของ ชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และส่งคืนบทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในรูปของ “ยุติธรรมชุมชน” กลับคืนสู่ชุมชนของสังคมไทยต่อไป

1. ร່องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการคัดเลือกผู้บริหารบ้านเมืองต้องเลือกจากผู้มีคุณธรรมสูงกว่า คนทั้งหลาย

จรัญ โฆษณานันท์ (2541) ได้หยิบยกไตรภูมิพระร่วง พระนิพนธ์ของพระเจ้าลิไทย แห่งกรุงสุโขทัย มาอ้างอิงไว้ในส่วนที่เกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคลที่จะได้รับเลือกเป็นผู้ปกครอง ซึ่งได้กล่าวถึงคุณธรรมจริยธรรม ของผู้บริหารบ้านเมืองไว้ปรากฏตอนหนึ่งว่า

“...ครั้นว่าเขาชุมนุมกันแล้วเจรจาด้วยกันฉันนี้ เขาจึงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า ขอให้ท่านผู้เป็นเจ้า เป็นจอมแก่ผู้ข้าฯ เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระยาด้วยชื่อ 3 ชื่อๆ หนึ่งมหาสมมติราช หนึ่ง ชื่อขัตติย หนึ่งชื่อราชา...คนทั้งหลายย่อมยกท่านให้เป็นพระยาได้ เพราะเขาเห็นท่านนั้น มีรูปโฉมอัน งามกว่าคนทั้งหลาย แลรู้กว่าคนทั้งหลาย แลใจงาม ใจดีกว่าทั้งหลาย ใจชื่อ ใจตรง ใจบุญ ยิ่งกว่าคน ทั้งหมด เขาเห็นดังนั้น เขาตั้งให้เป็นพระยา เป็นเจ้า เป็นจอมเขา...”

ร່องรอยดังกล่าวสะท้อนถึงคติความคิดในการคัดเลือกผู้นำหรือกษัตริย์แบบพระโพธิสัตว์หรือพุทธ ราชา ซึ่งเป็นผู้นำในอุดมคติของสังคมไทยสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะคุณธรรมของผู้นำที่เรียกว่าทศพิธ

ราชธรรมหรือธรรมะ 10 ประการสำหรับผู้ปกครอง นั้น ในปัจจุบันไม่จำกัดเฉพาะเป็นคุณธรรมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่สังคมไทยปัจจุบันเรียกร้องให้เป็นคุณธรรมของผู้ปกครองในทุกระดับด้วย

หลักการที่ว่าผู้นำต้องมีคุณธรรมสูงกว่าคนทั้งหลายนั้น แม้จะไม่ใช้หลักกฎหมาย แต่โดยบทบาทหน้าที่ของคุณธรรมย่อมส่งผลต่อการใช้อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายของผู้นำ ซึ่งในที่สุดเมื่อผู้นำใช้อำนาจตามกฎหมายอย่างเป็นธรรม ก็ย่อมส่งผลให้การบังคับใช้กฎหมายของข้าราชการระดับรองลงไปตั้งมั่นอยู่ในความเป็นธรรมด้วย และทำให้ภาพรวมของการบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement) ของประเทศเกิดความเป็นธรรม ด้วยเหตุนี้เอง บรรพบุรุษไทยตั้งแต่โบราณจึงเน้นย้ำในเรื่องคุณธรรมของผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นหลักทศพิธราชธรรม หรือจักรวรรดิวัตรก็ตาม และหลักนี้ยังคงสืบทอดมาใช้ตัดสินมาตรฐานคุณธรรมของผู้นำมาจนถึงปัจจุบัน และอาจกล่าวได้ว่าหลักนี้เป็นปรัชญากฎหมายไทย หรือหลักกฎหมายธรรมชาติ (natural law) ของไทย

2. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยผู้บริหารและผู้พิจารณาตัดสินคดีต้องมีศีล 5 และการตัดสินคดีต้อง “ดูเทศกาลบ้านเมือง”

พระไอยการลักษณะโจร ซึ่งตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลแรกของอาณาจักรอยุธยา ความในบทแรกของพระไอยการลักษณะโจรมีลักษณะคล้ายบทเทศนาธรรมแก่ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินคดีความเรื่องโจรทั้งหลายปรากฏตอนหนึ่งว่า

“อนึ่ง มีพระราชบัญญัติไว้แก่อธิบดีศรีนครบาลผู้บริหารพิจารณาบันดาความโจรทั้งปวงไว้ จงมีใจซื่อตรงจงในเบญจะศีล 5 คือ อย่าให้ฆ่าสัตว์ อย่ากำหนดในทรัพย์ท่าน อย่าทำทราจารหลวงประวณี อย่ากล่าววะจกรรมมุสาวาท จงปราศจากสุราเมา จงกำหนดการเป็นนิช อย่าคิดใจใหญ่ อย่าฝายสูงให้พ้นศักดิ์ จงสวามีภักดีแก่พระผู้เป็นเจ้าแห่งบรมกระษัตริ์ ผู้ทรงสวัสดิธรรมนี้ศรีสุริยพงษ์ชอติได้...”

นอกจากนั้น หลักในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงที่ชำระใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีข้อความที่แสดงว่าการตัดสินคดีนั้นนอกจากใช้หลักกฎหมายและความยุติธรรมแล้วยังให้ “ดูเทศกาลบ้านเมือง” คือ ภาวะแวดล้อม สถานการณ์ในขณะนั้น และจารีตประเพณีด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

“ซึ่งกระลาการพิจารณาโดยยุติธรรมนั้นเป็นอันแล้ว แล้วเอาคัมภีร์พระธรรมสาตราเป็นพระเนตรดูเทศกาลบ้านเมืองโดยสมควรแล้ว จึงเอาพระกรเบี่ยงขวาถือพระสะตีสัมปะชัญญะ ทรงพระชรรคแก้ว คือพระวิจารณ์ปัญาวิวินิจฉัยตัดข้อคดีอนาปะชาราษฎรทั้งปวงโดยยุติธรรม”

ร่องรอยรากฐานความคิดลักษณะนี้แสดงถึงการให้ความสำคัญกับบุคคลากรในกระบวนการยุติธรรมว่าจะต้องมีการเลือกเฟ้นให้ได้คนดีมีศีลธรรมมาทำหน้าที่อำนวยความสะดวกยุติธรรม และการพิจารณาว่าอะไรเป็นธรรมหรือไม่ ไม่ใช่พิจารณาจากตัวบทกฎหมายแต่เพียงอย่างเดียว ต้องดู “เทศกาลบ้านเมือง” ด้วย ซึ่งปัจจุบันนักกฎหมายมักจะถูกวิจารณ์อยู่เสมอว่ายึดถือแต่ตัวบทกฎหมาย โดยไม่คำนึงถึงความเป็นธรรมอย่างแท้จริง ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้ทรงมีพระราชดำรัสเตือนนักกฎหมายอยู่บ่อยครั้ง (โปรดดูข้อ 8. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการปรับใช้กฎหมายต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมและถูกต้องตามหลักธรรมชาติ)

3. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยกฎหมาย หรือกฎที่ใช้ในการควบคุมสังคมต้องมีความศักดิ์สิทธิ์
คำพูดของพ่อเล็ก ผุดผ่องแก้ว ปราชญ์ชาวบ้านแห่งตำบลลูกดบาก จังหวัดอุดรธานี (เสน่ห์ จามริก,

2542) ความว่า

"เดี๋ยวนี้บ้านเมืองเรามีแต่ข้าราชการและนักการเมืองที่เอาแต่ทุจริตโกงกินเห็นแก่ตัว แต่คนเหล่านี้ยัง
ลอยนวล และกฎหมายก็ไม่เคยได้นำไปลงโทษอย่างจริงๆ จังๆ แค่ออกจากตำแหน่งแล้วก็พ้นผิด ดู
เหมือนว่าการลบล้างความผิดที่ตนทำง่ายเหลือเกิน ผมว่าสาเหตุส่วนหนึ่งน่าจะมาจากกฎหมาย
บ้านเมืองเราไม่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่เหมือนสมัยก่อน บ้านเมืองเรายึดถือผี เคารพผี ซึ่งผีนี้เป็นกฎหมาย ผี
เป็นธรรมนูญชุมชน ผีมีความศักดิ์สิทธิ์ ทุกคนก็เลยเคารพ การทุจริตโกงกินก็เลยมีน้อย ธรรมนูญ
ชุมชนก็คือกฎหมายของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านเป็นคนกำหนดขึ้นมาเพื่อต้องการสร้างความ
สงบให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ให้เหมาะสมกับหมู่บ้านของตนเอง แต่ละชุมชนก็มีธรรมนูญของตนเองซึ่ง
เหมาะสมกับชุมชนนั้นๆ หรือเผ่าชนนั้นๆ เผ่ากะเหรี่ยง ก็มีธรรมนูญอีกแบบหนึ่ง เผ่าลาวก็มีแบบหนึ่ง
เผ่าโซ่ เผ่าย้อย เผ่าเขมร เผ่ากูไท แต่ละเผ่าชนก็เหมาะสมกับแบบของเขา"

รากฐานความคิดที่ว่ากฎที่ใช้ในการควบคุมสังคมต้องมีความศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นรากฐานที่สำคัญอย่าง
ยิ่งในสังคมไทย โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ และกฎแห่งกรรม นั้นฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย
มาเนิ่นนาน คนไทยแต่โบราณมากลัวกฎแห่งกรรมยิ่งกว่ากฎหมาย และสังคมไทยในชนบทหลายแห่งยังคงสืบทอด
การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีประจำหมู่บ้านมาจนปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้คือวิถีชีวิต (way of life) แห่งชุมชน และความ
เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ กฎแห่งกรรมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งใช้ควบคุมสังคมและมีผลใช้บังคับได้จริงใน
ชุมชน แต่สังคมไทยสมัยใหม่กลับละเลยสิ่งเหล่านี้และไม่นำมาใช้ ทั้งๆที่ในแง่ปรัชญากฎหมายแล้ว รากฐาน
ความคิดความเชื่อเหล่านี้ คือ กฎหมายจารีตประเพณี (customary law) และเป็นแหล่งกำเนิดกฎหมาย
(source of law) ที่สำคัญ

4. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าการยอมรับความเชื่อเรื่องผีและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาบัญญัติ
เป็นกฎหมาย

กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา พระโอยการลักษณะเบ็ดเสร็จเรื่องการบูชา ทำขวัญ พระโศภนผู้เป็นเจ้า
แม่แห่งข้าว หรือผีแห่งข้าว แสดงถึงเอกภาพแห่งความสัมพันธ์ของคน ผี และธรรมชาติ ได้กลายเป็นหลักอยู่ในตัว
บทกฎหมายที่น่าสนใจ เช่น

"มาตราหนึ่ง ผู้ใดลักพันรั้วทลายรั้วไร่นาท่านเสีย ให้วัวควายเข้าไร่นาท่านพิจารณาเป็นสังข์ ให้ทวน
โดยสกรรจ์หมีสกรรจ์ แล้วให้ทวน 3 วัน เพราะมันดูถูกแก่แม่โศภนซึ่งเลี้ยงมันมาหาที่ปูพานหมี่ได้"

"มาตราหนึ่ง ผู้ใดทะนงองอาจเอาโคกระบือไถเข้าท่านเมื่อเป็นต้นใบ ท่านให้ไหม...แล้วให้อาผู้ร้ายแต่ง
หมูตัวหนึ่ง เบ็ดตัวหนึ่ง เล่าไทยหนึ่ง เครื่องกระยาสูบเทียนบูชา ทำขวัญนางพระโศภนตามกระบิล
เมือง"

ร่องรอยรากฐานความคิดลักษณะนี้ เป็นเรื่องที่สังคมไทยในปัจจุบันน่าจะทบทวนว่าควรจะนำกลับมา
ใช้หรือไม่ การนำเอาความเชื่อเรื่องผีและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาบัญญัติเป็นกฎหมายของชุมชนนั้นมีการทำกันอยู่แล้ว

ในบางชุมชนดังกล่าวของพ่อเล็ก ผุดตวงแก้ว ประชาชนชาวบ้านแห่งตำบลกุดบาก ช้างต้น แต่ทางราชการไม่เคยยอมรับ ซึ่งถ้าหากเปิดกว้างให้มีกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ หรือระเบียบชุมชน ในทำนองนี้ ก็อาจจะทำให้กฎหมายที่ใช้ดูแลเด็กเยาวชนและครอบครัว ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง ประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่งกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็ได้

5. ร้อยเรียง...รากฐานความคิดด้วยการนำเอาความเชื่อเชิงไสยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการแก้ไข ปัญหาความขัดแย้ง

พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จมีบัญญัติถึงเรื่อง “ที่บ้าน ที่เรือน เรือกสวนกะหนาบคาบเกี่ยว” เป็นการนำเอาความเชื่อเชิงไสยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเรื่องการปลูกบ้าน ทำสวนหรือทำไร่ รุกกล้าไปในที่ของผู้อื่น ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้เป็นสาเหตุทำให้เกิดการเจ็บป่วยล้มตายของคนหรือสัตว์เลี้ยง ใน “พระธรรมศาสตร์” จัดให้เป็นหมู่เหตุประการหนึ่งของคติวิาท “ลักษณะวิาทด้วยกะหนาบคาบเกี่ยวให้เป็นเสนียดแก่กัน” มีใจความตอนหนึ่งคือ

“มาตราหนึ่ง ผู้ใดซื้อที่ปลูกเรือนทำสวนเกี่ยวคาบกัน รู้แล้วแลมิได้ว่าแก่กัน มิได้ให้กะลาการกำนันพัน ที่รู้ย่อมมาหาความว่าซื้อที่บ้านทำสวนปลูกเรือนเกี่ยวคาบแล้ว ถ้าแลลูกเมียผู้คนช้างม้าโคกระบือล้มตาย เป็นกำมแก่ผู้ตาย ท่านมิให้มีโทษแก่มันเลย เพราะมิได้ว่าแต่แรก”

“มาตราหนึ่ง ล้อมรั้วปลูกเรือนเอาที่ท่านกิติ แหงรั้วท่านกิติ ปลูกเรือนคาบเรือนท่านกิติ ผู้คนช้างม้าล้มตาย เจ้าบ้านเจ้าเรือนมาฟ้องพิจารณาเป็นสัจให้ใช้ของท่าน ถ้าใช้เจ็บให้ชดล้างเสีย ถ้ามันมิฟังท่านว่า มันพวกพาลให้ท่านด้วยลวดหนึ่ง 10 ที่ ...”

ร้อยเรียงรากฐานความคิดลักษณะนี้ เป็นแนวความคิดการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างเพื่อนบ้านในชุมชน ซึ่งโดยปกติมักจะเกิดขึ้นได้บ่อยๆ ในปัจจุบันรากฐานความคิดลักษณะนี้ น่าจะเหมาะสมสำหรับใช้ส่งเสริมให้ชุมชนนั้นๆ ออกกฎควบคุมกันเอง เพื่อระงับข้อพิพาทลักษณะนี้ ตามแนวทางความเชื่อและวิถีของชุมชนนั้น

6. ร้อยเรียง...รากฐานความคิดด้วยการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมเป็นหน้าที่ของทุกคนใน สังคม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่สาม) มีการตรากฎหมายที่ชื่อว่า “โจรห้าเส้น” เพิ่มเติมในลักษณะโจร มาตรา 114 (ตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 343) ซึ่งหมอ บรัดเลย์ (สุทธาพาณฤพุดิ, 2504) บันทึกไว้ว่าเป็นเรื่องของการออกกฎหมายเกณฑ์ราษฎรให้ช่วยกันระงับการปล้นสะดมซึ่งกำลังชุกชุมขึ้นกฎหมาย ปรารภว่า

“เกิดเรื่องตีชิงวิ่งราวปล้นสะดมขึ้น พวกญาติพี่น้องหรือมูลนายเพื่อนบ้านใกล้เคียงกลับช่วยกันปิดบัง ให้พ้นผิด มิได้ว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนพวกโจรมัน จึงกำเริบ ที่จริงกฎหมายแต่เดิมมาก็มีอยู่ที่ จะต้องเอาบิดาพี่น้องของผู้ร้ายลงโทษด้วย ถ้าหากว่าผู้ร้ายปล้นขึ้นที่ใด ชาวบ้านใกล้เคียงภายในระยะ 3 เส้น 15 วา จะต้องช่วยกันจับกุมให้จงได้ ผู้ร้ายหนีก็ต้องช่วยกันติดตาม ไปถึงหมู่บ้านไหนที่ผู้ร้าย ผ่านไป ชาวบ้านข้างหน้าก็ต้องสมทบออกช่วยติดตามต่อไปอีกเพราะเมื่ชาวบ้านหมู่แรกจะกลับบ้านกัน แล้ว แต่ก็ยังมีพนักงานเจ้าหน้าที่ต้องตามไป เช่นกำนันพันนายบ้าน และโดยเฉพาะพวกนครบาลแล้ว

กฎหมายบังคับให้จับโจร จงได้ภายในสามวัน...เนื่องจากผู้คนมีจำนวนน้อยไม่พอจับกุม จึงออกกฎหมายใหม่เพิ่มเป็นห้าเส้น..."

เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับแนวคิดในปัจจุบัน ขอให้พิจารณาคำสั่งกระทรวงมหาดไทยที่ 702/2521 ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน 2521 เรื่อง "ปรับปรุงแก้ไขของครุคณะกรรมการรักษาความสงบเรียบร้อยส่วนภูมิภาค" (จุฬารัตน์ เอื้ออำเนาะ, 2544) ดังต่อไปนี้

"การระวังรักษาความปลอดภัยในสังคม ไม่ว่าจะเป็นในเมืองหรือชนบทเป็นหน้าที่ของสมาชิกทุกคนในสังคมมาแต่โบราณกาล ในประเทศไทยนี้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงชัดว่าการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมนั้นเป็นความรับผิดชอบของแต่ละท้องถิ่น แต่ละชุมชนโดยอาศัยกฎหมายซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตราไว้เป็นหลัก ผู้เป็นหัวหน้าในการป้องกันและปราบปรามระดับตำบลและหมู่บ้านได้แก่ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งก็คือราษฎรนั่นเอง ต่อมาเมื่อระบอบการปกครองได้รับการพัฒนามากขึ้นและมีการยอมรับคตินี้ว่า รัฐบาลเป็นผู้ที่ประชาชนมอบหมายให้พิทักษ์สิทธิและเสรีภาพของประชาชน หน้าที่ในการรักษาความสงบและปลอดภัยในสังคม จึงได้รับการโอนไปสู่รัฐบาล ทำให้หน่วยงานของรัฐหรือส่วนราชการ เช่น กรมตำรวจกลายเป็นผู้รับผิดชอบไปจนเกือบจะสมบูรณ์

ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดผลกระทบสำคัญ 2 ประการ ประการหนึ่งก็คือประชาชนมีบทบาทในการรักษาความสงบและปลอดภัยในสังคมน้อยลง หรือไม่มีเลย และรู้สึกว่ามีใช้ระของตน หากเป็นของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจึงผลกระทบในการรักษาความสงบและปลอดภัยไปให้เจ้าหน้าที่ เช่น ตำรวจและฝ่ายปกครอง ผลที่ตามมาก็คือเจ้าหน้าที่ต้องรับภาระหนักทั้งๆ ที่จำนวนและความสามารถจำกัด การทำงานของเจ้าหน้าที่จึงมิได้ผลสมความต้องการทั้งของประชาชนและของเจ้าหน้าที่เอง

อีกประการหนึ่งเมื่อมีความรู้สึกเช่นนั้นเกิดขึ้น ประชาชนและเจ้าหน้าที่ท่างเห็นกันและกัน ความท่างเห็นทำให้ฝ่ายเจ้าหน้าที่ขาดผู้ควบคุมดูแล และเมื่อเผชิญกับความเย้ายวนรูปต่างๆ เจ้าหน้าที่ซึ่งโดยหลักการและกำเนิดเป็นผู้ที่ควรจะให้บริการประชาชน ก็หันไปสนองความเย้ายวนเหล่านั้น ยิ่งท่างประชาชนออกไปเท่าใด โอกาสที่จะกลายเป็นทรราชหรือทุจริตหรือทั้งสองอย่างก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น"

ร่องรอยรากฐานความคิดลักษณะนี้ สมควรที่สังคมไทยในปัจจุบัน จะได้ร่วมกันคิดและผลักดันให้เกิดขึ้นอีกครั้งอย่างเร่งด่วน ไม่ใช่เช่นนั้นจะไม่มีทางที่จะแก้ไขปัญหาอาชญากรรมได้ และรากฐานความคิดลักษณะนี้ สอดคล้องกับแนวคิด "ยุติธรรมชุมชน" เป็นอย่างยิ่ง

7. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการใช้หลักเมตตาธรรมต่อผู้กระทำผิด

ข้อความในศิลาจารึก วัดป่ามะม่วงหลักที่ 1 พุทธศักราช 1904 เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงว่ารัฐไทยสมัยนั้นน่าจะไม่มีโทษประหารชีวิต และใช้หลักเมตตาธรรมต่อผู้กระทำผิด ดังความตอนหนึ่งว่า

"ชื่อศรีสุริยพงศ์รามมหาราชราชธิดา เสวยราชย์ชอบด้วยทศพิศราชธรรม รัฐบาลนักไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลาย...ชื่อผู้ใดผิดวัง งามเท่าใดก็ดี บ่อนระก่าพัน...สักดาบ ชื่อได้ข้าเล็กข้าเลื่อ หัวพุงหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี...จึงเป็นพระพุทธรูป จงจักเอาผู้สัตว์ทั้งหลายข้ามสงสารทุกชน..."

ปรัชญากฎหมายสมัยใหม่ของโลกตะวันตกในเรื่องการลงโทษ ได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา มาโดยตลอด จากเดิมที่มุ่งลงโทษผู้กระทำผิดเพื่อการแก้แค้นทดแทน หรือตัดออกจากสังคม มาเป็นการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดให้กลับตัวเป็นคนดีและสามารถกลับคืนสู่สังคมได้ ร่องรอยจากหลักทฤษฎีการลงโทษที่พัฒนามาจากนักคิดชาวตะวันตกนี้ ก็สะท้อนปรัชญากฎหมายไทยเกี่ยวกับแนวคิดในการลงโทษผู้กระทำผิดได้ว่ามีวิวัฒนาการไปตามยุคตามสมัยของบ้านเมืองเช่นเดียวกัน

8. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการปรับใช้กฎหมายต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมและถูกต้องตามหลักธรรมชาติ

รากฐานความคิดในการปรับใช้กฎหมายของนักกฎหมายไทยในสมัยโบราณ นอกจากจะต้องปราศจากอคติ 4 (ปราศจากความรัก โลภ โกรธ หลง) และหลักการพิจารณาความตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมที่แท้จริง โดยต้องค้นหาเจตนารมณ์ที่แท้ของตัวบทกฎหมายยิ่งกว่าถ้อยคำตามลายลักษณ์อักษร เช่น คำสอนของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ ในวิชานิติปรัชญา ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ยกตัวอย่างว่า ถ้ามีกฎระเบียบหรือประกาศปิดไว้ที่สนามหญ้าว่า "ห้ามเดินลัดสนาม" เจตนารมณ์ก็ต้องการรักษาหญ้าและสนามให้สวยงาม ฉะนั้น จะวิ่งผ่าน จะขับรถผ่าน ก็ไม่ได้ทั้งสิ้น หรือถ้าเห็นประกาศปิดไว้ว่า "ห้ามเด็ดดอกไม้" เจตนารมณ์ก็เพื่อรักษาดอกไม้ ฉะนั้น จะใช้กรรไกรตัด จะถอนทั้งต้น จะหักทั้งกิ่ง ก็ไม่ได้ แต่ปัจจุบัน นักกฎหมายบางส่วนติดอยู่กับตัวบทกฎหมายตามลายลักษณ์อักษรอย่างเคร่งครัด จึงอาจก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการบังคับใช้

กระแสพระบรมราชาราชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้พระราชทานแก่ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิต ณ เนติบัณฑิตยสภา เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2515 ได้ทรงเน้นย้ำหลักการตีความกฎหมายไว้อย่างน่าสนใจว่า

"โดยที่กฎหมายเป็นแต่เครื่องมือในการรักษาความยุติธรรมดังกล่าวจึงไม่ควรถือว่ามีความสำคัญยิ่งไปกว่าความยุติธรรม หากควรจะต้องถือว่าความยุติธรรมมาก่อนกฎหมายและอยู่เหนือกฎหมาย การพิจารณาพิพากษาอรรถคดีใดๆ โดยคำนึงถึงแต่ความถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น จะไม่เป็นการเพียงพอ จำต้องคำนึงถึงความยุติธรรมซึ่งเป็นจุดประสงค์ด้วยเสมอ การใช้กฎหมายจึงจะมีความหมายได้ผลที่ควรจะได้"

นอกจากนี้กระแสพระบรมราชาราชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้พระราชทานแก่คณะกรรมการจัดงานวันรพี เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2516 ได้ทรงเตือนให้บังคับใช้กฎหมายโดยคำนึงถึงความเป็นธรรม ปรากฏความตอนหนึ่งว่า

"กฎหมายมีไว้สำหรับให้มีความสงบสุขในบ้านเมือง มิใช่กฎหมายมีไว้สำหรับบังคับประชาชน ถ้ามุ่งหมายที่จะบังคับประชาชนก็กลายเป็นเผด็จการ กลายเป็นสิ่งที่บุคคลหมู่น้อยจะต้องบังคับบุคคลหมู่มาก ในทางตรงกันข้ามกฎหมายมีไว้สำหรับให้บุคคลส่วนมากมีเสรีและอยู่ได้ด้วยความสะดวก บางทีเราตั้งกฎหมายขึ้นมาก็ด้วยการซึ่งมาจากต่างประเทศ เพราะว่าวิชากฎหมายนี้เป็นวิชาที่กว้างขวางจึงต้องมีอะไรอย่างหนึ่ง แต่วิชาการนั้นอาจไม่เหมาะสมกับสถานการณ์หรือท้องที่ของเรา บางทีเคย

ยกตัวอย่างมาเกี่ยวข้องกับที่ดิน เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของประชาชนที่อยู่ห่างไกล ซึ่งเราเอากฎหมายไปบังคับประชาชนเหล่านั้นไม่ได้ เพราะว่าเป็นความผิดของตัวเอง เพราะการปกครองไม่ถึงประชาชนที่อยู่ในที่ห่างไกล จึงไม่สามารถที่จะทราบถึงกฎหมาย ความบกพร่องจึงอยู่ที่ทางฝ่ายที่บังคับกฎหมายมากกว่าฝ่ายที่จะถูกบังคับ ข้อนี้ควรจะต้องถือเป็นหลักเหมือนกัน ฉะนั้น ต้องหาวิธีที่จะปฏิบัติตามกฎหมายให้ถูกต้องตามหลักของธรรมชาติ”

ในเรื่องการบุกกรุป่าสงวนของราษฎร ซึ่งเป็นปัญหาขัดแย้งเรื้อรังระหว่างรัฐกับราษฎรในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการ ในปี พ.ศ. 2512 และ พ.ศ. 2516 ความละเอียด (บางตอน) นับได้ว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งอยู่ในปัจจุบัน ดังความต่อไปนี้

“กฎหมายกับความเป็นอยู่ที่เป็นจริงอาจขัดกัน และในกฎหมายก็มีช่องโหว่มีใช้น้อยเพราะเราปรับปรุงกฎหมายและการปกครองอย่างโดยอาศัยหลักการของต่างประเทศ โดยมีได้คำนึงถึงความ เป็นอยู่ของประชาชนว่าในที่สุดเป็นอย่างไร ร้ายกว่านั้นก็ไม่น่าคำนึงถึงการปกครองของทางราชการ บางทีไปไม่ถึงประชาชนด้วยซ้ำ จึงทำให้ประชาชนต้องตั้งกฎหมายของตนเอง ซึ่งไม่ได้หมายความว่า เลวเป็นแต่บางสิ่งบางอย่างขัดกับกฎหมายของบ้านเมือง...

เราไม่ปรารถนาเลยที่จะให้มีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย แต่เราก็สร้างขึ้นมาเองโดย ไปชี้หน้าชาวบ้านที่เขาปกครองตัวเองดีแล้ว เรียบร้อยแล้วเป็นประชาธิปไตยอย่างดียวชอบแล้ว ว่า บุกกรุเข้ามาอยู่ในป่าสงวน และขับไล่ให้เขาย้ายออกไป ...

ป่าสงวนนั้นเราขีดเส้นบนแผนที่ เจ้าหน้าที่จะไปถึงได้หรือไม่ได้ก็ช่าง และส่วนมากก็ปรากฏ เจ้าหน้าที่ไม่ได้ไป ดังนั้นราษฎรจะทราบได้อย่างไรที่เขาเข้ามาอาศัยอยู่เป็นป่าสงวนและเมื่อเรารู้ว่าเขาเป็นชาวบ้านก็ไปกดหัวเขาว่าเขาต้องทราบกฎหมาย แต่กฎหมายอย่างนี้เป็นเพียงขีดเส้นทับเขา ไม่ใช่กฎหมายแท้ ที่เป็นกฎหมายก็เพราะพระราชบัญญัติป่าสงวนเป็นกฎหมาย ซึ่งจะให้เขาทราบเอง เป็นไปไม่ได้ เพราะทางฝ่ายปกครองไม่ได้นำเอากฎหมายนั้นไปแจ้งแก่เขา... จึงไม่ใช่เรื่องที่จะไปว่าเขาว่าไม่ทราบกฎหมาย... และโดยประการนี้จึงทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ กฎหมาย เพราะต่างคนต่างมีผิดมีถูกด้วยกันอยู่ จึงเป็นหน้าที่ของผู้รู้กฎหมาย ที่จะต้องไปทำความเข้าใจ คือไม่ใช่ไปกดขี่ให้ใช้กฎหมายโดยเข้มงวด แต่ไปทำให้ต่างฝ่ายต่างเข้าใจว่า เราอยู่รวมประเทศ เดียวกันต้องอยู่ด้วยกันด้วยความระมัดระวัง ไม่ใช่กดขี่ซึ่งกันและกัน”

9. ร่องรอย...รากฐานของการเปลี่ยนแปลงความคิดด้วยกระบวนการยุติธรรมมาสู่ยุคปัจจุบัน

การปฏิรูประบบราชการแผ่นดินครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยเริ่มแตกต่างไปจากเดิม โดยแนวคิดที่เปลี่ยนไปอธิบายได้ตามนิยามกฎหมายว่า “กฎหมาย คือ คำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลาย เมื่อไม่ทำตามแล้วตามธรรมดาต้องรับโทษ” (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ อ้างถึงในปริทัศน์ เกษมทรัพย์, 2526)

นอกจากนี้ ยังเริ่มถอยห่างจากกระบวนการทางวัฒนธรรม โดยนำการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law) มาใช้แทนระบบความสัมพันธ์แบบไพร่-ขุนนางของยุคโบราณ นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงรากฐานความคิด

ทางกฎหมายไทยจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ใช้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและแนวจารีตประเพณีและวัฒนธรรม บางส่วนของไทยมาเป็น กฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะที่ ปรีดี เกษมทรัพย์ เรียกว่า “มีอำนาจสิทธิขาดและสมบูรณ์ในตัวเอง โดยไม่ต้องอยู่ใต้อาณาเขตข้อจำกัดของศีลธรรม ความยุติธรรม หรือสิ่งอื่นใด”

การที่รัฐทวีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าไปในสังคม ชุมชน หมู่บ้านเพื่อ การระงับรักษาความปลอดภัยในสังคมนั้น ก่อให้เกิดผลกระทบในระยะยาวตามมาคือทำให้สังคมอ่อนแอลงทุกที เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 100 ปีเศษ ผลปรากฏว่าในเรื่องของการควบคุมอาชญากรรมในสังคมไทยปัจจุบันกลับ ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ดังที่ ลิขิต เพชรสว่าง (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2545) กล่าวสรุปไว้ว่า

“ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 กำหนดผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้มีบทบาททำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อย ทำหน้าที่ในการ กลั่นกรองรับข้อพิพาทคดีที่ส่งจากจังหวัดมาถึงศาล แต่หลังจากนั้นมีการเปลี่ยนบทบาทของกำนันผู้ใหญ่บ้านไป สนใจเรื่องการพัฒนามากกว่าการรักษาความสงบเรียบร้อย ประกอบกับการมีตำรวจเป็นผู้เข้าไปประคับประคองในหมู่บ้าน เพราะฉะนั้นบทบาทการที่จะดูแลเหตุทะเลาะวิวาทหรือเรื่องการทะเลาะกันในครอบครัวไม่ต้องไปหานายอำเภอหรือ กำนันแต่ไปแจ้งตำรวจลงบันทึกประจำวันแทน ประกอบกับมีเรื่อง “การแบ่งอำนาจสอบสวนระหว่างปกครองกับ ตำรวจ” เข้ามาเกี่ยวข้องจนสุดท้ายก็คือ ให้ตำรวจเป็นผู้มีอำนาจสอบสวน หรือเปรียบเทียบปรับ หลังจากนั้นฝ่าย ปกครองหันหลังให้กับการสอบสวน และกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นหรือเคยเป็นบุคลากรที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนมาก ที่สุด หันหลังให้กับการระงับเหตุ ใครมีเหตุในหมู่บ้านต้องแจ้งตำรวจ เมื่อแจ้งตำรวจแล้วทุกคดีที่ตำรวจรับแจ้ง จะต้องมีการทำสำนวนส่งอัยการทุกเรื่อง แม้กระทั่งลักทรัพย์และไม่ปรากฏตัวผู้กระทำความผิดของหายไม่รู้ใครขโมยก็ ต้องทำสำนวน ทำให้ปริมาณคดีเข้าสู่ “กระบวนการยุติธรรม” มากเกินไป”

ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดผลกระทบสำคัญ คือ ประชาชนมีบทบาทในการรักษาความสงบและ ปลอดภัยในสังคมน้อยลงหรือไม่มีเลยและรู้สึกว่ามีใช้ระของตน หากเป็นของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยเฉพาะตำรวจ คดีความบางประเภทเป็นเรื่องที่สามารถไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทกันได้ในชุมชนกลับไม่มีใครจัดการเพราะไม่ได้ รับมอบหมาย และเข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่ของตน

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น สังคมไทยยุคใหม่ต้องตอบคำถามว่าได้ลืมนิดิต และลืมนิภูมิปัญญาของ บรรพบุรุษในเรื่องกลไกในการควบคุมสังคมและการอำนวยความยุติธรรมไปหรือไม่ การยอมรับแนวคิดและปรัชญา ทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของโลกตะวันตกมาใช้เป็นกระแสหลักเหมาะสมแล้วหรือไม่ ถึงเวลาหรือยังที่ จะได้นำอดีตและระบบกฎหมายสมัยใหม่ มาทบทวน และพินิจพิเคราะห์ว่าเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อของคนไทยหรือไม่ และอะไรคือส่วนผสมที่ลงตัวสำหรับกระบวนการยุติธรรมของไทย

สืบค้น...ทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย: ค้นหาจากภาครัฐ

ทุนทางสังคมว่าด้วยพื้นฐานของสังคมไทยในอดีต

ในสมัยสุโขทัยระยะแรกๆ นั้น ลักษณะการปกครองมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยในรูปแบบ ครอบครัวอยู่มาก ความสัมพันธ์ระหว่างประมุขกับพลเมืองจึงมีความใกล้ชิดกัน ต่อมาในระยะหลัง ความสัมพันธ์

ระหว่างประมุขกับพลเมืองเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ฐานะของประมุขสูงขึ้นเป็นแบบสมมุติเทพตามคติพราหมณ์

สังคมไทยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ในสมัยสุโขทัยประชาชนมีอิสระเสรี เป็นสังคม “ไพร่ฟ้าหน้าใส” ผู้ปกครองและประชาชนมีความสัมพันธ์ที่ดีและใกล้ชิดกัน ต่อมาในสมัยอยุธยาพัฒนาเป็นสังคมศักดินา กล่าวคือ ทุกคนมีข้อกำหนดศักดิ์ ซึ่งหมายถึงสิทธิและหน้าที่ในสังคมแตกต่างกัน การกำหนดศักดินาของบุคคลนั้น จะเริ่มมีตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ศักดินาเกิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ โดยการเกิด โดยการรับราชการ (ได้ความดีความชอบ) และโดยการประกอบอาชีพและฐานะของบุคคล เมื่อเห็นศักดินาของใครก็สามารถทราบยศ ตำแหน่ง และความสำคัญของหน้าที่การงานของบุคคลนั้นได้ ระบบศักดินาทำให้สังคมไทยเกิดชนชั้นต่างๆ กันออกไปตามสิทธิและหน้าที่โดยใช้ศักดินาเป็นเครื่องแบ่ง เช่น วาหลักปฏิบัติระหว่างบุคคล วาหลักในการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ วาหลักเกี่ยวกับการดำเนินคดีและลงโทษ เป็นต้น

นอกจากเรื่องศักดินาแล้ว ในสังคมไทยโบราณโดยเฉพาะตั้งแต่ยุคอยุธยาลงมา ยังแบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็นชั้นๆ คือพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ในสังคมอยุธยาแบ่งคนในสังคมออกเป็น 2 ชั้น ผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป เรียกกันว่า ผู้ดี ผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่านี้ลงมาถือว่าเป็นไพร่ ไพร่ยังมีการแบ่งเป็นหลายชนิด แต่โดยภาพรวมแล้วก็คือ คนที่มีหน้าที่รับใช้ราชการหรือขุนนางในเรื่องต่างๆ แม้กระทั่งเป็นทหารออกรบกับศัตรูก็ตาม ต่อมาระบบไพร่ได้ถูกยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารเข้ามาแทนที่

จากพื้นฐานของสังคมและการปกครองของไทยในอดีตจะเห็นว่าเป็นสังคมที่มีชนชั้น ทุกชนชั้นมีหน้าที่ต่อสังคม ต่อราชการหรือประเทศชาติ ต้องรับใช้และเสียสละเพื่อรักษาสถาบันต่างๆ ในสังคมไว้ มีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจที่สถาบันสูงสุดทางการเมือง ซึ่งได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ การเริ่มต้นหรือการเปลี่ยนแปลงใดๆ ในสังคมและการเมืองจึงต้องเริ่มมาจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่

ทุนทางสังคมว่าด้วยการผูกโยงรัฐ ชุมชน กับ กระบวนการยุติธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่าง “รัฐ” กับ “สังคม” ในยุคโบราณมีลักษณะดังที่เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2538) สรุปไว้คือ รัฐกับสังคมดำรงอยู่ควบคู่กัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “เกือบจะไม่มี ความแตกต่างกันระหว่างรัฐกับสังคม” โดยการปกครองโบราณมีลักษณะเด่นที่สุด คือ เอาประชาชนมาเป็นทั้งคนของรัฐและคนในรัฐ ซึ่งเท่ากับว่าไม่มีพรมแดนระหว่างรัฐกับสังคม รัฐยังมีได้ยึดถือในเรื่อง “ชาติ” (nation) รัฐมีบทบาทจำกัด คือ มีพันธะหน้าที่ในการป้องกันภัยภายนอกและดูแลความสงบเรียบร้อยภายในเท่านั้น เรื่องอื่นๆ เป็นหน้าที่ของสังคมดูแลกันเอง และ รัฐมีอำนาจทางการเมืองผูกติดกับกระบวนการทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอำนาจทางการเมืองระหว่างไพร่กับนาย (ขุนนาง) และระหว่างขุนนางกับพระเจ้าแผ่นดิน ที่ทั้งคุ้มครองป้องกันการกระทบกระทั่งกันและจรรโลงความสัมพันธ์โดยมี “ความเมตตา” เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงความรู้สึกและเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งของความภักดีทางการเมืองที่ไพร่เต็มใจมอบให้นายของพวกเขา เรียกว่าเป็น “กระบวนการรักษากษัตริย์และใช้อำนาจโดยผ่านวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม” ซึ่ง เสกสรรค์ ประเสริฐกุล วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า “ในการปกครองโบราณจึงจะมีกฎหมายดำรงอยู่ แต่ก็ไม่มีใครคาดหวังความเคร่งครัดแบบสมัยใหม่ กระทั่งผู้กระทำผิดก็คาดหวังความเมตตาจากผู้ลงโทษซึ่งจำเป็นต้องอาศัยดุลพินิจจากวัฒนธรรมประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งสิ้น”

ดังนั้น ในรัฐไทยโบราณจึงใช้กฎหมายจารีตประเพณีเป็นเครื่องมือของรัฐ และของผู้ปกครองในการควบคุมประชาชนในรัฐและสังคม (ที่ทับซ้อนกันอยู่) ให้มีการปฏิบัติหน้าที่ของตนสอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคม ผ่านทางกระบวนการยุติธรรมที่ใช้อำนาจที่ผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมอย่างละเอียดละออ ทำให้ผู้คนสามารถยอมรับอำนาจได้โดยไม่รู้สึกรู้สว่าเป็นการใช้อำนาจ ทั้งนี้การลงอาญาเป็นหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเปรียบเสมือนบิดาที่จะต้องปราบปรามผู้กระทำความผิดกฎหมาย และลงโทษเพื่อให้หลบจำ ทั้งนี้ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่น โดยลงโทษเมื่อมีการฝ่าฝืนกฎกติกาที่สังคมแบบจารีตนิยมกำหนดไว้ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ "อาชญากรรมและการลงโทษ" ที่มีผู้เกี่ยวข้องคือ "ผู้กระทำความผิด-เหยื่อ-ชุมชน" นั้น จึงมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงหน้าที่มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจคือเป็นความสัมพันธ์ที่ผู้ถูกกระทำไม่อาจปฏิเสธการปฏิบัติหน้าที่ใดๆ ตามสถานภาพที่มีอยู่ได้ (เช่น สถานภาพการเป็นบิดา เป็นเพื่อนบ้านของคนในชุมชน เป็นตำรวจ เมื่อมีโจรขโมย ฯลฯ) หากยังประสงค์จะใช้ชีวิตอยู่ในสังคมการเมืองแห่งนี้เป็นเพราะ "รัฐมีอำนาจทางการเมืองผูกติดอยู่กับกระบวนการทางวัฒนธรรม"

ทุนทางสังคมว่าด้วยอำนาจของผู้ปกครองผูกโยงกับกฎหมายธรรมชาติ ศีลธรรม ความยุติธรรม และกฎแห่งกรรม

จากการศึกษาของ ร. แลงกัต (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2543) ระบุว่ากฎหมายไทยมีที่มำดั้งเดิมแต่ครั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา มีสองลักษณะคือ กฎหมายที่มีได้เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ "จารีตประเพณี" เช่นเดียวกับกฎหมายของชนชาติทั้งหลาย และกฎหมายซึ่งเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ "คัมภีร์ธรรมศาสตร์ หรือ พระธรรมศาสตร์" อันมีเค้ามูลมาจากฮินดู ซึ่งยึดถือว่ากฎหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมะคือ เป็นกฎซึ่งควบคุมระเบียบทั้งปวงในโลก อยู่เป็นอิสระไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งเจตนาของมนุษย์ใด ต่อมาได้มีการนำเอาพระราชองค์การของพระมหากษัตริย์ซึ่งถูกต้องลงรอยกับจารีตประเพณีและหลักในพระสัจธรรมเข้าเพิ่มเติมเข้าไปเป็นลำดับ และพระมหากษัตริย์ทรงจัดกระทำทุกอย่างทุกวิธีการเพื่อบริหารบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อยเป็นไปตามกฎหมาย แต่ก็มีอิสระที่จะใช้อำนาจบังคับในเชิงแย้งคือใช้กำลังบังคับ ซึ่งเรียกว่า "พระราชศาสตร์" โดย ร.แลงกัตอธิบายว่าเป็นการประกอบครบถ้วนให้สมบูรณ์แก่กันและกันระหว่างพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์ ทำให้กษัตริย์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่ทรงอำนวยความสะดวกเป็นอย่างดี

เช่นเดียวกับสังคมตะวันออกอื่นๆ หลายแห่งในภูมิภาคนี้ที่นอกจากจะใช้ "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์" และ "หลักศัพทวิธานธรรม" สำหรับกษัตริย์ในการปกครองแล้วยังได้นำเอา "กฎแห่งกรรม" ของพุทธศาสนาผสมผสานกัน โดย Clifford, W. (อภิรัตน์ เพ็ชรศิริ, 2536) ศาสตราจารย์ทางกฎหมายที่สนใจศึกษาเปรียบเทียบวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี และกระบวนการยุติธรรมของตะวันออกกับตะวันตกอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ สังคม กับกระบวนการยุติธรรมไว้อย่างน่าสนใจว่า

"ความยุติธรรม" ตามแนวความคิดของตะวันตกเกิดจากแนวความคิดตามความหมายของคำว่า "ที่ถูกต้อง" ของพระคัมภีร์ไบเบิลผนวกกับความคิดตามแบบ "กฎหมายธรรมชาติ" (natural law) ของชาวกรีกในยุคปรัชญาคลาสสิกเฟื่องฟู แนวคิดนี้ได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนกลายเป็นการยอมรับนับถือ "สิทธิส่วนบุคคล" หลักการนี้เชื่อว่า "ความยุติธรรมนั้นย่อมอยู่เหนือคำสั่งของผู้มีอำนาจและเสรีภาพพื้นฐานของบุคคลย่อมอยู่เหนือการควบคุม

ใดๆ ไม่ว่าจะเป็นโดยสังคมหรือโดยรัฐ" จึงก่อให้เกิดหลักว่าด้วยสิทธิมนุษยชนตามแบบตะวันตกขึ้น ขณะที่ ตะวันออกมีแนวพัฒนาการที่คล้ายคลึงกันโดยกษัตริย์และเจ้าผู้ครองนครจะใช้ "หลักธรรมะสัตตตาราหรือหลัก พระธรรมศาสตร์" ของชาวฮินดูในการควบคุมมิให้รัฐใช้อำนาจปกครองที่ไม่อยู่ในทำนองคลองธรรม หลักดังกล่าว คล้ายกับหลักกฎหมายธรรมชาติของชาวตะวันตกและยังมีความรุนแรงยิ่งกว่าด้วยสภาพบังคับของหลัก พระธรรมศาสตร์เป็นสภาพบังคับที่ผู้ละเมิดจะไม่มีวันลืมเลือนไปจากจิตใจได้เลย คือ "กฎแห่งกรรม" นั่นเอง คือ มีสภาพเป็นบทบังคับที่คอยติดตามลงโทษผู้ละเมิดหรือผู้กระทำผิดไปจนตลอดกาลไม่ว่าในภพนี้หรือภพหน้า

ความผูกพันของคนในสังคมกับความเชื่อว่าพระธรรมศาสตร์เป็นของศักดิ์สิทธิ์ มนุษย์ไม่อาจ เปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายชนิดนี้ได้เพราะเป็นกฎของธรรมชาติที่อยู่เหนือมนุษย์นั้น เกี่ยวพันมาถึง "กฎหมายตรา สามดวง" ที่มีการปรับปรุงแก้ไขโดยที่กฎหมายตราสามดวง (2512: 4-9) ได้แสดงนิทานต้นเรื่องพระธรรมศาสตร์ไว้ ว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้ถูกจารึกไว้ในกำแพงจักรวาลซึ่งพระมโนสารฤๅษีได้เหาะไปพบเข้าและจดจำนำมาเขียน ไว้ จึงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ "รัฐ" ซึ่งแม้แต่พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชอำนาจมากมาย และ "สังคม" คือไพร่ฟ้า ประชาชนจะต้องเคารพเชื่อฟัง

ดังนั้น "พระธรรมศาสตร์" จึงมีความสำคัญกับสังคมไทยโบราณมาก ถือว่าสมบูรณ์ถูกต้องและ ศักดิ์สิทธิ์ แม้กษัตริย์ก็เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังเช่นคติความเชื่อของชาวยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 1 มีปัญหาข้อกฎหมายเกิดขึ้น ทรงดำริว่าไม่เป็นธรรมจึงตรัสเรียกลูกขุนมาไต่ถาม ลูกขุนทูลว่าได้ติดตามความตามพระธรรมศาสตร์ซึ่งรัชกาลที่ หนึ่งทรงดำริว่าไม่อาจแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้เพราะถือว่าพระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ แต่แก้ปัญหาด้วยการโปรดเกล้าให้ชำระกฎหมายเสียใหม่ในเวลาต่อมา (ปริติ เกษมทรัพย์, 2543) ยิ่งกว่านั้นยังถือว่า "กฎหมาย" กับ "ธรรมะ" เป็นเรื่องเดียวกันแยกจากกันไม่ได้ ซึ่งเป็นความคิดทำนองเดียวกับความคิดของสำนักกฎหมาย ธรรมชาติ (natural law school) ของทางตะวันตกที่ถือว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่สมบูรณ์สูงสุด ไม่มีใคร เปลี่ยนแปลงได้

ด้วยเหตุนี้ การที่อำนาจของผู้ปกครองในสมัยนั้นถูกผูกโยงกับกฎหมายธรรมชาติ ศีลธรรมหรือความ ยุติธรรม และกฎแห่งกรรม จึงทำให้อำนาจทางการเมืองมีความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามยิ่งขึ้นในการควบคุมสังคมโดย มีความเชื่อทางศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติร่วมจัดกระทำด้วย

ทุนทางสังคมว่าด้วยการควบคุมอาชญากรรมในสังคมเป็น "หน้าที่" ของประชาชน

ข้อมูลจากกฎหมายอาญาในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (สุทิวาหนฤพฤษ, 2516) พบว่า การ ตามจับโจรผู้ร้ายในสมัยสุโขทัยนั้น เป็นหน้าที่ของผู้คนในหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านและทั้งตำบลเป็นคนตามจับตัวขโมยมา ให้ได้ ซึ่งในสมัยนั้นไม่มีการกล่าวถึง "ตำรวจ" แต่อย่างใด จะมี "จารีตนครบาล" ทำหน้าที่คล้ายตำรวจก็ในสมัย กรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจัดให้มี "จตุสดมภ์" ขึ้น ดังนั้น ในสมัยสุโขทัย "ประชาชนคือตำรวจ และตำรวจคือประชาชน" ประชาชนจึงเป็นผู้มีหน้าที่ตามกฎหมายที่จะต้องป้องกันและจัดการเบื้องต้นกับ "อาชญากรรม" ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านของตน ดังที่แปลความหมายจากบทที่ 15 และ 21 แห่งหลักศิลาจารึก ได้ว่า

"ผู้เสียหายติดตามผู้ร้ายไปจนถึงบ้านผู้ใด ในหมู่บ้านนั้นต้องช่วยเหลือหรือตามจับไปจนพ้นเขตตำบล หรือหมู่บ้านของพวกเขา ถ้าผู้ซึ่งเป็นเจ้าของบ้านกลับยับยั้งมิได้ช่วยเหลือและพวกเขากลับไถ่เรือนเคียง

“ไม่มีผู้ช่วย” คือต่างก็มีได้ช่วย แกล้งทำเฉยเฉย หรือแก้ตัวอ้างว่าจับไม่ทันแล้วปล่อยให้ผู้ร้ายหนีไป บรรดานักคลั่งกล่าวเหล่านี้ถือว่าเป็นตัวการสมคบกัน มีโทษฐานเป็นตัวการหมดทุกคน ท่านให้ใช้หนี้สิน และให้ปรับไหมขโมยนั้นเสียด้วย”

เมื่อพิจารณาถึงการที่ประชาชนในชุมชนหมู่บ้านให้ความร่วมมือตามจับโจรผู้ร้ายที่ผ่านเข้ามาในหมู่บ้านของตนแล้ว นอกจากการที่กฎหมายได้กำหนดโทษปรับไว้สำหรับผู้ไม่ให้ความร่วมมือแล้ว พบว่ายังมีประเด็นที่ควรพิจารณาตามที่ Clifford อธิบายไว้ในเชิงเปรียบเทียบวิธีการ “เข้าถึงความยุติธรรม” ว่า “ความยุติธรรม” ของโลกตะวันออกและโลกตะวันตกมีความแตกต่างกันในเรื่องวิถีทางที่จะเดินไปสู่ความยุติธรรมตามแบบฉบับของตนอีกด้วย กล่าวคือ วิถีทางไปสู่ความยุติธรรมของตะวันตกเน้นที่ตัวบุคคลและสิทธิมนุษยชนซึ่งการไปสู่จุดหมายปลายทางทำได้ด้วย “การเรียกร้อง” (claims) ขณะที่วิถีทางไปสู่ความยุติธรรมของตะวันออกเน้นที่ภาระหน้าที่ของบุคคลและความสัมพันธ์ของสังคมทั้งมวลซึ่งไปสู่จุดหมายปลายทางได้ด้วย “การทำหน้าที่” (duties) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดยุติธรรมชุมชนในปัจจุบันที่มองว่า “การอำนวยความสะดวกชุมชนเป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชน”

กล่าวได้ว่า การควบคุมอาชญากรรมในสังคมไทยโบราณโดยให้ประชาชนดูแลกันเองนั้น น่าจะเนื่องจากผู้คนในบ้านเมืองขณะนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ทั้งยังไม่มี การแบ่งพรมแดนบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจนระหว่าง “ประชาชน” กับ “เจ้าหน้าที่ของรัฐ” โดยประชาชนรับเอา “หน้าที่” ในการป้องกันชุมชนจากอาชญากรรม และหน้าที่ในการตามจับโจรผู้ร้ายในหมู่บ้านมาเป็น “หน้าที่ของตน” ทำให้เกิดผลดีบางประการตามมาดังที่นักอาชญาวิทยาแนวป้องกันสังคมคือ Hirschi เรียกว่าเป็น “พันธะทางสังคม หรือ ความผูกพันกับสังคม” (social bonding) คือ เกิดความผูกพัน (attachment) ทางด้านอารมณ์ซึ่งเป็นพันธะสัญญาที่บุคคลมีต่อสังคมที่จะต้องปฏิบัติตามข้อผูกมัด (commitment) ด้วยการเข้าร่วม (involvement) กิจกรรมตามจับโจรที่ขโมยทรัพย์สินของเพื่อนบ้าน ทำให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา (belief) ต่อกันและต่อการเข้าถึงความยุติธรรมแห่งสังคม ด้วยการปฏิบัติหน้าที่อันเป็นองค์ประกอบทางด้านจริยธรรม

ทุนทางสังคมว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง “เหนือ-ผู้กระทำผิด-ชุมชน” มีลักษณะสมานฉันท์ มุ่งเยียวอาศัยใช้แก่กัน

จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย (2548) ได้วิเคราะห์ว่ารูปแบบและวิธีการพิจารณาคดีในสมัยโบราณนั้น สันนิษฐานว่า มีการใช้รูปแบบกระบวนการยุติธรรมในสองลักษณะ คือ รูปแบบที่เป็นทางการตามกฎหมายกำหนดในเมืองหลวงและหัวเมือง คือใช้วิธีการไต่สวนโดยจารีตนครบาลในการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดี ส่วนตามหมู่บ้านทั่วไปที่เป็นชุมชนไทยเดิมมีโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมแบบชุมชนนุพกาลสันนิษฐานว่าใช้รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการที่เรียกว่า การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท

นอกจากนี้ จากการศึกษาค้นคว้าของ ร. แลงการ์ด (ชาวนิวยอร์ก เกษตรกร และ วิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์ บรรณธิการ, 2526) พบว่า กฎหมายโบราณ หรือที่ ร. แลงการ์ดเรียกว่า “กฎหมายเก่าของไทย” นั้น ได้รับข้อมูลจากการศึกษาการละเมิดกับการฆ่าคนตายว่า “ผู้ที่ทำให้คนอื่นถึงแก่ความตาย นอกจากที่จะต้องรับโทษทางอาญา

แล้ว ยังจะต้องชำระเงินปรับอีกซึ่งส่วนหนึ่งของเงินปรับนี้จะตกได้แก่รัฐ และอีกส่วนหนึ่งจะตกได้แก่ญาติของผู้ตาย" และ "เงินปรับนี้ตามหลักมีจำนวนเท่ากับ 2 เท่าค่าตัวผู้ที่ตาย ซึ่งเท่ากับว่าผู้ละเมิดต้องชำระค่าตัวผู้ที่ตายให้แก่รัฐนั้นคงเพื่อที่จะทดแทนชุมชนต่อการที่ชุมชนต้องสูญเสียสมาชิกไปคนหนึ่ง"

กฎหมายเก่าของไทยแสดงให้เห็นว่า ผู้กระทำความผิดทางอาญามีผลผูกพันที่จะต้องรับโทษทั้งทางอาญามีโทษปรับเข้าหลวง และมีภาระผูกพันต้องจ่ายค่าสินไหมแก่ญาติผู้เสียหายกรณีถึงแก่ความตายไปพร้อมๆ กัน แสดงให้เห็นว่ากฎหมายเก่ามีส่วนสร้างและจรรโลงให้เกิด "ความรับผิดชอบผูกพันของผู้กระทำผิดที่ชดใช้เยียวยาแก่เหยื่ออาชญากรรม" อย่างเบ็ดเสร็จในคราวเดียวกัน โดยไม่ได้แบ่งแยกการดำเนินคดีทางแพ่งและทางอาญาออกจากกันอย่างชัดเจนเช่นที่ปรากฏในกฎหมายปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันแนวคิดในเรื่องการชดใช้เยียวยาให้กับเหยื่ออาชญากรรมนั้น รัฐได้กลับมาให้ความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง ดังที่ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 24) มีผลบังคับใช้เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2548 กำหนด ดังนี้

"มาตรา 44/1 ในคดีที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์ ถ้าผู้เสียหายมีสิทธิที่จะเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนเพราะเหตุได้รับอันตรายแก่ชีวิต ร่างกาย จิตใจ หรือได้รับความเสื่อมเสียต่อเสรีภาพในร่างกาย ชื่อเสียง หรือได้รับความเสียหายในทางทรัพย์สินอันเนื่องมาจากการกระทำความผิดของจำเลย ผู้เสียหายจะยื่นคำร้องต่อศาลที่พิจารณาคดีอาญาขอให้บังคับจำเลยชดใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ตนก็ได้"

การยื่นคำร้องตามวรรคหนึ่ง ผู้เสียหายต้องยื่นคำร้องก่อนเริ่มสืบพยาน ในกรณีที่ไม่มีการสืบพยานให้ยื่นคำร้องก่อนศาลวินิจฉัยชี้ขาดคดี และให้ถือว่าคำร้องดังกล่าวเป็นคำฟ้องตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและผู้เสียหายอยู่ในฐานะโจทก์ในคดีส่วนแพ่งนั้น ทั้งนี้ คำร้องดังกล่าวต้องแสดงรายละเอียดตามสมควรเกี่ยวกับความเสียหายและจำนวนค่าสินไหมทดแทนที่เรียกร้อง หากศาลเห็นว่าคำร้องนั้นยังขาดสาระสำคัญบางเรื่อง ศาลอาจมีคำสั่งให้ผู้ร้องแก้ไขคำร้องให้ชัดเจนก็ได้"

คำร้องตามวรรคหนึ่งจะมีค่าขอประการอื่นที่มีใช้ค่าขอบังคับให้จำเลยชดใช้ค่าสินไหมทดแทนอันเนื่องมาจากการกระทำความผิดของจำเลยในคดีอาญามีได้ และต้องไม่ขัดหรือแย้งกับคำฟ้องในคดีอาญาที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์ และในกรณีที่พนักงานอัยการได้ดำเนินการตามความในมาตรา 43 แล้ว ผู้เสียหายจะยื่นคำร้องตามวรรคหนึ่ง เพื่อเรียกทรัพย์สินหรือราคาทรัพย์สินอีกไม่ได้"

อนึ่ง พระองค์อาทิพย์ทิพอนา (สุทธาพนธพูน, 2516) อธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนก่อนมีศาสนาและกฎหมายว่า วิวัฒนาการของชุมชนสมัยพ่อบ้าน (หัวหน้า) มีการใกล้เคียงและซับซ้อนพิพาทบางกรณีโดยค่อยๆ เกิดมีขึ้นอย่างเชื่องช้าเรื่อยๆ ปี เบื้องแรกก็มีเพียงผู้เฒ่าที่นับถือเท่านั้น ส่วนมากมักเป็นผู้เชี่ยวชาญทางขนบประเพณีทางไสยศาสตร์ สามารถทำพิธีปิดเป่าภูตผีปีศาจ เป็นต้น ซึ่งท่านผู้นี้ก็สามารถใกล้เคียงข้อพิพาทเล็กๆ น้อยๆ หรือว่ากล่าวตักเตือนผู้ละเมิดข้อห้ามต่างๆ ส่วนเรื่องเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นนั้นเป็นตอนที่เจริญขึ้นมากแล้ว และจะมีพ่อแม่ มีประเพณีและข้อศาสนที่ดียิ่งกว่าเดิมด้วย ในเรื่องเดียวกันนี้จากการศึกษาเชิงสืบค้นใน

สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วิวัฒนาการแห่งความเจริญยังไม่เข้ามาด้วยแล้วยังเป็นเรื่องที่หมู่บ้านต่างๆ ซึ่งอยู่ห่างไกลน่าจะไม่รู้กฎหมายและวิธีการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดีของรัฐไทยโบราณแล้วแต่จะเป็นคดีความสำคัญที่หัวเมืองรับรู้ ดังนั้น เมื่อมีความขัดแย้ง และข้อพิพาทบางลักษณะเกิดขึ้น จึงต้องปกครองกันเองและชำระความโดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงจารีต หรือระบบ “สภาผู้เฒ่า” หรืออาจมีการเรียกชื่ออื่นๆ แตกต่างกันไป ในแต่ละท้องถิ่นเช่นเดียวกับสังคมชนเผ่าทั้งหลาย และใช้สามัญสำนึกของตนเองพิจารณาว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก เพราะศีลธรรมและกฎหมายยังมิได้ถูกแยกออกจากกันโดยชัดแจ้ง การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทในชุมชน จึงน่าจะเป็นคำตอบสำหรับสังคมไทยในขณะนั้น

ทุนทางสังคมที่เปลี่ยนไป: อำนาจของผู้ปกครองผูกโยงกับกฎหมายบ้านเมืองที่ “รัฐ” มีอำนาจสูงสุด

จากยุคโบราณสู่ยุคปัจจุบัน การที่ไทยรับเอาระบบกฎหมายของตะวันตกมาใช้ นับแต่การปฏิรูประบบราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการนำการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law) มาใช้แทนระบบความสัมพันธ์แบบไพร่-ขุนนางของสยามราชอาณาจักรโบราณ ทำให้เกิดผลกระทบตามมา 4 ประการ ตามที่ บริติชเคมบริดจ์ (2543) กล่าวไว้ คือ

- ▶ ยกย่อง ว่า “รัฐ” มีอำนาจสูงสุด ไม่อยู่ใต้กฎหมายใดทั้งสิ้น
- ▶ เมื่อกฎหมายเป็นเรื่องของคำสั่ง ทำให้กฎหมายเป็นเรื่องของ “อำนาจ” แทนที่จะเป็นเรื่องของความถูก-ผิด ความชอบธรรม-ความไม่ชอบธรรม ความยุติธรรม-ความไม่ยุติธรรมเพราะ “คำสั่ง” นั้นจะต้องเป็นของ “ผู้มีอำนาจเหนือ” สามารถที่จะบังคับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้จำใจที่จะต้องปฏิบัติตามเจตจำนงของผู้มีอำนาจ
- ▶ ผู้สั่งจะสั่งอย่างไรก็ได้ตามอำนาจที่มี แต่ “กฎหมาย” จะถูกต้องเป็นธรรมหรือไม่ ไม่อาจพิจารณาได้
- ▶ กฎหมายเป็นกฎหมายที่แตกต่างไปจากศีลธรรม ดังนั้น “ความยุติธรรมตามกฎหมาย” อาจ “ไม่เป็นธรรม” ก็ได้

ทุนทางสังคมที่เปลี่ยนไป: การควบคุมอาชญากรรมในชุมชนกระทำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ

การที่ “รัฐ” ได้ตั้งการดำเนินกระบวนการยุติธรรมทั้งระบบเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนมาจาก “ชุมชน” มีผลทำให้รัฐโดดเด่นมีอำนาจกฎหมายรองรับและแยกออกมาจากสังคม จารีตประเพณีและหลักธรรมนิยมอย่างชัดเจน ประชาชนที่เคยมีหน้าที่ต้องปฏิบัติในการป้องกันอาชญากรรมในชุมชนของตนตามกฎหมายทำเส้นก็เปื้อนอันต้องยุติบทบาทลง เปลี่ยนมาเป็นเพียง “ผู้รับบริการ” จากรัฐโดยเจ้าหน้าที่ของกระบวนการยุติธรรมตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และปรับบทบาทมาเป็นผู้เรียกร้อง “สิทธิ” ต่างๆ อันพึงมีพึงได้ของตนเองมากขึ้น ประเด็นนี้สอดคล้องกับที่ Sir Henry Maine ได้เสนอความคิดของเขาไว้ในหนังสือชื่อ Ancient Law ว่า “สังคมมีความโน้มเอียงที่จะพัฒนาจากสถานภาพไปสู่สัญญา” (from status to contract) กล่าวคือ ในสังคมโบราณความสัมพันธ์ถูกกำหนดโดยสถานภาพ (status) ของคน เช่น สถานภาพความเป็นพ่อลูก ความเป็นทาสที่ไม่ได้เป็นไปตามความสมัครใจของคน สถานภาพก่อให้เกิดสิทธิหน้าที่ในสังคม ครั้นสังคมเจริญขึ้นความสัมพันธ์ของคนก็เปลี่ยนไป มีความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นเป็นการปรุงแต่งจากเจตจำนงอิสระ (free will) ของคน เช่น การเข้าเป็น

หุ้นส่วนกัน เขาจึงเชื่อว่าวิวัฒนาการของสังคมมีลักษณะคล้ายคลึงจากสถานะภาพสู่สัญญาณนั้นเอง (ปริดี เกษมทรัพย์, 2526 : 45)

จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย (2548) สรุปว่าการเสื่อมสลายของความรู้สึกผูกพันของประชาชนต่อพันธกิจในกระบวนการยุติธรรมและการป้องกันอาชญากรรมทำให้ตำรวจเข้ามาทำหน้าที่ของรัฐในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมให้กับสังคมอย่างเป็นรูปแบบและทางการในบทบาทของ “ผู้มีอำนาจเหนือกว่า” ขณะที่ประชาชนเป็นเพียง “ผู้รับบริการด้านการอำนวยความสะดวกยุติธรรม” จากภาครัฐ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เดิมประชาชนมีสิทธิฟ้องร้องดำเนินคดีได้เองต่อมาได้ปรับเปลี่ยนการฟ้องร้องดำเนินคดีให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการแทน แม้ประชาชนจะยังคงมีสิทธิในการฟ้องคดีเองอยู่แต่ก็ถูกจำกัดให้พนักงานอัยการเข้าเป็นโจทก์ร่วมด้วย ย่อมก่อให้เกิดความสับสนในบทบาทการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินและการดำเนินคดีระหว่างรัฐกับสังคมตามมา

ทุนทางสังคมที่เปลี่ยนไป: ค. ความสัมพันธ์ระหว่าง “เหยื่อ ผู้กระทำผิด ชุมชน” มีลักษณะมุ่งแก้แค้นทดแทนแทน

ในกฎหมายพระธรรมศาสตร์นั้น เป็นหน้าที่ของคนที่จะปฏิบัติตามกฎหมายนั้นเองและผลของการละเมิดกฎหมายนั้นย่อมเกิดขึ้นโดยธรรมชาติโดยไม่ต้องมีผู้ลงโทษ เช่น กฎแห่งกรรม (อภิรัตน์ เพ็ชรศิริ, 2538) บทที่ใช้บังคับนั้นมิได้ใช้ให้ผู้ใดมาลงโทษ แต่โทษจะเกิดกับผู้กระทำผิดนั้นเองโดยอัตโนมัติไม่ว่าชาติใด ภพนี้ หรือชาติหน้า ภพหน้า เมื่อมีการกระทำผิดเกิดขึ้นจึงพบว่าส่วนใหญ่มีโทษปรับไหม หรือใช้โทษปรับแทนโทษจำคุกมากกว่าจะลงโทษด้วยการแก้แค้นทดแทนแทน

ส่วนกฎหมายที่รับมาจากตะวันตกนั้น “ผู้มีอำนาจ” ไม่ว่าจะเป็นด้วยอำนาจของรัฐหรืออำนาจอื่นใดเป็นผู้ลงโทษผู้กระทำผิด และ เป็นผู้บังคับบัญชาให้เป็นไปตามกฎหมาย ดังนั้น เมื่อกระบวนการยุติธรรมสมัยใหม่ฝากการลงโทษไว้กับรัฐแทนการชดใช้ค่าเสียหายแก่ผู้เสียหาย ผลที่ตามคือผู้เสียหายใช้อำนาจรัฐลงโทษกับชีวิตร่างกายและอิสรภาพด้วยการจำคุกเป็นการแก้แค้นทดแทนความผิดบาปที่เกิดขึ้น

สืบค้น...ทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย: ค้นหาจากภาคท้องถิ่น

ทุนทางสังคมว่าด้วย “พื้นที่สาธารณะ” จุดยึดเหนี่ยวชุมชน

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (อ้างถึงในอังคณา บุญฤทธิ์, 2548) กล่าวถึง “ชุมชน” ในสังคมไทยว่า “ปัจจุบันการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมมีนักวิชาการทั้งของรัฐและองค์กรเอกชนต่างให้ความสำคัญกับชุมชน (community) เป็นอย่างมาก เพราะเป็นทางเลือกที่เหมาะสมและใกล้ความเป็นจริงมากที่สุดที่จะทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่น จึงมีการเคลื่อนไหวในการศึกษาหลายด้านขึ้น แต่เห็นว่ามีคนเป็นจำนวนมากที่เน้นชุมชนจนลืมบริบทของท้องถิ่น ยิ่งกว่านั้นการมองชุมชนในชนบทที่เรียกว่า “บ้าน” ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “village” เป็นอันเดียวกับคำว่า “หมู่บ้าน” ซึ่งเป็นหน่วยย่อยในการปกครองที่มีผู้ใหญ่บ้านและกำนันปกครอง จึงมีนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษและญี่ปุ่นให้ความเห็นว่า สิ่งที่นักวิชาการไทยพูดถึงชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีความเป็นจริง การมองชุมชนในกรอบของหน่วยงานราชการเช่นนี้นำไปสู่การให้อำนาจในการปกครองและการดูแลไปอยู่ที่

ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และ อบต. จนเกินเหตุ นับเป็นสิ่งที่นำไปสู่การแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลและพรรคพวกไป

ชุมชนบ้านในสังคมไทยจำเป็นต้องมองจากการรวมตัวกันทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายใน ที่นอกจากการมีพื้นที่ในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ไร่ นา ที่ทำกินแล้ว ยังมีพื้นที่สาธารณะสำหรับคนในชุมชนต่างเป็นเจ้าของและใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีป่าช้า เขียงตะกอน วัด และ ศาลผีที่เป็นที่มาของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ควบคุมศีลธรรมและมโนธรรมของชาวบ้าน โดยเฉพาะวัดนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมากในความเป็นชุมชน สำนึกที่ว่าตนเป็นคนบ้านนั้นวัดนี้อยู่ที่การมาประกอบพิธีร่วมกัน หรือการมาทำบุญสร้างวัดร่วมกัน โดยเหตุนี้ขอบเขตของชุมชนหรือพื้นที่ชุมชนจึงเป็นสิ่งที่รับรู้กันเพียงกลุ่มคนภายในเท่านั้น

ดังนั้น คำว่า “ชุมชน” ที่ใช้ในสังคมไทยจึงต้องคำนึงถึงการมีวัฒนธรรมร่วมกัน/ มีสำนึกของความเป็นชุมชนเดียวกัน หรือเป็นชุมชนความสัมพันธ์ (functional community) มากกว่าชุมชนพื้นที่ (geographical community)

ทุนทางสังคมว่าด้วยวัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทของหมู่บ้านท้องถิ่นไทย

อังคณา บุญสิทธิ์ (2548) อธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า สังคมไทยมีวิธีระงับข้อพิพาทในชุมชนมานานแล้ว และแม้ว่าจะมีการปฏิรูปการศาลและกระบวนการยุติธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากความยุติธรรมทางอาญาโดยรัฐไม่มีที่มาและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน เรียกได้ว่าเป็นสิ่งแปลกปลอมของชุมชน เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคย เป็นเรื่องที่ชาวบ้านยากจะเข้าใจและเข้าถึง นอกจากนั้นกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่ต้องอาศัยผู้ชำนาญเฉพาะทาง (specialist) ยังต้องมีค่าใช้จ่าย มีราคาแพง ในขณะที่การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนเป็นสิ่งที่ชาวบ้านคุ้นเคยและเข้าถึงได้ง่ายกว่า ไม่เสียทั้งเวลาและค่าใช้จ่าย ดังนั้น การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนไทยจึงยังคงมีอยู่จนถึงทุกวันนี้

การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนไทยนั้น ปรากฏมีอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ ดังที่ จักรทิพย์ นาดสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา (2541) ได้ศึกษาไว้ดังนี้

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคเหนือ

ในภาคเหนือยังคงใช้ “ระบบหมวด” ในการจัดระเบียบและหน้าที่ระหว่างคนในชุมชนประกอบด้วย หมวดวัด หมวดบ้าน หมวดเหมืองฝาย

หมวดบ้านมี “แก่บ้าน” เป็นผู้นำ มีหน้าที่ในการปกครองดูแลลูกบ้านทำหน้าที่ในการประนีประนอมหรือตัดสินเมื่อมีกรณีพิพาทหรือละเมิดกฎของหมู่บ้าน การที่ชาวบ้านยังคงใช้ระบบหมวดในหมู่บ้านเพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นระบบที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ แม้ว่ารัฐบาลเข้าไปใช้ระบบการปกครองสมัยใหม่ มีการเลือกตั้งกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนก็ตอบสนองเพียงเป็นพิธีตามความต้องการของทางราชการ แต่ไม่ได้ใช้ทำงานจริงในทางปฏิบัติ พวกเขาบอกว่า “เราตั้งตำแหน่งเหล่านี้ไว้สำหรับรายงานและให้มาตรวจ ไม่ได้มีไว้สำหรับทำงาน”

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคอีสาน

หมู่บ้านในภาคอีสาน มีผู้ชำนาญเฉพาะทางเป็นผู้นำชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ “จำบ้าน” มีหน้าที่ปกครองลูกบ้านโดยมีสภาผู้เฒ่าหรือกลุ่มผู้เฒ่าให้ความช่วยเหลือ ใช้หลักคุณธรรม บางหมู่บ้านยังคงมี

“สภาผู้เฒ่า” วินิจฉัยปัญหาความขัดแย้งของชุมชนอยู่ ชุมชนถือว่ากำนัน/ผู้ใหญ่บ้านเป็นเพียงคนกลางติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับรัฐบาล บางหมู่บ้านยกให้ผู้เฒ่าผู้เป็นที่ปรึกษาของกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านที่ผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ให้ความร่วมมือ ไม่ยอมรับ ชาวบ้านก็ไม่ยอมรับไปด้วยเช่นเดียวกัน

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคใต้

ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในคาบสมุทรที่แคบและยาว ตลอดจนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากภาคอื่นๆ ส่งผลให้หมู่บ้านในภาคใต้ ได้รับอิทธิพลจากสองวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมหมู่บ้านที่เน้นการรวมหมู่ช่วยเหลือพึ่งพากัน และวัฒนธรรมการผลิตที่เน้นเรื่องประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนจัดการและรับมือกับปัญหาโดยการเน้นพลังอำนาจของตนเอง ไม่ยอมรับอำนาจอื่นเหนือกว่าหรือครอบงำไว้ อุดมการณ์ที่สำคัญของชาวบ้านคือ ดึงเอาอำนาจที่จะควบคุมชีวิตตนเองคืนมา ต่อต้านรัฐและนายทุน การจัดการชุมชนของชาวบ้านในภาคใต้แสดงให้เห็น 2 สิ่งคือ (1) ทางเลือกใหม่ของสังคมไม่จำเป็นต้องติดรากกฎหมายจากรัฐบาลกลาง นอกจากไร้ความหมายแล้วแล้วยังอาจเป็นอุปสรรค (2) ความรู้เรื่องการบริหารจัดการชุมชนไม่จำเป็นต้องมาจากภายนอก ความรู้อาจองงอกขึ้นมาจากตนเองจากการเรียนรู้จากพื้นฐานความจริงในสังคมของตนเอง

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคกลาง

หมู่บ้านในภาคกลาง แม้ว่าจะอยู่ใกล้ศูนย์รวมอำนาจมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ในด้านความสัมพันธ์กับรัฐ ชาวบ้านมักกล่าวถึงรัฐด้วยความรู้สึกเบียดเบียนและไม่เชื่อถือ ชาวบ้านภาคกลาง ยังคงให้ความสำคัญต่อเอกลักษณ์ความสัมพันธ์ต่อครอบครัวและต่อชุมชนที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่

สืบค้น...วัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทของหมู่บ้านท้องถิ่น: ตัวอย่างกรณีศึกษา

เจ้าโคตร: การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน

สังคมอีสานมีการระงับข้อพิพาทด้วยเจ้าโคตร คนอีสานรู้จักเจ้าโคตรในชื่อที่แตกต่างกันคือ

1) เจ้าโคตร คือ ระบบความเชื่อดั้งเดิมของสังคมอีสาน ซึ่งสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน และเป็นระบบที่เกื้อกูลต่อชุมชนอย่างมาก

2) เจ้าโคตร คือ ญาติผู้ใหญ่ เมื่อมีการเจ็บป่วย หรือมีความขัดแย้งในครอบครัว จะเชิญผู้ใหญ่มาคุยกันเพื่อระงับความขัดข้องวุ่นวาย เจ้าโคตรมีบทบาทแทนศาลยุติธรรมและมีพลังในการระงับความขัดแย้งในอีสานอย่างมาก

3) เจ้าโคตร คือ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นญาติของแต่ละกลุ่มตระกูล ที่เครือญาติให้การเคารพนับถือสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ

4) เจ้าโคตร คือ ระบบผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูลหมู่บ้าน ทำหน้าที่ระงับความขัดแย้งในสังคมด้วยหลักการประนีประนอมเป็นระบบที่ใช้มิติทางวัฒนธรรมชุมชน เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งเบื้องต้น และมุ่งให้ชุมชนมีความปลอดภัยอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ทำหน้าที่แก้ไขปัญหาคือข้อขัดข้องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และชุมชนให้เกิดการผ่อนคลายและหมดไปหรือเบาบางลง ทำหน้าที่แบ่งปันบุญมั่งมรดกให้แก่ลูกหลานอย่างเป็นธรรม

ภายใต้กรอบแห่งชนบธรรมนิยมประเพณีอันเป็นรากเหง้าแห่งชุมชน ผลสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่เจ้าโคตรประการหนึ่งที่สอดคล้องกับวิถีทางความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ การสร้างความสามัคคีปรองดองให้เกิดขึ้นในสังคมเป็นสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุข มั่นคง สร้างสังคมให้เกิดการประนีประนอมสู่ความเป็นอยู่อย่างอบอุ่นร่มเย็นแก่ลูกหลาน

ผลการวิจัยของ อุดม บัวศรี และ ชอบ ดีสวนโคก (2546) พบว่าชุมชนอีสานได้รับผลดีจากการมีระบบเจ้าโคตรหลายประการ ที่สำคัญคือ ระบบเจ้าโคตรก่อให้เกิดความสงบสุข อบอุ่น และร่มเย็น ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ อย่างไรก็ตาม ชุมชนอีสานปัจจุบันเห็นความสำคัญของเจ้าโคตรน้อยลง ทั้งๆ ที่รู้ว่าเจ้าโคตรคืออะไร ช่วยสังคมได้อย่างไร แต่ในทางปฏิบัติมีบทบาทน้อยลง ส่วนใหญ่ยังมีบทบาทในพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ และพิธีทางศาสนาต่างๆ ส่วนหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเป็นหน้าที่ของกำนันผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ การแบ่งปันมรดกก็หันไปใช้กระบวนการทางกฎหมายแทน แม้กระนั้นก็ตาม ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าชุมชนอีสานยังมีปัญหาในการใช้ระบบงานยุติธรรมอาญาในการระงับความขัดแย้ง โดยให้ความเห็นถึงแม้จะเที่ยงตรงแต่ก็ไม่สมบูรณ์ เพราะเมื่อระงับความขัดแย้งอย่างหนึ่งแล้ว ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เพราะระบบตำรวจและศาลยุติธรรมจะตัดสินให้มีผู้แพ้ผู้ชนะ ผู้ชนะก็เสียใจว่าเป็นผู้ชนะ แต่ทั้งสองฝ่ายกลับมาอยู่หมู่บ้านเดียวกัน จึงมีเรื่องทะเลาะกันไม่มีที่สิ้นสุด ต่างกับระบบเจ้าโคตรที่ใช้ความเมตตาและสันติวิธีในการระงับความขัดแย้ง เมื่อนำคู่กรณีมาโตสวนทวนความ แล้วชี้ให้เห็นว่าใครถูกใครผิด ก็จะสั่งสอนให้อยู่ร่วมกัน สอนให้ปรับตัวให้เข้ากับสังคมหมู่คณะ มีการปรับไหมไถ่โทษ แล้วประนีประนอมให้เข้ากันและกัน ทั้งสองฝ่ายก็อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันอย่างมีความสุข

อุดม บัวศรี และ ชอบ ดีสวนโคก แสดงความห่วงใยว่าระบบเจ้าโคตรค่อยๆ หายไปและลดบทบาทลง ทำให้สังคมชนบทที่มีความเอื้ออาทรต่อกันจะกลายเป็นสังคมเมืองที่เต็มไปด้วยการเอาตัวรอดและค่อนข้างเห็นแก่ตัวในที่สุด ผู้วิจัยเสนอให้ปรับปรุงระบบเจ้าโคตรในสังคมอีสาน โดยให้ถือว่าระบบเจ้าโคตรเป็นระบบระงับความขัดแย้งพื้นบ้านในสังคมอีสานโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมเป็นหลัก

สำหรับวิธีการในการปรับปรุงนั้น อุดม บัวศรี และ ชอบ ดีสวนโคก ได้เสนอให้ปรับปรุงทั้งในส่วนของปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน

ปัจจัยภายในปรับปรุงโดยการอบรมผู้เป็นเจ้าโคตรให้มีความรู้และคุณธรรม และให้การศึกษาแก่เด็กและชุมชนให้ตระหนักถึงระบบเจ้าโคตร

ส่วนปัจจัยภายนอก คือ ให้ที่ทางราชการให้ความสำคัญ การวิจัยได้ข้อมูลจากปราชญ์ท้องถิ่นในอำเภอเขมราฐ พบว่า ปัจจุบันแม้ว่าอำนาจทางบ้านเมืองจะอยู่กับกำนันผู้ใหญ่บ้านก็ตาม เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในหมู่บ้านก็จะเรียกคู่กรณีไปรวมกันที่บ้านกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน แล้วนัดเจ้าโคตรทั้งสองฝ่ายไปที่นั่นด้วย โดยตกลงกันที่นั่น ซึ่งก็คือการย้ายสถานที่จากบ้านเจ้าโคตรเป็นบ้านกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านนั่นเอง แต่กำนันจะร่วมกับเจ้าโคตรเป็นผู้ตัดสิน

บางกรณีในอำเภอตระการพืชผล แม้ว่าเรื่องราวจะถึงตำรวจแล้วก็ตาม ตำรวจจะสอบถามว่า "พ่อเฒ่าเจ้าโคตรตัดสินแล้วหรือยัง" ถ้าตอบว่า "ยัง" ตำรวจจะให้กลับไปตกลงกันที่หมู่บ้านก่อน จะไม่รับแจ้งความ เหล่านี้คือกรณีตัวอย่างที่กระบวนการยุติธรรมช่วยระบบเจ้าโคตรดำรงอยู่และพลิกฟื้นความสำคัญและบทบาทขึ้นมาได้

นอกจากนี้ปราชญ์ชาวบ้านก็พยายามพัฒนาระบบเจ้าโคตรไว้ โดยได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่คำผาย สร้อยสระกลาง ปราชญ์ชาวบ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ว่าได้มีการพัฒนาระบบ “เจ้าโคตร” เข้าสู่ระบบศาล โดยจัดศาลในหมู่บ้านออกเป็น 3 ศาล คือ

1) ศาลเจ้าโคตร เป็นศาลของคุ้มเจ้าโคตร 5-10 คน ประกอบเป็นกรรมการ มีหน้าที่ในการดูแลความถูกต้องของสังคม ดูแลสวัสดิการและอื่นๆ ชาวบ้านเป็นผู้เลือกมาเองเป็นตัวแทนของเขา เท่ากับเป็นศาลเบื้องต้น

2) ศาลผู้ใหญ่บ้าน เป็นศาลทางราชการประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน และผู้ช่วยต่างๆ ทำหน้าที่ต่อจากศาลเจ้าโคตรและไม่ทำเฉพาะคุ้ม เป็นศาลชาวบ้านรวมหลายๆ คุ้ม เท่ากับศาลอุทธรณ์

3) ศาลสูง เป็นศาลสูงสุดประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ครู ผู้หลักผู้ใหญ่ และพระสงฆ์ ทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน และตัดสินเรื่องราวต่างๆ ที่ศาลทั้งสองศาลข้างต้นไม่สามารถระงับได้แล้ว

ศาลหมู่บ้าน

“ศาลหมู่บ้าน” หรือ “ศาลาประยอมข้อพิพาท” ได้ถูกทดลองจัดตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกที่จังหวัดกำแพงเพชรในขณะที่นายเชาว์วัศ สุตลาภา ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร เพื่อสนองนโยบายของกระทรวงมหาดไทยในการลดคดีอาชญากรรมและคดีความต่างๆ ลง ประชาชนจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ศาลหมู่บ้านมีความคิดริเริ่มโดยการนำเอาหลักรัฐศาสตร์ ทฤษฎีทางสังคมจิตวิทยาและขนบธรรมเนียมประเพณีในชนบทของไทยมาประยุกต์ผสมผสานกับหลักนิติศาสตร์ ใช้วิธีการที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ (เชาว์วัศ สุตลาภา, 2529) คือ ให้ประชาชนในชุมชนหาทางระงับความขัดแย้งกันเอง และเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นในชุมชนโดยอาศัยค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของคนไทยในชนบท เช่น การนิยมตัวบุคคล การเคารพยำเกรงผู้อาวุโส การให้อภัยกันตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ประกอบกับลักษณะความสัมพันธ์และฐานะของบุคคลในกลุ่มปริมณภูมิที่เข้ามามีผลต่อการตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม จากการศึกษาพบว่าเมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้น คู่กรณีมักจะใช้วิธีการประนีประนอมยอมความโดยตกลงกันเองก่อน ถ้าตกลงกันไม่ได้จึงจะให้บุคคลที่เคารพนับถือในหมู่บ้านช่วยทำการไกล่เกลี่ยให้ เว้นแต่จะเป็นเรื่องร้ายแรงหรือคู่กรณีไม่เชื่อฟังจึงจะเลือกดำเนินการโดยเคร่งครัดตามวิถีทางของกฎหมาย

จุดมุ่งหมายของการจัดตั้งศาลหมู่บ้านคือ การทำให้ข้อพิพาทบาดหมางที่เกิดขึ้นในชุมชนระงับลงไปด้วยดี โดยความสมัครใจของคู่กรณีเพื่อให้ความโกรธแค้น ความขุ่นข้องหมองใจหมดสิ้นไป อันจะมีผลให้ปัญหาการแก้แค้นทดแทนไม่เกิดขึ้นและเป็นการลดปัญหาอาชญากรรมลงไปได้ด้วย

ในการดำเนินงานศาลหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการชุดหนึ่งประกอบด้วยปลัดอำเภอประจำตำบลเป็นประธาน พัฒนาการ เกษตรตำบล และอนามัยตำบลเป็นกรรมการ ออกไปประชุมชี้แจงแนวความคิดในเรื่องศาลหมู่บ้านให้ประชาชนเข้าใจ และเห็นคุณค่าของศาลหมู่บ้านที่มีต่อประชาชนเอง ตลอดทั้งยอมรับในการดำเนินงานต่อไป เมื่อประชาชนเห็นชอบแล้วให้ทำการเลือกตั้งตุลาการหมู่บ้านต่อไป

การเลือกตั้งตุลาการหมู่บ้าน จะเลือกจากบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือและได้รับการยอมรับของคนภายในหมู่บ้านประมาณ 3 - 4 คน แล้วแต่ขนาดพื้นที่ จำนวนประชากรหรือปริมาณคดีข้อพิพาทในหมู่บ้านโดยให้นายอำเภอเป็นผู้กำหนด การเลือกตั้งจะทำโดยตรงอย่างเปิดเผยจากที่ประชุมราษฎรในหมู่บ้านนั้นๆ เพื่อทำหน้าที่

เป็นคณะกรรมการประนอมข้อพิพาทซึ่งมีกำหนดเวลา 1 ปี เมื่อครบวาระต้องเลือกตั้งใหม่ โดยผู้ที่เคยได้รับการเลือกตั้งแล้วอาจได้รับการเลือกตั้งซ้ำอีกได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการผูกขาดอำนาจและการวางตัวไม่เป็นกลาง อย่างไรก็ตาม ถ้าก่อนครบวาระการดำรงตำแหน่งตุลาการหมู่บ้านคนใดประพฤติดนไม่เป็นที่ไว้วางใจ ราษฎรมีสิทธิที่จะประชุมถอดถอนและเลือกตั้งใหม่ได้

ข้อพิพาทที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ในการประนอมข้อพิพาทของตุลาการหมู่บ้านต้องมีลักษณะเป็นคดีข้อพิพาทเกี่ยวกับความแฟ่งทั่วไป หรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความได้และข้อพิพาทในคดีเล็กๆ น้อยๆ ถ้าหากคู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงยินยอม หรือสมัครใจให้ตุลาการหมู่บ้านทำการประนีประนอมข้อพิพาทให้ และข้อพิพาทดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่บ้าน หรือคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน กระบวนการในการประนีประนอมข้อพิพาทกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ไว้ว่า การพิจารณาคดีให้ทำต่อหน้าบุคคลซึ่งเป็นพยานไม่ต่ำกว่า 2 คน โดยมีตุลาการหมู่บ้านจำนวน 1 คนขึ้นไป หรือตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปเป็นองค์คณะขึ้นอยู่กับความสำคัญและความยุ่งยากของข้อพิพาท เมื่อทุกฝ่ายมาพร้อมกันแล้วให้คู่พิพาทสาบานต่อหน้าพระพุทธรูป แต่ในบางหมู่บ้านจะมีการสาบานตนเฉพาะเมื่อตุลาการมีความรู้สึกว่าการพิพาทไม่มีความจริงใจหรือพูดไม่ตรงกับความเป็นจริง วิธีการในการประนีประนอมข้อพิพาทกำหนดให้พยายามสร้างบรรยากาศแห่งความเป็นพี่น้องเพื่อหาทางหลีกเลี่ยงความขัดแย้งหรือการเป็นศัตรูกันในหมู่บ้าน และพยายามจัดการโต้แย้งที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งต่อไป เมื่อตุลาการหมู่บ้านได้พิจารณาประนีประนอมข้อพิพาทเสร็จแล้วให้ทำการจดบันทึกคำประนีประนอมของตุลาการหมู่บ้านพร้อมทั้งคำให้การของคู่กรณีทั้งสองฝ่าย และคำให้การของพยานในสารบบที่ทางจังหวัดจัดเตรียมไว้ รวมทั้งกรณีที่ไม่สามารถตกลงกันได้ก็ให้บันทึกไว้แล้วให้คู่กรณีและบุคคลผู้เป็นพยาน รวมทั้งตุลาการหมู่บ้านลงชื่อไว้เป็นหลักฐานในสารบบนั้นด้วย

ที่ทำการศาลหมู่บ้านหรือสถานที่ดำเนินการประนอมข้อพิพาทได้แก่ ศาลาประชาชน หรือศูนย์พัฒนาหมู่บ้าน หรือศาลาวัด บ้านกำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านประธานตุลาการคนใดคนหนึ่งก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม และในกรณีที่คดีหรือข้อพิพาทเป็นที่สนใจของประชาชนอาจพิจารณาตามบริเวณสถานที่อื่นๆ หรือแม้แต่บริเวณลานวัดก็ได้ โดยติดตั้งป้ายชื่อ ณ ที่ทำการว่า “ศาลาประนอมข้อพิพาท” และให้มีธงชาติประดับพร้อมพระบรมฉายาลักษณ์

ในกรณีที่การประนีประนอมข้อพิพาทไม่อาจทำได้สำเร็จ คู่พิพาทมีสิทธินำข้อพิพาทไปฟ้องร้องเป็นคดีต่อศาลได้ แต่ในกรณีที่สามารถตกลงทำการประนีประนอมได้สำเร็จ ผลในทางกฎหมายของข้อตกลงนั้นจะมีลักษณะเป็นสัญญาทางแพ่ง อย่างไรก็ตาม กรณีที่ข้อพิพาทเป็นเรื่องเกี่ยวกับคดีอาญา ผลการตกลงจะบังคับใช้ได้ตามกฎหมายก็ต่อเมื่อมีลักษณะและหลักเกณฑ์ถูกต้องสำหรับการยอมความกันตามกฎหมายอาญา ซึ่งมีผลให้สิทธิในการนำคดีมาฟ้องร้องและคดียุติลงตามมาตรา 39 (2) แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

“มาตรา 39 สิทธินำคดีอาญามาฟ้องย่อมระงับไปดังต่อไปนี้ ... (2) ในคดีความผิดต่อส่วนตัว

เมื่อได้ถอนคำร้องทุกข์ ถอนฟ้อง หรือยอมความกันโดยถูกต้องตามกฎหมาย ...”

อย่างไรก็ตาม ในการปฏิบัติของภาครัฐ เมื่อพิจารณาจากเป้าหมายของการจัดการอบรมการประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านของโครงการประนอมข้อพิพาทแล้ว จะเห็นว่าเน้นการเผยแพร่ให้การประนอมข้อพิพาท

ถูกต้องตามกฎหมาย และหลักเกณฑ์ของการยอมรับความตามมาตรา 39 (2) แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มากกว่าจะเป็นการส่งเสริมประเพณีปฏิบัติหรือแนวทางอันเป็นที่ยอมรับของชุมชน จึงทำให้ไม่ได้ผลเท่าที่ควร (วิยะดา วังวรรณรัตน์, 2543) หรืออาจเรียกได้ว่าล้มเหลวในการสร้างความเป็นชุมชน เพราะความเป็นชุมชนสูญสิ้น ถ้าพิจารณาสภาพสังคมไทยในปัจจุบันจะพบว่า คนแทบจะไม่นับถือผู้ใหญ่อีกต่อไปโดยเฉพาะผู้ใหญ่ที่เป็นนักการเมือง หรือผู้นำท้องถิ่นซึ่งมักเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการทุจริตจนทำให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัยในความน่าเคารพเชื่อดู ต่างจากสังคมสมัยก่อนที่มักจะให้ผู้ใหญ่ช่วยตัดสินเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น รูปแบบของการประณามข้อพิพาทเป็นความพยายามนำการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนมาใช้ ซึ่งต้องอาศัยการสร้าง ความเห็นยาแน่นทางสังคม และการยึดถือศีลธรรมให้กลับมาใหม่ เมื่อกระบวนการควบคุมทางสังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น อาชญากรรมก็จะลดน้อยลง และส่งผลต่อไปให้คดีขึ้นสู่ศาลน้อยลงไปด้วย

สืบค้น...ทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย: ค้นหาจากกลุ่มชาติพันธุ์-ชนเผ่า

มอญ

ประเทศไทยมีชาวมอญสัญชาติพม่าอพยพมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ เช่น ที่หมู่บ้านทุ่งก้าอย่าง ตำบลไทรโยค อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ชาวมอญเหล่านี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้าง และมีความเป็นอยู่เป็นเอกเทศจากการปกครองของเจ้าหน้าที่ไทย ภายในกลุ่มจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการปกครองหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้กำหนดระเบียบของชุมชนโดยยึดถือตามขนบธรรมเนียมประเพณีและผลการตัดสินคดีที่ผ่านมาแล้วเป็นหลัก นโยบายการปกครองส่วนท้องถิ่นมีความมุ่งหมายในด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน และเพื่อการนี้คณะกรรมการหมู่บ้านจะคัดเลือกเด็กหนุ่มชาวมอญที่มีความประพฤติดี จำนวน 7 คน ทำหน้าที่คอยดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบของหมู่บ้าน เด็กหนุ่มเหล่านี้จะจับกุมตัวผู้ละเมิดกฎหมายส่งให้คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้คณะกรรมการหมู่บ้านได้สอบสวนและพิจารณาคัดสินโทษโดยการลงมติต่อไป (ดวงกมล สุคนธ์ทรัพย์, 2524)

ชาวเขมรเผ่ามูเซอ

มูเซอเป็นชนกลุ่มน้อยที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปตามภูเขาในเขตภาคเหนือ พบที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ตาก และจังหวัดลำปาง มูเซอส่วนมากที่อพยพมาจากพม่าจะนับถือศาสนาคริสต์ แต่ก็ยังนับถือผี ชาวเขาเผ่ามูเซอดำรงชีพจากการเกษตรโดยการไร่เลื่อนลอย และล่าสัตว์ (ชจิตภัย บุรุษพัฒน์, 2538)

ในการอยู่รวมกลุ่มกันจะมีผู้นำคือ หัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการเลือกจากชนชั้นผู้นำของหมู่บ้าน เช่น ผู้ช่วยหัวหน้า ผู้อาวุโส พ่อครู หรือผู้นำทางศาสนา ตำแหน่งหัวหน้าที่ได้รับการยอมรับจากรัฐบาลไทยเรียกว่า “แก่” หรือ “ผู้แก่” ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากทางการให้เป็นผู้ใหญ่บ้านรับผิดชอบต่อรัฐบาลไทย แต่ในการปกครองหัวหน้าหมู่บ้านจะพึ่งเสียงจากสภาหมู่บ้านซึ่งประกอบด้วยชนชั้นผู้นำรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อประชุมเรื่องสำคัญของหมู่บ้านเป็นครั้งคราว มติของที่ประชุมมักจะเป็นที่ยอมรับนำไปปฏิบัติ อย่างไรก็ตามหากหัวหน้าหมู่บ้านทำตามอำเภอใจอาจถูกขอร้องให้เปลี่ยนใจหรือความคิดใหม่ มิฉะนั้น พวกผู้สูงอายุในหมู่บ้านอาจตัดสินให้พ้นจาก

ตำแหน่ง และเมื่อมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นระหว่างลูกบ้านหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย การตัดสินลงโทษจะใช้การปรับเป็นเงิน ยกเว้นกรณีร้ายแรง เช่น การฆาตกรรม จะนำตัวผู้กระทำผิดส่งให้ตำรวจไทยจัดการ แต่สำหรับหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล ไม่มีทางติดต่อกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจะมีการแต่งตั้งนักบวชเรียกว่า "โพ" (Po) ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน และปฏิบัติให้เป็นไปตามคำตัดสินของหัวหน้าหรือเป็นผู้บังคับโทษนั้นเอง

ชาวเขาเผ่าม้ง

ม้งในไทยส่วนใหญ่อพยพมาจากลาวและพม่าและมีความเกี่ยวข้องกับเผ่าชาวในภาคใต้ของจีน พวกม้งเข้ามาอาศัยอยู่ทั่วไปในเขตภาคเหนือ พบที่จังหวัดน่าน เชียงราย เชียงใหม่ แพร่ ทางตอนเหนือของจังหวัดเพชรบูรณ์ และพิษณุโลก และพบที่จังหวัดเลยด้วย ม้งดำรงชีพด้วยการเกษตรโดยทำไร่เลื่อนลอย ปลูกข้าว ข้าวโพด และเลี้ยงสัตว์แต่อาชีพหลักของเผ่าคือการปลูกฝิ่น (ขจิตภัย บุรุษพัฒน์, 2538)

เนื่องจากม้งมีพื้นเพเดิมมาจากประเทศจีนจึงมีภาษาและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับชาวจีน เช่น การใช้แบ่งแยกวงศ์ตระกูล พี่น้องและสมาชิกของฝ่ายชายจะมีความสำคัญกว่าและเป็นกลุ่มร่วมมือที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านที่ประกอบด้วยสมาชิกวงศ์ตระกูลเดียวกัน ผู้อาวุโสของวงศ์ตระกูลจะได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านและเมื่อหัวหน้าหมู่บ้านสิ้นชีวิตลงลูกชายคนโต หรือผู้มีอาวุโสสูงสุดมักจะเป็นผู้สืบตำแหน่งหัวหน้าแทน แต่สำหรับหมู่บ้านที่อยู่รวมกันมากกว่าหนึ่งวงศ์ตระกูล (แซ่) หัวหน้าของวงศ์ตระกูลที่ใหญ่ที่สุดและมีอิทธิพลมากที่สุดอาจได้รับเลือกเป็นหัวหน้า อย่างไรก็ตามหากวงศ์ตระกูลที่น้อยกว่าสามารถรวมตัวกันได้หัวหน้าหมู่บ้านที่ได้รับการเลือกอาจมาจากกลุ่มข้างน้อยก็ได้ การปกครองของชาวม้งจะใช้วิธีการออกเสียงและถือเสียงข้างมากเป็นหลัก ในการประชุมหมู่บ้านจะประกอบด้วยสมาชิกที่เป็น "ผู้ชายที่เป็นใหญ่" ซึ่งมีสิทธิออกเสียงในที่ประชุมได้ ส่วนผู้หญิงและเด็กมีสิทธิเข้าร่วมการประชุมเพื่อรับฟังและให้ความเห็นแต่ไม่มีสิทธิออกเสียง ความเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ นั้น ม้งมิได้ถืออายุเป็นเครื่องวัด แต่จะใช้เกณฑ์ของความรับผิดชอบความสามารถในการทำงาน และผลงานที่ได้ทำเป็นหลัก โดยที่ประชุมหมู่บ้านจะเป็นผู้พิจารณากำหนด (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2529) โดยปกติหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นประธานที่ประชุม เว้นแต่การประชุมเพื่อเลือกหัวหน้าใหม่จะเลือกผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นผู้อาวุโสในวงศ์ตระกูลคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นประธาน มติที่ประชุมจะถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ หากคะแนนเสียงเท่ากันประธานจะมีอำนาจชี้ขาดข้อกำหนดของหมู่บ้านที่ได้จากการประชุมจะต้องได้รับการยึดถือและปฏิบัติตามชาวเขาเผ่าม้งทุกคนในหมู่บ้าน

หัวหน้าหมู่บ้านมีความรับผิดชอบเช่นเดียวกับหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่เป็นผู้แทนของหมู่บ้านในการเจรจาติดต่อกับคนภายนอก ดูแลรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ตัดสินข้อพิพาทระหว่างครอบครัว ตัดสินใจในการโยกย้ายหมู่บ้านและอพยพลูกบ้านเมื่อเกิดการสู้รบหรือสงครามหรือกรณีฉุกเฉินเมื่อเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของหมู่บ้าน และมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจที่จะเดินทางไปหาที่ทำกินใหม่ มีอำนาจในทางตุลาการโดยไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างหมู่บ้านด้วย ถึงแม้หัวหน้าหมู่บ้านจะมีอิสระในการปกครองหมู่บ้าน แต่ก็ต้องคำนึงถึงมติของที่ประชุมหมู่บ้านเพราะหากหัวหน้าหมู่บ้านฝ่าฝืนหรือขัดแย้งที่ประชุมหมู่บ้าน ที่ประชุมหมู่บ้านอาจมีมติให้ถอดถอนหัวหน้าหมู่บ้านแล้วเลือกตั้งคนอื่นเป็นหัวหน้าหมู่บ้านแทนได้ และหัวหน้าหมู่บ้านจะสิ้นสภาพโดยการลาออกเอง หรือที่ประชุมหมู่บ้านมีมติให้ลาออก การอพยพไปอยู่ที่อื่น หรือการตาย

ในการอยู่ร่วมกันชาวม้งจะยึดถือหลักตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัดและนำกฎข้อบังคับยึดติดกับกฎติผี เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสะดวกในการปกครอง หากผู้ใดทำผิดต่อบัพัญญติถือว่าผู้นั้นกระทำผิดต่อผี เรียกว่า “ผิดผี” จะได้รับอันตราย เพราะหากมีผู้ฝ่าฝืนจะส่งผลต่ออำนาจปกครองล่าช้าให้เกิดความวุ่นวายในชุมชน ผู้ปกครองจึงจัดให้มีขายนกรรจ์ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยและสร้างมาตรการลงโทษเพื่อให้กฎเกณฑ์มีความศักดิ์สิทธิ์ การแก้ไขเมื่อผิดผีทำได้โดยกรณีต่างๆ อันเป็นลักษณะของการลงโทษ เช่น จะถูกปรับไหม เลี้ยงผี หรือถูกโบย เป็นต้น จะได้ไม่ถูกผีฟาลงโทษ

เมื่อเกิดมีกรณีพิพาทหรือเหตุร้ายแรง (คดีอาญา) เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านม้งจะมีกระบวนการยุติธรรมของเผ่าม้งเอง โดยแยกเป็นสองระดับคือ ในระดับครอบครัว ผู้เฒ่าผู้แก่ของสกุลจะเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินข้อพิพาทระหว่างคู่กรณีที่อยู่ในสกุลเดียวกัน เมื่อผู้เสียหายนำความมาร้องเรียนต่อผู้เฒ่า คำตัดสินของผู้เฒ่าจะถือเป็นเด็ดขาด ซึ่งหัวหน้าหมู่บ้านจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวเพราะถือว่าเป็นเรื่องภายในครอบครัว ในระดับหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการกลางทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทระหว่างคู่กรณีต่างสกุล เมื่อผู้เสียหายนำความไปร้องเรียนต่อหัวหน้าหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านจะเรียกคู่กรณีมาสอบถาม หลังจากนั้นจึงตั้งคณะกรรมการกลาง การแต่งตั้งคณะกรรมการกลางทำได้ 2 วิธี คือ หัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้แต่งตั้ง โดยความยินยอมของคู่กรณี วิธีนี้หัวหน้าหมู่บ้านจะไม่แต่งตั้งคนที่อยู่ในสกุลเดียวกันกับคู่กรณีมาทำหน้าที่ หรือคู่กรณีอาจแต่งตั้งกรรมการเองฝ่ายละเท่าๆ กัน โดยอาจคัดเลือกบุคคลจากคนในสกุลของอีกฝ่ายมาเป็นกรรมการของตนก็ได้ แต่ห้ามเลือกคนในสกุลเดียวกัน ปกติจะมีประมาณ 6 - 10 คน เพื่อตัดสินข้อพิพาทดังกล่าว การพิจารณาคดีจะทำที่บ้านพักหัวหน้าหมู่บ้านซึ่งจะทำหน้าที่เป็นประธานกรรมการด้วย ภายหลังจากการซักถามข้อเท็จจริงจากทุกฝ่ายแล้ว คณะกรรมการจะตัดสินโดยการออกเสียง ผลการพิจารณาจะถือตามเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ กรณีคะแนนเสียงเท่ากันประธานกรรมการจะเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด ผู้แพ้คดีและถูกตัดสินว่าผิดจะได้รับการลงโทษด้วยการปรับไหม ค่าปรับจะถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของหัวหน้าหมู่บ้าน ส่วนที่สองจะแบ่งให้แก่ผู้ชนะคดีครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งจะนำไปแบ่งระหว่างคณะกรรมการกลางคนละเท่าๆ กัน อย่างไรก็ตาม กรณีที่เกิดการฆาตกรรมขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงและกระทบต่ออำนาจปกครองของรัฐบาลกลาง ชาวม้งจะนำความแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจหรือนายอำเภอเพื่อให้เจ้าหน้าที่รัฐจัดการต่อไป

ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง

“กะเหรี่ยง” เป็นคำที่คนไทยภาคกลางใช้เรียกชาวเขาเผ่าหนึ่ง ซึ่งพม่าเรียกว่า “กะยีน” (Kayin) ส่วนคนไทยภาคเหนือและพวกไทใหญ่เรียกว่า “ยาง” ส่วนชาวยุโรปเรียกว่า “Karen” (ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, 2538)

ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงอพยพเข้ามาอยู่ในไทยตามจังหวัดต่างๆ ในเขตภาคเหนือและภาคตะวันตก พบที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน กาญจนบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ และราชบุรี กะเหรี่ยงทำมาหากินอยู่ประจำที่ ไม่ชอบย้ายถิ่นฐาน ไม่ปลูกหรือค้าฝิ่นเหมือนพวกม้ง และมุเซอ แต่จะดำรงชีพด้วยการทำไร่ในพื้นที่ที่หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้กำหนด และเลี้ยงสัตว์ รวมกลุ่มกันจับปลาหรือล่าสัตว์

การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน จะมีผู้นำหมู่บ้านซึ่งอาจเป็นผู้นำทางพิธีกรรมด้วย ชาวกะเหรี่ยงจะเรียกผู้นำทางพิธีกรรมหรือผู้นำทางศาสนาของชุมชนว่า “เซียงเก็งกู” หรือหัวหน้าหมู่บ้านผู้เฒ่า ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ได้มาโดยการสืบทอดจากฝ่ายบิดา ทุกหมู่บ้านต้องมีเซียงเก็งกู เซียงเก็งกูจึงเป็นผู้มีอิทธิพลที่สุดในหมู่บ้าน เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน

และเป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรมด้วย ทางราชการมักตั้งเชื้อเพลิงเป็นผู้ใหญ่บ้านของชาวกะเหรี่ยง เพื่อเป็นตัวแทนติดต่อกับทางอำเภอ แต่ผู้ใหญ่บ้านส่วนมากถือว่าการเดินทางมาอำเภอเป็นงานที่ไม่สำคัญและเป็นภาระ เพราะไม่มั่นใจในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ไทย และรู้สึกว่าการตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่ทางการแต่งตั้งให้ไม่มีอำนาจและเกียรติภูมิ และวิธีของทางราชการก็ไม่สามารถประสบผลสำเร็จและไม่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนที่เขาเป็นผู้แทนอยู่

หัวหน้าหมู่บ้านจะมีอำนาจเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น ตัดสินรับเข้าเป็นสมาชิกในหมู่บ้าน พิจารณาข้อขัดแย้งต่างๆ แม้ผู้นำจะมีอำนาจแต่ในการตัดสินมักจะฟังเสียงส่วนมาก หัวหน้าครอบครัวหรือชายที่แต่งงานแล้วสามารถแสดงความคิดเห็นของตนเองและมีอิทธิพลต่อที่ประชุมของหมู่บ้าน กิจกรรมที่สำคัญๆ ที่เกี่ยวกับหมู่บ้านจะได้รับการอภิปรายในระหว่างกลุ่มบุคคลที่รวมตัวกันอย่างหลวมๆ ซึ่งเรียกกันว่า “โพล่ง พู เชีย” การหาหรือมักมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อจัดปัญหาความขัดแย้งมากกว่าจะเป็นการออกเสียงลงคะแนนอย่างเป็นทางการ ข้อพิพาทที่จำเป็นต้องจัดการประกาศความผิด ได้แก่ ความผิดทางเพศ ซึ่งมักเกี่ยวกับการผิดผีหรือได้เสียก่อนแต่งงาน การลักขโมย การทำลายทรัพย์สินผู้อื่น การสับประมาท และอื่นๆ การลงโทษมักจะกระทำในลักษณะของการปรับไหมแล้วนำไปแบ่งเท่าๆ กัน ในสภาผู้เฒ่าของหมู่บ้านซึ่งเข้าร่วมพิจารณาคดีหรือระหว่างผู้เสียหาย ส่วนพวกมีนิสัยชอบลักเล็กขโมยน้อย นักปล้ำผู้หญิง หรือผู้ชอบหมิ่นประมาทผู้อื่น อาจถูกขับไล่ออกจากหมู่บ้าน สำหรับความผิดร้ายแรง เช่น ฆ่ากันตาย สมัยก่อนผู้กระทำผิดจะถูกประหารชีวิต ปัจจุบันชาวกะเหรี่ยงถือว่าเป็นหน้าที่ของทางการบ้านเมืองจะจัดการนำเอาตัวคนมาลงโทษ แต่ทางปฏิบัติพวกเขาและเจ้าหน้าที่ตำรวจมักจะจ้างคนติดฝิ่นดักซุ่มฆ่าคนที่ถูกตัดสินลงโทษอยู่ตามทาง และเมื่อมีกรณีทะเลาะวิวาทกันจนไม่อาจตกลงกันได้ ครอบครัวที่ไม่พอใจอาจย้ายไปอยู่หมู่บ้านอื่น หรืออาจรวมตัวกันตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ก็ได้

ชาวเขาเผ่าอีเก้อ

“อีเก้อ” เป็นคำที่ ไทย ลาว และพม่าใช้เรียกชาวเขาเผ่าหนึ่ง ชาวเขาพวกนี้จะเรียกตัวเองว่า “อาฮา” (Akha) ส่วนชาวจีนจะเรียกว่า โวณี (Woni) เพราะเกี่ยวข้องกับพวกที่พูดภาษาโล-โล ในภาคใต้ของยูนนาน (ซจัดภัย บุญพัฒน์, 2538)

ชาวเขาเผ่าอีเก้อพยพมาอยู่บริเวณชายแดนพม่า ลาว และไทย ซึ่งอุดมสมบูรณ์และมีอากาศเย็นสบายตลอดปี ดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกแบบทำไร่เลื่อนลอย พบอีเก้อในเขตอำเภอ แม่จัน แม่คำ และทางเหนือของแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงราย และอำเภอแม่สายจังหวัดเชียงใหม่

หมู่บ้านอีเก้อไม่มีรั้วล้อม หมู่บ้านทุกแห่งจะมีหัวหน้าหมู่บ้านอย่างน้อย 1 คน บ้านของหัวหน้าจะอยู่ตรงกลางหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านจะเรียกว่า เจอมา (Djew Ma) ส่วนหัวหน้าในระดับรองลงไปเรียกว่า เจอยา (Djew Ya) ตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านได้มาโดยการเลือกตั้งหรือการสืบทอดมรดกก็ได้

ในการอยู่ร่วมกันหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นผู้ปกครอง ได้รับความช่วยเหลือจากสภาผู้สูงอายุ และสภาผู้เป็นเจ้าของครอบครัว หัวหน้าหมู่บ้านมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของลูกบ้าน ตัดสินใจเคลื่อนย้ายที่อยู่ การดำเนินชีวิตบ้านตามกฎข้อบังคับ คำสั่งของหัวหน้าหมู่บ้านทุกคนต้องปฏิบัติตาม หากไม่ปฏิบัติตามต้องย้ายหมู่บ้านใหม่ ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านจะได้รับส่วนแบ่งหนึ่งในสี่ของสัตว์ที่ล่ามาได้ และเพื่อเป็นการตอบแทนหัวหน้าหมู่บ้านจะต้องจัดเลี้ยงอาหารแก่ลูกบ้านปีละ 3 ครั้ง ถ้าไม่สามารถทำได้ก็อาจขอให้ลูกบ้านที่ร่ำรวยจัดเลี้ยงแทนได้

อีกอ้อมกฎหมายศีลธรรมอย่างเข้มงวด ผู้ทำผิดกฎหมายจะต้องถูกปรับโดยเรียกเป็นเงินรูปี ผู้รับผิดชอบในการรักษากฎหมายคือผู้นำหมู่บ้าน เช่น หัวหน้าหมู่บ้าน หมอผี คนเฒ่าคนแก่ การตัดสินคดีจะทำโดยสภาผู้เป็นเจ้าของครอบครัวโดยหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้หาหลักฐานมาประกอบการพิจารณาตัดสิน โทษสถานเบาสำหรับผู้ละเมิดกฎหมายต้องเสียค่าปรับซึ่งมีอยู่ 4 ระดับ คือ 88.5 รูปี 33.5 รูปี 22.5 รูปี และ 11.5 รูปี ค่าปรับที่ต้องเสียอาจมีการต่อรองให้ลดลงได้ แต่ทั้งนี้ต้องไม่ต่ำกว่าอัตราค่าปรับในระดับที่ต่ำกว่าลงไป และไม่เกี่ยวกับหมู ข้าว ข้าวโพด เหล้า ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องใช้ในการทำพิธีกรรม ผู้กระทำความผิดจะได้รับการลงโทษด้วยการจ่ายค่าเสียหายให้แก่ผู้ที่ถูกทำร้ายร่างกาย เหตุการณ์ร้ายแรงเช่น การฆ่าฟันกัน การลักขโมย และการทะเลาะวิวาทมักจะไม่น่าค่อยเกิดขึ้นในหมู่บ้าน อีกอ้อ พวกหัวขโมยและผู้กระทำความผิดสองครั้งขึ้นไปจะถูกเนรเทศ แต่หากมีการฆ่ากันตายผู้ฆ่าอาจถูกตัดสินให้ตายตกไปตามกัน บทลงโทษที่ผู้ขายกล้วยที่สุด คือ การตัดหางเปียซึ่งจะทำให้เขาตายทั้งเป็นด้วยความกลัว ผู้ที่ถูกลงโทษอาจเป็นบ้าตามความเชื่อถือที่มีก็ได้ ชาวอีโกจึงมีความเชื่อศรัทธามาก นอกจากนี้แล้วยังมีประเพณีการทำผู้กระทำความผิดโดยหัวหน้าจะถือภาชนะใส่ของเหลวร้อนเดินทั่วหมู่บ้านให้ทุกคนดื่ม เชื่อกันว่าของเหลวนั้นจะนำโชคร้ายและความตายมาสู่ผู้กระทำความผิด

การจัดระเบียบภายในของชนกลุ่มน้อยตามตัวอย่างดังกล่าวมาแล้วข้างต้น รวมถึงการระงับข้อพิพาทภายในชุมชนชาวไทยที่อยู่ห่างไกลมักใช้วิธีจัดการกับผู้กระทำความผิดซึ่งละเมิดกฎหมายเกณฑ์ของกลุ่มเองอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ผ่านกระบวนการยุติธรรม วิธีการเหล่านี้บางอย่างแม้จะขัดแย้งกับกฎหมายไทยและทางราชการก็ทราบดี แต่เพราะเหตุผลทางด้านการเมืองการปกครองและอุปสรรคในการเข้าถึงดินแดนห่างไกลจึงต้องยอมรับและปล่อยให้ชนกลุ่มน้อยเหล่านั้นดูแลกันเอง ซึ่งอาจมีประสิทธิภาพในทางป้องกันอาชญากรรมมากกว่าการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมที่ล่าช้า และเน้นพิธีการของระบบราชการไทย

สรุปท้ายบท

แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยที่ได้ค้นหามาจากร่องรอยรากฐานความคิดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทยจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการสืบค้นทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในด้านต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะมองจากภาพใหญ่ คือ ทุนทางสังคมที่ดำเนินการโดยภาครัฐ และมองจากภาพย่อย คือ ส่วนที่เป็นวิถีชีวิต และการปฏิบัติของชุมชนหรือท้องถิ่น ซึ่งทั้งสองภาพเป็นเรื่องที่คาบเกี่ยว หักซ้อนกันอยู่ การสืบค้นแนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยในมิติต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ก็เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดการผูกโยงสัมพันธ์ภาพในชุมชน และจะได้นำไปวิเคราะห์ประเด็นที่จะสามารถนำไปพัฒนาหรือต่อยอดในการเปิดพื้นที่ชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และนำไปสู่การหาส่วนผสมที่ลงตัวสำหรับยุติธรรมชุมชน และกระบวนการยุติธรรมของไทยต่อไป

จากการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง ลงพื้นที่ชุมชนเพื่อการศึกษาแบบมีส่วนร่วม และจากการสัมภาษณ์พบว่ามีการศึกษาซึ่งเป็นแบบจำลองยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยที่น่าสนใจ ดังนี้

กรณีศึกษาที่หนึ่ง:

ยุติธรรมชุมชนใน “จอกขวาง” จังหวัดมหาสารคาม: กฎเหล็กในการจัดระเบียบชุมชน

ความเป็นมาของชื่อ “จอกขวาง” นั้น เกิดจากลำห้วยจอกขวาง ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “หนองสิม” ซึ่งลำห้วยนี้มีความลึกและมีจอกแทนเป็นจำนวนมาก ทำให้การคมนาคมไม่สะดวก เวลาจะข้ามฝั่งไปต้องแหวกจอกแทนออกทุกครั้งไป ชาวบ้านจึงเรียกชื่อว่า “บ้านจอกขวาง” นอกจากนี้ นายชยุต ไชยธานี (อ้างถึงใน กรมคุมประพฤติ, ม.ป.พ.) ผู้นำชุมชนจอกขวางเล่าว่าเมื่อก่อนใช้คำว่า “เจ้าขวาง” เพราะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีศาลพระผู้ใหญ่เป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน ผู้ใดจะมาลบหลู่หรือปฏิบัติในสิ่งที่ไม่สมควรในบริเวณหมู่บ้านไม่ได้จะต้องมีอันเป็นไป แต่ปัจจุบันคำว่า “เจ้าขวาง” ได้เพี้ยนมาเป็น “จอกขวาง”

สำหรับที่ตั้งของบ้านจอกขวางนั้นตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 26 ตำบลหนองแสง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเดิมพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านเป็นพื้นที่เดียวกัน แต่เมื่อมีการแบ่งเขตปกครองตามระเบียบของกระทรวงมหาดไทยทำให้บ้านจอกขวางต้องแยกเป็นสองหมู่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามทั้งสองหมู่บ้านก็ยังคงมีกิจกรรมร่วมกันเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

ยุติธรรมชุมชนในชุมชนจอกขวาง

สำหรับการดำเนินกิจกรรมของชุมชนจอกขวางที่เกี่ยวข้องกับการกิจของยุติธรรมชุมชนนั้น สมาชิกในชุมชนจอกขวางมีการทำประชาคมร่วมกันและได้กำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนซึ่งมีความครอบคลุมทั้ง 4 การกิจของยุติธรรมชุมชน (ราชันย์ ธรรมจันทร์, 1 ธันวาคม 2549) ดังนี้

ภารกิจการป้องกันความขัดแย้งในชุมชน ชุมชนจอกขวางมีการติดประกาศกฎ ระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้านให้สมาชิกในชุมชนทุกคนได้รับทราบกันเพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน เช่น ในเรื่องยาเสพติด มีการจัดตั้งสมัชชาต่อต้านยาเสพติดและประกาศสัจจะ (แสดงเจตน์จำนง) ในเรื่องยาเสพติดดังนี้

1) สมัชชาขอประกาศว่า ยาเสพติด คือตัวการบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ ผู้เกี่ยวข้องคือ ผู้ทรยศต่อแผ่นดิน

2) สมัชชาจะรวมพลังกันแก้ไขปัญหายาเสพติดให้หมดสิ้นไปจากหมู่บ้าน หมู่ที่ 6 และ หมู่ที่ 26 โดยเร็ว

3) สมาชิกจะต่อต้านกับกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด โดยไม่หวั่นเกรงกับอิทธิพลใดๆ ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ยังมีกฎเหล็ก (ข้อห้าม) ของหมู่บ้าน ที่เกี่ยวกับยาเสพติด ดังนี้

1) สมาชิก จะให้โอกาสสำหรับผู้เสพ โดยจะว่ากล่าวตักเตือน แนะนำให้ไปบำบัดรักษา สำหรับผู้ค้าผู้ขาย จะขอร้องให้เลิก ถ้าไม่เชื่อฟังจะเข้าร่วมกับเจ้าหน้าที่จับกุมให้ดำเนินคดีให้ถึงที่สุด

2) ถ้ายังไม่เชื่อฟัง ขัดขืน ต่อต้าน จะถือว่าเป็นผู้ทรยศต่อหมู่บ้าน และฝ่าฝืนอำนาจลงของประชาชน จะขับไล่ออกจากหมู่บ้านทันที

3) ถ้าขับไล่แล้วยังดื้อดึง จะถือว่าเป็นท้าวทลายอำนาจรัฐ เป็นผีปอบและผีเปรต กินลูกกินหลาน ทำลายชาติบ้านเมือง และทรยศต่อแผ่นดิน “ต้องทำลายทิ้ง”

นอกจากนี้ชุมชนจอกขาวยึดมั่นให้ความเคารพในพระพุทธศาสนา รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อที่ดั้งเดิม โดยสมาชิกในชุมชนสามารถสาบานตนไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดได้ (การหักดิบ) เพราะเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของปุตาวาผู้ใดที่ประพฤติดังกล่าวไม่ดีก็จะไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต จะถูกสาปแช่งจากปุตาวา ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ในการป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในชุมชน

ภารกิจการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์นั้น เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งขึ้นในชุมชน ผู้นำชุมชนในที่นี้คือผู้ใหญ่บ้าน จะเรียกคู่กรณีทั้งสองฝ่ายพร้อมด้วยผู้ใหญ่ที่ทั้งสองฝ่ายซึ่งขัดแย้งกันให้ความเคารพนับถือ มาทำการไกล่เกลี่ยเพื่อให้คู่กรณีกลับมาคืนดีกันอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งในชุมชนเป็นลำดับขั้นตอนที่น่าสนใจดังนี้

ความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด

1. บุคคลหรือครอบครัวใดเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดหรือนำเข้าหมู่บ้าน จะต้องถูกลงโทษจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ดังนี้

- 1.1 จะถูกตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 1.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)
- 1.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

2. บุคคลใดเสพยา (สารระเหย) เมื่อถูกพบเห็นหรือจับได้

- 2.1 จะถูกตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 2.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)
- 2.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

3. บุคคลหรือครอบครัวใดมีพฤติกรรมที่น่าสงสัยจะเกี่ยวข้องกับยาเสพติดต้องยินยอมแสดงความบริสุทธิ์ให้ฝ่ายรักษาความปลอดภัยตรวจสอบได้ ผู้ใดฝ่าฝืน

- 3.1 จะถูกตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 3.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)

3.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

4. ผู้ปกครอง หรือผู้อุปการะผู้เสียหายต้องยินยอมให้ดำเนินการกับบุตรหรือผู้ในปกครอง ผู้ใดฝ่าฝืน

4.1 จะถูกตัดเดือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

4.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)

4.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

เรื่องการละเมิด

1. การทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้าน

1.1 คู่กรณีทั้งสองฝ่ายจะต้องถูกปรับก่อนคนละ 500 บาท

1.2 ถ้าหากคณะกรรมการได้ตรวจสอบแล้วว่า ฝ่ายใดผิดจะต้องถูกปรับอีกคนละ 500 บาท

1.3 ถ้าคู่กรณีฝ่ายใดไม่ต่อสู้มีผู้ทำฝ่ายเดียว ผู้ทำผิดจะต้องถูกปรับเพียงฝ่ายเดียว

1.4 ถ้าคู่กรณีตกลงกันได้ ให้ฝ่ายกระทำผิด รับผิดชอบขอขมาโทษหรือชดเชยค่าทำขวัญแก่

คู่กรณี

1.5 กรณีทะเลาะวิวาทกันในงานทำบุญประเพณีทั้งของส่วนตัวและของส่วนรวม จะต้องถูกปรับคนละ 1,000 บาท ถ้าการทะเลาะวิวาทนั้นเป็นเหตุให้มหรสพต่างๆ ไม่สามารถแสดงต่อไปได้ให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายร่วมกันรับผิดชอบชดเชยค่ามหรสพนั้นๆ แทนเจ้าภาพ

1.6 กรณีคนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาก่อการทะเลาะวิวาทกับคนในหมู่บ้านให้ใช้กฎระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้านทุกประการ

1.7 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

2. การทำให้ทรัพย์สินของผู้อื่น หรือของสาธารณะเสียหาย

2.1 ต้องชดเชยราคาทรัพย์สินตามมติของคณะกรรมการหมู่บ้าน

2.2 ทำพิธีขอโทษขอขมาต่อเจ้าของทรัพย์สิน และคณะกรรมการหมู่บ้านว่าจะทำตนเป็นพลเมืองดี

ของสังคม

2.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

3. สามัการยาทะเลาะกันจนน่าจะเกิดอันตรายแก่กาย

3.1 จะถูกตัดเดือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

3.2 ถูกปรับไหมจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

4. การลวนลามทางเพศ (หญิง) ซึ่งมีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป ยกเว้นเด็กหญิงต้องส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

กฎหมาย

4.1 ถ้าคู่กรณีตกลงกันไม่ได้ให้ว่ากล่าวตักเตือน

4.2 เรียกร้องค่าเสียหายตามแต่สมควรต่อหน้าคณะกรรมการหมู่บ้าน

4.3 ทำพิธีขอขมาโทษต่อผู้เสียหาย และต่อคณะกรรมการหมู่บ้านว่าจะไม่ทำอีกต่อไป

5. การลักทรัพย์ระหว่างสามั การยา บุพการีหรือผู้สืบสันดาน หรือพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน

- 5.1 ว่ากล่าวตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 5.2 เรียกร้องค่าเสียหายจากคู่กรณี
- 5.3 ทำพิธีขอขมาโทษต่อผู้เสียหาย และคณะกรรมการหมู่บ้านว่าจะไม่ทำอีกต่อไป
6. การหลอกลวง ฉ้อโกงทรัพย์สินของผู้อื่น
 - 6.1 ว่ากล่าวตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 6.2 ปรับไหมตามอำนาจพิจารณาของคณะกรรมการ
 - 6.3 ทำพิธีขอขมาโทษต่อผู้เสียหายต่อคณะกรรมการหมู่บ้าน
7. ทะเลาะกัน ส่งเสียงดัง สร้างความรำคาญให้เพื่อนบ้าน
 - 7.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 7.2 ปรับไหมตามข้อตกลงของคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 7.3 ขอขมาโทษต่อผู้เสียหายและคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 7.4 ส่งดำเนินคดี
8. ขั้บรตเสียงดังรบกวนความสงบเรียบร้อยของชาวบ้าน
 - 8.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 8.2 ปรับไหมไม่เกิน 500 บาท
 - 8.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
9. เปิดเครื่องเสียงดังรบกวนชาวบ้าน
 - 9.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 9.2 ปรับไหมไม่เกิน 1,000 บาท
 - 9.3 แจ้งความดำเนินคดีต่อไป
10. เสพย์สุรา ครอบงำสติไม่ได้ ประพฤติตนรุ่มรวย
 - 10.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 10.2 ปรับไหมตามข้อตกลงของคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 10.3 ขอขมาโทษต่อผู้เสียหายและคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 10.4 ส่งดำเนินคดี
11. กระทำการอันมิควรต่อหน้าธารกำนัล
 - 11.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 11.2 ปรับไหมตามข้อตกลงของคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 11.3 ขอขมาโทษต่อผู้เสียหายและคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 11.4 ส่งดำเนินคดี

เรื่องเล่นการพนัน

1. ให้คณะกรรมการหมู่บ้านว่ากล่าวตักเตือน

2. แจ้งตำรวจดำเนินคดี

ภารกิจการเยียวยาและเสริมพลัง สำหรับภารกิจในการเยียวยาและเสริมพลังนั้น เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งขึ้นมาแล้วก็จะพยายามไกล่เกลี่ยให้มีการชดใช้ค่าเสียหายให้กับผู้เสียหายหรือผู้ได้รับผลกระทบซึ่งจะออกมาในรูปของค่าปรับตามกฎหมายระเบียบของหมู่บ้าน

ภารกิจการคืนคนดีสู่สังคม ชุมชนบ้านจอกขวางมีภารกิจในการคืนคนดีที่สังคมที่น่าสนใจคือ การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ โดยชุมชนจะทำการต้อนรับผู้ที่เคยกระทำผิดให้กลับคืนสู่ชุมชนอย่างปกติสุขเป็นการให้โอกาสและสร้างคุณค่าให้กับผู้ที่เคยกระทำผิด นอกจากนี้ยังส่งเสริมอาชีพและให้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะในด้านการส่งเสริมอาชีพนั้น ชุมชนจอกขวางมีกลุ่มอาชีพทำขนมจีนเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับผู้กระทำผิดหลังจากที่ได้ทำพิธีบายศรีแต่ยังไม่รู้ว่าจะประกอบอาชีพใด กลุ่มขนมจีนก็จะรับบุคคลเหล่านั้นเข้ากลุ่มเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงตนเองไม่หวนกลับไปกระทำผิดอีก

กรณีศึกษาที่สอง:

ยุทธธรรมชุมชนตำบลปากดุก จังหวัดเพชรบูรณ์: จากโรงพยาบาลสู่ชุมชน

ชุมชนตำบลปากดุก เป็นชุมชนหนึ่งในอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ มีภารกิจยุทธธรรมชุมชนที่สำคัญคือ ภารกิจในเรื่องของการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ซึ่งมีการดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 เป็นต้นมาโดยพัฒนาการมาจากโครงการโรงพยาบาลตำบล “2 บาทร่วมลงขัน สร้างสรรค์ โรงพยาบาลตำบล” จากแนวความคิดของนายแพทย์ พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี ผู้อำนวยการโรงพยาบาลหล่มสัก และนางเกษร วงศ์มณี ภรรยา ซึ่งเป็นสาธารณสุขอำเภอหล่มสัก ที่เชื่อว่า “บ้านเป็นสถานที่ที่มีระบบดูแลสุขภาพแบบการพึ่งพาตนเองและครอบครัวทั้ง 4 มิติ ได้แก่ กาย ใจ สังคม จิตวิญญาณ ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี” นอกจากนี้ยังเชื่อว่าบ้านหรือครอบครัวจะเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมที่ทำให้เกิดความสุขของสุขภาพมากที่สุด เมื่อเจ็บป่วยประชาชนก็สามารถเลือกบ้านเป็นเตียงนอนได้ โดยไม่ต้องไปนอนที่โรงพยาบาล สมาชิกในครอบครัวก็จะเป็นผู้ดูแลสุขภาพซึ่งกันและกันด้วยความเอื้ออาทร ด้วยความรักความเข้าใจได้อย่างดียิ่ง โดยได้รับคำแนะนำจากทีมสุขภาพโรงพยาบาลตำบลและแกนนำสุขภาพที่ผ่านการอบรม (พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี และเกษร วงศ์มณี, ม.ป.พ.)

สำหรับการดำเนินและแก้ไขปัญหาคือการร่วมมือสนับสนุนจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพราะเชื่อว่าหากปล่อยให้เจ้าหน้าที่รัฐมีบทบาทเพียงฝ่ายเดียว ประชาชนและท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูล การตัดสินใจและทางเลือกที่ต้องแก้ไขปัญหาร่วมกัน ก็จะทำให้ไม่เกิดความยั่งยืนในโครงการเพราะทุกฝ่ายยังไม่ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญห การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่เป็นรูปธรรมคือ การร่วมลงขันของสมาชิกในชุมชนคนละ 2 บาท ต่อเดือน หรือ 24 บาท ต่อปี และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นก็จะสมทบอีกไม่น้อยกว่าจำนวนเงินที่สมาชิกในชุมชนได้ลงขันร่วมกัน เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินการโรงพยาบาลตำบล เช่น การจัดส่งบุตรหลานในชุมชนไปศึกษาต่อทางด้านพยาบาลและสาธารณสุขเพื่อกลับมาทำงานในชุมชนหลังสำเร็จการศึกษาแล้ว หรือการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการให้บริการประชาชน เป็นต้น

ศูนย์ไกลเกลี่ยข้อพิพาทตำบลปากดุก: การกิจในการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

การจะดำเนินกิจกรรมโครงการของโรงพยาบาลตำบลจะมีการทำประชาสัมพันธ์เพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมและรับรู้ข้อมูลเพื่อการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมในชุมชนร่วมกันระหว่างภาครัฐ ท้องถิ่น และประชาชน ทำให้ลดปัญหาความขัดแย้งในเรื่องต่างๆ ทั้งการปฏิบัติ และการบริหารจัดการการสื่อสารที่ไม่ตรงกัน และเกิดความร่วมมือเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้นำท้องถิ่นและประชาชนมีโอกาสพูดคุยหารือ แลกเปลี่ยนข้อมูลกันบ่อยมากขึ้น ตำบลปากดุกจึงได้คิดต่อยอดการดำเนินการจากโครงการดังกล่าว โดยพยายามมองปัญหาในชุมชนตนเองว่าความไม่สงบสุข หรือปัญหาที่ยังเกิดขึ้นในชุมชนเป็นเรื่องใด จะแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างไร โดยเฉพาะในเรื่องปัญหาอาชญากรรม ปัญหาเสพติด ปัญหาพฤติกรรมวัยรุ่น ซึ่งมีข้อจำกัดในการดำเนินการของฝ่ายปกครองและตำรวจ จึงได้ร่วมกันจัดระเบียบชุมชนและจัดตั้ง "ศูนย์ไกลเกลี่ยข้อพิพาทชุมชนตำบลปากดุก" ขึ้น มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อความสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในชุมชน ป้องกันและปราบปรามพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เช่น การทะเลาะวิวาท การทำลายสิ่งสาธารณประโยชน์ การลักทรัพย์ การขบขี้ที่ไม่ปลอดภัยรวมทั้งช่วยเหลือให้ประชาชนมีวินัยและมีความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน (เกษร วงศ์มณี, ม.ป.พ.)

การดำเนินการของศูนย์ไกลเกลี่ยข้อพิพาทชุมชนตำบลปากดุกมีอดีตผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดหล่มสัก นายวิฑูร คล่องมือคุณ รับเป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำการดำเนินงานของศูนย์ไกลเกลี่ยฯ มาโดยตลอด โดยเฉพาะการให้ความรู้ในด้านกฎหมาย ทั้งนี้ ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความยั่งยืนของการดำเนินในศูนย์ไกลเกลี่ยฯ ที่สำคัญ คือ ความเชื่อมั่นของประชาชนต่อผู้นำในท้องถิ่น ความรักความสามัคคีและวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน ความโปร่งใสในการจัดการของคณะกรรมการ การมีโอกาสรับรู้ข้อมูล และการสื่อสารที่ดี สำหรับผลการดำเนินงานของศูนย์ไกลเกลี่ยฯ ในระยะแรกเป็นการแก้ไขปัญหาแบบตั้งรับ คือเมื่อเกิดเหตุแล้วก็จะทำการไกลเกลี่ย ซึ่งสามารถดำเนินการไกลเกลี่ยได้สำเร็จทุกเรื่อง ต่อมาชุมชนได้ร่วมกันออกข้อบังคับของชุมชนเพื่อจัดระเบียบความเรียบร้อยในชุมชน ซึ่งถือเป็นการป้องกันการเกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนได้ เนื่องจากผู้ปกครองของเยาวชนในชุมชนมีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมบุตรหลานมากยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้ปัญหาความขัดแย้งลดลงโดยปริยาย

กรณีศึกษาที่สาม:

ชุมชนบ้านสละม จังหวัดปัตตานี: ตัวอย่างยุทธธรรมชุมชนในชุมชนมุสลิม

ชุมชนบ้านสละมอยู่ในเขตปกครองของหมู่ที่ 8 ตำบลนาประดู่ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี โดยชื่อ "สละม" มาจากคำว่า "สลามัต" ในภาษามลายู แปลว่า สันติ หรือถ้าใช้กับกรณีการเดินทางก็จะหมายถึงขอให้โชคดี พื้นฐานการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนเกิดขึ้นมาดั่งกับคำสอนของศาสนาอิสลามซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ โดยมีเป้าหมายในการขับเคลื่อนชุมชน คือการสร้างชุมชนดี (การยำเกรงต่ออัลลอฮ์) ขึ้นมา ซึ่งสมาชิกในชุมชนทุกคนจำเป็นต้องเรียนรู้บทบัญญัติพื้นฐานทางศาสนา (ฟิรฎอฮ์) ที่ถือเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบในระดับบุคคลที่แต่ละคนจะต้องปฏิบัติ โดยมีกรอบกำหนดวิถีชีวิตชุมชนมุสลิมที่ถูกกำหนดโดยพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาที่

สำคัญ 2 ประการได้แก่ หลักศรัทธา และหลักปฏิบัติ มีมัสยิดมาดีนาตุลสาลามเป็นศูนย์กลางการบริหารจัดการของชุมชน ที่มาจากการระดมเงินของสมาชิกในชุมชนและผู้มีจิตศรัทธาร่วมกันสร้างขึ้น มัสยิดมาดีนาตุลสาลาม นอกจากจะเป็นสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจประจำวันของสมาชิกในชุมชนแล้ว ยังถือเป็นจุดศูนย์รวมของการจัดกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนด้วย เช่น การแต่งงาน การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้นมาในชุมชน เป็นสถานที่สำหรับเฉลิมฉลองงานเทศกาลต่างๆ ที่มีขึ้นในชุมชน เป็นต้น

ชุกุมฟากัด: ข้อกำหนดเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชน

ชุมชนบ้านสลามมีชุกุมฟากัด (ข้อกำหนดเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชน) ซึ่งเกิดจากการตกลงร่วมกันของสมาชิกในชุมชนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายนั่นคือชุมชนแห่งการดีทวา (การยำเกรงต่อพระผู้เป็นเจ้า) โดยรายละเอียดของชุกุมฟากัดของบ้านสลามที่สำคัญได้แก่

1. สมาชิกในชุมชนต้องมารับฟังการบรรยายศาสนธรรมจากส่วนมุรูอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ซึ่งการบรรยายมีขึ้นทุกวันหลังละหมาดมักริบ
2. สมาชิกในชุมชนทุกคนต้องเข้าร่วมละหมาดวันศุกร์ร่วมกันเพื่อรับฟังการคุตบะฮ์จากอิหม่าม
3. สมาชิกในชุมชนที่จะมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้องเรียนหนังสือ หรือต้องมีงานทำเป็นกิจจะลักษณะ
4. ต้องไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ขัดห้ามตามหลักของศาสนาอิสลามและข้อตกลงร่วมกันของหมู่บ้าน เช่น การสูบบุหรี่ การพนัน ดื่มของมึนเมา

สภาชูรอ: เวทีของการปรึกษาหารือของชุมชน

การจัดตั้งองค์กรหรือการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนบ้านสลามจะมีการปรึกษาหารือของสภาชูรอเป็นหลัก ซึ่งสภาชูรอนี้ประกอบด้วย ส่วนมุรู และคณะกรรมการบริหารมัสยิดจำนวน 15 คน ได้แก่ อิหม่าม คอเต็บ บิหล่าน และคณะกรรมการอื่นๆ อีก 12 คน จะเป็นผู้ตัดสินใจในประเด็นสาธารณะของชุมชนภายใต้กฎเกณฑ์ของหมู่บ้านและหลักคำสอนของทางศาสนา บทบาทของสภาชูรอในชุมชนบ้านสลามนั้นจะเห็นได้จากมติต่างๆ ที่ออกมาเกี่ยวกับการดำเนินงานของชุมชน ซึ่งเกิดจากการปรึกษาหารือของสภาชูรอ เช่น การร่างชุกุมฟากัด มติในการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน หรือการเลือกสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในโควตาของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งที่ผ่านมาสภาชูรอของหมู่บ้านได้มีมติแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนแรกขึ้นมาโดยไม่ได้ใช้ระบบเลือกตั้ง และหลังจากผู้ใหญ่บ้านคนแรกเสียชีวิตลงสภาชูรอก็มีมติแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันขึ้นมาโดยไม่ได้ใช้ระบบการเลือกตั้งอีกเช่นกัน เนื่องจากสภาชูรอมองว่า การนำระบบเลือกตั้งมาใช้ในชุมชนนั้นจะสร้างความแตกแยกให้กับสมาชิกในชุมชน แต่ก็ได้ละเลยหรือไม่เห็นความสำคัญของระบบเสียทีเดียวเพราะการเลือกตั้งสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลครั้งล่าสุด สภาชูรอได้มีมติให้สมาชิกในชุมชนได้นำเสนอนโยบายของแต่ละคนที่ประสงค์จะเป็นตัวแทน และให้สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่เลือกจากนโยบายของผู้สมัครแต่ละคน

ผู้นำ: ผู้กำกับทิศทางของชุมชน

ในชุมชนมุสลิมนั้นผู้นำถือว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับชุมชนมุสลิม โดยมีบทบัญญัติทางศาสนาขึ้นมาเป็นการเฉพาะที่จะต้องมีการเลือกผู้นำขึ้นมา ซึ่งเมื่อมุสลิมมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนก็จะมีภารกิจด้านศาสนา บุคคลขึ้นมาเป็นผู้นำเฉพาะภายในชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้นำพาชุมชนมุสลิมไปสู่ความดีงาม และสร้างสรรค์

ประโยชน์ คอยดูแลปกป้องอันตราย หรือความหวาดระแวงใดๆ ที่อาจมีขึ้นได้ และเพื่อเป็นตัวแทนเข้าร่วมประสานงานกับรัฐในกิจการทั่วไป และที่เกี่ยวข้องกับหลักการของอิสลาม ที่สำคัญถือเป็นการตอบสนองปัญหาของพระผู้เป็นเจ้าของด้วย สำหรับบทบาทของผู้นำในชุมชนบ้านสลามสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ผู้นำที่มีบทบาทด้านการปกครองซึ่งทำหน้าที่ติดต่อกับประสานงานกับหน่วยงานราชการ หน้าที่ดังกล่าวนี้เป็นบทบาทของผู้ใหญ่บ้าน ส่วนบทบาททางด้านศาสนานั้นผู้นำมีบทบาทได้แก่ จวนฮูรู อีหม่าม คอเต็บ และบิหล่าน

การเข้าถึงสมาชิกในชุมชน

ชุมชนบ้านสลามนอกจากจะมีมัสยิดที่เป็นแหล่งพบปะของสมาชิกในชุมชนแล้ว ยังมีร้านน้ำชาซึ่งถือเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ข่าวสารต่างๆ ในหมู่บ้านซึ่งมีทั้งหมด 4 ร้าน การเดินทางของข่าวสารความเคลื่อนไหวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะเป็นไปอย่างรวดเร็วและเข้าถึงสมาชิกในชุมชนอย่างถ้วนหน้าเมื่อข่าวสารนั้นถูกส่งผ่านมายังร้านน้ำชา

ภารกิจยุติธรรมชุมชนกับชุมชนบ้านสลาม

สำหรับภารกิจของยุติธรรมชุมชนที่ปรากฏในชุมชนบ้านสลามนั้น มีทั้งภารกิจในการป้องกันปัญหาความขัดแย้ง การแก้ไขความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาและเสริมพลัง และการคืนคนดีสู่สังคม โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. อีบาดะฮ์: การผูกโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนมุสลิมเพื่อป้องกันความขัดแย้ง

อีบาดะฮ์เป็นการประกอบคุณงามความดีโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อถวายแด่พระผู้เป็นเจ้า ตามรูปแบบที่ทรงพอพระทัย การอีบาดะฮ์ในอิสลามมีพื้นฐานมาจากความยึดมั่นศรัทธาในองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) พระผู้เป็นเจ้าและความเป็นพี่น้องในอิสลาม ซึ่งกิจกรรมที่ผูกโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนบ้านสลามแห่งนี้มีหลากหลายกิจกรรมด้วยกันโดยกิจกรรมเหล่านี้มีเป้าหมายเพื่อความเป็นหนึ่งเดียวของสมาชิกในชุมชน ป้องกันความแตกแยกที่อาจจะเกิดขึ้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ หรืออีบาดะฮ์ที่ใช้ในการผูกโยงสมาชิกชุมชนบ้านสลามนั้นได้แก่ อีบาดะฮ์ที่ปฏิบัติตามช่วงวัยแห่งการดำเนินชีวิต เช่น โครงการเตรียมความพร้อมก่อนใช้ชีวิตคู่ อีบาดะฮ์ที่ปฏิบัติแต่ละวันในรอบสัปดาห์ เช่น คุตบะฮ์วันศุกร์ และอีบาดะฮ์ที่ปฏิบัติแต่ละเดือนในรอบปีตามปฏิทินอิสลามซึ่งนับเดือนตามจันทรคติ เช่น การละหมาดตะเราะวีเยะ เป็นต้น¹

สำหรับเหตุผลของการนำอีบาดะฮ์มาใช้ในการผูกโยงสมาชิกในชุมชนนั้นถือเป็นการป้องกันความขัดแย้งในระดับตัวตนของสมาชิกในชุมชนแต่ละคนเป็นสำคัญโดยพยายามให้สมาชิกในชุมชนดำรงตนอยู่ในกรอบของหลักศาสนาไม่ให้มีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับข้อห้ามของทางศาสนา ซึ่งหากสมาชิกในชุมชนแต่ละคนสามารถควบคุมไม่ให้ตนเองปฏิบัติผิดหลักศาสนาแล้ว ความขัดแย้งในระดับอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลหรือพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมืองก็จะไม่เกิดขึ้น

¹ โปรดอ่านเพิ่มเติมใน มุฮัมหมัดรอฮิอี มุฮอ. 2549. *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และการจัดการความขัดแย้งในชุมชนมุสลิม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ฉะนั้นรูปแบบหรือกระบวนการในการป้องกันความขัดแย้งในชุมชนมุสลิมจึงออกมาในลักษณะของการตอบสนองต่อหลักการของศาสนาอิสลามเป็นสำคัญ นอกจากนี้ การจัดการกรณีพิพาทในชุมชนไม่เข้าร่วมอียะตะฮ์ตามที่ได้ตกลงกันไว้ เช่น การไม่เข้าร่วมละหมาดวันศุกร์ ก็กระทำบนพื้นฐานของการดำรงไว้ซึ่งความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งในอดีตนั้น ชุมชนแห่งนี้เคยใช้มาตรการคว่ำบาตรผู้ที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมโดยการห้ามสมาชิกในชุมชนคบหาสมาคมด้วย แต่การกระทำในรูปแบบดังกล่าวยังผลให้เกิดความแตกแยกของสมาชิกในชุมชนขึ้นมาอย่างมากมาย คณะกรรมการชุรอของชุมชนจึงได้ปรึกษารื้อกันและได้ข้อสรุปว่าให้นำระบบที่คิดขึ้นใหม่นี้มาใช้ โดยการที่ผู้นำได้กำหนดวิธีการปฏิบัติต่อบุคคลที่ไม่ปฏิบัติตามสุกฏมฟากัดของชุมชนไว้ 3 ขั้นตอนคือ

- 1) ถามหาจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง
- 2) ผู้นำฝากสลามไปยังบุคคลดังกล่าว
- 3) ผู้นำไปเยี่ยมถึงบ้าน

อย่างไรก็ตามโดยส่วนใหญ่แล้วเมื่อมีการถามหาจากเพื่อนบ้าน บุคคลที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนก็จะกลับมาร่วมกิจกรรมตามปกติแล้ว เนื่องจากความเกรงใจในตัวของผู้นำ ยังไม่เคยมีกรณีที่ผู้นำใช้มาตรการดังกล่าวเกินกว่า 2 ขั้นตอนแต่อย่างใด

2. มุชาวาเราะฮ์: กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในชุมชนมุสลิม

ชุมชนบ้านสลามมีกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในชุมชนที่เรียกว่า “มุชาวาเราะฮ์” เป็นรูปแบบที่แสดงถึงกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสังคมมุสลิมที่อยู่ภายใต้หลัก “ซารีอะฮ์” นอกจากนี้การมุชาวาเราะฮ์ที่ถูกนำมาใช้ในชุมชนบ้านสลามนี้ใช้ในการปรึกษาหารือในเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อหาทางออกหรือแนวทางสำหรับการดำเนินกิจการใดๆ ในชุมชนเพื่อความสงบสุขร่วมกัน ซึ่งในเรื่องราวของความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสลามก็ได้้นำกระบวนการมุชาวาเราะฮ์มาใช้เพื่อคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้การปรึกษาหารือดังกล่าวมีคณะกรรมการที่คอยให้คำปรึกษาที่เรียกว่า สภาชุรอ หรือสภามุชาวาเราะฮ์ โดยในชุมชนมุสลิมทั่วๆ ไปประกอบด้วยอิหม่าม (ผู้นำ) คอเต็บ (ผู้ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้) บิหล่าน (ผู้ทำหน้าที่เรียกร้องเชิญชวนให้ทำความดี) และคณะกรรมการมัสยิดคนอื่นๆ อีก จำนวน 12 คน รวมทั้งหมด 15 คน แต่อาจจะมีบุคคลอื่นๆ เข้ามาร่วมด้วยเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

สำหรับขั้นตอนกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนมุสลิมบ้านสลามนั้นสามารถสรุปได้ดังนี้

- 1) เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งขึ้นมาในชุมชนไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการลักทรัพย์ กรณีพิพาทเรื่องทรัพย์สินและมรดก กรณีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เป็นต้น เรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวจะถูกส่งมายังผู้นำซึ่งผู้ที่ส่งเรื่องดังกล่าวอาจจะเป็นผู้เสียหายหรือคู่กรณี สำหรับผู้นำของชุมชนบ้านสลาม
- 2) เมื่อผู้นำได้รับทราบเรื่องราวความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมาแล้วก็จะทำการปรึกษาหารือกับสภาที่ปรึกษาของชุมชนหรือที่เรียกว่าสภาชุรอ

3) เมื่อได้ทำการปรึกษากับสภาชุมชนแล้วก็จะเรียกคู่กรณีที่มีความขัดแย้งและผู้ที่เกี่ยวข้องเข้าสู่กระบวนการมุขาวาเราะฮ์

4) ทำการมุขาวาเราะฮ์ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมในการมุขาวาเราะฮ์จะประกอบด้วยผู้เสียหาย ผู้กระทำผิด กรณีผู้กระทำผิดเป็นเด็กและเยาวชนก็จะมีผู้ปกครองเข้าร่วมด้วย และที่ขาดไม่ได้คือที่ปรึกษาซึ่งมาจากสภาชุมชนอย่างน้อย 1 คนหรือมากกว่าก็ได้ หลังจากทำการมุขาวาเราะฮ์แล้วหากคู่กรณีสามารถตกลงกันได้เรื่องราวความขัดแย้งก็จะนำไปสู่การคลี่คลาย

5) ในบางกรณีที่คู่กรณีไม่สามารถตกลงกันได้ เรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวก็จะถูกส่งต่อไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรณีความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายอาญาไม่ว่าจะเป็นการลักทรัพย์ หรือการทำร้ายร่างกาย หากคู่กรณีไม่สามารถตกลงกันได้ก็จะส่งเรื่องราวความขัดแย้งนี้ไปยังตำรวจเพื่อดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมปกติต่อไป

6) หากเรื่องราวความขัดแย้งนั้นเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินและมรดกซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกฎหมายครอบครัวและมรดกอิสลามหากไม่สามารถคลี่คลายความขัดแย้งในขั้นของการมุขาวาเราะฮ์ เรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวก็จะถูกส่งต่อไปยังคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ซึ่งคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนี้ถือได้ว่าเป็นหน่วยงานสำหรับอุทธรณ์ของคู่กรณีที่ไม่พอใจการจัดการเกี่ยวกับมรดกและครอบครัวของผู้นำชุมชน

7) หลังจากคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดได้รับเรื่องราวความขัดแย้งแล้วก็จะทำการเรียกผู้มีส่วนได้เสียและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเข้ามาทำการไต่สวน สำหรับกรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้น หากสามารถประนีประนอมกันได้ถือว่าความขัดแย้งนี้เป็นอันสิ้นสุด

8) หากคู่กรณียังไม่พอใจก็จะนำเรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวส่งต่อไปยังศาลจังหวัด เพื่อพิจารณาดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมต่อไป

อย่างไรก็ตาม กระบวนการมุขาวาเราะฮ์ในแต่ละกรณีความขัดแย้งจะไม่มีกำหนดรูปแบบที่แน่นอน แต่จะมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งในแต่ละกรณีมีเป้าหมายเดียวกัน นั่นคือ การบูรณาการความรู้สึกของผู้เสียหายและผู้กระทำผิดจนนำไปสู่ความสมานฉันท์ในสังคมต่อไป

3. “เตาเบะฮ์”: เงื่อนไขสำคัญของการเยียวยาและฟื้นฟูผู้กระทำผิด

สำหรับการเยียวยาและเสริมพลังนอกจากการจะมีการเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นกับผู้เสียหายแล้ว การมุขาวาเราะฮ์ในชุมชนมุสลิมยังมีการนำแนวคิดในเรื่องของการเตาเบะฮ์ (การกลับเนื้อกลับตัวต่อพระผู้เป็นเจ้า) เข้ามาใช้ในการเยียวยาผู้กระทำผิดด้วยซึ่งถือเป็นการกระตุ้นให้ผู้กระทำผิดเกิดความสำนึกผิดอย่างยั่งยืน เงื่อนไขของการเตาเบะฮ์ที่สำคัญมี 4 ประการคือ

- 1) หยุดการกระทำความผิดนั้นทันที
- 2) เสียใจอย่างสุดซึ้งในสิ่งที่ได้กระทำ
- 3) ตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะไม่กลับไปทำบาปอีก
- 4) คินสิทิตีได้มีการละเมิด

จะเห็นได้ว่าการเตาบะฮ์นั้นมีความเชื่อมโยงกันระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งอดีตนั้นผู้กระทำผิดจะต้องเสียใจอย่างสุดซึ้งในสิ่งที่ได้กระทำ และอนาคตจะต้องตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่าจะไม่กลับไปกระทำบาปนั้นอีก โดยไม่ละทิ้งความเป็นจริงที่จะต้องเผชิญอยู่กับปัจจุบันนั้นคือการถอนตัวออกจากการกระทำผิดนั้นทันทีและคืนสิทธิที่ได้มีการละเมิดของผู้อื่น

4. การคืนคนดีสู่สังคม

หลังจากที่มีการมุขาวาระฮ์เพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแล้ว ผู้นำของชุมชนจะมีการกำชับให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายสอดส่องดูแลผู้กระทำผิดให้กลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีซึ่งที่เห็นเป็นรูปธรรมได้แก่ กรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับนักเรียน ซึ่งผู้นำได้สั่งกำชับให้ครูฝ่ายปกครองของโรงเรียนมุฮัมมาดิยะห์ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ผู้กระทำผิดทั้งหมดศึกษาอยู่ให้ดูแลเด็กกลุ่มนี้เป็นพิเศษซึ่งถือว่าเป็นนักเรียนกลุ่มเสี่ยง แทนที่จะใช้วิธีการไล่ออกจากโรงเรียน เนื่องจากการตระหนักว่าหากไม่เปิดพื้นที่สำหรับการกลับตัวของผู้กระทำผิด เด็กกลุ่มนี้ก็จะกลายเป็นปัญหาของสังคมต่อไป การเปิดพื้นที่ดังกล่าวถือเป็นการหยิบยื่นโอกาสครั้งสำคัญให้กับผู้กระทำผิดกลุ่มนี้ด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงการทำงานบริการสังคมของผู้กระทำผิดที่มีการรับผิดชอบการกระทำของตนด้วยการทำความสะอาดห้องน้ำของโรงเรียนและมัสยิดเป็นเวลา 1 สัปดาห์ เป็นต้น

กรณีศึกษาที่สี่:

“กระท่อมแบน” ยุทธธรรมชุมชนในชุมชนกึ่งเมือง กึ่งชนบท: ตัวแทนชุมชนร่วมสมัยของสังคมไทย

“กระท่อมแบน” เป็นอำเภอหนึ่งในสามอำเภอของจังหวัดสมุทรสาคร ประกอบด้วย 8 ตำบล 2 เทศบาล เมือง 76 หมู่บ้าน 30 ชุมชน มีประชากร 137,686 คน ที่ตั้งด้านหนึ่งอยู่ติดกับเขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร (สมบัติ ศิริพงษ์วาทิน, 15 กรกฎาคม 2549)

ข้อมูลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “บทบาทของชุมชนกระท่อมแบน ในการอำนวยความสะดวกและสร้างสันติสุขในชุมชน” ณ หอประชุมโรงเรียนวัดนางสาว อำเภอกระท่อมแบน เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2549 ซึ่งจัดโดยผู้เข้ารับการอบรมหลักสูตร “การบริหารงานยุทธธรรมเชิงรุกแบบบูรณาการ” รุ่นที่ 3 สำนักงานกิจการยุทธธรรม กระทรวงยุติธรรม ร่วมกับชมรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอำเภอกระท่อมแบน และสภาวัฒนธรรมอำเภอกระท่อมแบน สรุปว่า ลักษณะเด่นของกระท่อมแบนในการนำไปเป็นกรณีศึกษาแบบจำลอง “ยุทธธรรมชุมชน” คือ กระท่อมแบนเป็นชุมชนที่สะท้อนทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่ โดยมีลักษณะเด่นอยู่หลายประการ เช่น

1. บางตำบลเป็นเขตอุตสาหกรรมและการค้าที่สำคัญ เช่น ตำบลอ้อมน้อย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเป็น “เมือง” เป็นชุมชนขนาดใหญ่และหนาแน่นอยู่ติดกับกรุงเทพมหานคร แต่บางตำบล เช่น ตำบลหนองนกไข่ เป็นเขตเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา ทำสวน ส่วนบางตำบลมีลักษณะผสม คือ มีทั้งโรงงานอุตสาหกรรม ย่านการค้า และเกษตรกรรม ปนเปกันไป เช่น ตำบลสวนหลวง ตำบลท่าไม้

2. แนวโน้มของชุมชนเริ่มพัฒนาไปในทิศทางที่เป็นสังคมกึ่งเมือง กึ่งชนบท คือ มีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่มาก แต่ก็ยังมีการทำนา ทำสวน และหัตถกรรมในครัวเรือน และแม้จะมีถนนหนทางสำหรับการคมนาคมติดต่อ แต่แม่น้ำลำคลองก็ยังมีสำคัญต่อการทำมาหากิน ประชาชนยังผูกพันอยู่กับสายน้ำ

3. ในด้านสังคม มีทั้งการผสมผสานและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมซึ่งเป็นคนไทยดั้งเดิม คนไทยเชื้อสายจีน คนไทยเชื้อสายรามัญ และผู้อพยพเข้ามาใหม่ซึ่งเป็นแรงงานไทยจากภาคอื่นและแรงงานต่างด้าวโดยเฉพาะพม่า ซึ่งทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ประชากรพื้นถิ่นดั้งเดิมยังคงรักษาวัดธรรม จาริต ประเพณี อย่างดีและถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวชุมชน แต่ผู้อพยพเข้ามาใหม่ซึ่งส่วนมากเป็นคนงานในโรงงานไม่ได้อาศัยวัดธรรม จาริต ประเพณี ของท้องถิ่นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เพราะความต่างทางวัฒนธรรม

4. ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญในการการผสมผสานและลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมและผู้อพยพเข้ามาใหม่

ผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมมีความกังวลต่อปัญหาที่เกิดจากผู้อพยพเข้ามาใหม่ แต่ก็ยอมรับว่าผู้อพยพเข้ามาใหม่ ยังให้เกียรติและยอมรับในอำนาจและบทบาทของผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม

5. ปัญหาที่ประชาชนในกระทุมแบนเห็นว่าร้ายแรง คือ ยาเสพติด แรงงานเถื่อนที่เป็นคนต่างด้าว และอาชญากรรมที่กระทำต่อทรัพย์สิน

6. โดยภาพรวมวิถีชีวิต วัฒนธรรม และจาริตประเพณี รวมทั้งผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม ยังคงมีบทบาทสำคัญในการหลอมรวมผู้คน และควบคุมให้เกิดสันติสุขในชุมชน การจัดตั้งองค์กรของชุมชน: "สภาวัฒนธรรม" "ชมรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน"

7. นอกจากชุมชนกระทุมแบนจะมีกระบวนการในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท ในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขึ้น ชุมชนกระทุมแบนยังมีการจัดโครงการและกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างความสมัคสมานสามัคคีให้กับประชาชนในชุมชนอันจะเป็นการป้องกันและบรรเทาเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น ทั้งยังส่งเสริมและอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนรักษาสันติธรรมนิยมและประเพณีพื้นบ้านในชุมชนให้คงอยู่สืบไป เช่น โครงการออกตรวจพื้นที่ในช่วงเวลากลางวันเพื่อป้องกันเหตุร้าย โครงการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้กับประชาชน กิจกรรมทำบุญประเพณี กิจกรรมกีฬา และอื่นๆ

ภารกิจยุทธธรรมชุมชนของอำเภอกระทุมแบน

ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม ของกระทุมแบนถือว่ามีบทบาทอย่างมากในภารกิจของยุทธธรรมชุมชน ซึ่งจากการลงพื้นที่ของคณะผู้วิจัย เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2549 ซึ่งได้พบปะพูดคุยกับผู้นำชุมชนในแต่ละเขตพื้นที่ ได้แก่ นายทศพร ศรีวิไล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลดอนไก่อติ นายฐิตณกฤษ เติมประยูร สารวัตรกำนัน ตำบลหนองนกไข่ นายประยุทธ สุตาแก้ว สารวัตรกำนันตำบลบางยาง นายปรีชา ปิจฉาการ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 ตำบลบางยาง นายสมบัติ ศิริพงษ์เวทิน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ตำบลสวนหลวง และนายโทน ม่วงกลม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 ตำบลคลองมะเดื่อ พบว่าในเขตกระทุมแบนมีภารกิจยุทธธรรมชุมชนที่น่าสนใจ 2 ประการ คือ การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ และการป้องกันความขัดแย้ง

1. การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในกระทุ่มแบบนี้มีความขัดแย้งในทางคดีแพ่ง และความขัดแย้งในทางคดีอาญาซึ่งมีรูปแบบของการคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแตกต่างกันไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีผิดสัญญากู้ยืมที่มีหลักฐานเป็นหนังสือ

ผู้ใหญบ้านจะเรียกคู่กรณีมาพูดคุย สอบถามถึงเหตุผลที่ทำให้ผู้กู้ไม่สามารถชำระหนี้ได้ ซึ่งทราบว่าผู้กู้มีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินเพื่อบรรเทาภาระในด้านอื่น ผู้ใหญบ้านจึงไกล่เกลี่ยให้จัดทำสัญญาประนีประนอมหนี้และผ่อนชำระ หากไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามเงื่อนไขที่กำหนดในเดือนใดก็ให้แจ้งเหตุขัดข้องเพื่อจะได้พิจารณาขยายระยะเวลาการชำระหนี้จากเดิมต่อไปอีกเป็นกรณีไป ซึ่งภายหลังได้ทราบผลในภายหลังว่าได้ชำระหนี้คิดเป็นร้อยละ 80 ของมูลหนี้ตามสัญญาประนีประนอมหนี้ เป็นที่พอใจของคู่กรณี

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีผิดสัญญากู้ยืมที่ไม่มีหลักฐานการกู้ยืมเงินกันเป็นหนังสือ

กรณีคนรู้จักคุ้นเคยกันได้ให้ยืมเงิน และด้วยความไว้วางใจจึงไม่ได้ทำหนังสือสัญญากู้ยืมเงินกันเอาไว้เป็นหลักฐานในการฟ้องร้องบังคับคดี ปรากฏว่าเวลาผ่านล่วงเลยกำหนดชำระหนี้ตามที่ได้มีการตกลงกันไว้ ผู้ยืมไม่ชำระ เจ้าหนี้จึงขอให้ผู้ใหญบ้านช่วยเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ย ในขณะที่มีการไกล่เกลี่ยผู้ใหญบ้านได้พยายามให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจถึงสภาพปัญหาและความจำเป็นของแต่ละฝ่าย และเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน จนตกลงกันได้เป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่าย ซึ่งทราบภายหลังว่า ได้ชำระหนี้ตามจำนวนและตามเวลาที่ได้ตกลงกันเอาไว้

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีแบ่งแนวเขตที่ดิน

ลูกบ้านได้ร้องขอให้ผู้ใหญบ้าน ในฐานะผู้นำชุมชนที่มีความรู้เรื่องแนวเขตที่ดินดั้งเดิมตัดสินแบ่งแนวเขตพื้นที่ของคู่กรณีที่มีพื้นที่ติดกันซึ่งทั้งคู่รับมรดกมาจากบิดาและเป็นเครือญาติกัน โดยเดิมถือเอาแนวต้นไม้แทนเส้นแบ่งเขตที่ดินของทั้งสองฝ่าย ต่อมาเมื่อบิดาถึงแก่กรรมคู่กรณีจึงมีปัญหากัน ผู้ใหญบ้านจึงเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ย โดยผู้ใหญบ้านได้พูดให้ทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจกันและให้คิดเสมอว่าทั้งสองฝ่ายมีสายเลือด มีความเป็นญาติพี่น้องกันตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ควรที่จะถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน และควรยึดแนวต้นไม้เป็นแนวในการแบ่งเขตที่ดินของทั้งสองฝ่ายตามที่ได้กระทำกันมาในสมัยบรรพบุรุษในเบื้องต้น และให้สำนักงานที่ดินจังหวัดมาวางวัดและปักหมุดแบ่งแนวเขตที่ดินให้ชัดเจนก่อนที่จะมีการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินให้กับทั้งสองฝ่าย ผลการไกล่เกลี่ยเป็นที่น่าพอใจ โดยปัจจุบันครอบครัวของทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทในทางอาญา: กรณีเล่นไฟแล้วชกต่อยทะเลาะวิวาทกัน

ข้อเท็จจริงได้ความว่ามีการเล่นพนันไฮโลว์แล้วมีการโกงกัน เป็นเหตุให้ผู้ร้องเสียเงินพนันจำนวนมาก จึงเกิดความไม่พอใจ โดยเริ่มมีปากเสียงกับผู้ถูกร้องและชกต่อยกันในวงพนัน ญาติจึงได้เข้ามาห้าม จากนั้นผู้ร้องจึงเดินทางกลับบ้านพัก ระหว่างทางที่เดินกลับบ้านพักได้มีชายฉกรรจ์หลายคนดักกรุมทำร้าย ผู้ร้องจึงได้นำเรื่องมาร้องทุกข์กับสารวัตรกำนันและประสงค์แจ้งความดำเนินคดีกับผู้ถูกร้องและพวกในข้อหาร่วมกันพยายามฆ่าสารวัตรกำนันได้พยายามปลอบให้ผู้ร้องมีอารมณ์ที่เย็นลง และบอกว่าการไปถึงเวลาเช้าก่อนจะได้ไปดูที่เกิดเหตุพร้อมกัน พอวันรุ่งขึ้นสารวัตรกำนันจึงได้เดินทางไปพบกับผู้ถูกร้องที่บ้านพักและพบว่าผู้ถูกร้องมีบาดแผลยิ่งกว่า

และมีโลโก้หลายแห่ง สารวัตรกำนันจึงได้ไล่เกลี้ย และคู่กรณียอมเลิกกันไป เมื่อเวลาผ่านไปพอสมควร สารวัตรกำนันได้ติดตามผลได้ทราบว่าทั้งสองฝ่าย ยังคงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

ไล่เกลี้ย: กรณีลักทรัพย์โทรศัพท์มือถือ

ลูกบ้านได้นำโทรศัพท์มือถือวางไว้ในบ้านพัก โดยเปิดหน้าต่างห้องนอนทิ้งไว้ และออกไปทำธุระข้างนอกบ้าน ต่อมาพบว่าโทรศัพท์มือถือหายไประยะหนึ่ง จึงได้สอบถามเพื่อนบ้านละแวกนั้นและได้ความว่าได้มีวัยรุ่น 2 - 3 คน มานั่งอยู่ที่บริเวณหน้าบ้าน ลูกบ้านจึงได้นำเรื่องแจ้งต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านได้เรียกวัยรุ่นมาพบและสอบถาม ซึ่งในตอนแรกวัยรุ่นปฏิเสธ แต่ปรากฏว่าในวันนั้นมีเจ้าทุกข์อื่นแจ้งว่าทรัพย์สินหาย ผู้ใหญ่บ้านจึงได้สอบถามวัยรุ่นคนหนึ่งในกลุ่มรับสารภาพว่าลักทรัพย์กะละมังไปจริง แต่ยังคงปฏิเสธว่าไม่ได้ลักโทรศัพท์มือถือ ผู้ใหญ่บ้านจึงจะนำตัวผู้ลักกะละมังไปสถานีตำรวจเพื่อดำเนินคดี เป็นเหตุให้ทั้งกลุ่มเกิดความกลัวว่าตนและเพื่อนจะถูกจับกุมดำเนินคดี จึงได้ยอมรับสารภาพว่าเป็นคนลักโทรศัพท์มือถือไปจริง ผู้ใหญ่บ้านจึงได้ไล่เกลี้ยในเรื่องค่าเสียหายโดยให้บิดามารดาของวัยรุ่นชดใช้เงินค่าเครื่องโทรศัพท์มือถือ และไม่คิดใจเอาความกัน

การไล่เกลี้ย: กรณีบุกรุกเข้าไปแอบดูบุตรสาวผู้ร้องอาบน้ำในห้องน้ำ

ผู้ร้องและเพื่อนบ้านได้ควบคุมตัวผู้ถูกร้องมาพบกับ ผู้ใหญ่บ้านเพื่อขอให้ดำเนินการกับผู้ถูกร้องในเรื่องที่ผู้ถูกร้องบุกรุกเข้ามาในบ้านและแอบดูบุตรสาวของผู้ร้องขณะอาบน้ำอยู่ในห้องน้ำหลังบ้านพัก ก่อนที่ผู้ร้องจะนำตัวผู้ถูกร้องส่งพนักงานสอบสวนดำเนินคดีต่อไป ผู้ใหญ่บ้านพยายามไล่เกลี้ย และแนะนำให้ผู้ร้องเรียกค่าเสียหายเพื่อบรรเทาความเสียหายที่เกิดขึ้นแทนที่จะนำตัวผู้ถูกร้องดำเนินคดีซึ่งมีความยุ่งยากและยังต้องเสียเวลาอีก ผู้ร้องจึงเรียกค่าเสียหายเป็นเงินสดจำนวน 20,000 บาท ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าค่าเสียหายที่ผู้ร้องเรียกนั้นสูงเกินไป จึงได้มีการเจรจากันอยู่พักหนึ่ง ก่อนที่ผู้ร้องจะลดค่าเสียหายเหลือจำนวน 5,000 บาท เรื่องจึงยุติ ซึ่งในปัจจุบันทราบว่าทั้งสองฝ่ายยังคงเป็นเพื่อนบ้านกัน

การไล่เกลี้ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีเรื่องในครอบครัว

สามีและภริยาคู่นี้มักมีปากเสียงและทะเลาะวิวาทส่งเสียงดังสร้างความรำคาญให้กับเพื่อนบ้านข้างเคียง และประชาชนที่พักอาศัยอยู่ละแวกนั้นบ่อยครั้ง ในวันที่เกิดเหตุ เวลาประมาณ 02.00 นาฬิกา ผู้ใหญ่บ้านได้รับแจ้งเหตุจากลูกบ้านจึงได้เดินทางไปในที่เกิดเหตุ พอไปถึงก็ได้ยินเสียงดังเอะอะโวยวายของคู่สามีภริยา ผู้ใหญ่บ้านจึงได้เข้าไปในบ้านที่เกิดเหตุ พบสองสามีภริยากำลังใช้กำลังทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน ผู้ใหญ่บ้านจึงได้ตักเตือนและสั่งสอน และเห็นว่าทั้งสองฝ่ายยังไม่มีความคิดอันเป็นผู้ใหญ่มากนักจึงได้แนะนำให้นำบุตรวัย 3 ขวบ ไปฝากไว้กับญาติไว้ก่อนชั่วคราว รอจนสามีและภริยา มีงานทำเป็นหลักแหล่ง สามีเลิกดื่มสุราแล้วค่อยรับบุตรกลับมาอยู่ด้วย ซึ่งภายหลังได้ทราบว่าบุตรของสามีภริยาคู่นี้อยู่ในความดูแลของญาติฝ่ายสามีที่ให้การอุปการะเลี้ยงดู และสองสามีภริยาเริ่มมีความรับผิดชอบ เลิกทะเลาะเบาะแว้งกันรักใคร่ปรองดองกันมากขึ้น

การไล่เกลี้ยประนีประนอมข้อพิพาทเพื่อปกป้องชื่อเสียงของพระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์
ตนไม่เหมาะสม

พระลูกวัดที่อุปสมบทและจำพรรษาอยู่ที่วัดท่ากระโบได้หนีออกไปเที่ยวเตร่ในเวลากลางวัน และมักนำสีกามาหลับนอนด้วยในกุฏิบ่อยครั้ง พฤติกรรมดังกล่าวสร้างความเสื่อมเสียให้แก่วัดและพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก วันเกิดเหตุ หลังจากได้รับแจ้งเหตุ ผู้ใหญ่บ้านได้เข้าไปตรวจสอบในกุฏิพบพระกำลังหลับนอนอยู่กับสีกาคนหนึ่ง จึงได้ประสานงานและแจ้งเรื่องให้กำนัน ซึ่งเป็นผู้ที่พระรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดีได้ทราบ กำนันและผู้ใหญ่บ้านเห็นตรงกันว่าให้พระสึกในวันที่เกิดเหตุนี้เลย ซึ่งพระก็ยอมสึก

2. การป้องกันความขัดแย้ง

นอกจากชุมชนกระทุ่มแบนจะมีกระบวนการในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขึ้นตามที่ได้นำเสนอมาข้างต้นแล้วนั้น ยังมีการจัดโครงการและกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างความสมัครสมานสามัคคีให้กับประชาชนในชุมชนอันจะเป็นการป้องกันและบรรเทาเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น ทั้งยังส่งเสริมและอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนรักษาสันติภาพและประเพณีพื้นบ้านในชุมชนให้คงอยู่สืบไป ซึ่งถือเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย เช่น

โครงการออกตรวจพื้นที่ในช่วงเวลากลางวันเพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้นได้

เพื่อเป็นการป้องปรามไม่ให้เกิดเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น และรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน ผู้เข้าร่วมโครงการ ประกอบด้วย อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) ในเขตพื้นที่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ผู้นำชุมชน หรือกรรมการหมู่บ้าน ส่งผลให้การเกิดเหตุร้ายและปัญหาอาชญากรรมในเขตพื้นที่ลดลง คิดเป็นร้อยละ 70 เมื่อเทียบกับเหตุร้ายที่เกิดขึ้นก่อนเริ่มดำเนินงานตามโครงการ ลดความกังวลในทรัพย์สินและด้านอื่นๆ ให้กับพี่น้องประชาชนในเขตพื้นที่

โครงการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้กับประชาชน

เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร และให้ความรู้ในด้านต่างๆ อาทิ กฎหมายจราจร และแนวทางปฏิบัติในชุมชนกับประชาชนในพื้นที่ เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ตระหนักถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นหากไม่ป้องกัน เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่รู้จักป้องกันตนเอง และเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ผู้เข้าร่วมโครงการคือประชาชนในชุมชนทุกคน ส่งผลให้ประชาชนในชุมชนมีความรู้และความเข้าใจในหลักกฎหมายและระเบียบแบบแผนอันเป็นแนวปฏิบัติในชุมชน และรู้จักป้องกันตนเองจากเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น

กิจกรรมทำบุญเนื่องในสำคัญทางพระพุทธศาสนา

เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วม และสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน สืบสานวัฒนธรรมภายในชุมชนและสังคม ผู้เข้าร่วมโครงการคือประชาชนในชุมชนทุกคน ส่งผลให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในชุมชน และมีความรู้และตระหนักถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

กิจกรรมจัดงานวันสงกรานต์

เพื่อส่งเสริมและสืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นและในชาติได้เสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนเพื่อก่อให้เกิดความสามัคคี รับศีลรับพรจากผู้สูงอายุ ผู้เข้าร่วมโครงการคือประชาชนในชุมชนทุกคน ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนตระหนักและเห็นคุณค่าของขนบธรรมเนียมประเพณีไทยเกิดความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในชุมชน

โครงการอนุรักษ์แม่น้ำท่าจีน

เป็นโครงการที่จัดกลุ่มเยาวชนเพื่อเป็นนักสืบสายน้ำ กล่าวคือช่วยกันรณรงค์ไม่ให้มีการทิ้งขยะลงในแม่น้ำท่าจีน รวมทั้งทำกิจกรรมร่วมกับอำเภอและจังหวัดอื่นๆ ที่อยู่ในลุ่มน้ำท่าจีนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำท่าจีน

ปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทไม่ประสบผลสำเร็จ

กำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชน ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจ และขาดทักษะในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท เนื่องจากขาดความรู้และความเข้าใจในข้อกฎหมายที่สามารถดำเนินการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท ขาดความรู้และความเข้าใจในหลักการเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท และขาดทักษะและความเชี่ยวชาญในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชนขาดความน่าเชื่อถือหรือขาดศรัทธาจากสมาชิกในชุมชน การไม่ให้ความร่วมมือของผู้ที่เห็นเหตุการณ์ หรือความเกรงกลัวต่ออำนาจอิทธิพล ตลอดจนการกำหนดจำนวนค่าเสียหายที่ตกลงกันไม่ได้

สิ่งที่ชุมชน กระทั่งแบบ ต้องการจากภาครัฐ

1. ให้ภาครัฐจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ความรู้ทางด้านกฎหมาย ด้านกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท และกระบวนการยุติธรรมทั้งระบบ
2. ให้มีหน่วยงานของกระทรวงยุติธรรมเข้ามาร่วมรับฟังปัญหา และหาแนวทางร่วมกันในการแก้ไข ตลอดจนเข้ามามีส่วนร่วมทำงานกับกำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชน เพื่อพัฒนากระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทระดับชุมชน
3. ให้มีการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรภาครัฐบาล และภาคเอกชน อาทิเช่น สถานศึกษา สถาบันครอบครัว เป็นต้น ในการร่วมกันเป็นเครือข่ายไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทเชิงบูรณาการ
4. ให้ภาครัฐสนับสนุนเงินงบประมาณในการจัดกิจกรรมโครงการมีส่วนร่วมเพื่อป้องกันภัยที่อาจเกิดขึ้น
5. ให้ภาครัฐบาลร่วมมืออย่างจริงจังและจริงใจในการพัฒนากระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทระดับชุมชน

ข้อสังเกตบางประการจากกรณีศึกษา

จากข้อมูลกรณีศึกษาในสังคมไทย มีข้อสังเกตที่น่าสนใจ ดังนี้

ประการแรก ยืนยันให้เห็นชัดเจนว่า “ยุติธรรมชุมชน” เป็นระบบยุติธรรมภาคประชาชนที่มีอยู่ในสังคมไทยควบคู่กับระบบงานยุติธรรมหลัก ไม่ว่าจะมีความหมายรองรับการดำเนินการกิจของสังคมภารกิจนี้หรือไม่ก็ตาม ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้ว ชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ และทั่วโลกต่างก็มีระบบ โครงสร้าง และกลไกการควบคุมชุมชนของตนเองตามกระสวนความสัมพันธ์ของแต่ละชุมชน

ประการที่สอง ชุมชนเข้มแข็งมักจะสามารถดำเนินการกิจด้านการป้องกันอาชญากรรมและจัดระเบียบชุมชนได้ดี รูปธรรมของการควบคุมอาชญากรรมที่แสดงออกชัดเจน ได้แก่ การกำหนดกฎ กติกา มารยาทในการอยู่ร่วมกัน ดังเช่นกฎเหล็กในการจัดระเบียบชุมชนด้านยาเสพติดของชาว “จอกวาว” จังหวัดมหาสารคาม อย่างไรก็ตาม

ควรมีการทำวิจัยเชิงคุณภาพแบบเจาะลึกว่าชาวชุมชนจากขวงมีการยอมรับกฎเหล็กของชุมชนอย่างแท้จริงหรือไม่ และในระดับใด เพื่อใช้เป็นตัวอย่างความสำเร็จในงานยุทธธรรมชุมชนต่อไป ขณะเดียวกัน หากมีการศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนที่ขาดความเข้มแข็งในการควบคุมทางสังคมหลายรูปแบบจะทำให้รัฐสามารถวัดระดับความสำเร็จหรือน่าจะประสบความสำเร็จของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนได้ ซึ่งจะช่วยจำแนกระดับความต้องการพัฒนาหรือระดับการแทรกตัวเข้าไปช่วยส่งเสริมกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ประการที่สาม การกิจยุทธธรรมชุมชนหลักที่พบมากในเกือบทุกชุมชน คือ การกิจจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ จุดเด่นของการใช้วิธีการเชิงสมานฉันท์ในชุมชนที่พบมักเกิดจาก “ผู้นำ” ที่มีบารมีโดยอำนาจบารมีส่วนใหญ่เกิดจาก “ตำแหน่งหน้าที่” เช่น เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักการเมืองท้องถิ่น ฯลฯ มากกว่าการดำเนินการโดย “ผู้นำธรรมชาติ” เช่น ครู พระ ผู้ที่นับถือของหมู่บ้าน แต่สำหรับชุมชนมุสลิมมีลักษณะเฉพาะที่ “ผู้นำศาสนา” เป็น “ผู้นำชุมชน” ทั้งทางจิตวิญญาณและทางโลกจึงมีทั้งอำนาจบารมีที่พร้อมสรรพอยู่ในตัวเองในการทำหน้าที่นี้

ส่วนการจัดการความขัดแย้งแต่ละกรณีจะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับกลไกหลายประการ ทั้งประเภทคดี ความสัมพันธ์เดิมของคู่กรณี บริบทสังคมวัฒนธรรม ช่วงเวลา สถานที่ รวมทั้งทักษะและวิธีการของผู้นำแต่ละคนด้วย

ประการที่สี่ การกิจการเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม เป็นภารกิจที่ถูกละเลยมากที่สุดจากทุกชุมชน ซึ่งอาจเนื่องมาจากวัฒนธรรมของคนไทยที่ไม่ค่อยให้ความสนใจแสดงความเสียใจหรือยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือผู้ที่ตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม เกรงใจ เกรงว่าถามไถ่แล้วจะทำให้เหยื่ออาชญากรรมโกรธหรืออับอายขายหน้า จะมีก็แต่เฉพาะคนในครอบครัวที่รู้จักสนิทสนมกันมากๆ ทำให้กิจกรรมการรวมตัวกันเป็นองค์กรภาคเอกชนเพื่อเสริมพลังและช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมเรียกร้องสิทธิต่างๆ จึงยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในชุมชน เครือข่ายภาคเอกชนระดับประเทศที่เข้มแข็งกว่าควรเข้ามาช่วยดูแลสนับสนุนเรื่องนี้ รวมทั้งภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้เบื้องต้นแก่ประชาชนว่าเรามีสิทธิอะไรบ้าง

ประการที่ห้า การกิจด้านการรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน เป็นสิ่งที่ควรเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศพร้อมๆ กับที่มีการนำวิธีการคุมประพฤติ ซึ่งเป็นวิธีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในชุมชนมาใช้ในสังคมไทย เพราะงานคุมประพฤติต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าชุมชนต่างๆ ยังไม่ตระหนักถึงบทบาทความรับผิดชอบของตนในการรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน โดยยังไม่มีมีการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมถึงกลไกวิธีการจัดการเรื่องนี้อย่างชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องจัดการความขัดแย้งที่ทุกชุมชนระบุได้ว่าเป็นภารกิจพื้นฐานเช่นเดียวกับเรื่องราวในชีวิตประจำวันของตน ซึ่งนอกจากอาสาสมัครคุมประพฤติที่มีความรู้และมีบทบาทหน้าที่ดำเนินการเรื่องเหล่านี้แล้ว เครือข่ายยุทธธรรมชุมชนก็ควรจะต้องมีบทบาทหน้าที่หรือจัดกิจกรรมเป็นรูปธรรมต่อเรื่องนี้ให้ชัดเจนนอกเหนือจากการมีความรู้ที่ได้รับจากการอบรมจากบรรดาหน่วยงานต่างๆ ใดๆ กันตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

จากตัวอย่างกรณีศึกษายุทธธรรมชุมชนในสังคมไทยที่ได้นำเสนอมานั้น จะเห็นถึงภารกิจหลักทั้ง 4 ประการของยุทธธรรมชุมชนที่ต้องปฏิบัติร่วมกันเพื่อนำพาชุมชนบรรลุถึงความปลอดภัยและสมานฉันท์ของชุมชน เป็นเป้าหมายสุดท้าย ซึ่งในบางชุมชนก็มีการดำเนินการครบทั้ง 4 ภารกิจ ขณะที่บางชุมชนมีการดำเนินการเพียง บางภารกิจเท่านั้น ขึ้นอยู่กับศักยภาพและสภาพปัญหาของแต่ละชุมชน อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตในประเด็นที่ เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์จากกรณีศึกษาที่ได้นำเสนอไปแล้ว พบว่า บางชุมชน เช่น ชุมชน จอกขวางสามารถจัดการความขัดแย้งให้จบลงภายในชุมชนได้ภายใต้กฎกติกาของหมู่บ้าน แต่กระบวนการในการ จัดการถือว่าเป็นไปตามรูปแบบของกระบวนการวิธีเชิงสมานฉันท์หรือไม่นั้น เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะต้องมีการ ทบทวน เพราะปรัชญาของกระบวนการยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์นั้น ผลลัพธ์สุดท้ายที่ต้องการคือการบูรณาการ คู่กรณีทั้งหมดให้สามารถกลับคืนสู่ชุมชนและใช้ชีวิตอย่างสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง มิใช่เพียงแค่การยุติข้อพิพาทที่เกิดขึ้น ด้วยกฎเหล็กเพียงอย่างเดียวแต่คู่กรณีไม่สามารถกลับไปใช้ชีวิตในชุมชนดังเดิม

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยนั้นมีด้วยกัน 2 ส่วน คือ การประยุกต์โดยหน่วยงานของรัฐ และการประยุกต์โดยภาคประชาสังคม โดยแต่ละหน่วยงานจะมีการดำเนินโครงการในลักษณะที่แตกต่างกันไปแต่ครอบคลุมภารกิจของยุติธรรมชุมชนทั้ง 4 รูปแบบ นั่นคือ การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาและเสริมพลัง และการรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนโดยหน่วยงานของรัฐ

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนโดยหน่วยงานของรัฐนั้น มีหลายหน่วยงานที่ได้เข้าไปดำเนินงานกับชุมชนตามภารกิจของแต่ละหน่วยงาน เริ่มตั้งแต่หน่วยงานตำรวจซึ่งเป็นต้นทางกระบวนการยุติธรรม สำนักงานอัยการสูงสุด สำนักงานศาลยุติธรรม ศาลเยาวชนและครอบครัว กรมคุมประพฤติ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กรมราชทัณฑ์ สำนักงานกิจการยุติธรรม สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด และกระทรวงยุติธรรม ตามลำดับ

สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนของสำนักงานตำรวจแห่งชาติเป็นไปในรูปของตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ซึ่งงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์เป็นงานที่ตำรวจได้กระทำเพื่อให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมหรือชุมชนต่างๆ เกิดการรวมตัวกัน มีความสัมพันธ์ผูกพันเกี่ยวข้องต่อกัน ร่วมมือประสานการปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือและสนับสนุนการปฏิบัติงานของตำรวจ และเป็นการดำเนินการอย่างเป็นกระบวนการเพื่อให้ตำรวจมีปฏิสัมพันธ์อันดีกับชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความเข้าใจในปัญหาซึ่งกันและกัน ตลอดจนร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาอาชญากรรมเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในชุมชนหรือสังคมนั้นๆ (สมชาย วานิชเสนี, พล.๓.๓., 2532)

ทั้งนี้งานตำรวจชุมชนสัมพันธ์นั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความร่วมมือสนับสนุนระหว่างตำรวจกับประชาชนในการป้องกันอาชญากรรม นอกจากนี้ในแง่ของการปฏิบัติงานของตำรวจก็เป็นที่ยอมรับว่าความพยายามสืบสวนติดตามจับกุมหรือแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดี ถ้าปราศจากความยินยอมหรือได้รับความร่วมมือจากประชาชนแล้ว ประสิทธิภาพในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมย่อมจะลดน้อยลงไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้นถึงแม้จะมีกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ ซึ่งได้รับการอบรมฝึกฝนเป็นอย่างดี และเพียบพร้อมบริบูรณ์ไปด้วยปัจจัยการปฏิบัติ

เพียงใดก็ตาม การรณรงค์ป้องกันปราบปรามอาชญากรรมก็อาจประสบความล้มเหลวหากประชาชนไม่ให้ความร่วมมือกับตำรวจ

ดังนั้น ความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างตำรวจกับประชาชน ในฐานะที่ทั้งสองฝ่ายต่างมีส่วนในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและปัญหาอื่นๆ ของสังคมร่วมกันจึงเป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญเพราะจะเป็นกุญแจสำคัญนำไปสู่ความสำเร็จในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมและการรักษาความสงบสุขของสังคม

สำหรับงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์นั้นเป็นการนำเอาหลักปรัชญาที่ว่า “ตำรวจคือประชาชน” และ “ประชาชนคือตำรวจ” มาใช้ปฏิบัติ ซึ่งต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และเข้าใจปัญหาตลอดจนมีสัมพันธภาพอันดีกับตำรวจด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายสุดท้ายเพื่อให้เกิดความสงบสุขขึ้นในชุมชน

การดำเนินงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ในประเทศไทยปรากฏเป็นรูปธรรมครั้งแรกหลังจากที่กรมตำรวจมีคำสั่งที่ 101/2525 ลงวันที่ 5 สิงหาคม 2525 เรื่องการบริหารงานการประชาสัมพันธ์ของกรมตำรวจ เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยของสังคมในขณะนั้น แต่การดำเนินงานในช่วงแรกยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร กรมตำรวจจึงมีคำสั่งที่ 223/2527 ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2527 เรื่องนโยบายการดำเนินงานมวลชนสัมพันธ์ของกรมตำรวจ โดยได้กำหนดหลักเกณฑ์และแนวทางการปฏิบัติในด้านมวลชนสัมพันธ์ไว้ด้วย แต่การปฏิบัติงานก็ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมมากนัก

ต่อมารองอธิบดีกรมตำรวจฝ่ายกิจการพิเศษ ได้มีบันทึกที่ 0601/(กศ.)/1095 ลงวันที่ 29 กันยายน 2530 สั่งให้กองวิจัยและวางแผน กรมตำรวจพิจารณาดำเนินการศึกษารายละเอียดและปัญหางานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ โดยให้พิจารณาถึงรูปแบบของการดำเนินการตามรายงานของคณะทำงานเฉพาะกิจเพื่อรักษาโครงสร้างและระบบบริหารเด็กเยาวชนและชุมชนมวลชนสัมพันธ์เป็นแนวทางการพิจารณา ซึ่งกองวิจัยและวางแผน กรมตำรวจได้ร่างแนวทางการบริหารการประชาสัมพันธ์ชุมชนและมวลชนสัมพันธ์โดยได้รวมงานที่เกี่ยวข้องในด้านการประชาสัมพันธ์เด็กเยาวชน ชุมชน และมวลชนสัมพันธ์ไว้ด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจทัศนคติ ความศรัทธา และความสัมพันธ์อันดีระหว่างตำรวจกับประชาชน ตลอดจนสนับสนุนการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการปฏิบัติงานของตำรวจ โดยกรมตำรวจได้มีคำสั่งที่ 1144/2530 ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน 2530 ให้มีการจัดตั้งโครงการงานชุมชนสัมพันธ์ มีการกำหนดการจัดการงานชุมชนสัมพันธ์ให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนของกรมตำรวจด้านชุมชนสัมพันธ์ ซึ่งถือเป็นการวางรากฐานงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ในประเทศไทยอย่างเป็นทางการ (พงศ์พัฒน์ ฉายาพันธุ์, พ.ศ.ท., 2540)

องค์ประกอบที่สำคัญของงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์มี 4 ประการที่เกื้อกูลและสนับสนุนซึ่งกันและกันคือ

1. การประชาสัมพันธ์ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของงานชุมชนสัมพันธ์ในหน้าที่ของตำรวจ เพื่อมุ่งเสริมสร้างความเข้าใจให้ประชาชนได้ทราบถึงการดำเนินงานของตำรวจและสร้างความมั่นใจให้แก่ประชาชน ตลอดจนการสนับสนุนให้ประชาชนได้รับทราบและเข้าใจถึงขั้นตอนหรือการดำเนินงานของตำรวจในด้านต่างๆ

2. การให้บริการแก่ประชาชน ถือเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างตำรวจกับประชาชนซึ่งจะเป็นการส่งเสริมความร่วมมือที่ตำรวจจะได้รับจากประชาชนมากยิ่งขึ้น โดยการดำเนินการให้บริการแก่ประชาชนนั้น

กระทำได้หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบการนำบริการต่างๆ ไปสู่ประชาชน และในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือต่างๆ ที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของตำรวจตลอดจนระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมายต่างๆ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจต่อการปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจในทุกระดับชั้น

3. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เพื่อเสริมสร้างความคุ้นเคยในการทำงานร่วมกันกับประชาชน ซึ่งจะมีชุดปฏิบัติการประจำสถานีตำรวจประกอบด้วยนายตำรวจสัญญาบัตร จำนวน 1 นาย และประทวนจำนวน 3 – 10 นาย ทำหน้าที่ในการออกปฏิบัติการในพื้นที่เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน โดยการร่วมงานกับสมาคม คณะกรรมการชุมชนหรือองค์กรต่างๆ ที่จัดตั้งขึ้น เพื่อแลกเปลี่ยนทัศนคติและความคิดเห็นซึ่งกันและกันทั้งยังให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจต่อปัญหาอาชญากรรม ซึ่งชุมชนนั้นประสบอยู่และเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือเจ้าพนักงานตำรวจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไปด้วย

นอกจากการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนดังกล่าวแล้วตำรวจชุมชนสัมพันธ์ยังจะต้องโน้มน้าวประชาชนให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ป้องกันอาชญากรรมในเขตชุมชนของตนให้ปลอดภัยจากภัยอาชญากรรมด้วย อาทิเช่น ช่วยเหลือกันดูแลบ้านของกันและกันในช่วงที่บ้านข้างเคียงไม่มีคนเฝ้าหรือรวมตัวกันจัดตั้งองค์การรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนของตน เป็นต้น

ตำรวจชุมชนสัมพันธ์: จากนโยบายสู่การปฏิบัติ

การดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตำรวจชุมชนสัมพันธ์นั้นมีลักษณะกิจกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่โดยมีกิจกรรมที่น่าสนใจดังนี้

1. โครงการให้ความรู้ในด้านการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมแก่เยาวชนในสถานศึกษา ซึ่งจะมีการอบรมให้แก่เยาวชนตามสถานศึกษาต่างๆ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจในการป้องกันอาชญากรรมในส่วนที่สามารถให้ความร่วมมือกับทางเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อทำให้อาชญากรรมลดลงและป้องกันอาชญากรรมมิให้เกิดขึ้น

2. โครงการพัฒนาการให้การต้อนรับและบริการประชาชนที่มาติดต่อที่สถานีตำรวจ เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนซึ่งมาติดต่อราชการที่สถานีตำรวจ โดยสร้างภาพพจน์ให้เห็นว่าตำรวจเป็นมิตรกับประชาชน พร้อมทั้งจะให้การบริการแก่ประชาชนตลอดเวลาด้วยความเสมอภาพและทั่วถึงอันจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างตำรวจกับประชาชน

3. โครงการพัฒนาระดับงานด้านการประชาสัมพันธ์ของกองบัญชาการตำรวจนครบาลต่างๆ เพื่อจะให้ประชาชนและสื่อมวลชนทราบถึงภารกิจการปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจในอันที่จะเป็นสื่อประสานความเข้าใจอันดีระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับประชาชน

4. โครงการสถานีตำรวจอบรมให้ความรู้แก่นักเรียน นักศึกษาในสถานศึกษาเพื่อป้องกันเหตุ นักเรียน ตีกัน โดยจะมีการจัดส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจไปให้ความรู้แก่ครู อาจารย์ นักเรียน นักศึกษา เกี่ยวกับอาชญากรรม โดยเฉพาะการป้องกันตนเองและการจดจำตัวรูปพรรณของผู้มาทำร้ายตามสถานศึกษาต่างๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับสถานศึกษา และเป็นการป้องกันและระงับเหตุนักเรียนตีกันอีกส่วนหนึ่งด้วย

5. โครงการก่อตั้งสถานีตำรวจย่อยในพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงตำรวจได้ง่ายขึ้น

6. โครงการฝึกอบรมให้กับประชาชนในรูปแบบต่างๆ โดยปรับใช้ให้เข้ากับลักษณะสภาพพื้นที่ ปัญหาของพื้นที่และทรัพยากรในพื้นที่ โดยภาพรวมจะต้องเกิดภาพของการทำงานร่วมกันหรือการแสวงหาความร่วมมือของประชาชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจและใกล้ชิดซึ่งกันและกัน รวมทั้งเป็นการสร้างจิตสำนึกในการป้องกันตนเองหรือการรับใช้สังคมร่วมกัน ลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในชุมชน เช่น โครงการหมู่บ้านจัดสรรปลอดอาชญากรรม โครงการสมาชิกอาสาสมัครแจ้งข่าวสารอาชญากรรม โครงการให้ความรู้แก่เด็กและเยาวชนในสถานศึกษา โครงการโรงพักของเรา โครงการตำรวจบ้าน เป็นต้น

สำนักงานอัยการสูงสุด

การริเริ่มดำเนินงานกับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมของสำนักงานอัยการสูงสุดเริ่มขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งสำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน (สคช.) ในขณะที่ยังมีสถานะเป็นกรมอัยการ ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้กำหนดแนวทางการดำเนินการสร้างความเป็นธรรม ด้านปัญหากฎหมายแก่ประชาชนโดยจัดให้มีการช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนที่ยากไร้ไว้ในแผนแม่บทมหาดไทย ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2525-2529) โดยได้กำหนดให้กรมอัยการเป็นหน่วยงานรับผิดชอบจัดทำโครงการและดำเนินการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน โดยมีการจัดตั้งสำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน (สคช.) เพื่อสนองรับนโยบายดังกล่าวตามคำสั่งกรมอัยการที่ 174/2525 ลงวันที่ 15 กันยายน 2525 ซึ่งมีกิจกรรมดังต่อไปนี้คือ

1. โครงการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน

ตามบทบาทและภารกิจของสำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน (สคช.) ซึ่งมีขอบเขตและภารกิจในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยมีการกำหนดให้มีหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงกรณีที่มีเหตุอันควรเข้าคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชนตามประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาและกฎหมายอื่นๆ บัญญัติให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการคุ้มครองสิทธิและให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนซึ่งการดำเนินงานส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของโครงการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนเป็นหลัก กรมอัยการจึงได้จัดให้มีโครงการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนชนบทในพื้นที่ยากจนตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2525 โดยได้จัดตั้งสำนักงานให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนชนบทยากจนประจำจังหวัด (สชก.) ขึ้นในแต่ละจังหวัด ซึ่ง สชก.ก็จะดำเนินการเผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย มีการฝึกอบรมความรู้เบื้องต้นแก่ผู้นำชาวบ้าน

2. โครงการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน

กรมอัยการได้จัดทำโครงการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านขึ้น และได้เสนอเข้าสู่แผนปฏิบัติการระยะ 4 ปี ของกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2521 - 2534) ซึ่งคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2530 ซึ่งการประណอมข้อพิพาทตามโครงการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน ได้กำหนดให้คณะกรรมการหมู่บ้านตามพรบ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 และคณะกรรมการกลางหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเองตามพรบ. จัดระเบียบบริหารหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง พ.ศ. 2526 เป็นองค์กรที่จะปฏิบัติงานในการระงับ

ข้อพิพาทระหว่างประชาชนในหมู่บ้านในการประนอมข้อพิพาทในระดับตำบลหรือหมู่บ้าน เพื่อให้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาทระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน โดยกระทรวงมหาดไทยได้ออกข้อบังคับว่าด้วยการปฏิบัติงานประนีประนอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ. 2530 ซึ่งมีสาระสำคัญโดยสรุป (ปริญญา บุญชู, 2533: 56-60) คือ

- 1) ลักษณะข้อพิพาทที่จะทำการประนอมต้องเป็นข้อพิพาทเกี่ยวกับความแฟ้งหรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความกันได้
- 2) คู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงให้คณะกรรมการหมู่บ้านประนอมยอมความ
- 3) ข้อพิพาทนั้นเกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน
- 4) คู่กรณีต้องดำเนินการตามขั้นตอนที่ได้กำหนด เช่น ต้องแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านทราบ มีการทำบันทึกยินยอมตามแบบที่ได้กำหนด เป็นต้น

สำนักงานศาลยุติธรรม

การดำเนินงานของสำนักงานศาลยุติธรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรงเกิดขึ้นครั้งแรกจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่ได้กำหนดวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งคือการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน โดยได้กำหนดการพัฒนาประสิทธิภาพระบบการอำนวยความสะดวกยุติธรรมและการคุ้มครองสิทธิต่างๆ ของประชาชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบความมั่นคงทางสังคม นอกจากนี้ในแผนแม่บทศาลและกระทรวงยุติธรรมฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2538 - 2544) ได้กำหนดแผนส่งเสริมมาตรการแบ่งเบาภาระคดีไว้เพื่อส่งเสริมให้มีมาตรการและหน่วยงานต่างๆ ในอันที่จะช่วยลดภาระคดีบางประเภทไม่ต้องเข้าสู่ระบบการพิจารณาของศาล

สำนักงานศาลยุติธรรมจึงได้จัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคและส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทในส่วนภูมิภาคขึ้น เพื่อรองรับงานด้านการไกล่เกลี่ยซึ่งจะยังผลให้เกิดการประนีประนอมยอมความ การประนอมข้อพิพาทโดยผู้นำชุมชน รวมทั้งเป็นการส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในกระบวนการระงับข้อพิพาทในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชุมชนหรือหมู่บ้าน ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญอยู่ 2 กิจกรรม คือ

1. การจัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาค

การจัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคในระยะแรกมีการจัดตั้งศูนย์ฯ ขึ้นตามจังหวัดซึ่งเป็นที่ตั้งภาคตามการแบ่งเขตอำนาจศาลซึ่งมี 9 ภาค ต่อมาเมื่อมีการแยกศาลออกจากกระทรวงยุติธรรมแล้วจึงได้มีการจัดตั้งสำนักงานไกล่เกลี่ยข้อพิพาทขึ้นประจำศาลทุกศาล

2. การจัดอบรมหลักสูตรอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนให้กับผู้นำชุมชน

การจัดอบรมหลักสูตรอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนให้กับผู้นำชุมชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในหลักและวิธีการระงับข้อพิพาท กฎหมายเบื้องต้น ทักษะในการไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาท ผู้เข้ารับการอบรมได้แก่ ผู้นำชุมชนในท้องถิ่นซึ่งผ่านการสรรหาและพิจารณาคัดเลือกจากคณะทำงานเพื่อดำเนินการส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทประจำจังหวัด ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิของแต่ละจังหวัด เช่น

ผู้ว่าราชการจังหวัด นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด ผู้บังคับการตำรวจภูธร ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัด ประธานหอการค้าจังหวัด เป็นต้น

สำหรับการดำเนินงานตามโครงการส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทในส่วนภูมิภาคนั้นเริ่มขึ้นครั้งแรกในปีงบประมาณ พ.ศ. 2540 ซึ่งได้ดำเนินการจัดอบรมหลักสูตรอนุญาโตตุลาการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงการนำร่องในจังหวัดขอนแก่น ต่อมาปีงบประมาณ พ.ศ. 2541 มีการเปลี่ยนชื่อโครงการ จาก “อนุญาโตตุลาการหมู่บ้าน” เป็น “อาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน” เพื่อมิให้เกิดความสับสนกับอนุญาโตตุลาการซึ่งเป็นกระบวนการระงับข้อพิพาทในคดีแพ่ง โดยได้ดำเนินการจัดอบรมผู้นำชุมชนในจังหวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานอธิบดีผู้พิพากษภาค 1 – 9 คือ จังหวัดชลบุรี เชียงใหม่ ขอนแก่น นครปฐม สุราษฎร์ธานี พิษณุโลก นครราชสีมา สมุทรปราการ และสงขลา และในปีงบประมาณ พ.ศ. 2542 เป็นต้นมากำหนดว่าจะจัดอบรมผู้นำชุมชนในจังหวัดที่เหลือต่อไป

ศาลเยาวชนและครอบครัว

การประยุกต์แนวคิดยุทธธรรมชุมชนในส่วน of ศาลเยาวชนและครอบครัวนั้น ปรากฏเป็นรูปธรรมจากการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกมาใช้ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนมาใช้ โดยรูปแบบกระบวนการยุติธรรมทางเลือกที่เริ่มนำมาใช้ในศาลเยาวชนและครอบครัวในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนมีการนำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกในศาลจังหวัดนนทบุรีแผนกคดีเยาวชนและครอบครัวเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2547 โดยนำมาปรับให้เข้ากับโครงสร้าง การจัดการตามแผนแม่บทโครงการป้องกัน แก้ไข บำบัด พื้นฟูสู่การพัฒนาเด็ก เยาวชนและครอบครัวของศาลจังหวัดนนทบุรีแผนกคดีเยาวชนและครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการ 7 คณะ ที่รองรับทำหน้าที่เจ้าภาพตามกลุ่มเป้าหมาย ที่กำหนดในการนี้จะมีคณะกรรมการที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการประชุมกลุ่มเยาวชน 3 คณะ คือคณะกรรมการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความทำหน้าที่เจ้าภาพหลักกับคณะกรรมการให้คำปรึกษาแนะแนว และคณะกรรมการสร้างเครือข่ายในชุมชนซึ่งทำหน้าที่สนับสนุน โดยคำนึงถึงสภาพสังคม การศึกษา วัฒนธรรม และการแสดงออกของประชาชนที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการประชุมกลุ่มเยาวชนเป็นสำคัญ ซึ่งต่อมาแนวคิดของการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนนี้ได้มีการนำไปใช้ในศาลเยาวชนและครอบครัวทั่วประเทศเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2549 เป็นต้นมา

ศาลเยาวชนและครอบครัวได้อาศัยพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวฯ พ.ศ.2534 มาตรา 82 ที่บัญญัติว่า “ในการพิจารณาและพิพากษาคดีอาญา ที่มีข้อหาว่าเด็กหรือเยาวชนกระทำความผิด ให้ศาลที่มีอำนาจพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว คำนึงถึงสวัสดิภาพและอนาคตของเด็กหรือเยาวชน ซึ่งควรได้รับการฝึกอบรม สั่งสอน และสงเคราะห์ให้กลับตัวเป็นพลเมืองดียิ่งกว่าการที่จะลงโทษ และในการพิพากษาคดีนั้น ให้ศาลคำนึงถึงบุคลิกลักษณะ สุขภาพ และภาวะแห่งจิตของเด็กหรือเยาวชนซึ่งแตกต่างกันคนๆ ไป และลงโทษหรือเปลี่ยนโทษหรือใช้วิธีการสำหรับเด็ก หรือเยาวชนให้เหมาะสมกับตัวเด็กหรือเยาวชนและพฤติการณ์เฉพาะเรื่อง แม้เด็กหรือเยาวชนนั้นจะได้กระทำ ความผิดร่วมกัน” นอกจากนี้ยังใช้มาตรา 95 ซึ่งบัญญัติว่า “ในกรณีที่ศาลเห็นว่าตามพฤติการณ์แห่งคดียังไม่สมควรจะมีคำพิพากษาศาลจะมีคำสั่งให้ปล่อยจำเลยชั่วคราวหรือจะให้ใช้วิธีการ

สำหรับเด็กหรือเยาวชนไปพลางก่อนก็ได้" ประกอบการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกในรูปแบบของการประชุมกลุ่มย่อยอีกด้วย

กระบวนการยุติธรรมเชิงเยียวยา¹ เป็นกระบวนการที่ให้คู่กรณีที่มีส่วนได้เสียในการกระทำความผิดที่เกิดขึ้น ได้มาร่วมกันหาทางแก้ไขผลของการกระทำความผิดนั้น และหาแนวทางที่ควรจะเป็นในอนาคตสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือการที่ให้ผู้กระทำความผิดกับผู้เสียหาย พร้อมด้วยผู้พิพากษาสมทบ ได้มาพิจารณาร่วมกัน แจกแจงผลร้ายที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้น แยกแยะความเสียหาย ความจำเป็น และความรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดกระบวนการที่จะช่วยให้ความรู้สึกของผู้เสียหายนั้นได้รับการเยียวยาให้ดีขึ้น โดยที่ผู้กระทำความผิดนั้นจะต้องได้ร่วมรับผิดชอบด้วยกับการกระทำของตน ในขณะเดียวกันเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดคือเด็กและเยาวชนได้กลับตัว กลับใจ แก้ไขความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตน หรือแสดงออกซึ่งความรู้สึกรับผิดชอบอย่างจริงใจและจริงจัง โดยให้ความสำคัญต่อความรู้สึกและความเสียหายซึ่งผู้เสียหายได้รับ

กระบวนการประชุมกลุ่มย่อยนี้ ยังเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่มีส่วนได้เสีย รวมถึงบิดามารดา หรือผู้ปกครอง เพื่อน เพื่อนบ้าน ครูอาจารย์ นายจ้าง หรือบุคคลอื่นในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกในชุมชน และบุคคลในกลุ่มสหวิชาชีพ ได้แก่ แพทย์ จิตแพทย์ นักสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น เข้ามามีส่วนร่วมในการหามาตรการลงโทษที่เหมาะสม และใช้การไกล่เกลี่ยเข้ามาจัดการปัญหาการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชน ซึ่งอาจจบลงด้วยการชดเชยค่าเสียหาย การให้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม การให้จำเลยขอขมา หรือกล่าวคำขอโทษอย่างจริงใจ หรือในที่สุดศาลก็อาจใช้วิธีการพิพากษาแบบที่ไม่ใช่เป็นการแก้แค้น หากแต่เป็นการเปิดโอกาสให้จำเลยได้แก้ไขฟื้นฟู และปรับปรุงตัว (มติชนรายวัน, 23 เมษายน 2548)

กรมคุมประพฤติ

รูปแบบของการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนของกรมคุมประพฤติมีการดำเนินงานในรูปแบบและโครงการต่างๆ ดังนี้

1. โครงการอาสาสมัครคุมประพฤติ

กรมคุมประพฤติได้ริเริ่มนำภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเครือข่ายตั้งแต่ พ.ศ. 2529 โดยเน้นบทบาทของภาคประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ตลอดจนเข้ามามีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ในการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดในชุมชน และเป็นโครงการที่มุ่งให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหายุติธรรมในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการป้องกันการหวนกลับมากระทำผิดซ้ำ ทั้งยังเป็นการปกป้องครอบครัวและชุมชนจากปัญหายาเสพติดอีกด้วย

อย่างไรก็ตามอาสาสมัครคุมประพฤตินับบทบาทและภารกิจตามที่กรมคุมประพฤติหรือกระทรวงยุติธรรมมอบหมาย และการดำเนินงานก็เป็นไปในลักษณะการร้องขอของภาครัฐซึ่งมุ่งเน้นการปฏิบัติงานด้านคดี

¹ "กระบวนการยุติธรรมเชิงเยียวยา" ที่ศาลเยาวชนและครอบครัวใช้นั้น มาจากคำว่า "restorative justice" หรือ ที่รู้จักกันทั่วไปว่า "กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์"

2. โครงการประสานเครือข่ายชุมชนในกรรมแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิด

โครงการประสานเครือข่ายชุมชนในการแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิด เป็นโครงการที่เริ่มดำเนินการเมื่อปีงบประมาณ 2546 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะหุ้นส่วนในการแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิดบนหลักคิดที่ว่าเปิดโอกาสให้ชุมชนมีอำนาจมากขึ้นในการบริหารงานยุติธรรม

โครงการนี้ได้ดำเนินการคัดเลือกสำนักงานคุมประพฤติในท้องที่ 9 แห่ง ได้แก่ สำนักงานคุมประพฤติจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระยอง มหาสารคาม เชียงใหม่ กำแพงเพชร เพชรบุรี สุราษฎร์ธานี พัทลุง และสำนักงานคุมประพฤติประจำศาลจังหวัดสกลนคร โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาเป็นหุ้นส่วนในการแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิดในชุมชน ระบุข้อพิพาทต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งการเฝ้าระวังป้องกันอาชญากรรม และบทบาทในเชิงสวัสดิการสังคมอีกด้วย ทั้งนี้ในปีงบประมาณ 2548 ได้มีการขยายการดำเนินการออกไปยังสำนักงานคุมประพฤติอื่นๆ อีก 49 แห่ง แต่ยังไม่สามารถครอบคลุมทุกพื้นที่ทั่วประเทศด้วยข้อจำกัดของงบประมาณ

3. โครงการเสริมสร้างความยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

เป็นโครงการที่เกิดขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ปะทุขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ. 2547 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการจัดช่องทางในการร้องทุกข์เมื่อประชาชนมีปัญหาความขัดแย้งหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐ และให้มีการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้เครือข่ายยุติธรรมชุมชน

การดำเนินโครงการดังกล่าวมีเป้าหมายที่จะให้ประชาชนใน 3 จังหวัดคือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ได้รับความเป็นธรรม มีความรู้ความเข้าใจถึงสิทธิหน้าที่พลเมืองแห่งราชอาณาจักรไทย รวมทั้งบทบาทภารกิจหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานในสังกัด

4. โครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหายาเสพติด

โครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหายาเสพติดมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหารูปแบบ กลไก และกระบวนการเพื่อให้ได้ชุมชนต้นแบบที่จัดการปัญหาเสพติดได้ และมีเครือข่ายพหุภาคี ที่มีประสิทธิภาพในชุมชน รวมทั้งพยายามพัฒนาระบบงานในการสนับสนุนการสร้างเครือข่ายให้มั่นคงและยั่งยืน โดยมีแนวคิดการดำเนินงานบนพื้นฐานที่ว่า การแก้ปัญหาต้องทำอย่างครบวงจรทั้งการป้องกัน ปราบปราม บำบัดรักษาฟื้นฟู ส่งเสริมช่วยเหลือ ติดตามเฝ้าระวังโดยใช้ชุมชนเป็นแกนหลัก และทรัพยากรของชุมชน ทุนสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทรัพย์ ให้ทุกส่วนของสังคมทั้งภาครัฐและเอกชนมีส่วนร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ เน้นให้ชุมชนใช้ศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ปรับทัศนคติของชุมชนให้มีความเข้าใจ เมตตา ให้อภัยและให้โอกาสแก่ผู้ที่แก้ไขตนเอง มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เชื่อในศักยภาพของชุมชน เรียนรู้ ใจกว้างยอมรับสิ่งใหม่ๆ ซึ่งมีพื้นที่เป้าหมายในการดำเนินการ 9 จังหวัด 18 ชุมชน ได้แก่

▶ กรุงเทพมหานคร 3 ชุมชน: ชุมชนสวนอ้อย เขตคลองเตย ชุมชนน้อมเกล้า เขตวังทองหลาง และชุมชนบดินทรเดชา เขตวังทองหลาง

- ▶ สมุทรสาคร 1 ชุมชน: ชุมชนไต้ล้ง อำเภอกระทุ่มแบน
- ▶ ระยอง 2 ชุมชน: ชุมชนบ้านชากตาตั่ว อำเภอแกลง และชุมชนบ้านท้ายไร่ อำเภอบ้านค่าย
- ▶ นครราชสีมา 2 ชุมชน: ชุมชนสระจรเข้ อำเภอด่านขุนทด และชุมชนหนองหญ้าขาว อำเภอสีคิ้ว
- ▶ ชัยภูมิ 2 ชุมชน: ชุมชนบ้านผือ อำเภอเมือง และชุมชนบ้านเมืองน้อยใต้ อำเภอเมือง
- ▶ มหาสารคาม 2 ชุมชน: ชุมชนจอกขวาง อำเภอวาปีปทุม และชุมชนดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม
- ▶ ตาก 2 ชุมชน: ชุมชนแม่ดาว อำเภอแม่สอด และชุมชนมณีไพรสณฑ์ อำเภอแม่สอด
- ▶ ลำพูน 2 ชุมชน: ชุมชนบ้านศรีมูล อำเภอบ้านธิ และชุมชนบ้านป่าลาน อำเภอบ้านธิ
- ▶ ยะลา 2 ชุมชน: ชุมชนมุสลิมสัมพันธ์ อำเภอเมือง และชุมชนหลังวัดเมืองยะลา อำเภอเมือง

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นหน่วยงานที่สร้างขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัติปรับปรุง กระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 ซึ่งมีการกึ่งสำคัญประการหนึ่งคือการกำหนดให้มีการพัฒนาระบบและมาตรการส่งเสริมการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมาย สิทธิเสรีภาพให้แก่ประชาชน พร้อมทั้งส่งเสริมการระงับข้อพิพาทโดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชน กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้ดำเนินการสรรหาบุคคลที่จะมาทำหน้าที่ดังกล่าวในรูปแบบของ “อาสาสมัคร” ซึ่งมีกิจกรรมที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. การสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ

การสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมทั้งในแง่ของการส่งเสริมและสนับสนุน เช่น การประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักในสิทธิและเสรีภาพของตนเอง ช่วยเหลือให้คำปรึกษา ตลอดจนริเริ่มสนับสนุนชุมชนในด้านการระงับข้อพิพาทและกระบวนการยุติธรรม แจกข้อมูลในกรณีมีเหตุการณ์ที่เกิดความไม่เป็นธรรมในชุมชน สร้างเครือข่ายการทำงานด้านสิทธิเสรีภาพ และปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน หรือทางราชการมอบหมาย

ในกิจกรรมนี้กรมคุ้มครองสิทธิฯ ใช้วิธีการสรรหาอาสาสมัครด้วยการจัดทำบันทึกความเข้าใจเพื่อความร่วมมือกับกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยให้สมาชิกศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนระดับตำบล ของกรมพัฒนาชุมชนตำบลละ 5 คน มาเป็นอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิเสรีภาพซึ่งได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา

2. การสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพด้านการระงับข้อพิพาท

อาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพด้านการระงับข้อพิพาทซึ่งผู้ที่จะมาเป็นอาสาสมัครนี้จะต้องเป็นบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือ มีประสบการณ์ และมีความเชี่ยวชาญในเรื่องของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้สร้างอาสาสมัครด้านการระงับข้อพิพาทเฉพาะในพื้นที่ตำบลนำร่องจำนวน 1,000 ตำบลครอบคลุมทั่วประเทศในปีงบประมาณ พ.ศ.

2548 เพื่อเป็นต้นแบบในการดำเนินงานด้านการระงับข้อพิพาทให้เกิดการทำงานที่เป็นรูปธรรมอย่างแท้จริง ต่อมา ปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 ได้เปลี่ยนชื่อโครงการเป็น “โครงการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชนด้านการระงับข้อพิพาท”

อย่างไรก็ตาม ก่อนการดำเนินโครงการนี้ในงบประมาณ พ.ศ. 2546 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้จัดจ้างให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นที่ปรึกษาโครงการในการศึกษา “โครงการนำร่องพัฒนาตัวแบบการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบสมานฉันท์” โดยได้ศึกษาในพื้นที่ 4 ภาคๆ ละ 1 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ ขอนแก่น อ่างทอง และนราธิวาส จังหวัดละ 1 ชุมชน ต่อมาในงบประมาณ พ.ศ. 2547 – 2549 ได้มีการขยายการศึกษาในพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัดที่เหลือเพื่อนำมาเป็นต้นแบบของการระงับข้อพิพาทต่อไป

3. การสร้างเครือข่ายคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ (เครือข่ายวัฒนธรรมเพื่อเสรีภาพ)

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้นำศิลปินพื้นบ้านซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับประชาชนและประชาชนให้ความสนใจมาร่วมเป็นเครือข่ายในการเผยแพร่หรือสื่อสารให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาท การกิจในเรื่องของกฎหมาย สิทธิเสรีภาพและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ด้วยการสื่อสารภาษาท้องถิ่นที่ฟังแล้วเข้าใจง่ายซึ่งจะช่วยส่งเสริม สนับสนุน และกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพื่อให้เกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญในเรื่องของสิทธิเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ไม่ละเมิดสิทธิซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสมานฉันท์

สำหรับวิธีการดำเนินงานนั้น กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้จัดทำบันทึกความเข้าใจเพื่อความร่วมมือกับกระทรวงวัฒนธรรม โดยให้สภาวัฒนธรรมในแต่ละจังหวัดมาเป็นเครือข่ายวัฒนธรรมเพื่อเสรีภาพซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา

กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในส่วนของกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรมนั้น มีด้วยกัน 2 ส่วนคือ การกำหนดให้มีคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน และการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ในการเบี่ยงคดีเด็กและเยาวชนที่ถูกส่งเข้าไปยังสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

1. คณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน

สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนในฐานะหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการบำบัดแก้ไขฟื้นฟูเด็กและเยาวชนซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิดให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น สามารถกลับคืนสู่สังคมและอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างปกติสุข แต่การดำเนินการก็จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้จำเป็นจะต้องได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากภาคประชาชน และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว ซึ่งมาตรา 35 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 ได้กำหนดให้รัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงยุติธรรมมีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนสำหรับสถานพินิจเพื่อทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่ผู้อำนวยการสถานพินิจและช่วยเหลือกิจการสถานพินิจ เพื่อสวัสดิภาพและอนาคตของเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรมจึงได้ออกระเบียบว่าด้วยคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนสำหรับสถานพินิจ พ.ศ. 2544 ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2544 เป็นต้นมา

สำหรับภารกิจ และอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมนั้นจะต้องปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนสำหรับสถานพินิจ พ.ศ. 2544 คือ ให้คำปรึกษาแก่ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ เข้าไปเยี่ยมเยียนเด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ สงเคราะห์เด็กและเยาวชนภายหลังปล่อยตามความเหมาะสม เช่น การจัดหาทุนการศึกษา ทุนการประกอบอาชีพ การจัดหางานและการอุปการะเด็กและเยาวชนในกรณีจำเป็นอื่นๆ ให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ สำหรับเด็กและเยาวชน ทำหน้าที่วิทยากรหรือเชิญชวนผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ ไปเป็นวิทยากรในการอบรมจริยธรรม หรือร่วมสนับสนุนด้านการศึกษาให้แก่เด็กและเยาวชนตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ เห็นสมควร ให้ความร่วมมือในการจัดหารายได้เพื่อเป็นกองทุนสงเคราะห์เด็กและเยาวชน เชิญชวนผู้มีจิตกุศลให้ร่วมกันบริจาคสิ่งของเครื่องใช้ในการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน ตลอดจนเข้าไปเยี่ยมเยียนเด็กและเยาวชนในบางโอกาส ช่วยเหลือกิจการสถานพินิจฯ ด้านอื่นๆ เพื่อสวัสดิภาพและอนาคตของเด็กและเยาวชนตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ ขอความร่วมมือ

อย่างไรก็ตามคณะกรรมการสงเคราะห์ที่ได้รับการแต่งตั้งแล้วจะได้รับการอบรมเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน การพิทักษ์คุ้มครองสิทธิและสวัสดิภาพของเด็กและเยาวชนก่อนที่จะปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ในสถานพินิจฯ

กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนเป็นหน่วยงานหนึ่งที่ประสบปัญหาจากการที่มีเด็กและเยาวชนกระทำผิดถูกส่งเข้าสู่สถานพินิจเป็นจำนวนมากจนมีสภาพแออัดคับคั่ง โดยเพิ่มขึ้นจากจำนวนเด็ก 31,448 ราย ในปี พ.ศ. 2545 เป็นจำนวน 35,285 ราย ในปี พ.ศ. 2546 คิดเป็นอัตราเพิ่มขึ้นร้อยละ 12.2 (อ้างถึงในจุลารัตน์ เอื้ออำนวย, 2547) ประกอบกับตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา สังคมมีทางเลือกในเชิงของมาตรการแบ่งเบาภาระคดีออกจากกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนค่อนข้างน้อยจึงทำให้เกิดภาวะคดีล้นสถานพินิจเช่นเดียวกับเรือนจำมีเด็กและเยาวชนจำนวนมากที่ต้องเข้ารับการอบรมในสถานฝึกอบรมของสถานพินิจเกินกว่าที่จะสามารถแก้ไขฟื้นฟูได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น ในเดือนมิถุนายน 2546 กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจึงได้เริ่มนำโครงการ “การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน” ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้กับเด็กและเยาวชนกระทำผิดเป็นครั้งแรก โดยใช้ในขั้นตอนการสืบเสาะและพินิจโดยอาศัยอำนาจของพระราชบัญญัติจัดตั้งและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 มาตรา 63 ระบุว่า

“ในกรณีที่เด็กหรือเยาวชนต้องหาว่ากระทำความผิดเมื่อผู้อำนวยการสถานพินิจพิจารณาโดยคำนึงถึงอายุ ประวัติ ความประพฤติ สถิติปัญญา การศึกษาอบรม สุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพ

ฐานะ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับเด็กหรือเยาวชนและพฤติกรรมต่างๆแห่งคดีแล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนอาจกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้องและเด็กหรือเยาวชนนั้นยินยอมที่จะอยู่ในความควบคุมของสถานพินิจด้วยแล้วให้ผู้อำนวยการสถานพินิจแจ้งความเห็นไปยังพนักงานอัยการ ถ้าพนักงานอัยการเห็นชอบด้วยให้มีอำนาจสั่งไม่ฟ้องเด็กหรือเยาวชนนั้นได้ คำสั่งไม่ฟ้องของพนักงานอัยการให้เป็นที่สุด

การควบคุมเด็กหรือเยาวชนในสถานพินิจตามวรรคหนึ่ง ให้มีกำหนดเวลาตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจเห็นสมควร แต่ต้องไม่เกินสองปี

บทบัญญัติมาตรานี้มิให้ใช้บังคับแก่การกระทำความผิดอาญาที่มีอัตราโทษอย่างสูงตามที่กฎหมายกำหนดไว้ให้จำคุกเกินกว่าห้าปีขึ้นไป”

การนำการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ร่วมกับการเสนอความเห็นว่าเป็นเด็กหรือเยาวชนสามารถกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้องจะเป็นการแก้ไขเด็กหรือเยาวชนได้ระดับหนึ่งรวมทั้งสามารถป้องกันมิให้กลับไปกระทำผิดซ้ำอีก กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจึงได้แจ้งให้ผู้อำนวยการสถานพินิจทุกแห่งเริ่มดำเนินการเพื่อเสนอความเห็นตามมาตรา 63 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ.2534 แต่กำหนดให้ดำเนินการในความผิดที่มีอัตราโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกหมื่นบาทก่อนในช่วงแรกซึ่งต่อมาปรับปรุงเป็นโทษจำคุกไม่เกินห้าปีจนถึงปัจจุบัน

สำหรับวิธีการดำเนินการนั้น เมื่อพนักงานคุมประพฤติสอบปากคำแล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนยอมรับว่าตนกระทำผิดจริง ซึ่งความผิดนั้นมียุติโทษจำคุกไม่เกินห้าปีและเด็กหรือเยาวชนยอมรับว่าตนกระทำผิดจริง โดยเด็กหรือเยาวชนมีความประพฤติยังไม่เสียหายหรือเสียหายอยู่บ้างแต่ยังพอแก้ไขได้ก็จะจัดให้มีการตรวจทางจิตวิทยาเพื่อวิเคราะห์ความเสี่ยงที่อาจกระทำผิดซ้ำ หากพบว่าไม่อยู่ในภาวะเสี่ยง หรือเสี่ยงอยู่บ้างแต่ไม่มากก็จะจัดให้มีการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนขึ้น ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย เด็กหรือเยาวชน บิดามารดาหรือผู้ปกครองของเด็กหรือเยาวชน ผู้เสียหาย (บิดามารดาหรือผู้ปกครองผู้เสียหาย กรณีผู้เสียหายเป็นผู้เยาว์) ครูอาจารย์ หรือนายจ้างของเด็กหรือเยาวชน ผู้นำชุมชนที่เด็กหรือเยาวชนอาศัยอยู่ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าร่วมประชุม ได้แก่ ผู้อำนวยการสถานพินิจ ผู้ประสานการประชุม พนักงานคุมประพฤติ นักสังคมสงเคราะห์ นักจิตวิทยา พนักงานอัยการ พนักงานสอบสวน รวมทั้งอาจเชิญบุคคลหนึ่งบุคคลใดที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการประชุมและมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กหรือเยาวชนเข้าร่วมประชุมด้วย

ในการประชุมจะต้องให้เด็กหรือเยาวชนรับสารภาพด้วยความสมัครใจ ขอโทษต่อผู้เสียหายอย่างจริงใจ ชดใช้ความเสียหายที่ตนได้ก่อขึ้น หรือยอมกระทำการใดเพื่อเป็นการชดเชยความผิดนั้น ยอมกระทำการเพื่อแก้ไขตามที่กำหนดโดยผลการประชุม และจะต้องอยู่ในความดูแลของสถานพินิจเพื่อติดตามความประพฤติอีกเป็นเวลาไม่เกินสองปี

สำหรับผลการดำเนินการเพื่อหันเหคดีออกจากกระบวนการยุติธรรมโดยใช้ระบบการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในคดีเด็กและเยาวชนที่ผ่านมาตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน 2546 – 31 ตุลาคม 2549 มีการจำแนกเด็กออกมาดำเนินการตามมาตรา 63 แห่ง

พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 จำนวน 19,269 ราย โดยสถานพินิจฯ จัดให้มีการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน 14,258 ราย ต่อมาพนักงานอัยการเห็นชอบกับผู้อำนวยการสถานพินิจฯ ไม่ฟ้องคดีอาญาแก่เด็กและเยาวชน 11,700 ราย มีเด็กและเยาวชนเพียง 133 ราย เท่านั้นที่พนักงานอัยการสั่งฟ้อง นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ของสถานพินิจฯ ยังได้ติดตามประเมินผลเด็กและเยาวชนที่อัยการสั่งไม่ฟ้องภายหลังการประชุมกลุ่มครอบครัว พบว่ามีเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดซ้ำเพียง 430 ราย เท่านั้น แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้นำร่องกับคดีที่มีผู้กระทำความผิดเป็นเด็กและเยาวชน (กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, 2549)

กรมราชทัณฑ์

การดำเนินงานยุติธรรมชุมชนในงานราชทัณฑ์ได้มีการให้ความสำคัญกับภาคประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมกับการปฏิบัติงานตามภารกิจของกรมราชทัณฑ์ โดยมีกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับยุติธรรมชุมชนดังนี้ (เพลินใจ แท้เกษม, 2549) คือ

1. จัดให้มีระบบในการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน โดยการเปิดช่องทางให้ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็น แนะนำ ร้องเรียนการปฏิบัติงานของกรมราชทัณฑ์เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานให้ดีขึ้น โดยเปิด Website ของกรมราชทัณฑ์ www.correct.go.th มีผู้รับฟังความคิดเห็น หน่วยงานรับเรื่องราวร้องทุกข์จากประชาชน

2. การจัดทำบัญชีทำเนียบเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ ซึ่งเข้ามาช่วยเหลืองานในเรือนจำทั้งภาครัฐและเอกชนในด้านต่างๆ เช่น การฝึกอบรม การจัดหาอาหาร การพัฒนาจิตใจ การศึกษา การแพทย์และสาธารณสุข การให้คำปรึกษาและช่วยเหลือทางกฎหมาย การบริจาคเงินและสิ่งของ โดยให้เรือนจำ/ทัณฑสถานทั่วประเทศจัดทำบัญชีทำเนียบเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ในด้านต่างๆ และจัดให้มีการประชุมพันธมิตรราชทัณฑ์อย่างน้อยปีละครั้ง เพื่อรับฟังปัญหาและข้อเสนอแนะ ตลอดจนร่วมกันจัดกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ชุมชน ซึ่งปัจจุบันกรมราชทัณฑ์มีเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ จำนวน 3,852 คน

3. แต่งตั้งให้มีสภาที่ปรึกษาการราชทัณฑ์ประจำจังหวัดทุกจังหวัด ซึ่งมีหน้าที่ในการเสนอแนะนโยบายและแนวทางในการพัฒนางานราชทัณฑ์ให้สอดคล้องกับสถานะเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ตามบริบทแห่งกฎหมายไทยและมาตรฐานสากล เสนอแนะมาตรการและระเบียบที่เหมาะสมในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง เสนอแนะการพัฒนางานด้านวิชาการและการพัฒนาบุคลากรของกรมราชทัณฑ์ ประสานงาน ระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกมาใช้ในการควบคุมและพัฒนาผู้ต้องขัง ติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบายที่กำหนดไว้ พร้อมทั้งเสนอแนะทางแก้ไขปัญหาและอุปสรรค และรับคำร้องเรียนของผู้ต้องขังหรือประชาชนเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของข้าราชการกรมราชทัณฑ์

4. ทำการศึกษาวิจัยทัศนะของพันธมิตรราชทัณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนะของพันธมิตรราชทัณฑ์ในการนำประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานราชทัณฑ์ แสวงหาแนวทางและวิธีการในการนำประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานราชทัณฑ์ และเป็นการพัฒนางานราชทัณฑ์ให้ขยายสู่ชุมชนและสังคม

5. โครงการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรม เพื่อจะชดเชยความเสียหายให้กับเหยื่อ และให้ผู้ต้องขังสำนึกในความผิด โดยได้จัดเวทีสะท้อนความรู้สึกของผู้เสียหาย ซึ่งมีการเชิญผู้เสียหายมาเปิดเผยความรู้สึกให้ผู้กระทำผิดได้รับรู้ถึงผลกระทบ ความเดือดร้อนและความเสียหายที่ได้รับ รวมทั้งสร้างความเข้มแข็งให้สังคมในการป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในครั้งต่อไป

6. จัดทำแบบสอบถามในเชิงรุกเพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเพื่อนำมาปรับปรุงการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ต่อไป

ทั้งนี้การดำเนินงานยุติธรรมชุมชนของกรมราชทัณฑ์นั้นเป็นความพยายามแสวงหาความร่วมมือจากชุมชน เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชน และป้องกันสังคมจากอาชญากรรม โดยเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานกิจการยุติธรรม

ในปี พ.ศ. 2547 หลักสูตรผู้บริหารงานยุติธรรมเชิงรุกแบบบูรณาการ รุ่นที่ 2 ของสำนักงานกิจการยุติธรรมได้เสนอโครงการ เรื่อง “เยาวชนยุติธรรม” ขึ้นเพื่อทดลองนำความรู้เกี่ยวกับงานยุติธรรมไปอบรมแก่เยาวชนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยเลือกโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ของสถานีตำรวจคลองตัน กรุงเทพมหานคร เป็นสถานที่ทดลอง ซึ่งปรากฏว่าได้รับความสนใจจากบรรดานักเรียนที่เข้ารับการอบรมอย่างมาก และสำนักงานกิจการยุติธรรมได้มีการเสนอโครงการเพื่อขอตั้งงบประมาณในปีงบประมาณต่อมา

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในส่วนของสำนักงานกิจการยุติธรรมนั้น ได้มีความร่วมมือกับคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล จัดให้มีโครงการ “เยาวชนพลยุติธรรม” เป็นกิจกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้แก่เด็กและเยาวชนได้เข้าใจและตระหนักในสิทธิและหน้าที่ที่ถูกต้องตั้งตามข้อสัตย์สุจริต มีความรู้ความเข้าใจในกฎหมายและขั้นตอนการดำเนินงานของกระบวนการยุติธรรมเบื้องต้น โดยผ่านกระบวนการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษาที่เปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนร่วมคิด ร่วมทำด้วยตนเอง อันจะนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกที่ดีในเรื่องความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อันจะเป็นการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวเด็กและเยาวชนเองและปัญหาสังคมอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

โครงการเยาวชนพลยุติธรรม ได้เริ่มดำเนินงานตั้งแต่เดือนเมษายน 2548 โดยคัดเลือกจังหวัดนครราชสีมาเป็นพื้นที่นำร่องแห่งแรก ต่อมาโครงการฯ ได้ขยายพื้นที่ดำเนินงานอีก 4 จังหวัด คือจังหวัดฉะเชิงเทรา ภูเก็ต เชียงใหม่ และอุบลราชธานี ระหว่างเดือนกันยายน 2548 – กันยายน 2549 โดยมีสถานศึกษาที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 58 โรงเรียน

การจัดกิจกรรมต่างๆ ในโครงการเยาวชนพลยุติธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านกระบวนการยุติธรรมและกฎหมายเบื้องต้นที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน สร้างจิตสำนึกและทัศนคติที่ดีแก่เด็กและเยาวชนในเรื่องความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและ

เยาวชนในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ฝึกฝน สร้างเสริมความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต และสร้างเสริมเครือข่ายยุติธรรมชุมชนภายในสถานศึกษา โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ กลุ่มเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย เป็นการศึกษาหารูปแบบและแนวทางการจัดกิจกรรมที่เหมาะสม กับการสร้างจิตสำนึกและทัศนคติที่ดีแก่เยาวชน ในเรื่องความยุติธรรมและความซื่อสัตย์ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

สำหรับตัวอย่างกิจกรรมในโครงการเยาวชนพลยุติธรรมมีกิจกรรมที่น่าสนใจแต่ละกิจกรรมดังนี้

1. ส่งเสริมทัศนคติ เสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความยุติธรรม ได้แก่ โครงการ ธนาคารความดี กิจกรรมสถานผันวัยใสใส่ใจความยุติธรรม กิจกรรมประกวดเรียงความ คำขวัญ วาดภาพเกี่ยวกับความยุติธรรมความซื่อสัตย์ กิจกรรมแสดงบทบาทสมมติเกี่ยวกับความยุติธรรม ความซื่อสัตย์ กิจกรรมเขียนป้ายรณรงค์เรื่องความยุติธรรม ภายในโรงเรียน และในชุมชน กิจกรรมบันทึกความดี กิจกรรมบาตรสังข์จะ (เป็นการให้นักเรียนจัดตั้งร้านขายสินค้าในโรงเรียน โดยวางบาตรไว้ให้นักเรียนซื้อสินค้าและทอนเงินเอง) เป็นต้น โดยกิจกรรมเหล่านี้จะเน้นในกลุ่มเด็กเล็กระดับประถมศึกษาตอนปลายเป็นพิเศษ เนื่องจากเด็กวัยนี้เป็นวัยที่มีการรับรู้ และสามารถ ปลุกฝังทัศนคติ คุณธรรม จริยธรรม ด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความยุติธรรมได้มากกว่าเด็กโต

2. เน้นการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในโรงเรียน เป็นกิจกรรมที่จัดทำขึ้นโดยเด็กนักเรียนเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการในลักษณะของศูนย์ สภานักเรียน หรือสรวตรนักเรียน เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีสมานฉันท์ให้นักเรียน เพื่อระงับข้อพิพาทหรือความไม่เข้าใจกันภายในโรงเรียน และจะทำให้นักเรียนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนที่มีความสามารถได้รับความไว้วางใจในการให้ความเป็นธรรมกับเพื่อนในโรงเรียนได้ ได้แก่ กิจกรรมไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในโรงเรียน กิจกรรมศูนย์เยาวชนพลยุติธรรม กิจกรรม FBI ในโรงเรียน กิจกรรมนักสืบน้อย เป็นต้น โดยกิจกรรมเหล่านี้เน้นในกลุ่มเป้าหมายเด็กนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย

3. การส่งเสริมการให้ความรู้ทางด้านกฎหมาย เป็นกิจกรรมที่นักเรียนร่วมกันแสวงหาความรู้จากอินเทอร์เน็ต หนังสือ และตำราที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ประกอบกับการเชิญวิทยากรที่มีความรู้ด้านกฎหมาย เช่น ผู้พิพากษา อัยการ และเจ้าหน้าที่ตำรวจ มาร่วมให้ความรู้แก่เด็กนักเรียนภายในโรงเรียน หลังจากนั้นนักเรียนจะร่วมกันเผยแพร่ความรู้ทางด้านกฎหมายออกไปสู่โรงเรียนของน้องในเครือข่าย หรือชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ กิจกรรมนักกฎหมายน้อยสู่ชุมชน กิจกรรมการประชาสัมพันธ์โครงการและการให้ความรู้ทางกฎหมายโดยใช้หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น กิจกรรมย้อนรอยวันรพี กิจกรรมการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ชาวเขา กิจกรรมสิทธิชาวบ้าน กิจกรรมเสียงตามสาย กิจกรรมเผยแพร่ข่าวสารด้านกฎหมายผ่านเว็บไซต์ กิจกรรมเผยแพร่ความรู้ทางด้านกฎหมายสู่ผู้ประกอบการ

4. สร้างเสริมเครือข่ายยุติธรรมชุมชนและป้องกันแก้ไขปัญหาอาชญากรรม รูปแบบของกิจกรรมจะเป็นการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในโรงเรียนและในชุมชนรวมทั้งสร้างเสริมเครือข่ายป้องกันการทุจริต คอรัปชั่น สำหรับกิจกรรมนี้เน้นเป็นพิเศษในช่วงชั้นที่ 4 (มัธยมศึกษาตอนปลาย) ได้แก่ กิจกรรมเยาวชนพลยุติธรรมสู่ชุมชน กิจกรรมคลินิกคลายทุกข์ กิจกรรมสิทธิชาวบ้าน กิจกรรมรู้ทันวันใหม่ กิจกรรม อ.ย.น้อย กิจกรรมส่งเสริมคนดีศรีประชาธิปไตย

5. รูปแบบของกิจกรรมที่บูรณาการความรู้เข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน เป็นการนำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์สุจริต กฎหมายเบื้องต้น และกระบวนการยุติธรรมสอดแทรกเข้าไปในหลักสูตรการสอน 8 กลุ่มสาระวิชา ซึ่งเป็นวิธีการที่สามารถนำไปใช้ได้อย่างยั่งยืน และเหมาะสมสำหรับเด็กทุกช่วงอายุ กลุ่มสาระวิชาที่นำไปใช้

นอกจากนี้โครงการเยาวชนพลยุติธรรมยังมีการบูรณาการการทำงานกับหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) ได้ให้ความร่วมมือกับโครงการเยาวชนพลยุติธรรม โดยได้ส่งวิทยากรมาให้ความรู้แก่ผู้บริหาร ครู อาจารย์ เด็กและเยาวชนในวันประชุมชี้แจงโครงการฯ และวันที่จัดเวทีการประกวด เพื่อให้เด็กและเยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม และการนำความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน โดย DSI มีโครงการนักสืบน้อยที่มีเด็กและเยาวชนเป็นสมาชิกเยาวชนพลยุติธรรมอยู่แล้ว กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ คณะผู้รับผิดชอบโครงการเยาวชนพลยุติธรรม ได้ทำการติดต่อประสานงานกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ เพื่อให้ส่งวิทยากรมาให้ความรู้แก่เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการเยาวชนพลยุติธรรม และช่วยประชาสัมพันธ์โครงการให้เป็นที่รู้จักกันทั่วไป กรมคุมประพฤติ ได้ส่งวิทยากรมาบรรยายให้ความรู้แก่เด็กและเยาวชนเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมทางเลือก และการฟื้นฟูคนติสู้งสังคม พร้อมทั้งยังได้ให้ความร่วมมือในการประชาสัมพันธ์โครงการฯ และการแนะนำสถานที่ให้เด็กและเยาวชนในโครงการไปศึกษาดูงานในสถานที่ดังกล่าว เป็นต้น

กลุ่มงานประชาสัมพันธ์ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

การดำเนินงานของกลุ่มงานประชาสัมพันธ์ กองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม มีภารกิจที่เกี่ยวข้องกับยุทธธรรมชุมชนด้วยการจัดให้มีโครงการ "เยาวชนคนยุติธรรม (CAMPUS TOUR)" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดกิจกรรมให้เยาวชนได้มีความรู้ ความเข้าใจในบทบาท ภารกิจของกระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานในสังกัด ส่งเสริมสนับสนุนให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของกระทรวงยุติธรรม ส่งเสริมให้เยาวชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ทางด้านงานยุติธรรมและส่งเสริมให้เยาวชนเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องไปสู่กลุ่มคนในสังคมต่อไป

สำหรับกลุ่มเป้าหมายของการดำเนินงานเน้นในกลุ่มนักเรียนในโรงเรียนโดยในปีงบประมาณ 2549 ได้ดำเนินการในโรงเรียนซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 3 แห่ง คือ โรงเรียนบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) โรงเรียนฤทธิยะวรรณาลัย และโรงเรียนสตรีวิทยา ให้จัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในโรงเรียนดังกล่าว ได้แก่ การจัดนิทรรศการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาท ภารกิจหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานในสังกัด จัดบรรยายให้ความรู้ โดยวิทยากรผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการทำงานของแต่ละหน่วยงานในสังกัดกระทรวงยุติธรรม และจัดกิจกรรมส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ทางด้านงานยุติธรรมและทางด้านกฎหมายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ซึ่งจัดให้มีการแข่งขันตอบปัญหาทางด้านกฎหมายและประกวดภาพชิงรางวัล เป็นต้น

หลังจากที่ได้มีการดำเนินโครงการฯ มาระยะหนึ่งจึงได้มีการสำรวจความคิดเห็นของเด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการฯ พบว่า เด็กและเยาวชนเหล่านั้นต้องการให้กระทรวงยุติธรรมดำเนินการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

ในการกิจที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงยุติธรรมในด้านต่างๆ ได้แก่ กฎหมายในชีวิตประจำวัน การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ การปราบปรามอาชญากรรมพิเศษ ข้อกฎหมายสำหรับเยาวชนผู้กระทำผิด ปัญหาและการปราบปรามยาเสพติด และผลการดำเนินงานของกระทรวงยุติธรรม เป็นต้น

สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

กระทรวงยุติธรรมเล็งเห็นถึงข้อจำกัดที่จะทำให้ประชาชนเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันจึงมีนโยบายกระจายงานยุติธรรมลงไปยังพื้นที่จังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม โดยมีกิจกรรมที่ได้การดำเนินดังต่อไปนี้

1. การจัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัด

กระทรวงยุติธรรมต้องการพัฒนาระบบการบริหารและบริการงานยุติธรรมอย่างทั่วถึง และให้มีการบูรณาการการทำงานของหน่วยงานในสังกัดกับหน่วยงานอื่นระดับ จึงได้จัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัดขึ้นทุกจังหวัดทั่วประเทศ ซึ่งสำนักงานยุติธรรมจังหวัดจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกระทรวงยุติธรรมในการบริหารงานยุติธรรมประจำจังหวัด และอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนทั้งระบบอย่างรวดเร็วและเท่าเทียมกัน รวมทั้งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ป้องกันและควบคุมอาชญากรรม แก้ไขบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด ตลอดจนประสานความร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ในระดับจังหวัด โดยมีกลุ่มงานบริการประชาชนรับผิดชอบในการให้บริการประชาชนซึ่งได้จัดให้มีศูนย์บริการร่วมและคลินิกยุติธรรม และศูนย์ประสานงานยุติธรรมชุมชนที่จะคอยทำหน้าที่ในการรับเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชน

2. การจัดตั้งเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

กระทรวงยุติธรรมได้มีการประชุมคณะกรรมการดำเนินงานศูนย์อำนวยความสะดวกเสริมสร้างความยุติธรรม เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2547 ซึ่งมีมติให้บูรณาการการทำงานเกี่ยวกับชุมชนของหน่วยงานในกระทรวงยุติธรรมเพื่อกำหนดแนวทางและการดำเนินงานเครือข่ายยุติธรรมชุมชนซึ่งได้มอบหมายให้กรมคุมประพฤติและกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพรับผิดชอบดำเนินการ และได้แต่งตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินการด้านชุมชนซึ่งกระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ 351/2547 ลงวันที่ 10 สิงหาคม 2547 แต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ซึ่งมีปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นที่ปรึกษา รองปลัดกระทรวงยุติธรรม หัวหน้ากลุ่มภารกิจด้านอำนวยความสะดวกยุติธรรม เป็นประธานคณะทำงาน อธิบดีกรมคุมประพฤติ และอธิบดีกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นรองประธานคณะทำงาน

จากมติและคำสั่งของกระทรวงยุติธรรมข้างต้น กรมคุมประพฤติได้ดำเนินการโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน กระทรวงยุติธรรม ภายใต้ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรมที่ว่า “ยุติธรรมถ้วน ประชาชนมีส่วนร่วม” โดยได้คัดเลือกจังหวัดนำร่อง 8 จังหวัด คือ กรุงเทพมหานครและธนบุรี นนทบุรี ปทุมธานี ฉะเชิงเทรา นครราชสีมา อุบลราชธานี เชียงใหม่ และภูเก็ต โดยมีสำนักงานคุมประพฤติของแต่ละจังหวัดรับผิดชอบโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

สำหรับวัตถุประสงค์ของการดำเนินโครงการเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน กระทรวงยุติธรรม นั้นเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจและจิตสำนึกที่ดีด้านความยุติธรรมแก่ประชาชน เปิดช่องทางการแลกเปลี่ยนข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานยุติธรรมทั้งระหว่างประชาชนกับองค์กรภาครัฐ และประชาชนกับภาคประชาชนด้วยกันเอง นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมสร้างความไว้วางใจ ความคุ้นเคยและปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างภาคประชาชนและบุคลากรของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในฐานะหุ้นส่วนที่เท่าเทียมเพื่อป้องกันอาชญากรรม ลดความขัดแย้ง อำนาจความยุติธรรม พื้นฟูช่วยเหลือผู้กระทำผิดและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งดำเนินการตั้งศูนย์ยุทธธรรมชุมชน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนให้มีศักยภาพที่สามารถพึ่งพาตนเองในการป้องกันและแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างยั่งยืน โดยการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ

3. การสร้างความร่วมมือและการกระจายงานยุติธรรมสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สำหรับการสร้างความร่วมมือและการกระจายงานยุติธรรมไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นอยู่ระหว่างการศึกษาเพื่อหาความชัดเจนในการดำเนินการซึ่ง สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรมได้จัดจ้างมหาวิทยาลัยมหิดลเป็นที่ปรึกษาโครงการเพื่อทำการศึกษาวิจัยในโครงการนี้

4. โครงการพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชนในจังหวัดน่าน 17 จังหวัด

กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ 618/2548 ลงวันที่ 23 ธันวาคม 2548 แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยความสะดวกสำนักงานยุติธรรมจังหวัดและเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน มีปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน โดยมีอนุกรรมการ 2 คณะคือ อนุกรรมการกำกับและบริหารจัดการสำนักงานยุติธรรมจังหวัด และอนุกรรมการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน มีรองปลัดกระทรวงยุติธรรมหัวหน้ากลุ่มภารกิจด้านพัฒนาพฤตินิสัยเป็นประธานอนุกรรมการ ซึ่งเล็งเห็นว่าการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนเป็นภารกิจที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องดำเนินการต่อยอดจากต้นทุนเดิมที่มีอยู่แล้ว ด้วยการยกระดับการมีบทบาทของชุมชนในงานยุติธรรมจึงจัดให้มีการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนในลักษณะชุมชนนาร่องในพื้นที่ 17 จังหวัด 36 ชุมชน (กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี ระยอง ฉะเชิงเทรา สุรินทร์ ขอนแก่น มหาสารคาม เชียงใหม่ ลำพูน น่าน พิษณุโลก กำแพงเพชร ราชบุรี ประจวบคีรีขันธ์ สุราษฎร์ธานี และตรัง) โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีบทบาทในด้านงานยุติธรรมตามบริบทของแต่ละชุมชน

สำหรับการดำเนินโครงการนี้มีวัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างบทบาทและความเข้มแข็งของชุมชนในการดำเนินการด้านงานยุติธรรมที่สอดคล้องกับสภาพการณ์และความต้องการของชุมชน ตลอดจนได้แนวทาง วิธีการ และกระบวนการในการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่จะนำไปสู่การขยายผลไปยังพื้นที่ของทั่วทุกจังหวัดต่อไป โดยมีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2549 ถึง เดือนมีนาคม 2550 ทั้งนี้ได้จัดให้มีการอบรมให้กับคณะทำงานและผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมในโครงการดังกล่าวเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันโดยจัดหลักสูตรต่างๆ ได้แก่ หลักสูตรยุทธธรรมชุมชน หลักสูตรกระบวนการและวิธีเสริมพลังชุมชน หลักสูตรการทำงานชุมชนและทักษะการวิจัย และหลักสูตรการไกล่เกลี่ยและระงับข้อพิพาทในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.)

การดำเนินงานแก้ไขปัญหาเสพติดโดยชุมชนมีการดำเนินงานมาระยะเวลาหนึ่งแล้วโดยการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรทางศาสนา กระทั่งปี พ.ศ. 2536 สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) ได้จัดให้มีการสัมมนาร่วมกันระหว่างภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน ซึ่งมีข้อสรุปร่วมกันว่า ปัญหายาเสพติดเป็นปัญหาของชุมชนซึ่งชุมชนมีศักยภาพที่จะดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดที่เกิดขึ้นในชุมชนได้โดยการสนับสนุนขององค์กรภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ต่อมาในปี พ.ศ. 2537 สำนักงาน ป.ป.ส. ได้พัฒนาโครงการเครือข่ายชุมชนในลักษณะโครงการนำร่องดำเนินงานในทุกภาคของประเทศในระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ. 2537 - 2539) เพื่อสร้างรูปธรรมของชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด โดยเน้นการพัฒนาระบบและกลไกของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เอื้อและสนับสนุนต่อการแก้ไขปัญหายาเสพติดของชุมชน ผลจากการดำเนินโครงการดังกล่าวพบว่า ชุมชนสามารถควบคุมปัญหายาเสพติดให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ชุมชนหรือสามารถขจัดยาเสพติดให้หมดไปจากชุมชนหรือสามารถป้องกันไม่ให้ยาเสพติดแพร่ระบาดในชุมชน และเป็นการแก้ปัญหายาเสพติดอย่างยั่งยืน จนปัญหาไม่สามารถกลับมาแพร่ระบาดได้อีก นอกจากนี้ยังสามารถขยายเครือข่ายการแก้ไขปัญหาก็กว้างออกไปเป็นการลดความรุนแรงของปัญหาและจัดปัญหาในระดับสังคมได้ด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 สำนักงาน ป.ป.ส. ได้นำผลการศึกษาวิจัยและการประเมินโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาโครงการต่อเนื่อง และได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีโดยได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2539 ให้ดำเนินการ “โครงการแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชนที่มีการแพร่ระบาดรุนแรง” โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักซึ่งมีระยะเวลาดำเนินโครงการดังกล่าวเป็นเวลา 5 ปี (พ.ศ. 2540 - 2544) ผลจากการดำเนินโครงการก่อให้เกิดองค์กรภาคประชาชนและเครือข่ายครอบคลุมจำนวน 1,000 กว่าชุมชนทั่วประเทศ และองค์กรชุมชนต่างๆ ได้มีโอกาสในการแสดงพลังของภาคประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ทำให้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลในการดำเนินโครงการดังกล่าวเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2545 - 2547 และได้มีการจัดตั้งสำนักงานประสานและสนับสนุนภาคประชาชน (สสช.) ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงาน ป.ป.ส. เพื่อทำหน้าที่ประสานและสนับสนุนองค์กรประชาชนและเครือข่าย ตลอดจนการประสานภาคีความร่วมมือทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน ทั้งนี้ปัจจุบันมีองค์กรชุมชนที่ดำเนินงานแก้ไขปัญหายาเสพติดมากกว่า 6,000 ชุมชน ใน 360 เครือข่ายทั่วประเทศ

สำนักงาน ป.ป.ส. ได้จัดให้มีการถอดบทเรียนการทำงานของชุมชน/เครือข่ายในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดพบวิธีคิดและวิธีการที่ชุมชนใช้ในการแก้ปัญหายาเสพติดที่น่าสนใจดังนี้

- ▶ วิธีคิดแบบลูกหลาน ญาติพี่น้อง ชนเผ่า/กลุ่มชาติพันธุ์ เป็นคนในครอบครัว
- ▶ วิธีคิดที่ให้ความสำคัญของการอยู่ร่วมกัน จะต้องรักษาความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลและให้อภัยซึ่งกันและกัน
- ▶ วิธีคิดที่เน้นการแก้ปัญหา “คน” ไม่ใช่ “ยา”
- ▶ วิธีคิดแบบเชื่อมโยงบูรณาการหลายเรื่อง

► วิธีคิดแบบพึ่งตนเอง มีอิสระที่จะสร้างสรรค์ คิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง

โดยสรุปแนวคิดของภาคประชาชนนั้นอยู่บนพื้นฐานของการอยู่ร่วมกัน การร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการดูแลแก้ไขปัญหาสาเหตุที่เกิดขึ้นกับ “คน” ในครอบครัวและชุมชนที่เป็นญาติ เป็นชนเผ่าและเป็นเพื่อนร่วมชุมชนเดียวกัน

สำหรับวิธีการดำเนินงานของภาคประชาชนนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของการร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลในการดูแลแก้ไขปัญหาด้านยาเสพติดที่เกิดขึ้นกับคนในครอบครัวและชุมชนที่เปรียบเสมือนญาติพี่น้องของตน ซึ่งมีวิธีการดำเนินงาน (สำนักงาน ปปส., มปป.) ดังนี้

1. อาศัยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน
2. อาศัยคุณค่าทางศาสนา วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนมาดำเนินการ
3. อาศัยระบบเครือญาติและระบบการแบ่งเขตในการดูแลภายในชุมชน
4. อาศัยมาตรการทางสังคมหรือการใช้กลุ่มกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนต่างๆ มาเป็นพื้นฐานและเป็นเงื่อนไขต่อรองและกดดันให้คนที่เสพติดและค้ายาต้องยอมเลิกเสพติดและปรับเปลี่ยนตัวเอง
5. การดำเนินกิจกรรมแบบองค์รวม บูรณาการ และเชื่อมโยงกับการแก้ปัญหาอื่นควบคู่กันไป คือในสถานการณ์ที่ไม่รุนแรงชุมชนอาศัยวิธีการที่ชุมชนยังคงมีศักยภาพที่จะดำเนินการด้วยตนเอง ไม่จำเป็นที่จะต้องใช้ระบบเครือญาติ การตักเตือนสั่งสอนลูกหลาน มาตรการทางสังคม แต่ในบางสถานการณ์ที่มีความรุนแรงเกินกว่าศักยภาพของชุมชนก็จะมีการประสานกับภายนอกหรือใช้มาตรการของรัฐ เช่น การตั้งด่านตรวจ การตรวจปัสสาวะ การให้ข้อมูลกับหน่วยงานด้านปราบปราม เป็นต้น
6. ใช้ระบบเตือนภัยในชุมชน ซึ่งเป็นระบบดั้งเดิมที่มีอยู่แล้ว เช่น การขูขบขินินทา หรือการบอกเล่า ซึ่งระบบดังกล่าวจะทำหน้าที่ในการควบคุมกำกับ กดดันพฤติกรรมที่ขัดต่อกฎ จารีตของคนในชุมชน และได้นำระบบนี้มาใช้ในเรื่องของยาเสพติดด้วย
7. ใช้ระบบการให้อภัย มัดมือ สู้ขวัญ สืบชะตา โดยวิธีการต่างๆ เช่น การมัดมือ บายศรีสู่ขวัญ ผู้บำบัดยาเสพติด/ ผู้ค้า อธิบายตามความเชื่อที่ว่าการทำงานไม่ดีหรือสิ่งไม่ดีเกิดขึ้นก็เนื่องจากขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว การใช้วิธีการทางศาสนา เช่น ศาสนาพุทธใช้การทำสมาธิ สวดมนต์ให้ได้พบพญานาคและนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไข ศาสนาอิสลามใช้การละหมาด โดยเชื่อว่าการละหมาดทำให้พ้นจากสิ่งชั่วร้ายได้
8. การยกระดับปัญหาจากปัจเจกสู่กลุ่มและชุมชน (จากปัญหส่วนบุคคลเป็นปัญหาของชุมชน)
9. ใช้การสร้างและขยายเครือข่ายชุมชน มีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ในรูปของเครือข่ายชุมชน ซึ่งเครือข่ายทำหน้าที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การทำงาน ช่วยทำให้มีระบบการเฝ้าระวังปัญหายาเสพติดในระดับที่กว้างขึ้น
10. การอาศัยความร่วมมือและการสนับสนุนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อให้กระบวนการดำเนินงานของชุมชนเป็นไปด้วยดี

การประยุกต์แนวคิดยุทธธรรมชุมชนโดยภาคประชาสังคม

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุทธธรรมชุมชนโดยภาคประชาชนที่จะได้นำเสนอต่อไปนี้เป็นการระบวนการรวมตัวของภาคประชาสังคมในการต่อสู้กับกรณีขัดแย้งที่เกิดจากการกำหนดนโยบายของรัฐซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนซึ่งจะเห็นกระบวนการเคลื่อนไหวที่มีความแตกต่างกันออกไป ระหว่างคณะทำงานเฉพาะกิจ “ชุมชนบ้านครัว” และชมรมเรารักแม่น้ำท่าจีน

1. คณะทำงานเฉพาะกิจ “ชุมชนบ้านครัว”

การเกิดขึ้นของคณะทำงานเฉพาะกิจ “ชุมชนบ้านครัว” เกิดขึ้นเมื่อมีการก่อสร้างโครงการระบบทางด่วนขั้นที่ 2 (เฉพาะในส่วนที่เชื่อมคลองมหานาค) จากสะพานอรุณพงษ์ (ถนนพระราม 6) ถึงสะพานหัวช้าง (ถนนพญาไท) เป็นโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาการจราจรโดยการเพิ่มความสามารถในการเข้าถนนสายหลักในเมือง คือ ถนนพญาไท อังรีดุนต์ ราชดำริ เพชรบุรี เพลินจิต และถนนพระราม 4 ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ ประกอบด้วยสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วังสระปทุม ศาลาสนสถาน ชุมชนประวัติศาสตร์ และย่านธุรกิจการค้า และชุมชนบ้านครัวได้รับผลกระทบเนื่องจากทางด่วนเชื่อมผ่านมัสยิดภายในชุมชน สุสาน และริมสองฝั่งคลองเกือบทั้งชุมชนได้รับผลกระทบต้องย้ายออกจากพื้นที่

การคัดค้านของสมาชิกในชุมชนบ้านครัวเริ่มต้นจากการเข้าร่วมโดยกลุ่มเครือข่ายเป็นหลัก ต่อมาสมาชิกในชุมชนมีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมและมีกิจกรรมลักษณะต่างๆ เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันภายในชุมชนในการต่อสู้คัดค้าน บนพื้นฐานความเชื่อของศาสนาอิสลาม และคิดว่าสิ่งที่พวกเขาทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนและสร้างความเข้มแข็งในกระบวนการต่อสู้ นอกจากนี้ชุมชนยังมีการสร้างความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนด้วยการสร้างกิจกรรมการมีส่วนร่วม รวมทั้งกระบวนการลงโทษกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยกับการคัดค้านด้วยวิธีการไม่เสวนา หรือคบค้าผิวเผิน ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เป็นปัจจัยภายในชุมชนที่ทำให้องค์กรชุมชนบ้านครัวยืนหยัดต่อสู้คัดค้านอย่างเข้มแข็ง

กระบวนการในการต่อสู้ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรที่เรียกว่า “คณะทำงานเฉพาะกิจ” ของชุมชนซึ่งเป็นแกนหลักสำคัญในการต่อสู้คัดค้านของชุมชนที่ไร้อำนาจการจัดการของรัฐ เป็นอิสระทางการเมือง อิสระจากการตรวจสอบของภาครัฐ รวมทั้งอิสระในการบริหารจัดการทั้งด้านเอกสาร ประเด็นการเรียกร้อง ระดมเงินทุน และระดมสมาชิกในชุมชนในการคัดค้าน นอกจากนี้มีฐานองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งและมีพัฒนาการยืนยาวที่สุดนั่นคือ องค์กรทางศาสนา มีมัสยิดเป็นศูนย์รวม มีผู้นำศาสนาที่นอกจากจะเป็นผู้นำในวิถีปฏิบัติและการประกอบพิธีกรรมแล้ว ยังเป็นพลังสำคัญในการรวมกลุ่มสมาชิกในชุมชนในกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ รวมทั้งเป็นฐานที่สำคัญขององค์กร “คณะทำงานเฉพาะกิจ” ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการต่อสู้ที่ยาวนาน

สำหรับกระบวนการต่อสู้ของคณะทำงานเฉพาะกิจนั้นพบว่าความเข้มแข็งของกระบวนการต่อสู้ที่สำคัญเกิดจากการประสาน 2 ยุทธวิธีเข้าด้วยกัน (จุฬารัตน์ เจริญพร, 2546) คือ

1. การรักษา/เสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนได้ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง หรือเจ้าของชุมชนให้กับกลุ่มอื่นที่อพยพเข้ามา การดำรงวัฒนธรรมตามหลักศาสนา สร้างกิจกรรมการมีส่วนร่วมให้กับสมาชิกในชุมชนในลักษณะต่างๆ และแสดงพลังการคัดค้านโดยยึดถือแนวทางของศาสนาเป็นหลัก

2. การสร้างความเข้มแข็งขององค์กรด้วยการปรับโครงสร้างองค์กร บทบาทและการจัดการของผู้ทำให้เหมาะสมกับการต่อสู้ในเงื่อนไขต่างๆ เพื่อการคัดค้านมีประเด็นการเรียกร้องคัดค้านที่สมเหตุสมผล จากกระบวนการพิสูจน์ประโยชน์ที่จะได้รับการก่อสร้าง สร้างความชอบธรรม และการยอมรับจากสาธารณชน หรืออาจกล่าวได้ว่าการต่อสู้ช่วงแรกชุมชนคัดค้านแบบตั้งรับต่อปัญหาที่ฝ่ายรัฐได้ดำเนินการขึ้น แต่การต่อสู้ในช่วงต่อมาชุมชนเริ่มเป็นฝ่ายรุกให้มีการพิสูจน์ประโยชน์ของเส้นทางที่รัฐจะก่อสร้าง และการติดตามปัญหาอย่างเท่าทันเป็นพลังสำคัญของชุมชน

2. ชมรมเรารักแม่น้ำท่าจีน

ชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรีเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแม่กลองโดยมีคูคลองธรรมชาติและคลองขุดเชื่อมแม่น้ำทั้ง 3 สาย บริเวณนี้ถูกจัดให้เป็นเขตอุตสาหกรรมควบคู่ไปกับการเป็นเขตเกษตรกรรมซึ่งได้ส่งผลกระทบต่องิวิติวัตในการทำมาหากิน ระบบความสัมพันธ์ และระบบนิเวศของลุ่มน้ำเป็นอย่างมาก

เมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านเริ่มขายที่ให้กับโรงงานซึ่งต่อมาชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลองเป็นกลุ่มแรกที่ได้รับความสะดวกจากน้ำเสีย เนื่องจากโรงงานที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปล่อยน้ำเสีย ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ระบบการผลิตของชุมชนซึ่งเป็นวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรม ความหลากหลายของทรัพยากรพืชและสัตว์น้ำลดน้อยลง ระบบน้ำไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติอีกต่อไป การเดินขบวนประท้วงของชาวบ้านแต่ก็ไม่ได้รับการใส่ใจจากรัฐที่จะแก้ไขปัญหา

ปี พ.ศ. 2543 เกิดวิกฤตแม่น้ำท่าจีนเน่าเสียอย่างรุนแรงซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อนครชัยศรีด้วย จึงมีการก่อตั้ง “ชมรมเรารักแม่น้ำท่าจีน” ขึ้น ซึ่งถือเป็นความพยายามของชุมชนที่จะป้องกันมิให้ลุ่มน้ำนครชัยศรีเน่าเสียมากไปกว่าปัจจุบัน ชุมชนจึงได้มีการรณรงค์เรื่องการปกป้องรักษาแม่น้ำนครชัยศรีขึ้นโดยการนำของชมรมเรารักแม่น้ำท่าจีน บทบาทสำคัญของชุมชนคือ เป็นผู้ชี้ปัญหา ทำให้ปัญหานั้นเป็นที่ทราบอย่างแพร่หลายในทุกระดับและทุกองค์กรที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ชุมชนยังร่วมวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและเสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหาร่วมกับภาครัฐ ชุมชนได้แปลงวิกฤตให้เป็นโอกาสโดยนำบทเรียนที่ได้มาทำให้เกิดกระบวนการฟื้นฟูลุ่มน้ำนครชัยศรีอย่างต่อเนื่องในลักษณะของการสร้างเครือข่ายการทำงานเรื่องการรักษาแม่น้ำคูคลองอย่างกว้างขวาง ตั้งสมาชิกในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังและการรักษาแม่น้ำ มีการชักชวนคนหลายกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ และเยาวชนเข้าร่วมงาน มีการวางแผนในการทำงานอย่างเป็นระบบ มีความต่อเนื่องของโครงการ

นอกจากนี้หนึ่งในยุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือไม่มีการแยกมิตรและศัตรู แต่มองทุกฝ่ายอย่างเป็นกลางมิตรมากขึ้น เลิกมองโรงงานอุตสาหกรรมเป็นผู้ร้าย เลิกใช้กระบวนการปะทะ ต่อต้าน และประณามอย่างในอดีต มาเป็นการประนีประนอม และการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมากขึ้น และที่สำคัญ สมาชิกในชุมชนเกิดความรู้สึกว่า “ตนเองมีคุณค่า” นำไปสู่ความภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น เป็นการกระตุ้นศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่

อย่างเต็มเปี่ยมแต่ไม่เคยถูกนำออกมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่มาใช้ในการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่ง เสาวภา พรสิริพงษ์ (2546) ได้อธิบายผลจากการรวมตัวต่อสู้เรียกร้องของสมาชิกในชุมชนว่าทำให้ได้รับบทเรียนหลายประการ คือ

1. การรวมตัวของชาวบ้านทำให้เกิดพลังในการเรียกร้องและต่อสู้ ทำให้รัฐเห็นความสำคัญของพลังท้องถิ่นและเสียงของภาคประชาชนมากขึ้น

2. เรียนรู้การทำงานแบบเครือข่าย

3. ไม่สามารถไว้วางใจกลไกการทำงานของภาครัฐ หรือไม่สามารถปล่อยให้ภาครัฐทำงานตามลำพังโดยไม่มีการตรวจสอบจากภาคประชาชนได้

4. เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับชาวบ้านได้มีเวทีสำหรับพูดคุยเรื่องราวและปัญหาของตน มีตัวตนที่จะร่วมเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชน

สำหรับความสำเร็จของการดำเนินงานของชมรมเรารักแม่น้ำท่าจีนนั้น เสาวภา พรสิริพงษ์ ระบุว่าเกิดขึ้นจากหลายปัจจัยได้แก่

1. การมารวมตัวกันของหลายๆ ฝ่ายที่มีส่วนได้เสียกับแม่น้ำ

2. การผ่านประสบการณ์ที่มีปัญหาร่วมกันมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้เกิดการซึมซับปัญหา เกิดความคับข้องใจ ท้อแท้ และผิดหวังกับการแก้ปัญหาของภาครัฐ ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้ต่อมาได้แปรเปลี่ยนเป็นพลังในการขับเคลื่อนเมื่อเห็นความหวังและความสำเร็จที่เกิดขึ้นในการแก้ปัญหาวิกฤตท่าจีน

3. การรู้จักนำทุนทางสังคมซึ่งเป็นจุดแข็งและจุดเด่นของชุมชนมาทำให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินงาน เช่น การนำพระสงฆ์ซึ่งยังมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนมาเป็นพันธมิตรหนึ่งในการเคลื่อนไหวของชุมชน พระสงฆ์มีทั้งบารมีและกำลังทรัพย์ทำให้การดำเนินงานของชมรมฯ รุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว

4. ลักษณะของการทำงานแบบเครือข่าย เป็นการเรียนรู้และแบ่งปันประสบการณ์ร่วมกันทำให้การทำงานประสบผลสำเร็จ ขณะเดียวกันก็เป็นการขยายฐานของการดำเนินงานออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น เป็นการสร้างพลังอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐ ซึ่งสิ่งที่กลายเป็นความภาคภูมิใจในความสำเร็จคือ การเปลี่ยนระบบคิดและวิธีการทำงานของภาครัฐที่ให้ความสำคัญและเห็น "ตัวตน" ของชาวบ้านมากขึ้น

คุณค่าของงานยุทธธรรมชุมชนต่อสังคมไทย

ยุทธธรรมชุมชนเป็นวิธีการในการคืนเวทีการอำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชน หลังจากที่เราได้มอบหมายให้ระบบยุทธธรรมหลักดำเนินการอย่างเบ็ดเสร็จตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนที่เรียกว่า "เครือข่ายยุทธธรรมชุมชน" ได้มีส่วนร่วมอำนวยความสะดวกยุทธธรรมกับภาครัฐในฐานะ "หุ้นส่วน" รวมทั้งรื้อฟื้นนำระบบยุทธธรรมตามธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นหรือยุทธธรรมเชิงจารีตอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการควบคุมอาชญากรรมที่มีอยู่มาใช้ตามความเหมาะสมจำเป็น โดยกิจกรรมดังกล่าวนำไปสู่ผลผลิตสุดท้าย คือ ความปลอดภัยของประชาชน การรวมพลังของชุมชน และความสมานฉันท์ของสังคม

ความยุทธธรรมจะบังเกิดขึ้นได้ เมื่อมีกิจกรรมเหล่านี้ คือ การรับผิดชอบแก้ไขสิ่งที่กระทำผิดพลาดไป การชดเชยเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้น การบูรณาการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งคืนสู่ชุมชน คำนึงถึง

ความปลอดภัยของชุมชนประกอบการตัดสินใจดำเนินการใดๆ เปิดเวทีการขอยกยและการให้อภัยเพื่อลดความขัดแย้งซึ่งผู้ใจเจ็บ และการร่วมกันมองไปสู่อนาคตข้างหน้าของชุมชน

เมื่อกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนทั้งหลายผนึกกำลังเข้าด้วยกัน ย่อมทำให้ผลผลิตสุดท้ายคือความยุติธรรมบังเกิดขึ้น เพราะการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ผู้กระทำผิดเป็นเพียงการแก้แค้นแต่มิใช่การแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรมความเจ็บปวดที่เขากระทำขึ้นยิ่งจะก่อให้เกิดความเจ็บปวดกลับคืนสู่ชุมชนของเรา

ดังนั้น คุณค่าของยุทธธรรมชุมชนต่อสังคมไทยจึงอยู่ที่

ประการแรก ยุทธธรรมชุมชนช่วยให้ชุมชนในท้องถิ่นของไทยได้ทวนกลับมาทบทวนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการป้องกันอาชญากรรมและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแบบสมานฉันท์ตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของไทยอีกครั้ง ซึ่งยุทธธรรมเชิงจารีตดังกล่าวทรงคุณค่าในตัวเอง มีความเป็นไทยและเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชนโดยมีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน

ประการที่สอง การนำยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชนซึ่งเป็นภารกิจหนึ่งของยุทธธรรมชุมชนนั้น มีความหมายเชิงคุณค่าที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่ออาชญากรรม อันตราย และความเสียหายที่ผู้กระทำผิดได้ทำให้เกิดขึ้น นั่นคือ กระบวนการเชิงสมานฉันท์นี้เป็นกระบวนการวิธีที่ใช้ยุทธวัฒนธรรม “ไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำผิดของตน” และสร้างวัฒนธรรมใหม่ให้เกิดขึ้นกับสมาชิกของสังคม คือ “วัฒนธรรมการแสดงความรับผิดชอบ” ทั้งในรูปของการกล่าวคำขอโทษ การชดใช้เยียวยาความเสียหาย และการทำงานบริการสังคมที่เป็นรูปธรรมเมื่อมีการกระทำผิดพลาดล่วงล้ำกันเกิดขึ้นในสังคม

ประการที่สาม ยุทธธรรมชุมชนเป็นยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่ช่วยลดช่องว่างระหว่างกระบวนการยุติธรรมหลักกับประชาชนในชุมชนในปัจจุบัน โดยกิจกรรมของยุทธธรรมชุมชนทำให้เจ้าหน้าที่รัฐในระบบงานยุติธรรมและประชาชนในชุมชนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมากขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อติดต่อประสานงานและการระดมทรัพยากรชุมชนในงานยุติธรรมทั้งแก่ชุมชนและรัฐไปพร้อมๆ กัน

ประการที่สี่ ในระยะยาว ยุทธธรรมชุมชนจะช่วยให้กระบวนการยุติธรรมหลักคล่องตัวขึ้นเนื่องจากเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคล ใกล้เกลี่ยสมานฉันท์คดียุติธรรมความกันได้ และคดีความผิดเล็กๆ น้อยๆ บางลักษณะ ทำให้ข้อพิพาทระงับไป และคดีความบางอย่างได้รับการแก้ไขในระดับชุมชน ช่วยประหยัดงบประมาณรัฐได้ทางหนึ่ง

ประการที่ห้า ตามนโยบายการบริหารบ้านเมืองที่ดี รัฐจะต้องกระจายอำนาจการบริหารจัดการเรื่องต่างๆ สู่ส่วนภูมิภาคในทุกด้าน รวมทั้งเรื่องของการอำนวยความสะดวกยุทธธรรม ซึ่งยุทธธรรมชุมชนทำให้หน่วยงานในระบบยุติธรรมสามารถกระจายอำนาจสู่ชุมชนและท้องถิ่นได้อย่างแนบเนียน และได้รับการตอบรับที่ดีจากชุมชน ทำให้นโยบายการกระจายอำนาจด้านงานยุติธรรมสัมฤทธิ์ผลในระดับหนึ่ง

ประการที่หก การนำยุทธธรรมชุมชนมาใช้กับสังคมไทยเป็นการเสริมสร้างการทำงานแบบบูรณาการในระบบยุติธรรมที่พึงปรารถนาให้เกิดขึ้นมาช้านาน คือ

1) บูรณาการภารกิจหลักของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมเข้าด้วยกันทั้งภารกิจการป้องกันอาชญากรรม การแก้ไขปัญหาอาชญากรรม การปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในชุมชน และการนำภาคประชาสังคมมาช่วยเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม

2) บูรณาการกิจกรรมตามยุทธศาสตร์ “เปลี่ยนภาวะให้เป็นพลัง” ของกระทรวงยุติธรรมที่ดำเนินการโดยกรมต่างๆ ได้แก่ กรมคุมประพฤติ กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) และกลุ่มงานภารกิจของกระทรวงยุติธรรม ฯลฯ เข้าด้วยกันได้อย่างแนบเนียนโดยมีชุมชนเป็นตัวตั้ง

3) ยุติธรรมชุมชนอันมีลักษณะเป็น “ภารกิจเชิงรุกแบบบูรณาการ” ดังกล่าวจะขับเคลื่อนได้ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญหลายฝ่ายทำงานร่วมกันในลักษณะ “สหวิชาชีพ” ทั้งนักกฎหมาย พนักงานคุมประพฤติ นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ และ เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน และ

4) ยุติธรรมชุมชนอันเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคตที่สังคมไทยจำเป็นต้องออกแบบระบบรูปแบบวิธีการเพื่อชี้แนะแนวโน้มทิศทาง รวมทั้งดำเนินโครงการทดลองนำร่องเพื่อให้ได้โครงการต้นแบบที่สมบูรณ์ที่สุดก่อนนำไปขยายผลนั้น จะสามารถออกแบบระบบได้อย่างเหมาะสมกับสังคมไทยมากที่สุดเมื่อมีการบูรณาการบรรดานักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ มาทำงานร่วมกัน ทั้งด้านอาชีววิทยาและงานยุติธรรม ด้านชุมชน ด้านพัฒนาระบบ ด้านเทคนิคการไกล่เกลี่ย และด้านการประเมินผล

ประการที่เจ็ด ยุติธรรมชุมชนช่วยทำให้ความคิดความเชื่อที่ว่าปัจจุบันคนไทยเติบโตขึ้นและมีพลังศักยภาพที่จะดูแลชุมชนของตนเองได้ในด้านงานยุติธรรมนั้นได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นไปได้จริง เพราะการดำเนินกิจกรรมในยุติธรรมชุมชนมีลักษณะที่ชุมชนต้องช่วยกันคิดเอง วางแผนร่วมกัน ดำเนินกิจกรรม แสวงหาทรัพยากรชุมชนในการช่วยเหลือ และรับผลสำเร็จแห่งการปลดปล่อยจากอาชญากรรมร่วมกันในสังคมที่สงบสุขสมานฉันท์ โดยมีตัวอย่างรูปธรรมของกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จในหลายชุมชน

ประการที่แปด ยุติธรรมชุมชนได้ชื่อว่าเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคต ดังนั้น การดำเนินโครงการทดลองเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนครั้งนี้ จึงเป็นการกำหนดวิสัยทัศน์และนโยบายยุติธรรมเชิงรุกที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากการสร้างรากฐานระบบยุติธรรมแห่งอนาคตเพื่อรองรับกระแสโลกาภิวัตน์ที่นับวันแต่จะทำให้รัฐเล็กลงด้วยการเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ดังนั้น ทิศทางที่เหมาะสมและทันสมัยอย่างยิ่ง คือการเตรียมความพร้อมของประชาชนในชุมชนทุกด้านให้ดูแลกันเอง ลดการพึ่งพิงรัฐรวมทั้งเรื่องของการอำนวยความสะดวกยุติธรรมด้วย

สรุปท้ายบท

การนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยในหน่วยงานภาครัฐมีลักษณะเป็น “โครงการตามนโยบาย” ที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ของชุมชนกลุ่มเดียวกัน ขณะเดียวกันการดำเนินกิจกรรมของแต่ละกรมก็มีลักษณะที่ซ้ำซ้อนกันไปมา ทำให้เกิดความสับสนแก่ทั้งเจ้าหน้าที่และประชาชนในชุมชน ซึ่งควรมีการบูรณาการระบบให้มีความเป็นเอกภาพภายใต้การกำหนดยุทธศาสตร์ที่คมชัด อันจะช่วยประหยัดงบประมาณได้ทางหนึ่ง ส่วน

การนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนมาใช้กับภาคประชาสังคมนั้น ยังมีกรณีตัวอย่างไม่มากนัก แต่ปรากฏว่าการดำเนินการต่างใช้ยุทธศาสตร์เดียวกัน คือ รวมพลังชุมชน ใช้สันติวิธี สานเสวนาปัญหาความขัดแย้ง และนำไปสู่การสมานฉันท์ในที่สุด

ในบทนี้จะทำการสังเคราะห์ข้อมูลยุทธธรรมชุมชนที่สำคัญๆ และทำการวิเคราะห์วิพากษ์ในทางวิชาการอย่างกว้างขวางทั้งในด้านแนวคิดและการนำไปใช้ จากนั้นจะนำเสนอข้อสังเกตที่น่าสนใจในการประยุกต์ใช้กับสังคมไทย ตลอดจนทำการวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชน และ/หรือปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานยุทธธรรมชุมชน ตามลำดับ

ยุทธธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุทธธรรม

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าความหมายของ “ชุมชน” ในยุคสมัยปัจจุบันมีลักษณะที่เลื่อนไหลไปจากการผูกติดกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เช่นที่เคยเข้าใจกันมา สู่ความหมายของ “ชุมชน” ที่หมายถึง การผูกโยงความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นที่ใดๆ ก็ตาม รวมทั้งบนคลื่นความถี่ และไซเบอร์สเปสทั้งหลายที่เกิดขึ้นใหม่ตามมิติความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายของสรรพสิ่งในโลกที่จะได้รับการค้นพบต่อไปในอนาคต

ดังนั้น เมื่อนำ “ความยุติธรรม” มาผูกไว้กับ “ชุมชน” แห่งอนาคตอันใกล้ที่มีลักษณะเป็น “เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมไร้พรมแดนและพื้นที่” ย่อมทำให้รูปแบบการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ “มีรูปแบบทางการเพียงแบบเดียว” ไปสู่การอำนวยความสะดวกยุทธธรรมที่ “ไม่มีรูปแบบตายตัว” หรืออีกนัยหนึ่งมีรูปแบบที่ยืดหยุ่นไปตามลักษณะเฉพาะแห่งความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมแต่ละชุดความสัมพันธ์ เช่นเดียวกันที่ผู้ประกาศความยุติธรรมก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปจากเดิมที่ใช้ “คนกลางมืออาชีพ” ตั้งรับคดีความอยู่ใจกลางเมือง สู่บุคคลที่สามซึ่งเป็น “ใครก็ได้ซึ่งมิใช่คู่กรณี” ที่เกาะเกี่ยวคุณลักษณะสำคัญร่วมกัน คือมีจิตสำนึกความยุติธรรม และมีทักษะการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ รุกคืบฟื้นฟูสัมพันธ์ภาพที่ถูกทำลายของคู่กรณีด้วยกัน และกับชุมชนอยู่ใกล้ๆ บ้านหรือทุกหนแห่งที่เป็น “ชุมชน” ซึ่งก็คือ พื้นที่ที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมผูกพันกันอยู่ ด้วยเหตุนี้ การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมด้วย “ยุทธธรรมชุมชน” จึงเป็นการเปิดพื้นที่การอำนวยความสะดวกแก่บรรดากลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ที่รวมตัวกันเป็นเครือข่ายแบบไร้พรมแดนโดยไม่จำกัดอยู่เฉพาะชุมชนตามแนวคิดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น

ขณะเดียวกัน ในทางตรงกันข้ามบนเส้นเวลาเดียวกัน “พื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุทธธรรม” ที่สังคมโลกกำลังให้ความสนใจเปิดโปงและเร่งพัฒนาอย่างมุ่งมั่นอยู่ในขณะนี้กลับดูเสมือนหนึ่งว่า ยิ่งพัฒนาไปในอนาคตก็ยิ่งกำลังเดินสวนทางจากปัจจุบันกลับคืนสู่อดีต คือ ก้าวเดินย้อนรอยถอยหลังจากการใช้ “ระบบยุติธรรมกระแสหลัก” ที่เริ่มเกิดวิกฤตและพบทางตันไปสู่การใช้ “ระบบยุติธรรมชุมชน” ที่ครอบคลุมวิถีชีวิตความสมดุลเชิง

โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมซึ่งเรียกว่าระบบยุติธรรมเชิงจารีตรูปแบบต่างๆ ของชุมชน และระบบยุติธรรมชุมชน (community justice) ที่ออกแบบใหม่ให้ดูเหมือนแบบเก่าเข้าไว้ด้วยกัน

การที่สังคมตะวันตกซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้นำการเผยแพร่ความคิดสังคมสมัยใหม่ไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ได้ตกลงยินยอมพร้อมใจที่จะย้อนกลับไปให้ความสำคัญแก่ชุมชนอีกครั้งในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมนั้น ย่อมต้องมีเหตุผลที่เหมาะสมและจำเป็นอันเกิดจากงานการศึกษาวิจัยจำนวนมากจนกระทั่งบรรดาหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ทั้งตำรวจ อัยการ ศาล และ คุมประพฤติ ต่างก็ยินยอมลดทอนบทบาทความสำคัญ และอำนาจแบบรวมศูนย์ของตนลงด้วยการเปิดพื้นที่ชุมชนเข้าไปจัดตั้งหน่วยบริการเพื่ออำนวยความสะดวกยุติธรรมแบบบูรณาการจุดเดียว ซึ่งเป็นเวลากว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา

สำหรับสังคมไทย ในรอบทศวรรษที่ผ่านมาได้รับผลกระทบจากการปรับกรอบทัศน์กระบวนการยุติธรรมหลักไปสู่กรอบทัศน์แบบทวนกระแสที่ตั้งคำถามมากมายต่อระบบยุติธรรมหลักเช่นกัน และหนึ่งในแนวทางการปฏิรูประบบยุติธรรมไทยที่จะทำให้สังคมเกิดความปลอดภัยและสมานฉันท์ระดับรากแก้วได้อย่างตรงเป้าหมายที่มีความเป็นไปได้สูงก็คือ การนำระบบยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมสมานฉันท์ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคตมาใช้อำนวยความสะดวกยุติธรรมเพื่อเสริมระบบยุติธรรมหลักให้มีประสิทธิภาพในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมตามหลักนิติธรรมและหลักนิติรัฐมากขึ้น ซึ่งความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยเงื่อนไขสำคัญๆ บางประการมาผลักดันและเกื้อกูลกันอย่างลงตัว

ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย

จากการทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยแนวคิดยุติธรรมชุมชนมิติต่างๆ กับบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทย ที่ส่งเสริมสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการนำยุติธรรมชุมชนมาใช้นั้น จำเป็นต้องวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญๆ ที่มีความสัมพันธ์กับสร้างและผลักดันให้เกิดความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย โดยเงื่อนไขและวิธีการเชิงระบบและกลไกที่เกี่ยวข้อง คือ

1. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงนโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมแห่งอนาคต: นโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมต้องชัดเจน
 2. ปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรม: ทิศทางการบริหารจัดการกระบวนการยุติธรรมต้องชัดเจน
 3. ปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวกับสาระัตถะของ "ยุติธรรมชุมชน": กรอบและสาระัตถะของ "ยุติธรรมชุมชน" ต้องชัดเจนและเหมาะสมกับ "ชุมชน" และ "ภูมิสังคม"
 4. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชน: การนำคุณลักษณะที่ดีของชุมชนมาใช้ประโยชน์
 5. ปัจจัยเงื่อนไขว่าด้วยกฎหมาย: การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ หรือการนำกฎหมายมาผลักดันให้ยุติธรรมชุมชนประสบความสำเร็จ
- ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงนโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมแห่งอนาคต: นโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมต้องชัดเจน

นโยบายอาญาแห่งรัฐควรมีลักษณะชี้แนะทิศทางการป้องกันควบคุมและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมแก่สังคมและหน่วยงานในการบวนการยุติธรรมซึ่งเป็นกลไกปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและแม่นยำเพื่อรัฐจะได้ลงทุนน้อยที่สุดแต่เกิดผลลัพธ์และผลผลิตที่เหมาะสมที่สุด ดังนั้น นโยบายอาญาแห่งรัฐจึงควรกำหนดและจัดลำดับความสำคัญได้ว่าสังคมไทยควรป้องกันอาชญากรรมลักษณะใดและโดยมีเหตุผลใดสนับสนุน เนื่องจากนโยบายอาญาแห่งรัฐหรือยุทธศาสตร์ชาติหรือวาระแห่งชาติคือต้นทาง ชุมชนระดับรากแก้วคือปลายทาง ถ้าต้นทางกำหนดประเด็นกลยุทธ์ชี้ทิศทางได้อย่างชัดเจน ย่อมทำให้รากแก้วและรากหญ้าปลายทางมีความเข้มแข็งตามไปด้วย

1. ลักษณะอาชญากรรมที่รัฐควรกำหนดทิศทางการพัฒนาระบบรองรับ

ข้อเสนอการบูรณาการนโยบายการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในระดับชาติได้รับการกล่าวถึงอย่างเป็นทางการครั้งแรกในสังคมไทยโดยปรากฏในแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2547 - 2549) และรับทราบโดยมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2547 และต่อมายังคงพบเห็นได้อีกครั้งในแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2550-2551) ซึ่งข้อมูลจากแผนแม่บทฉบับหลังนี้ปรากฏอยู่ในยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนากระบวนการยุติธรรมด้วยนโยบายบูรณาการการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในระดับชาติ ระบุว่า

“กระบวนการยุติธรรมต้องปรับตัวโดยการพัฒนากลไกกระบวนการยุติธรรมในลักษณะที่เป็นองค์รวม มีการกำหนดนโยบายบูรณาการการอำนวยความสะดวกยุติธรรมแห่งชาติร่วมกันและมีการกำหนดทิศทางการพัฒนาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินที่ชัดเจนเพื่อลดปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานและอาชญากรรมพิเศษอื่นๆ ในสังคมไทย เช่น อาชญากรรมข้ามชาติ การค้ามนุษย์และเด็ก ปัญหาผู้มีอิทธิพล ปัญหายาเสพติด ปัญหาการทุจริตและประพฤติมิชอบ ฯลฯ ...”

เมื่อวิเคราะห์ทิศทางการพัฒนาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเพื่อลดปัญหาอาชญากรรมจากยุทธศาสตร์ดังกล่าวแล้วจะเห็นได้ว่า ระหว่างปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานกับปัญหาอาชญากรรมพิเศษ นั้น รัฐให้ความสำคัญกับปัญหาอาชญากรรมพิเศษที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องตลอดมาโดยเฉพาะอาชญากรรมพิเศษบางประเภท เช่น ยาเสพติด การทุจริตและประพฤติมิชอบ มีการจัดตั้งหน่วยงานระดับกรมรับผิดชอบการป้องกันปราบปรามอย่างกว้างขวาง ขณะที่ปัญหาอาชญากรรมพื้นฐาน เช่น การกระทำความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน ชีวิตร่างกายและเพศ ฯลฯ เป็นปัญหากลุ่มที่หน่วยงานในการบวนการยุติธรรมหลักดูแลรับผิดชอบตามปกติโดยใช้ระบบรูปแบบและกลไกการบริหารราชการทั่วไปทำให้ผลการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมกลุ่มนี้ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีความสำเร็จโดดเด่นแต่อย่างใด รวมทั้งมีอัตราการกระทำความผิดซ้ำจริงในสังคมสูงกว่าตัวเลขสถิติของทางราชการ ประเด็นสำคัญก็คือ แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมตะวันตกซึ่งเกิดขึ้นในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมาเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้เพื่อป้องกันควบคุมและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานหรืออาชญากรรมพื้นบ้านหรืออาชญากรรมบนท้องถนนทั่วไปในชุมชนโดยให้ชุมชนดูแลจัดการแก้ไขปัญหาเบื้องต้นกันเองหรือเป็นหุ้นส่วนกับภาครัฐร่วมมือกัน

ดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดโดยตรงต่ออาชญากรรมประเภทนี้เพราะมีความสลับซับซ้อนน้อยกว่าอาชญากรรมพิเศษต่างๆ ที่รัฐควรสร้างกลไกการจัดการอีกรูปแบบหนึ่งแตกต่างออกไป

ดังนั้น ทิศทางการพัฒนาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเพื่อลดปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานที่ชัดเจนสำหรับสังคมไทยซึ่งจำเป็นต้องเร่งสร้างให้เกิดขึ้นเพื่อรองรับการกำหนดนโยบายอาญาแห่งรัฐในเรื่องนี้ก็คือ การพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยเพื่อรับมือกับปัญหาอาชญากรรมพื้นฐานเฉพาะหน้าในปัจจุบัน และป้องกันปัญหาอาชญากรรมระยะยาวในอนาคตที่ระดับรากแก้ว คือชุมชน โดยชุมชนเป็นหลักในการกระทำกิจกรรมนี้

2. เหตุผลความจำเป็นในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชน

กระแสโลกาภิวัตน์ที่ข้ามโลก ครอบโลก และครองโลกนับวันแต่จะทำให้รัฐเล็กลงด้วยการเชื่อมโยงผู้คนในสังคมเข้าด้วยกันด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ การที่กลไกของรัฐจะยื่นมือเข้าไปเป็นคู่กรณีจัดการกับปัญหาความขัดแย้งทุกเรื่องและความผิดต่อรัฐทุกกรณีเช่นที่เคยสามารถควบคุมได้เมื่อครั้งอดีตกาลที่สังคมยังเล็กแคบมีผู้คนไม่มากนักนั้น ย่อมไม่สามารถกระทำได้ ความพยายามของรัฐที่จะใช้กลไกแบบเดิมจัดการกับปัญหาอาชญากรรมในบริบทสังคมโลกและมิติวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปย่อมทำให้รัฐล้มเหลวในการควบคุมสังคมลงไปทุกขณะ ดังนั้น ทิศทางที่เหมาะสมและทันสมัยอย่างยิ่ง คือการเตรียมความพร้อมของประชาชนในชุมชนทุกด้านให้ดูแลกันเอง ลดการพึ่งพิงรัฐรวมทั้งเรื่องของการอำนวยความสะดวกยุติธรรมบางภารกิจ บางลักษณะ และบางระดับภายใต้การกำกับของรัฐในบทบาทใหม่

ยุติธรรมชุมชนได้ชื่อว่าเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคต ดังนั้น การดำเนินโครงการเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนครั้งนี้ จึงเป็นการกำหนดทิศทางและนโยบายยุติธรรมเชิงรุกที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากการสร้างรากฐานระบบยุติธรรมแห่งอนาคตที่ยั่งยืนเพื่อรับมือกับอาชญากรรมพื้นฐานและป้องกันอาชญากรรมพิเศษที่ระดับรากแก้วต่อไป

ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยเชิงนโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุติธรรมแห่งอนาคตที่กำหนดให้มีการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกสำหรับสังคมไทยในอนาคตจึงเป็นเงื่อนไขนำไปสู่ความสำเร็จของระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยที่สำคัญประการหนึ่ง

2. ปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรม: ทิศทางการบริหารจัดการกระบวนการยุติธรรมต้องชัดเจน

ภายหลังจากการแยกศาลยุติธรรมออกจากกระทรวงยุติธรรมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 นั้น ปรากฏว่ารัฐโดยกระทรวงยุติธรรมได้พยายามเข้ามาจัดระเบียบภายในระบบงานยุติธรรมใหม่ด้วยการออกกฎหมายอันเป็นกติกาในการบริหารงานยุติธรรมรูปลักษณะใหม่ที่แตกต่างกันไปจากเดิม คือพระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 รวมทั้งมีนำหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีมาใช้ ตลอดจนมีการจัดทำข้อตกลงการปฏิบัตินิติราชการที่มีการกำหนดตัวชี้วัดโดยใช้หลักการบริหารธุรกิจและหลักการบริหารรัฐกิจเข้ามาเสริมอย่างเต็มที่ในภารกิจการอำนวยความสะดวกยุติธรรมเช่นเดียวกับรูปแบบที่ใช้กับภารกิจอื่นๆ ของสังคมผ่านทางกระทรวงทบวงกรมอื่นๆ และเช่นเดียวกับนานาอารยประเทศซึ่งดูเหมือนหนึ่งว่าทิศทาง

การบริหารระบบยุทธธรรมไทยน่าจะเข้าที่เข้าทางขึ้นเพราะดำเนินตามแนวคิดของ Osborne & Gaebler (1992) ที่เขียนไว้ในหนังสือชื่อ Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector from Schoolhouse to State House from City Hall to Pentagon ซึ่งเสนอรัฐบาลสหรัฐอเมริกาว่า การบริหารราชการที่กำลังเผชิญกับวิกฤตอยู่นี้จะแก้ได้ต่อเมื่อมีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมบริหารจัดการเสียใหม่จากรัฐแบบราชการ (bureaucratic government) ไปเป็นการบริหารแบบธุรกิจ (entrepreneurial government) ซึ่งแม้ว่าจะมีข้อเสนอที่ระบุถึงควมไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการที่กลายสภาพเป็นกรงเหล็กพันนาการกลไกรัฐไว้อย่างเหนียวแน่นชัดเจนกว่า 800 ข้อก็ตาม แต่ได้ละเลยหลักการหลายด้านของรัฐในแง่ที่เป็นสถาบันทางการเมืองที่ต้องมีการถ่วงดุลอำนาจในองค์กร และมีภารกิจที่ต้องเน้นการให้บริการและสวัสดิการแก่กลุ่มด้อยโอกาสซึ่งมิได้มีอำนาจต่อรองเหมือนผู้บริโภครหรือลูกค้าทั่วไป ทำให้เทคนิควิธีการบริหารแบบธุรกิจอาจไม่สามารถใช้ได้บริบทของรัฐ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2544: 39-41)

ประกอบกับกรอบวิธีคิดเกี่ยวกับ “อำนาจในสังคม” ตั้งแต่ก่อนศตวรรษที่ 18 ซึ่งเชื่อว่ารัฐผูกขาดความรับผิดชอบต่อสังคมโดยสิ้นเชิงเริ่มเสื่อมคลายลงและเคลื่อนที่ไปสู่วิธีคิดเรื่องรัฐและประชาสังคมสมัยใหม่ (civil society) และประเด็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ อนุสรณ์ ลีมนาน (2542: 77) อธิบายว่าทำให้ตัวแปร “อำนาจ” ที่เคยเชื่อกันว่าเป็นของรัฐทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย (state-centered approach) ถูกปรับเปลี่ยนสู่ความเชื่อที่ว่า “อำนาจ” อยู่ในสังคม (society-centered approach) แต่กระจายไปตามกลุ่มต่างๆ หรือกระจุกตัวอยู่ในมือของชนชั้นนำหรือชนชั้นที่มีอำนาจในสังคม สังคมจึงกลับเป็นฝ่ายใช้อำนาจแทนรัฐ เพราะฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่าย่อมสามารถผลักดันนโยบายรัฐให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้ และการเปลี่ยนแปลงจากอารยสังคมในความคิดเดิมที่ว่าสังคมที่ดีคือสังคมที่มีความสงบสุขและมีความเป็นระเบียบภายใต้อำนาจรัฐมาเป็นอารยสังคมในแง่ของสังคมที่เน้นสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการรวมตัวกันและการแสดงบทบาทต่างๆ โดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐ นั้น คือกำเนิดของ “civil society” หรือ “ประชาสังคม” ที่รู้จักกันในปัจจุบัน

ดังนั้น การบริหารจัดการระบบยุทธธรรมไทยให้สอดคล้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่รัฐเล็กลงและรัฐเองก็มีอาจรวมศูนย์อำนาจได้อย่างเบ็ดเสร็จอีกต่อไปนั้น ย่อมไม่สามารถจะใช้ทั้งระบบการบริหารราชการแบบเดิมและระบบการบริหารรัฐแบบธุรกิจได้ เนื่องจากนิยาม “รัฐ” มีอำนาจเมื่อผูกติดอย่างแนบแน่นกับ “พื้นที่ทางกายภาพที่เป็นเขตแดนทางภูมิศาสตร์” เช่นเดียวกับ “กฎหมาย” ที่มีอำนาจเมื่อผูกติดกับ “รัฐ” โลกยุคโลกาภิวัตน์ที่ผู้คนติดต่อสื่อสารกันผ่านทางเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศข้ามพรมแดนรัฐ จึงท้าทายอำนาจรัฐมากที่สุด ดังที่ Waters (1995, โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2544: 38) ระบุว่า “เขตแดน” ต่างๆ จะไร้ความหมายลงไปเรื่อยๆ เพราะเส้นแบ่งเขตและอาณาเขตจะค่อยๆ หดความสำคัญลงไปในการจัดระเบียบชีวิตทางสังคมของมนุษย์ สังคมจะกลายเป็นสังคมที่ไร้พรมแดน ดังนั้น การบริหารจัดการระบบยุทธธรรมไทยที่สามารถออกแบบการจัดระเบียบและกลไกการควบคุมสังคมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เล็งเห็นว่าจักต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนนั้น ย่อมเป็นการบริหารจัดการเชิงรุกที่ได้เปรียบในทุกกรณี

กรณีดังกล่าว ผู้วิจัยขอเสนอปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรมเพื่อรองรับแนวโน้ม
ทิศทางสังคมโลกในอนาคตด้วยการจัดการกับปัญหาอันเป็นอุปสรรคบางประการในปัจจุบัน ดังนี้

1. ใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกมากขึ้น

กระบวนการยุติธรรมทางเลือกรวมทั้ง “ยุติธรรมชุมชน” และ “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” เป็น
ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาของระบบยุติธรรมแบบตะวันตกที่ใช้อยู่ในประเทศต่างๆ ครั้งก่อน
โลกในปัจจุบันที่ประสบปัญหาวิกฤตศรัทธาในลักษณะเดียวกันในขณะนี้ อย่างไรก็ตาม สำหรับสังคมไทยปรากฏว่า
มีเครื่องมือรองรับการดำเนินกระบวนการเชิงสมานฉันท์เกิดขึ้นแล้วโดยหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมหลาย
หน่วยงานริเริ่มนำมาใช้และพัฒนาขึ้นเอง

อนึ่ง ปัญหาอาชญากรรมบางประเภทไม่ใช่อาชญากรรมอย่างแท้จริงแต่เป็นปัญหาสังคมกึ่ง
อาชญากรรม (quasi criminal) เช่น คดีความรุนแรงในครอบครัว ซึ่งเป็นปัญหาที่มีมานานคู่กับสังคมมนุษย์
ขณะเดียวกันก็เป็นปัญหาที่ต้องการวิธีการปฏิบัติซึ่งไม่ตึงหรือหย่อนเกินไป คือเป็นมาตรการสายกลางที่อยู่ระหว่าง
กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักซึ่งต้องส่งตัวผู้กระทำความผิดไปติดคุกกับการปล่อยให้ความรุนแรงในครอบครัวเป็น
ปัญหาครอบครัวโดยสังคมไม่เข้าไปรับรู้ว่ามี ความรุนแรงเกิดขึ้นและไม่สนใจว่าการกระทำนั้นจะส่งผลกระทบต่อ
บุตรหลานของครอบครัวนั้นๆ เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่นิยมความรุนแรงในวันข้างหน้าซึ่งน่าจะหย่อนยานเกินไป
กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์สามารถช่วยรับภาระนี้ได้ โดยให้การเยียวยาเหยื่อความรุนแรงในครอบครัว
และบำบัดรักษาผู้กระทำความผิดที่นิยมความรุนแรงไปพร้อมๆ กัน รวมทั้งเปิดเวทีให้มีพื้นที่พูดคุยเยียวยาสมานฉันท์กัน
ขึ้น กระบวนการเชิงสร้างสรรค์เช่นนี้จำเป็นต้องประสานหลายหน่วยงานเพื่อจัดการแก้ปัญหาสังคมกึ่งอาชญากรรม
นี้ร่วมกัน จึงเป็นอีกมาตรการหนึ่งที่ควรให้การสนับสนุนและสร้างให้มีโครงการเหล่านี้เพิ่มมากขึ้นทั้งในส่วนของรัฐ
และเอกชน เพื่อเป็นทางเลือกที่มีคุณประโยชน์ในการนำไปใช้แก้ปัญหาที่รากฐานสังคมได้อย่างแท้จริง

การใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกจึงสามารถช่วยจัดการความขัดแย้งบางลักษณะและบางระดับได้
อย่างมีประสิทธิภาพและยังคงรักษาความยุติธรรมและความเป็นธรรมทางสังคมไว้ได้เช่นเดียวกับยุติธรรมกระแส
หลักบนข้อเท็จจริงที่ว่าประหยดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการต่อสู้คดีผ่านคนกลางมืออาชีพ โดยใช้เวลาน้อยกว่าและ
เกิดผลดีในการลดปริมาณคดีเล็กๆ น้อยๆ ที่ถูกดึงเข้าสู่ระบบยุติธรรมเพราะขาดกลไกการจัดการทางเลือกที่มี
ประสิทธิภาพรองรับอีกด้วย

2. กระตุ้นให้ประชาสังคมผลักดันร่วมกันเป็นเครือข่าย

เหตุที่ประชาสังคมควรได้รับการกระตุ้นในฉันทกกำลังรวมตัวกันเป็นเครือข่ายก็เพราะกระแสสังคมโลก
พัฒนามาสู่อีกยุคสมัยหนึ่งที่ “อำนาจ” จะกลับมาอยู่ที่ประชาชนและเครือข่ายประชาสังคมแทน “รัฐ” ที่เล็กลงไป
ทุกๆ และรัฐก็จะไร้อำนาจการควบคุมความคิดและแบบแผนพฤติกรรมความสัมพันธ์ของคนในรัฐมากขึ้นเป็น
ลำดับดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พัฒนาการการเปลี่ยนที่ทางของ “อำนาจ” ในลักษณะนี้ทำให้ประชาสังคมที่โยงใย
สัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายต่างๆ มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นแทน ดังนั้น การมีเครือข่ายเชิงสร้างสรรค์ที่เกาะเกี่ยวกันได้

ด้วยกิจกรรมชุมชนเชิงสร้างสรรค์เช่น “เครือข่ายยุติธรรมชุมชน” ย่อมทำให้ชุมชนเกิดพลังที่เข้มแข็งในการควบคุมสังคมไปสู่ทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสมได้ทันเวลากับการที่รัฐต้องสูญเสียพลังอำนาจในการควบคุมสังคมลงไปในที่สุด

3. กำหนดภารกิจการควบคุมจริยธรรมและมาตรฐานงานยุติธรรม

การอำนวยความสะดวกยุติธรรม คือ ภารกิจของสังคมที่รัฐอาจมอบหมายให้หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือภาคเอกชน หรือประชาชนในชุมชนดำเนินงานบางลักษณะและบางระดับร่วมกันโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความปลอดภัยแก่ประชาชนและชุมชนและเป้าหมายเพื่อความสมานฉันท์ของสังคม ดังนั้น เมื่อมีหน่วยงานและองค์กรหลากหลายเข้ามาช่วยกันรับภารกิจของสังคมนี้ไปดำเนินการ รัฐก็จำเป็นต้องสร้างกลไกการควบคุมส่งเสริมมาตรฐานงานยุติธรรมขึ้น โดยเฉพาะด้านการใกล้ชิดคดีความ หรือการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถ “ให้บริการ” แก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้อย่างมีองค์ความรู้ที่ถูกต้องและมีเทคนิควิธีการเชิงสร้างสรรค์แก่ “ผู้รับบริการ” ที่เป็นเพื่อนนักเรียน เพื่อนบ้าน หรือคนรู้จักกันในชุมชนอันจะทำให้ผู้มีปัญหาความขัดแย้งสามารถ “เข้าถึงความยุติธรรม” ได้อย่างรวดเร็ว สะดวก มีประสิทธิภาพ และเกิดความเป็นธรรมทางสังคมอันเป็นรากฐานชีวิตและบริการขั้นพื้นฐานของสังคมด้านการอำนวยความสะดวกยุติธรรมอย่างแท้จริง

4. มีหน่วยงานกลางรับผิดชอบงานยุติธรรมชุมชน-ยุติธรรมจังหวัด

แม้ว่างานยุติธรรมชุมชนส่วนใหญ่จะมีเครือข่ายยุติธรรมชุมชนเป็นหลักดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนของตนทั่วราชอาณาจักรก็ตาม แต่ความขัดแย้งบางกรณีและส่วนใหญ่ยังคงต้องดำเนินการโดยหน่วยงานยุติธรรมหลักของรัฐ กรณีดังกล่าวเครือข่ายยุติธรรมชุมชนจำเป็นต้องมีผู้ประสานงานจากยุติธรรมจังหวัด และในอนาคตอาจเป็นยุติธรรมประจำองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นช่วยทำหน้าที่ประสานงานเรื่องราวต่างๆ อย่างเป็นระบบร่วมกัน จึงควรวางระบบและโครงสร้างการบริหารงานยุติธรรมชุมชนรองรับภารกิจที่เกิดขึ้นแล้วและกำลังอยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านนี้โดยระบบใหม่ควรมีลักษณะบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เชื่อมโยงประสานงานกันแบบเครือข่าย ไม่ยึดติดกับวิธีการบังคับบัญชาสั่งการตามสายงานแบบระบบราชการ มุ่งภารกิจหลักคือสนับสนุนให้ชุมชนดำเนินกิจกรรมยุติธรรมชุมชนตามความเหมาะสมจำเป็นของแต่ละชุมชน

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรมที่จะต้องออกแบบรองรับบทบาทภารกิจการอำนวยความสะดวกยุติธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในมิติใหม่นี้ควรคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทของรัฐอันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ ไม่ควรใช้ระบบและกลไกการบริหารราชการแบบเดิมที่ทำให้เกิดทางตันในการควบคุมอาชญากรรมในชุมชนด้วยการสื่อสารแนวตั้ง ขณะเดียวกันก็พึงระมัดระวังระบบการบริหารราชการแบบตึกสูงที่เริ่มแพร่ระบาดในสังคมไทย แต่ควรออกแบบโดยมุ่งลดความเป็นราชการและมุ่งลดความรุนแรงของความเป็นอาชญากรรม (decriminalization) และใช้ประโยชน์จากรูปแบบที่ข้ามพรมแดน ข้ามอาณาเขตปริมณฑลของหน่วยงาน ด้วยการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไร้รูปแบบ และความไม่เป็นทางการเช่นเดียวกับแบบแผนการประกอบอาชญากรรมของอาชญากรจึงจะสามารถรับมือกับอาชญากรรมและป้องกันปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์อย่างยั่งยืนได้

สำหรับแนวทางในการปฏิบัตินั้น รัฐต้องให้ความสำคัญกับแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ^๕ เทียบเท่ากับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและกำหนดในแผนแม่บทให้ชัดเจนเกี่ยวกับ "ยุติธรรมชุมชน" การเร่งรัดติดตามและกำกับดูแลให้ส่วนราชการและผู้เกี่ยวข้องปฏิบัติตาม พ.ร.บ. พัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 การเร่งรัดผลักดันกฎหมายที่ส่งเสริมให้ใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกมากขึ้น เช่น ร่าง พ.ร.บ. ชะลอการฟ้อง ร่าง พ.ร.บ. การไกล่เกลี่ยคดีอาญาในชั้นพนักงานสอบสวน ร่าง พ.ร.บ. การระงับข้อพิพาทนอกศาล เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องกระตุ้นให้ประชาสังคมผลักดันร่วมกันเป็นเครือข่าย การกำหนดภารกิจ การควบคุมจริยธรรมและมาตรฐานงานยุติธรรม และการมีหน่วยงานกลางรับผิดชอบงานยุติธรรมชุมชน-ยุติธรรมจังหวัด เป็นต้น

3. ปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวกับสาระสำคัญของ "ยุติธรรมชุมชน": กรอบและสาระสำคัญของ "ยุติธรรมชุมชน" ต้องชัดเจนและเหมาะสมกับ "ชุมชน" และ "ภูมิสังคม"

การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวกับสาระสำคัญของ "ยุติธรรมชุมชน" ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับสาระสำคัญ 2 ประการ คือ แบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย และภารกิจหลักของระบบยุติธรรมชุมชนว่าเป็นเงื่อนไขความสำเร็จที่สำคัญ ดังนี้

1. แบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย

จากการศึกษากรอบแนวคิดยุติธรรมชุมชนและแบบจำลองยุติธรรมชุมชนรูปแบบต่างๆ ทั้ง 4 แบบ คือ แบบหุ้นส่วน (partnership model) แบบตัวกลาง (intermediary model) แบบการมีส่วนร่วม (involvement model) และแบบระดมพล (mobilization model) และวิเคราะห์จากกรณีตัวอย่างที่กล่าวถึงในบทที่ 4 นั้น พบข้อสังเกตที่น่าสนใจดังนี้

ประการแรก ไม่มีแบบจำลองยุติธรรมชุมชนแบบใดเพียงแบบเดียวที่ใช้ได้เหมาะสมกับชุมชนทั่วโลก โดยเฉพาะชุมชนต่างวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ และมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ชุมชนนั้นๆ ต้องช่วยกันออกแบบยุติธรรมชุมชนของตนเอง

ประการที่สอง แบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่ศึกษาได้รับการออกแบบสอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมของประเทศสหรัฐอเมริกาที่แตกต่างไปจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมของไทย การนำมาใช้จึงควรประยุกต์องค์ประกอบและตัวชี้วัดบางประการให้เหมาะสมกับสังคมไทยด้วย แต่การศึกษาแบบจำลองที่มีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบดังกล่าวยังช่วยให้เราได้เรียนรู้ "วิถีคิด ขั้นตอนกระบวนการทำงาน และตัวชี้วัดที่พึงประสงค์" ตั้งแต่ต้นจนเสร็จสิ้นกระบวนการงานได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ประการที่สาม แบบจำลองยุติธรรมชุมชนเหล่านั้นเป็นแบบที่นำไปใช้ปฏิบัติในพื้นที่จริงมาแล้วในประเทศต่างๆ ขณะเดียวกันกิจกรรมในขั้นตอนและกระบวนการปฏิบัติทั้งหลายมีลักษณะสอดคล้องรองรับด้วยทฤษฎีว่าด้วยยุติธรรมชุมชนทั้ง 4 ทฤษฎี ดังกล่าวมาข้างต้น คือ ทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน ทฤษฎีหน้าต่างชำรุด ทฤษฎีการแก้ปัญหา และ ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสภาพทางภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะประเด็น

การจัดตั้งศูนย์ยุทธธรรมชุมชนในชุมชนเป้าหมายนั้นสอดคล้องกับลักษณะสำคัญของทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสภาพทางภูมิศาสตร์อย่างมาก กล่าวคือ เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสภาพทางภูมิศาสตร์ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดเกี่ยวกับสถานที่ตั้งที่เชื่อว่าหน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรมควรจะเข้ามาช่วยบริหารจัดการหรือมีหน้าที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นด้วย เช่น หน่วยงานแก้ไขพื้นที่ในชุมชนซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการบังคับโทษที่เกิดขึ้นในชุมชนแทนที่จะใช้คุกตะราง และทฤษฎีดังกล่าวแนะนำว่าควรเปิดสำนักงานสาขาในลักษณะศูนย์ยุทธธรรมชุมชนหรือสำนักงานกลุ่มเพื่อนบ้าน เพื่อให้การช่วยเหลือด้านยุทธธรรมชุมชนแก่ชาวชุมชนโดยจัดชั่วโมงการทำงานและการให้บริการให้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นนั้นๆ และบริการจัดหาข้อมูลสำคัญๆ ต่างๆ ให้กับชาวชุมชน

ประเด็นคำถามที่เกิดตามมาคือ แนวคิดการจัดตั้งศูนย์ยุทธธรรมชุมชนในพื้นที่ชุมชนต่างๆ นั้น มีความสอดคล้องเหมาะสมและเป็นไปได้สำหรับสังคมไทยเพียงใด เพราะนอกจากจะมีสถานที่ทำงานแล้วยังจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการเจ้าหน้าที่สหวิชาชีพเข้าประจำการจำนวนหนึ่ง และการที่จะพัฒนาระบบงานยุทธธรรมชุมชนของไทยเช่นนั้นได้บนพื้นฐานของโครงสร้างการบริหารราชการที่ยังมีลักษณะการผูกขาดอำนาจไว้ที่ส่วนกลางจะต้องได้รับความเห็นชอบจากนโยบายของผู้บริหารระดับสูงมีแผนงานโครงการรองรับอย่างชัดเจนภายหลังจากที่ผู้มีอำนาจกำหนดทิศทางงานยุทธธรรมในโครงสร้างส่วนบนของประเทศเข้าใจระบบยุทธธรรมชุมชนและเล็งเห็นถึงความสำคัญเรื่องนี้อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ตาม แบบจำลองที่ศึกษานี้มีลักษณะของการกระจายอำนาจจากส่วนกลางออกไปอีกชั้นหนึ่งคือกระจายทั้ง “งาน” และ “อำนาจ” การอำนวยความสะดวกยุทธธรรมจากหน่วยราชการ และผ่อนคลายความเป็นราชการลงสู่ชุมชน คือ “ศูนย์ยุทธธรรมชุมชน” ให้สามารถทำงานบางอย่างได้เบ็ดเสร็จมากยิ่งขึ้น ส่วนการสร้าง “เครือข่ายยุทธธรรมชุมชน” นั้นมีลักษณะเป็นการกระจายงานยุทธธรรมแบบก้าวกระโดดจาก “ยุทธธรรมจังหวัด” สู่ “เครือข่ายยุทธธรรมชุมชน” ซึ่งจำเป็นต้องทำการศึกษาวิเคราะห์ต่อไปว่าลักษณะการจัดองค์การดังกล่าวมีข้อดีข้อจำกัดและปัญหาอุปสรรคอย่างไร

ในทางกลับกัน หากชุมชนใดมีศักยภาพความพร้อมจะพัฒนาระบบรูปแบบไปสู่รูปแบบทำนองเดียวกับศูนย์ยุทธธรรมชุมชนนี้หรือจะใช้รูปแบบอื่นๆ ก็สามารถทำได้เนื่องจากแนวคิดยุทธธรรมชุมชนในไทยยังมีลักษณะเปิดกว้าง ยืดหยุ่น และสามารถออกแบบได้หลากหลายตามความต้องการและความเหมาะสมของแต่ละชุมชนโดยมีข้อสังเกตว่าระบบรูปแบบใดๆ ที่ออกแบบและนำมาใช้นั้นควรตอบคำถามเชิงแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการออกแบบดังกล่าวนั้นได้ด้วย เพื่อจะได้สามารถใช้อ้างอิงเป็นแบบจำลองยุทธธรรมชุมชนแบบต่างๆ ของไทยได้ต่อไป

ประการที่สี่ มีคำถามว่าระบบยุทธธรรมชุมชนจะเชื่อมโยงกับระบบยุทธธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนได้อย่างไร และระบบยุทธธรรมเชิงจารีตของสังคมไทย เช่น เจ้าโคตร สภาผู้เฒ่า ฯลฯ จะจัดไว้ตรงส่วนใดของแบบจำลองยุทธธรรมชุมชนภาพรวมใหญ่ ซึ่งกรณีดังกล่าวผู้วิจัยได้ออกแบบทางเดินของระบบงานยุทธธรรมทั้ง 3 ระบบ คือ “ระบบยุทธธรรมชุมชน” “ระบบยุทธธรรมเชิงจารีต” และ “ระบบยุทธธรรมหลัก” ให้เชื่อมโยงเป็นภาพเดียวกันดังที่นำเสนอไปแล้วในภาพที่ 3

ดังนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า แบบจำลองยุทธธรรมชุมชนตะวันตกที่พบส่วนใหญ่ใช้รูปแบบหุ้นส่วน (partnership model) ซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการป้องกันอาชญากรรมด้วยการจัดตั้งหน่วยงานจำลองภารกิจย่อยๆ ของตนในชุมชน เช่น ศาลชุมชน อัยการชุมชน ตำรวจชุมชน และดำเนินกิจกรรมด้วยการเป็น

หุ้นส่วนกับหน่วยงานนอกกระบวนการยุติธรรม เช่น คู่มือประพฤติก-กรมสุขภาพจิต ตำรวจ-หน่วยคุ้มครองสวัสดิภาพเด็ก หน่วยป้องกันความรุนแรงในครอบครัว-ตำรวจ-คู่มือประพฤติก ฯลฯ โดยร่วมมือในลักษณะรับผิดชอบร่วมกันต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และมีการประสานงานกันผ่านทางหน่วยประสานงานเฉพาะของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นๆ

ขณะที่การพัฒนากระบวนการยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยระยะแรกเริ่มนี้พบว่างานยุติธรรมชุมชนของไทยใช้รูปแบบระดมพล (mobilization model) ซึ่งเน้นการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในลักษณะชั่วคราว คือ หน่วยงานใดมีความพร้อมริเริ่มกิจกรรมชุมชนใดขึ้นก็ผลักดันงานยุติธรรมชุมชนส่วนของตนโดยลำพัง เช่น งานป้องกันยาเสพติดของสำนักงาน ป.ป.ส. งานคืนคนดีสู่สังคมของกรมคุมประพฤติ เป็นต้น ซึ่งยุติธรรมชุมชนแบบระดมพลนี้เหมาะสำหรับชุมชนยากจนที่ยังไม่มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนอย่างแท้จริงทำได้โดยการชักชวนหรือจัดให้ประชาชนมารวมตัวกันกันแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองในลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนนั้นๆ เช่นการจัดให้มีกิจกรรมการเฝ้าระวังอาชญากรรมในชุมชน เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นให้คนในชุมชนได้เริ่มมีปฏิสัมพันธ์กันแม้จะเป็นเพียงครั้งคราวเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นเพื่อจะได้มีการสานต่อความสัมพันธ์กันต่อไป อย่างไรก็ตาม ระบบยุติธรรมชุมชนของไทยปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่รูปแบบตัวกลาง (intermediary model) ซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนด้วยการให้ผู้นำชาวบ้านหรือคณะกรรมการชุมชนเป็นหน่วยงานตัวกลางที่เข้ามาจัดการแก้ไขปัญหาความปลอดภัยของชุมชนในรูปของ “เครือข่ายยุติธรรมชุมชน” โดยให้กลุ่มนี้ทำหน้าที่ประสานงานกับภาครัฐผ่านทางยุติธรรมจังหวัดและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง และให้ความร่วมมือกับหน่วยงานยุติธรรม เช่น ตำรวจ ศาล ราชทัณฑ์ เพื่อแสวงหาวิธีการและแนวคิดใหม่ๆ มาปรับปรุงการทำงานของหน่วยงานเหล่านี้ในการแก้ไขปัญหาความปลอดภัยของชุมชนต่อไป

2. ภารกิจหลักของยุติธรรมชุมชน

คำถามสำคัญที่สุดคำถามหนึ่งในการเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมด้วยการนำระบบยุติธรรมชุมชนมาใช้ก็คือ “รัฐมุ่งหมายจะให้ชุมชนทำภารกิจยุติธรรมใดบ้างเพื่ออำนวยความสะดวกยุติธรรมทางเลือกแก่กันและกัน” เพื่อเป็นการทบทวนอีกครั้ง ภารกิจหลัก 4 ประการของยุติธรรมชุมชน ได้แก่

(1) การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด หมายถึง การกระทำเชิงรุกใดๆ อันเป็นการยับยั้งหรือชะลอเวลาหรือสถานการณ์มิให้นำไปสู่เงื่อนไขการเกิดอาชญากรรมและการกระทำผิดด้วยการควบคุมจัดระเบียบชุมชน เล็งเห็นผลและทำการป้องกันก่อนเกิดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลในช่วงเวลาและสถานที่หนึ่งๆ ทั้งที่เป็นกลุ่มเสี่ยงในการกระทำผิดรวมทั้งกลุ่มเสี่ยงในการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมในชุมชน

(2) การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ หมายถึง การทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนยุติลงหรือบรรเทาความรุนแรงลงด้วยการประสานงาน ดำเนินการเองโดยคนในชุมชน หรือส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชนดำเนินการตามรูปแบบวิธีการเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) หรือวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรง

(3) การเยียวยาและเสริมพลัง หมายถึง การลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิดและเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรมด้วยการจัดบริการที่จำเป็นเพื่อสนับสนุนให้กำลังใจ

(4) การรับผู้กระทำความผิดกลับคืนสู่ชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมปรับปรุงแก้ไขนิสัยความประพฤติและจิตใจของผู้กระทำความผิดกลุ่มที่ได้รับโอกาสพ้นโทษจากการกระบวนการยุติธรรมหลักมาใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกโดยเฉพาะใช้วิธีการคุมความประพฤติในชุมชนทั้งที่เป็นเด็กเยาวชน ผู้ใหญ่ และผู้ได้รับการพักการลงโทษ

ภารกิจของสังคมด้านการอำนวยความสะดวกยุติธรรมที่รัฐอาจมอบหมายให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพความพร้อมของตนขึ้นมารับผิดชอบดำเนินการ หรือในทางตรงกันข้ามแม้ชุมชนยังไม่มีความพร้อมแต่รัฐอาจมอบหมายกิจกรรมยุติธรรมชุมชนให้ร่วมกันดำเนินการเพื่อเป็นอุปยาพัฒนาศักยภาพความพร้อมขึ้นใหม่นั้น เป็นการสร้าง “พันธะทางสังคม” ที่สำคัญระหว่างประชาชนกับชุมชนและระหว่างชุมชนกับรัฐ เพราะภารกิจยุติธรรมชุมชนทั้งสี่ประการนี้ มีลักษณะเป็นพันธะหรือสัญญาผูกมัดที่บุคคลมีต่อสังคม คือช่วยให้ชุมชนมี “ความผูกพันซึ่งกันและกัน” ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านอารมณ์หรือด้านความรัก มี “ข้อผูกมัด” ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านความมีเหตุมีผลที่จะต้องดำเนินการกิจของชุมชนร่วมกัน มี “การเข้าร่วม” ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านกิจกรรม และ มี “ความเชื่อ” ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านจริยธรรมของพันธะหรือสัญญาผูกมัดที่บุคคลมีต่อสังคม องค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวกับสารัตถะของ “ยุติธรรมชุมชน” ที่ปรากฏในรูปของพันธะทางสังคมที่ผูกโยงสมาชิกชุมชนเข้ากับชุมชนของตนตั้งแต่อดีตกาล ถูกลิ้มเลือนไประยะหนึ่ง และกำลังจะหวนกลับมาแสดงพลังอีกครั้งใน “ยุติธรรมชุมชน” ร่วมสมัยในสังคมไทยต่อไป

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยเงื่อนไขด้านสารัตถะของ “ยุติธรรมชุมชน” ต้องมีรูปแบบ โครงสร้าง ความสัมพันธ์ที่เหมาะสม มีแบบจำลองยุติธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย ส่วนเรื่องภารกิจหลักของยุติธรรมชุมชนควรใช้ภารกิจ 4 ประการ คือ การป้องกัน-ควบคุมอาชญากรรมและความไร้ระเบียบของชุมชน การแก้ไขปัญหาคriminal ความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม และการรับคืนผู้กระทำความผิดกลับสู่ชุมชน เพราะมีความครอบคลุมภารกิจรวมทั้งหมดของแนวคิดยุติธรรมชุมชนไว้แล้ว

4. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชน: การนำคุณลักษณะที่ดีของชุมชนมาใช้ประโยชน์

จากการสังเคราะห์งานวิจัยชุมชนและการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ร่วมสมัยที่น่าสนใจทำให้ได้ข้อสรุปปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชนและองค์ประกอบสำคัญของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมแก่กันและกันในชุมชนผ่านทางการผูกโยง “ความยุติธรรม” กับ “ชุมชน” ดังนี้

1. จิตสำนึกชุมชนด้านความยุติธรรม

การพิจารณาระดับจิตสำนึกของชุมชนด้านความยุติธรรม เป็นปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชนประการแรกที่สำคัญยิ่ง แต่ก็เป็นปัจจัยที่มีลักษณะหาได้ยากยิ่ง และเมื่อมีแล้วก็เสื่อมสลายไปได้ง่ายดายตามความผันแปรของปัจจัยแทรกซ้อนที่มีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลอดเวลา

เป็นเรื่องน่าประหลาดใจหากทราบว่ แท้จริงแล้วจิตสำนึกของชุมชนกับจิตสำนึกของสังคมระดับโลกต่างก็มีลักษณะเดียวกัน คือ จิตสำนึกเรื่องสิทธิมนุษยชน ความเป็นธรรมทางสังคม ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ส่วนในทางเศรษฐกิจได้แก่ พฤติกรรมการบริโภค เป็นต้น สิ่งเหล่านี้กระตุ้นให้ประชาชนรวมตัวเข้าหา

กัน ใกล้ชิดกัน พี่พาค้ายก็เกือบลูกกันและดูแลธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา ส่งผลให้เกิดการเรียกร้องความสนใจจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและรัฐมากขึ้น ทำให้หน่วยปกครองเหล่านั้นต้องยอมลดทอนผังถ่ายอำนาจของตนมาให้ชุมชน และเชื่อมต่อช่องทางเข้าถึงบริการต่างๆ ของรัฐให้สามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น รวมทั้งการเข้าถึง “ความยุติธรรม” อันเป็นบริการพื้นฐานของสังคมที่ถูกกลไกระบบราชการทำให้ยุ่งยากซับซ้อนจนประชาชนธรรมดาเข้าถึงได้ยากด้วยเช่นกัน

จิตสำนึกของชุมชนด้านความยุติธรรมได้รับอิทธิพลจากการสื่อสารข้อมูลจากจิตสำนึกระดับโลกผ่านทางกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีใช้เพียงเชื่อมโยงโลกภายนอกเข้าด้วยกัน แต่ได้เจาะลึกเข้าถึงระดับจิตสำนึกด้วยการแบ่งปันความรู้สึก แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และร่วมมือกันแก้ปัญหาของชุมชนแห่งหนึ่งๆ ได้อย่างง่ายดายเสมือนหนึ่งปราศจากพรมแดนรัฐ หรือ “ไร้รัฐ” ดังนั้น รัฐควรจกต้องหยั่งรู้และรีบเข้าไปเป็นหุ้นส่วนกับบรรดาชุมชนทั้งหลายที่มีจิตสำนึกด้านความยุติธรรมทุกระดับเพื่อส่งเสริมสนับสนุนและควบคุมจัดระเบียบไปพร้อมๆ กัน

2. องค์การจัดการงานยุติธรรมชุมชน

คุณลักษณะประการหนึ่งของชุมชนที่สามารถอำนวยความสะดวกทางเลือกในรูปของ “ยุติธรรมชุมชน” ได้นั้น พิจารณาได้จากความเข้มแข็งของการรวมตัวจัดให้มีองค์กรกลางขึ้นบริหารจัดการงานยุติธรรมชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไร ชุมชนบางแห่งสามารถระดมทรัพยากรชุมชนบริจาคที่ดินเพื่อสร้างศูนย์ยุติธรรมชุมชนได้เช่นเดียวกับที่มีศูนย์การทำงานของอาสาสมัครสาธารณสุข บางแห่งสามารถบูรณาการกิจกรรมทั้งสองสามลักษณะเข้าด้วยกันและบริหารจัดการไปในคราวเดียวกัน บางแห่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้งองค์กรภาคเอกชนในชุมชน สุดท้ายแต่ความเข้มแข็งและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนซึ่งปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะชุมชนที่เป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนประการหนึ่งก็คือ องค์การจัดการงานยุติธรรมชุมชนหรือศูนย์ยุติธรรมชุมชนเหล่านี้ไม่ควรเกิดจากการที่รัฐให้งบประมาณไปจัดตั้งในชุมชนโดยตรงหรือแม้แต่โดยผ่านทางยุติธรรมจังหวัดเพราะองค์กรเหล่านี้ควรก่อร่างสร้างรูปขึ้นมาจากความพร้อมในการดำเนินกิจกรรมยุติธรรมชุมชนในระดับหนึ่งพัฒนาองกามขึ้นจากสัมพันธภาพและพลังของชุมชนเอง

3. เครือข่ายยุติธรรมชุมชน

“เครือข่าย” หมายถึง กลุ่มของผู้คนที่มีความสนใจและผลประโยชน์ร่วมกันและเชื่อมโยงกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ทักษะ แนวความคิดและทรัพยากร เครือข่ายอาจจะมีขนาดเล็กหรือใหญ่ก็ได้แต่มีความสามารถที่จะเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลเข้าด้วยกัน เชื่อมโยงปัจเจกบุคคลเข้ากับกลุ่มย่อยๆ เชื่อมโยงกลุ่มย่อยๆ เข้ากับกลุ่มใหญ่ๆ และเชื่อมโยงกันต่อไป ไม่ว่าเครือข่ายจะมีขนาดใดก็ตามเครือข่ายทุกเครือข่ายจะมีแนวทางและแกนสารร่วมกัน (Annelise Riles, 2004; จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2548: 19)

ลักษณะสำคัญที่ “เครือข่าย” จะต้อง มี คือ

- (1) โครงสร้าง รูปแบบ และการประสานงานเพื่อแสวงหาช่องทางปกป้องผลประโยชน์สาธารณะ และรับผิดชอบต่อความต้องการของผู้มีส่วนได้เสียซึ่งหมายถึงเหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำผิด และชุมชน
- (2) มีลักษณะยืดหยุ่น มีที่ว่างสำหรับความคิดริเริ่มใหม่ๆ และมีการปรับให้เข้ากับผู้มีส่วนได้เสีย

(3) อาจมีการจัดตั้งที่ถาวรผสมผสานกับส่วนที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้เมื่อสมาชิกเปลี่ยนแปลงความสนใจ

(4) ผู้รับผิดชอบประสานงานจะมีอิทธิพลมากกว่าทุกส่วนและมากกว่าสมาชิกของเครือข่ายส่วนที่เป็นปัจเจกบุคคล

(5) บางกรณีสมาชิกอาจจะมีอิทธิพลในการเคลื่อนไหวเหนือกลุ่มผู้ประสานงาน แต่ทั้งสองส่วนจะต้องมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันและมีชีวิตร่วมอยู่ด้วยกันในเครือข่าย

การกระตุ้นให้ชุมชนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่เรียกว่า “เครือข่ายยุทธธรรมชุมชน” นั้น เป็นปัจจัยเงื่อนไขสู่ความสำเร็จที่เด่นชัดประการหนึ่งของยุทธธรรมชุมชน เพราะอำนาจของเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนวางอยู่บนพื้นฐานของการชักจูงและการตกลงร่วมกัน สมาชิกเครือข่ายมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการควบคุมชุมชนและเฝ้าระวังปัญหาอาชญากรรมตลอดจนแก้ไขความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ก็เพราะเกิดความเข้าใจในบทบาทของตนต่อการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมอย่างแท้จริงโดยมิใช่เพียงเพราะปฏิบัติตามประเพณีสืบทอดกันมา หรือรู้กำหนดให้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อให้หน่วยงานบรรลุเป้าหมายตามตัวชี้วัดที่กำหนดไว้เช่นที่เคยเป็นมา

4. ทูทางสังคม

ทูทางสังคม คือความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบัน และ/หรือองค์กรต่างๆ ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย ทั้งนี้ รวมถึงค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชนและประชาสังคม ทูทางสังคมเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีต่อค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2543: 34 – 50)

ทูทางสังคม แบ่งกว้างๆ เป็น 2 ประเภท (สินัด ตริวรณไชย, 2548) คือ

(1) ทูทางสังคมภายใน (cognitive social capital) มีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ยาก เพราะเป็นเรื่องที่อยู่ในจิตใจของเรา ทูทางสังคมประเภทนี้จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความเชื่อทัศนคติ เช่น ความไว้วางใจกัน (trust) คุณค่าร่วมกัน (share values) ความเกื้อกูลกัน (reciprocity)

(2) ทูทางสังคมภายนอก (structural social capital) มีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ง่ายกว่า ทูทางสังคมประเภทนี้เกี่ยวข้องกับบทบาท พฤติกรรม การกระทำ หรือความสัมพันธ์ที่เราสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของเครือข่าย สายสัมพันธ์อุปถัมภ์ หรือจะเป็นเครือข่ายองค์กรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชมรม เป็นต้น รวมถึงสถาบันในรูปของกฎกติกาต่างๆ ในสังคม เช่น กฎระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ หลักธรรมคำสอนของศาสนา

ทูทางสังคมว่ามีองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้ (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม; วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548: 58 - 59) คือ

(1) ศาสนธรรมหรือหลักคำสอนในศาสนา เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคลให้มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยหลักคำสอนทางศาสนานั้นสามารถนำมาสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมได้

(2) สำนึกในท้องถิ่น คือ การที่สมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตน ปรารถนาที่จะเห็นชุมชนพัฒนาไปอย่างต่อเนื่องโดยร่วมแรงร่วมใจกันในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่มีร่วมกันเป็นหลัก

(3) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น และการพัฒนาด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

(4) ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ในที่นี้หมายถึง ผู้นำในชุมชน ประชาชนท้องถิ่น ผู้ที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับนับถือซึ่งมีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ถือเป็นทุนทางสังคมในระดับบุคคล

(5) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ คือ ทรัพยากรในท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ โดยมีกระบวนการจัดการทรัพยากรเหล่านั้นอย่างเหมาะสม

(6) วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน เป็นสิ่งที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

(7) ความเอื้ออาทร เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคมซึ่งช่วยในการขับเคลื่อนชุมชนให้สามารถพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น ทุนทางสังคมจึงเป็นปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชนที่สำคัญในการดำเนินกิจกรรมยุทธธรรมชุมชน โดยทุนทางสังคมสำหรับระบบยุทธธรรมชุมชน ได้แก่

(1) ระบบคุณค่าและความเชื่อ เช่น หลักคำสอนของศาสนา สิ่งก่อสร้างตัวแทนของจิตวิญญาณ ได้แก่ วัด/ โบสถ์/ มัสยิด วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ของชุมชน

(2) ผู้นำ ทั้งที่เป็นผู้นำชุมชนและผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ส่วนชุมชนมุสลิมมีผู้นำศาสนาเป็นผู้นำชุมชน หากผู้นำมีตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองการปกครองระดับท้องถิ่นหรือระดับประเทศด้วยแล้ว มักจะได้เปรียบสำหรับสังคมไทย

(3) โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน มีลักษณะแนวดิ่งหรือแนวราบ และ มีการผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนกันอย่างไร สายสัมพันธ์มีการสืบทอดทางประวัติศาสตร์ยาวนานเพียงไร และระดับความเข้มแข็งของระบบอุปถัมภ์ในชุมชนเป็นอย่างไร

(4) เวทีสำหรับการประชุมหารือและจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ มีการให้ความสำคัญแก่การจัดให้มี “พื้นที่สาธารณะของชุมชน” ในการประชุมหารือกัน โดยพื้นที่ดังกล่าวควรมีลักษณะที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย

(5) ข้อตกลงเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชนที่ได้รับการกำหนดขึ้น เมื่อชุมชนมีการจัดระเบียบชุมชนหรือ กำหนดข้อตกลงใดๆ ขึ้นมาบังคับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกชุมชนและมีการบังคับใช้ คือ ให้รางวัลหรือลงโทษอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการก็ตาม ข้อตกลงเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชนที่ได้รับการกำหนดขึ้นนั้น จัดได้ว่าเป็น “ทุนทางสังคม” ในระดับหนึ่งที่ชุมชนสามารถใช้เป็นต้นทุนในการพัฒนาต่อยอดกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนอื่นๆ ต่อไป

กล่าวโดยสรุปปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ยุทธธรรมชุมชนประสบความสำเร็จในระดับชุมชน นั้น ต้องนำคุณลักษณะที่ดีของชุมชนมาใช้ประโยชน์ เช่น ระบบคุณค่าและความเชื่อ จารีต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น ข้อตกลงเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชนที่ได้รับการกำหนดขึ้น (ซึ่งมีคุณค่าเป็นธรรมเนียมชุมชน) การสร้างจิตสำนึกชุมชนด้านความยุติธรรม การสร้างเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน การใช้พื้นที่กลางหรือศูนย์รวมใจ เช่น วัด เป็นเวทีสำหรับการประชุมหารือ และจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ เป็นต้น

5. ปัจจัยเงื่อนไขด้วยกฎหมาย: การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือหรือการนำกฎหมายมาผลักดัน

ให้ยุทธธรรมชุมชนประสบความสำเร็จ

แม้ว่า“ยุทธธรรมชุมชน” จะเป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทยระดับหนึ่ง และบางหน่วยงานของภาครัฐได้นำไปประยุกต์ใช้ในบางพื้นที่และบางเรื่องมาแล้วระยะหนึ่ง แต่เงื่อนไขความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนนั้น ย่อมต้องอาศัยการผลักดันทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ซึ่งนอกเหนือจากการผลักดันทางนโยบายทางการบริหารจัดการ การกำหนดเนื้อหาสาระและกิจกรรม และการผลักดันในระดับชุมชนท้องถิ่นดังที่กล่าวมาแล้ว การผลักดันทางยุทธศาสตร์โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการทำให้ยุทธธรรมชุมชนประสบความสำเร็จก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งซึ่งจะขาดเสียมิได้

การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือเพื่อนำไปสู่ความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนจำเป็นต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติ และความตั้งใจจริง ความชัดเจนในระดับนโยบายของผู้บริหาร ไม่ใช่สักแต่เพียงว่าออกกฎหมายใหม่มากำหนดในเรื่องนั้นๆ แล้วก็ถือว่าประสบความสำเร็จ เพราะปัญหาของสังคมไทยไม่ใช่ว่าขาดกฎหมายที่ดี แต่ขาดการปฏิบัติตามกฎหมายและขาดนักกฎหมายที่ดี ตัวอย่างเช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งหลายฝ่ายยอมรับกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่ดีที่สุดในประเทศไทยเคยมี แต่ในที่สุดถูกนักกฎหมายและนักการเมืองบางกลุ่มไม่เคารพเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ นำไปบิดเบือนและใช้เสียงข้างมากตีความเพื่อประโยชน์ส่วนตนจนเกิดปัญหาในที่สุด หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เรามีพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 ออกมาเพื่อกำหนดให้การบริหารราชการเป็นไปตามหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) แต่ก็มีมีการปฏิบัติตามแต่เพียงแบบพิธีโดยไม่คำนึงถึงเนื้อหาสาระ เป็นต้น

แม้ว่าสังคมไทยอาจมีความจำเป็นที่ต้องมีกฎหมายเกี่ยวกับ “ยุทธธรรมชุมชน” เพิ่มเติมเพื่อกำหนดรายละเอียดและเนื้อหาสาระของยุทธธรรมชุมชนว่าควรเป็นอย่างไร แต่ในรายงานวิจัยนี้ จะไม่เสนอข้อตกเถียงหรือแนวคิดในประเด็นดังกล่าว เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องไม่ยากที่จะออกกฎหมาย และควรเป็นเรื่องของฝ่ายบริหารที่จะพิจารณาถึงความจำเป็น นอกจากนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าลำพังเพียงกฎหมายเท่าที่มีอยู่แล้วในขณะนี้ก็สามารถผลักดันทางยุทธศาสตร์เป็นเครื่องมือในการทำให้ “ยุทธธรรมชุมชน” ประสบความสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้น รายงานวิจัยนี้ จะพิจารณาจากกฎหมายที่มีอยู่แล้วและเห็นว่าควรนำมาใช้เป็นเครื่องมือให้เกิดประโยชน์ในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายของรัฐบาล
2. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร

3. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ
4. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม
5. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมสนับสนุนหรือถ่ายโอนภารกิจให้ชุมชน
6. ความผิดตามกฎหมายบางลักษณะที่ควรให้อำนาจชุมชนในการจัดการตามหลักการยุติธรรม

ชุมชน

ทั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

1. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายของรัฐบาล

เดิมทีกรอบนโยบายด้านการกระบวนการยุติธรรมของประเทศถูกกำหนดขึ้นภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 75 ซึ่งบัญญัติว่า “รัฐต้องดูแลให้มีการปฏิบัติตามกฎหมาย ค้ำครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคล จัดระบบงานของกระบวนการยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพ และอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนอย่างรวดเร็วและเท่าเทียมกัน รวมทั้งจัดระบบงานราชการและงานของรัฐอย่างอื่นให้มีประสิทธิภาพ เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน” แต่อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฯ ดังกล่าวถูกยกเลิกโดยประกาศคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 ฉะนั้น จึงอ้างรัฐธรรมนูญดังกล่าวไม่ได้อีกต่อไป และในขณะนี้ยังไม่มีรัฐธรรมนูญฉบับถาวร แต่ก็มีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ. 2549 ซึ่งมีมาตรา 3 บัญญัติว่า

“ภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาค บรรดาที่ชนชาวไทยเคยได้รับการคุ้มครองตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีอยู่แล้ว ย่อมได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญนี้” และในมาตรา 38 วรรคแรกบัญญัติว่า “ในเมื่อไม่มีบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้บังคับแก่กรณีใด ให้วินิจฉัยกรณีนั้นไปตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข”

ฉะนั้น กรอบนโยบายด้านการกระบวนการยุติธรรมของประเทศ ในระหว่างที่รอรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จึงต้องยึดถือหลักการตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีอยู่แล้ว ซึ่งแต่เดิมมากระบวนการยุติธรรมทางอาญามีภารกิจที่สำคัญคือ การป้องกันปราบปรามอาชญากรรม การนำตัวผู้กระทำความผิดมาพิพากษาลงโทษ การบำบัดเยียวยา แก้อภัย พ้นผู้กระทำความผิดให้กลับตัวเป็นคนดี การเยียวยาเหยื่ออาชญากรรม หรือผู้เสียหายในคดีและการคุ้มครองพยาน ซึ่งภารกิจดังกล่าวเป็นกลไกที่สำคัญในการปกป้องคุ้มครองสังคมให้มีความสงบเรียบร้อยและสันติสุข ดังนั้น กรอบนโยบายด้านการกระบวนการยุติธรรมที่รัฐบาลทุกรัฐบาลต้องคำนึงก็คือ จะต้องไม่มุ่งเน้นไปในการปราบปรามอาชญากรรมแต่เพียงด้านเดียว แต่อีกด้านหนึ่งจะต้องเน้นควบคู่กันไปด้วย คือ การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคล จัดระบบงานของกระบวนการยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพ และอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนอย่างรวดเร็วและเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นประเพณี

ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี จึงอาศัยประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ได้แถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินต่อสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2549 โดยมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับ “ยุทธธรรมชุมชน” ดังนี้

“นโยบายข้อ 3.6 สร้างความเข้มแข็งของทุกชุมชนท้องถิ่นและประชาสังคมให้สามารถจัดการตนเองเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การปกครอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนสิทธิชุมชน โดยส่งเสริมบทบาทของชุมชน องค์การอาสาสมัคร ภาคธุรกิจ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา รวมทั้งการป้องกันและแก้ปัญหาสังคม ปัญหาเสพติดอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง การดูแลเด็กและเยาวชน คนพิการ คนสูงอายุ และผู้ด้อยโอกาส การสนับสนุนสิทธิสตรี ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน”

“นโยบายข้อ 3.7 ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืนบนฐานของวัฒนธรรมไทย และใช้สื่อทุกรูปแบบในการสร้างสรรค์สังคม รักษา สืบทอดศิลปวัฒนธรรมของชาติและความหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเชิดชูคุณค่าและจิตวิญญาณของความเป็นไทย ตลอดจนสร้างความสามัคคี เอื้ออาทรสมานฉันท์ของสังคมและประเทศชาติ”

“นโยบายข้อ 3.8 ปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ปรับปรุงระบบการสืบสวนสอบสวน การกลั่นกรองคดีและการพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดคดี การควบคุมและฟื้นฟูผู้กระทำผิด คุ่มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนเพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคม และให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ มีการสร้างทางเลือกในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ รวมทั้งให้ชุมชนมีบทบาทในการประนีประนอมข้อพิพาท และป้องกันเผ่าระวังอาชญากรรมเพื่อลดปริมาณคดี ความสูญเสียจากอาชญากรรม และความขัดแย้งของสังคม”

ดังนั้น แม้จะยังไม่มีรัฐธรรมนูญถาวร อันเป็นกฎหมายสูงสุดที่กำหนดกรอบนโยบายในการบริหารประเทศ แต่หากพิจารณาจากประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ประกอบกับการกิจของกระบวนการยุติธรรมและนโยบายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว หลักการ “ยุทธธรรมชุมชน” ก็เป็นหลักการสำคัญที่มีกฎหมายและนโยบายรองรับให้ต้องปฏิบัติแล้ว ส่วนผลลัพธ์นั้นก็ขึ้นอยู่กับการผลักดันและติดตามประเมินผลของสังคมต่อไป แต่หากเห็นว่าหลักการดังกล่าว ยังไม่มีสภาพบังคับเพียงพอ ก็อาจกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เพื่อให้เป็นหลักในการปฏิบัติอย่างชัดเจนก็ได้

กล่าวโดยสรุป จากกรอบกฎหมายดังกล่าว รัฐบาลสามารถกำหนดให้ยุทธธรรมชุมชน เป็นนโยบายสำคัญได้โดยอาศัยช่องทางที่กำหนดในกฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งโดยทั่วไปจะบัญญัติอยู่ในหมวดว่าด้วยแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ หรือรัฐบาลอาจจะกำหนดไว้ในนโยบายที่รัฐบาลต้องแถลงต่อรัฐสภา หรือออกเป็นมติคณะรัฐมนตรี หรือคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี แล้วแต่กรณี ดังนั้น กฎหมายรัฐธรรมนูญ นโยบายที่รัฐบาลต้อง

แถลงต่อรัฐสภา มาติคณะรัฐมนตรี หรือคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี จึงเป็นแหล่งอ้างอิงหรือที่มา (source of law) ของการกำหนดนโยบายเพื่อผลักดันให้ยุติธรรมชุมชนประสบความสำเร็จ

2. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร

ในการบริหารกระบวนการยุติธรรมนั้น ฝ่ายบริหารตั้งแต่ระดับรัฐบาล กระทรวง ทบวง กรม ลงมาถึงหน่วยย่อยนั้น นอกจากจะต้องปฏิบัติตามนโยบายที่รัฐบาลได้แถลงต่อสภาแล้ว ยังต้องปฏิบัติตามกฎหมายหลายฉบับ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนนั้น มีกฎหมายที่อาจใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ ดังนี้

2.1 พระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549

กฎหมายฉบับนี้เป็นหัวใจสำคัญในการบริหารงานยุติธรรม โดยเฉพาะการกำหนดทิศทางของการบริหารโดยให้คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติซึ่งประกอบด้วยผู้แทนจากทุกภาคส่วนในกระบวนการยุติธรรมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ เช่น ให้จัดทำแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติและแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมเสนอต่อคณะรัฐมนตรี เสนอแนะและให้ความเห็นเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายและแนวทางการบริหารงานยุติธรรมต่อคณะรัฐมนตรี ประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม หรือรายงานต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมเพื่อแก้ไขข้อขัดข้องที่เป็นอุปสรรคต่อการบริหารงานยุติธรรม ส่งเสริมความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรม หรือการดำเนินการตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ และแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น

นอกจากนั้น กฎหมายนี้ยังกำหนดในเรื่องความร่วมมือในการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมว่าเพื่อประโยชน์ให้มีการวางแผนและดำเนินการเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมของประเทศให้เป็นไปโดยสอดคล้องกัน และมีประสิทธิภาพในการอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน ตลอดจนการใช้ทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ให้คณะกรรมการจัดทำแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติขึ้นเป็นแนวทางสำหรับความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรมระหว่างหน่วยงานของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม โดยให้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้ความเห็นชอบ และเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้ และให้หน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมนำไปพิจารณาดำเนินการตามอำนาจหน้าที่เพื่อให้สอดคล้องกับแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ โดยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดสรรงบประมาณสนับสนุนเพื่อให้สามารถปฏิบัติงานตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติได้ รายละเอียดปรากฏตามพระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 ภาคผนวก (1)

สำหรับแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2550-2551) ฉบับปัจจุบัน มี 10 ยุทธศาสตร์ แต่ที่เกี่ยวกับ “ยุติธรรมชุมชน” มีดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนากระบวนการยุติธรรมด้วยนโยบายบูรณาการการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในระดับชาติ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาการบริหารจัดการในระบบงานกระบวนการยุติธรรม

ยุทธศาสตร์ที่ 6 การส่งเสริมการระงับข้อพิพาทและลดปริมาณคดีที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม

ยุทธศาสตร์ที่ 9 การส่งเสริม สนับสนุน และการสร้างกลไก เพื่อขยายโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม

รายละเอียดปรากฏตามสรุปสาระสำคัญของแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2550-2551) ภาคผนวก (2)

2.2 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546

การบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี ได้แก่ การบริหารราชการเพื่อบรรลุเป้าหมายให้เกิดประโยชน์สุขของประชาชน เกิดความผาสุกและความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน ความสงบและปลอดภัยของสังคมส่วนรวม ตลอดจนประโยชน์สูงสุดของประเทศ โดยถือว่าประชาชนเป็นศูนย์กลางที่จะได้รับการบริการจากรัฐ เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐ มีแผนปฏิบัติราชการที่มีรายละเอียดของขั้นตอนระยะเวลาและงบประมาณที่จะต้องใช้ในการดำเนินการของแต่ละขั้นตอนเป้าหมายของภารกิจ กำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จของภารกิจ และมีการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามแผน ไม่มีขั้นตอนการปฏิบัติงานเกินความจำเป็น ประชาชนได้รับการอำนวยความสะดวกและได้รับการตอบสนองความต้องการ เป็นต้น

รายละเอียดปรากฏตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 ภาคผนวก (3)

กล่าวโดยสรุป ฝ่ายบริหาร ไม่ว่าจะเป็นรัฐมนตรี ปลัดกระทรวง อธิบดี หรือหัวหน้าส่วนราชการสามารถนำกฎหมายที่มีอยู่ในปัจจุบันมาใช้บริหารงานยุติธรรมชุมชนได้หลายฉบับ และยังมีแผนปฏิบัติการที่ออกตามกฎหมาย ที่สามารถใช้เป็นกรอบในการบริหารได้อย่างดี เช่น แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

3. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ

มีกฎหมายหลายฉบับที่ให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติหน้าที่ซึ่งเป็นการกิจหลักของยุติธรรมชุมชนทั้งในด้านการป้องกันอาชญากรรม การจัดการความขัดแย้งหรือไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท การเยียวยาข้อใช้ความเสียหาย และบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดให้กลับคืนสู่ชุมชน เช่น

3.1 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457

กำหนดให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอ มีหน้าที่และอำนาจในทางปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยของราษฎร ซึ่งเป็นการกิจของยุติธรรมชุมชน เช่น รักษาความสงบและความสุขสำราญ ช่วยป้องกันความทุกข์ภัยของลูกบ้านตามสมควร และที่สามารถจะทำได้

ผู้ใหญ่บ้านเห็นลูกบ้านของตนคนใดแสดงความอาฆาตมาดร้ายแก่ผู้อื่นก็ดี หรือเป็นคนจรจัดไม่ปรากฏการทำมาหาเลี้ยงชีพ และไม่สามารถจะชี้แจงให้เห็นความบริสุทธิ์ของตนได้ก็ดี ผู้ใหญ่บ้านมีอำนาจที่จะเรียกลูกบ้านคนนั้นมาได้ถามและว่ากล่าวสั่งสอน

ถ้าเกิดจลาจลก็ดี ฆ่ากันตายก็ดี ชิงทรัพย์ก็ดี ปล้นทรัพย์ก็ดี ไฟไหม้ก็ดี หรือเหตุร้ายสำคัญอย่างใด ๆ ในตำบลของตน หรือในตำบลที่ใกล้เคียงอันสมควรจะช่วยได้ก็ดี หรือมีผู้ร้ายแต่ที่อื่นเข้ามาวุ่นในตำบลนั้นก็ดี หรือมีเหตุควรสงสัยว่าลูกบ้านในตำบลนั้น บางคนจะเกี่ยวข้องเป็นโจรผู้ร้ายก็ดี เป็นหน้าที่ของกำนันจะต้องเรียก

ผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้านในตำบลออกช่วยต่อสู้ติดตามจับผู้ร้ายหรือติดตามเอาของกลางคืน หรือดับไฟ หรือช่วย
อย่างอื่นตามควรแก่การโดยเต็มกำลัง

กรรมการอำเภอต้องคอยตรวจตราตักเตือนกำนันผู้ใหญ่บ้านให้มีเครื่องสัญญาณเรียกลูกบ้านช่วยกัน
ดับไฟ หรือระงับเหตุภัยอันตรายอย่างอื่น หรือจับโจรผู้ร้ายทุกหมู่บ้าน

ความอาญาเกิดขึ้นในท้องที่อำเภอใด หรือตัวจำเลยมาอาศัยอยู่ในท้องที่อำเภอใด ให้กรรมการอำเภอมิ
อำนาจที่จะสั่งให้จับผู้ต้องหามาได้ส่วนคดีเรื่องนั้นในชั้นต้น

ในการไต่สวนในชั้นต้นก็ดี หรือจัดการตามหมายอย่างใดๆ หรือตามคำสั่งของศาล หรือคำสั่งในทาง
ราชการอย่างใดๆ ก็ดี ให้กรรมการอำเภอมีอำนาจที่จะออกหมายเรียกตัวคนมาสอบสวนให้การเป็นพยานหมายค้น
บ้านเรือน หรือหมายยึดสิ่งของได้

ในการไต่สวนความอาญา ถ้านายอำเภอเห็นว่าไม่มีหลักฐานข้างฝ่ายโจทก์ ให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาไป ถ้า
ผู้ต้องหาต้องด้วยหมายสั่งจับของศาลอยู่แล้ว ก็ให้เจ้าพนักงานเมืองร้องขอต่อศาลให้ ปล่อยตัวผู้ต้องหา

กรรมการอำเภอต้องจัดพนักงานออกตรวจตระเวนรักษาความเรียบร้อย และคอยสืบจับโจรผู้ร้ายใน
ท้องที่ของตน

เมื่อมีเหตุผู้คนถูกกระทำร้ายตายลงในท้องที่อำเภอใดก็ดี ฟกช้ำหรือมีบาดแผลเจ็บป่วยสาหัสก็ดี ผู้ที่
ถูกกระทำร้ายฟกช้ำ หรือมีบาดแผลมาขอให้ชั้นสูตรก็ดี เป็นหน้าที่ของกรรมการอำเภอที่จะตรวจชั้นสูตรหรือพลิกศพ
ตามพระราชบัญญัติ และจดค่าให้การพร้อมด้วยพยาน และทำหนังสือชั้นสูตรไว้เป็นหลักฐาน

ความผิดอย่างใดๆ อันต้องตามประมวลกฎหมายอาญา หรือกฎหมายอื่น กำหนดเป็นลหุโทษก็ดี
ความผิดล่วงละเมิดพระราชบัญญัติภาษีอากร อันเบี่ยงปรับกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติไม่เกิน 200 บาทก็ดี เมื่อ
กรรมการอำเภอไต่สวนเห็นว่าจำเลยมีพริฐ ให้กรรมการอำเภอมีอำนาจที่จะเปรียบเทียบให้ตกลงกันได้ถ้าไม่ตกลงกัน
ได้ก็ดี หรือกรรมการอำเภอเห็นว่าโทษของจำเลยเกินกว่าปรับ 200 บาท หรือเป็นโทษทั้งปรับทั้งจำ หรือโทษจำอย่าง
เดียวก็ดี ก็ให้ส่งคดีเรื่องนั้นไปยังเมือง

นายอำเภอมีอำนาจฝ่ายตุลาการ ในทางความแพ่งด้วย เช่น

(1) ความแพ่งที่มีทุนทรัพย์ที่พิพาทไม่เกินสองหมื่นบาท ซึ่งมูลคดีเกิดขึ้นในอำเภอนั้น หรือผู้ถูก
ร้องมีภูมิลำเนาอยู่ในอำเภอนั้น ถ้าผู้ร้องมาร้องขออนายอำเภอ ให้เรียกผู้ถูกร้องมาไกล่เกลี่ยและเปรียบเทียบให้
แล้วต่อกัน โดยไม่ต้องไปยื่นฟ้องต่อศาล ก็ให้นายอำเภอมีอำนาจออกหมายเรียกผู้ถูกร้องมาไกล่เกลี่ยและ
เปรียบเทียบได้

(2) ถ้านายอำเภอเปรียบเทียบแล้ว แต่คู่กรณีไม่ตกลงกัน ก็ให้ยกเลิกคดีเรื่องนั้น ให้คู่กรณีไป
ยื่นฟ้องต่อศาล

(3) ในการเปรียบเทียบความแพ่งนี้ ถ้าคู่กรณีตกลงยอมกันแล้วให้นายอำเภอจดข้อความที่ ตกลง
กัน และให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายกับนายอำเภอลงลายมือชื่อในใบยอมนั้น แล้วมอบให้ทั้งสองฝ่ายถือไว้ฝ่ายละฉบับ
ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ปฏิบัติตามยอม ให้อีกฝ่ายหนึ่งนำใบยอมนั้นไปยื่นฟ้องต่อศาลเพื่อขอให้ศาลพิพากษาตาม
ยอมได้

(4) คดีที่นายอำเภอเปรียบเทียบคู่กรณียอมกันแล้ว ให้ถือว่าเหมือนคดีที่อนุญาตตุลาการได้ชี้ขาดเป็นเด็ดขาด ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะเอาคดีนั้นกลับไปร้องฟ้องอีกไม่ได้

รายละเอียดปรากฏตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ภาคผนวก (4)

3.2 พระราชบัญญัติ จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534

กำหนดให้ผู้อำนวยการสถานพินิจ มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาไม่ให้ต้องนำเด็กหรือเยาวชนเข้ามาสู่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก ซึ่งอำนาจหน้าที่เช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นภารกิจของยุติธรรมชุมชน เช่น ในกรณีที่เด็กหรือเยาวชนต้องหาว่ากระทำความผิด เมื่อผู้อำนวยการสถานพินิจพิจารณาโดยคำนึงถึงอายุ ประวัติ ความประพฤติ สถิติปัญหา การศึกษาอบรม สุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพ ฐานะ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับเด็กหรือเยาวชน และพฤติการณ์ต่างๆ แห่งคดีแล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนอาจกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้อง และเด็กหรือเยาวชนนั้นยินยอมที่จะอยู่ในความควบคุมของสถานพินิจด้วยแล้ว ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจแจ้งความเห็นไปยังพนักงานอัยการ ถ้าพนักงานอัยการเห็นชอบด้วย ให้มีอำนาจสั่งไม่ฟ้องเด็กหรือเยาวชนนั้นได้ คำสั่งไม่ฟ้องของพนักงานอัยการนั้นให้เป็นที่สุด แต่ทั้งนี้ หลักการนี้ใช้เฉพาะกรณีการกระทำความผิดอาญาที่มีอัตราโทษอย่างสูงตามที่กฎหมายกำหนดไว้ให้จำคุกไม่เกินห้าปีเท่านั้น

รายละเอียดปรากฏตามพระราชบัญญัติ จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 ภาคผนวก (5)

3.3 ระเบียบ ข้อบังคับของหน่วยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการรับข้อพิพาทหรือไกล่เกลี่ยข้อพิพาท

(1) ข้อบังคับว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนอกศาล สำนักกระบวนข้อพิพาท สำนักงานศาล

ยุติธรรม

เพื่อให้เป็นทางเลือกหนึ่งในการรับข้อพิพาท อันจะเป็นการช่วยลดปริมาณคดีที่จะขึ้นสู่ศาล สำนักกระบวนข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม จึงออกระเบียบไว้ โดยมีสาระสำคัญ คือ

► ให้คู่พิพาทที่ประสงค์จะเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยยื่นคำร้องต่อสำนักกระบวนข้อพิพาทตามแบบคำร้องขอไกล่เกลี่ย

► ให้สำนักกระบวนข้อพิพาทส่งสำเนาคำร้องให้คู่พิพาทอีกฝ่ายหนึ่งโดยเร็วเพื่อตอบเป็นลายลักษณ์อักษรภายใน 15 วัน หากคู่พิพาทอีกฝ่ายหนึ่งตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบกลับมายุ่งในระยะเวลาที่กำหนด ให้งดการดำเนินกระบวนการไกล่เกลี่ย หากคู่พิพาทเห็นชอบให้สำนักกระบวนข้อพิพาทนัดประชุมเพื่อแต่งตั้งผู้ไกล่เกลี่ยโดยคำนึงถึงคุณสมบัติ ทักษะ ความเหมาะสมแก่ลักษณะของข้อพิพาท และผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคู่พิพาททุกฝ่าย โดยผู้ไกล่เกลี่ยอาจเป็นผู้มีชื่อในทะเบียนผู้ไกล่เกลี่ยของสำนักกระบวนข้อพิพาท หรือบุคคลอื่นซึ่งคู่พิพาทเห็นพ้องร่วมกันก็ได้

► ให้ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ไกล่เกลี่ยยื่นประวัติการศึกษาและการทำงานซึ่งได้จัดทำขึ้น พร้อมคำแถลงข้อเท็จจริงถึงความเป็นกลางและความเป็นอิสระของตนให้สำนักกระบวนข้อพิพาททราบ ตามแบบแถลงข้อเท็จจริงแสดงความเป็นอิสระและความเป็นกลาง และให้ดำเนินกระบวนการไกล่เกลี่ยตามวิธีที่คู่พิพาทตกลงกัน

โดยเร็ว ทั้งนี้ ผู้ไกล่เกลี่ยไม่มีอำนาจจะตั้งข้อกำหนดหรือบังคับให้คู่พิพาทเห็นชอบกับความเห็นของผู้ไกล่เกลี่ยในกระบวนการรับข้อพิพาท

รายละเอียดปรากฏตามข้อบังคับว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนอกศาล สำนักกระบวนการพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม ภาคผนวก (6)

(2) ระเบียบกรมอัยการว่าด้วยการประนอมข้อพิพาทชั้นพนักงานอัยการ พ.ศ. 2532

“ข้อพิพาท” หมายถึง ข้อพิพาทเกี่ยวกับความแฟ้งหรือความอาญาซึ่งเป็นการผิดอันยอมความได้ เมื่อคู่กรณีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดประสงค์จะให้พนักงานอัยการทำการประนอมข้อพิพาท ให้ผู้นั้นจัดทำเป็นคำร้องยื่นต่อหัวหน้าพนักงานอัยการ หรืออัยการจังหวัด

หากหัวหน้าพนักงานอัยการหรืออัยการจังหวัด เห็นสมควรทำการประนอมข้อพิพาทให้ ก็ให้พนักงานอัยการผู้รับผิดชอบทำหน้าที่สืบเสาะคู่กรณีฝ่ายหนึ่งมาเพื่อสอบถามความประสงค์ว่าจะยินยอมให้พนักงานอัยการทำการประนอมข้อพิพาทหรือไม่ ในกรณีที่คู่กรณีไม่ยินยอมให้ทำการประนอมข้อพิพาท หรือหัวหน้าพนักงานอัยการหรืออัยการจังหวัดเห็นว่าไม่สมควรทำการประนอมข้อพิพาทให้ไม่ว่าด้วยเหตุใด ให้จัดแจ้งเหตุผลลงในสารบบประนอมข้อพิพาท แล้วแจ้งให้คู่กรณีทราบเป็นหนังสือ

เมื่อคู่กรณีทั้งสองฝ่ายยินยอมให้พนักงานอัยการทำการประนอมข้อพิพาท ให้พนักงานอัยการแจ้งสิทธิหน้าที่และพันธะทางกฎหมายอันเป็นผลจากการประนอมข้อพิพาทให้คู่กรณีทราบโดยละเอียดโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลของคดีอาญาในความผิดอันยอมความได้

เมื่อคู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ตามที่พนักงานอัยการได้ทำการประนอมข้อพิพาท ให้พนักงานอัยการจัดทำสัญญาประนีประนอมยอมความเป็นหนังสือในกรณีที่เป็นการแฟ้ง หรือจัดทำบันทึกการยอมความในกรณีที่เป็นการอาญาในความผิดอันยอมความได้

รายละเอียดปรากฏตามระเบียบกรมอัยการว่าด้วยการประนอมข้อพิพาทชั้นพนักงานอัยการ พ.ศ. 2532 ภาคผนวก (7)

4. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม

การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในระบบงานยุติธรรมนั้น อาจเกิดจากบทบัญญัติของกฎหมายได้ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายประการ แต่จะหยิบยกมาพิจารณาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับยุติธรรมชุมชน ดังนี้

4.1 การเป็นพยาน

ประชาชนอาจมีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมโดยการเป็นพยาน ซึ่งพยานเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินคดีอาญา เพราะถ้าไม่มีพยาน หรือพยานไม่มาเบิกความยืนยัน ก็อาจไม่สามารถพิสูจน์ความผิดของจำเลยได้ ซึ่งจะเกิดความเสียหายต่อกระบวนการยุติธรรมและสังคม เพราะคนชั่วยังคงลอยนวล หรือในกรณีกลับกัน หากผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดมีพยานยืนยันความบริสุทธิ์ของตนก็จะทำให้พ้นผิดได้ ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

การเป็นพยานจึงเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งของประชาชนในกระบวนการยุติธรรมที่กฎหมายกำหนดไว้ เมื่อประชาชนได้รับหมายเรียกให้มาให้ปากคำในชั้นสอบสวน หรือชั้นศาลก็ตาม ประชาชนก็จำต้องมา เป็นเรื่องที่กฎหมายกำหนดไว้ซึ่งพลเมืองดีจะต้องปฏิบัติ หากฝ่าฝืนก็อาจได้รับโทษ

ในปัจจุบันมี พ.ร.บ.คุ้มครองพยานในคดีอาญา พ.ศ. 2546 ซึ่งอาจถือเป็นกฎหมายที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมโดยการเป็นพยานได้

4.2 การแจ้งเหตุความผิดต่อเจ้าหน้าที่

ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญานั้น การดำเนินคดีจะเริ่มจากตัวผู้เสียหายเองหรือบุคคลอื่นก็ได้ ในกรณีของประชาชนนั้น โดยทั่วไปแล้วหากพบเห็นการกระทำความผิดทางอาญาซึ่งเป็นภัยต่อส่วนรวม ประชาชนต้องแจ้งให้เจ้าพนักงานดำเนินการ ซึ่งเรียกว่าคำกล่าวโทษอันเป็นการให้ประชาชนเมื่อพบเห็นการกระทำความผิดใด หรือพบเหตุใดอันเนื่องมาจากการกระทำผิดก็สามารถจะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทราบเพื่อดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ต่อไปได้ ซึ่งเป็นการช่วยกันป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมในสังคม

4.3 การจับกุมผู้กระทำความผิด

โดยทั่วไปแล้ว อำนาจในการจับกุมผู้กระทำความผิดนั้นย่อมเป็นของเจ้าหน้าที่ตามกฎหมาย แต่ในบางกรณีกฎหมายก็ให้อำนาจแก่ประชาชนที่จะจับกุมผู้อื่นได้ หากเป็นการช่วยเหลือเจ้าพนักงานผู้จัดการตามหมายจับ และเจ้าพนักงานขอให้ช่วย หรือเป็นกรณีที่ประชาชนผู้นั้นพบการกระทำความผิดซึ่งหน้า ความผิดซึ่งหน้านั้น ได้แก่ ความผิดซึ่งเห็นกำลังกระทำ หรือพบในอาการใดซึ่งแทบจะไม่ได้มีความสงสัยเลยว่าผู้นั้นได้กระทำความผิดมาแล้ว ใหม่ๆ อย่างไรก็ตาม ความผิดซึ่งหน้าที่ประชาชนจะสามารถจับกุมผู้กระทำความผิดได้นั้น จะต้องเป็นความผิดที่กฎหมายกำหนด คือ ประทุษร้ายต่อบรมราชตระกูล กบฏภายในพระราชอาณาจักร กบฏภายนอกพระราชอาณาจักร ความผิดต่อทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ ทำอันตรายแก่ธงหรือเครื่องหมายของต่างประเทศ ความผิดต่อเจ้าพนักงาน หลบหนีจากที่คุมขัง ความผิดต่อศาสนา ก่อการจลาจล กระทำให้เกิดภัยอันตรายแก่สาธารณชน กระทำให้สาธารณชนปราศจากความสะดวกในการไปมาและการส่งข้าวและของถึงกัน และกระทำให้สาธารณชนปราศจากความสุขสบาย ปลอมแปลงเงินตรา ช่มชืดกระทำความชำเรา ประทุษร้ายแก่ชีวิต ประทุษร้ายแก่ร่างกาย ความผิดฐานกระทำให้เสื่อมเสียอิศราภาพ การโจก ลักทรัพย์ วิวางว ชิงทรัพย์ ปล้นทรัพย์และโจรสลัด

ในปัจจุบันนี้อำนาจของประชาชนในการจับกุมผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งจำเป็นมากเพราะอาชญากรรมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก กำลังเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอ แต่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก็ไม่ค่อยยินดีให้ประชาชนเข้าใช้อำนาจหน้าที่เหล่านี้ ทั้งๆ ที่ประชาชนควรมีสิทธิในการป้องกันชีวิตและทรัพย์สินทั้งของตนเองและของผู้อื่นได้

4.4 การช่วยเหลือเจ้าพนักงาน

การช่วยเหลือเจ้าพนักงานในการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายนั้น มีทั้งในกรณีที่กฎหมายกำหนดไว้ ซึ่งในกรณีนี้หากไม่เข้าช่วยเหลือก็อาจมีความผิดได้ เช่น เจ้าพนักงานผู้จัดการตามหมายจับได้ร้องขอให้ช่วย แต่ในบางกรณีไม่ได้มีกฎหมายกำหนดไว้ หากประชาชนประสงค์จะเข้าช่วยเหลือเจ้าพนักงานเพื่อทำการจับกุมผู้กระทำความผิดก็จำเป็นต้องอาศัยอำนาจในเรื่องการจับกุมกรณีความผิดซึ่งหน้า ซึ่งกฎหมายได้ให้อำนาจไว้

4.5 การใช้สิทธิป้องกันตนเองหรือผู้อื่น

ประมวลกฎหมายอาญาได้บัญญัติในเรื่องการกระทำความผิดที่มีลักษณะป้องกันไว้ ได้แก่การป้องกันตัวเอง หรือผู้อื่นให้พ้นจากอันตรายอันเกิดจากการประทุษร้ายอันละเมิดต่อกฎหมาย ประชาชนโดยทั่วไปมีอำนาจที่จะกระทำการป้องกันตัวเองหรือผู้อื่นได้และหากไม่เกินสมควรแก่เหตุแล้ว ย่อมไม่มีความผิดเพราะถือเป็นสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ในอันที่จะปกป้องภัยให้กับตนเองหรือผู้อื่น ในเมื่อภัยนั้นเกิดจากการกระทำของบุคคลอื่นซึ่งเป็นการละเมิดกฎหมาย สิทธิในการปกป้องตนเองหรือผู้อื่น จึงเป็นการสร้างบทบาทอย่างหนึ่งให้กับประชาชนในการมีส่วนร่วมในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรม

กรณีตาม 4.1 – 4.5 ข้างต้น เป็นเพียงตัวอย่างของหลักการของกฎหมายที่มีอยู่ในปัจจุบัน ที่ส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม (หรืออาจเรียกว่าเป็นพลเมืองดี) ในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา แต่ภาครัฐหรือหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมไม่ค่อยได้หยิบยกมารณรงค์หรือเผยแพร่เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบหรือใช้ประโยชน์จากบทบาทหน้าที่ของประชาชนดังกล่าว การหยิบยกตัวอย่างบทบาทของประชาชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาขึ้นมากล่าวในที่นี้ก็เพราะว่า มักเป็นความเข้าใจผิดกันอยู่ทั่วไปว่า กระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นเรื่องของรัฐ เป็นเรื่องของเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และเจ้าหน้าที่ของรัฐในกระบวนการยุติธรรมทางอาญามักจะลืมบทบาทอันสำคัญของประชาชนไป ดังนั้น พอจะกล่าวได้ว่าแม้แต่ในเรื่องสำคัญ คือ กระบวนการยุติธรรมทางอาญา ที่รัฐสมัยใหม่ (modern state) ถือว่าเป็นหน้าที่ของรัฐมาโดยตลอด แต่แท้จริงแล้วจะขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ได้ ดังนั้น การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในเรื่องอื่นๆ นั้น เป็นเรื่องที่สามารถทำได้ และน่าจะมีข้อได้เขี่ยน้อยกว่าการให้ประชาชนมีบทบาทในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา

5. การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมสนับสนุนสนับสนุนหรือถ่ายโอนภารกิจให้ชุมชน

กฎหมายอื่นๆ ที่อาจใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมสนับสนุนสนับสนุนงานยุติธรรมชุมชน คือ พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542

กฎหมายนี้อาจใช้เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการ “ยุติธรรมชุมชน” เช่น ให้ “คณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” มีอำนาจและหน้าที่จัดทำแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และแผนปฏิบัติการเพื่อขอความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีและรายงานต่อรัฐสภา กำหนดหลักเกณฑ์และขั้นตอนการถ่ายโอนภารกิจจากราชการ ส่วนกลางและราชการส่วนภูมิภาคให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีอำนาจ และหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง เช่น การจัดการศึกษา การบำรุงรักษาสีศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น การส่งเสริมประชาธิปไตย ความเสมอภาค และสิทธิเสรีภาพของ ประชาชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎรในการพัฒนาท้องถิ่น การรักษาความสงบเรียบร้อย การส่งเสริมและสนับสนุนการป้องกัน และรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

รายละเอียดปรากฏตามพระราชบัญญัติ กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ภาคผนวก (8)

6. ความผิดตามกฎหมายบางลักษณะที่ควรให้อำนาจชุมชนในการจัดการตามหลักการยุติธรรมชุมชน

6.1 ความผิดอันยอมความได้

ความผิดทางอาญาหากพิจารณาในด้านผู้เสียหายจะแบ่งออกเป็นสองประเภท คือความผิดต่อส่วนตัวหรือเอกชนแต่ละคนเป็นผู้เสียหาย และความผิดต่อแผ่นดินหรือรัฐหรือสังคมโดยส่วนรวมเป็นผู้เสียหาย

ในความผิดต่อส่วนตัวถ้าผู้เสียหายไม่เริ่มคดี หรือไม่ตั้งใจเอาความ กล่าวคือ ไม่ร้องทุกข์ต่อเจ้าหน้าที่พนักงานสอบสวนจะไม่มีอำนาจสอบสวนและพนักงานอัยการจะยื่นฟ้องไม่ได้

ในทางกลับกันในความผิดอันเป็นอาญาแผ่นดิน ไม่จำเป็นที่ผู้เสียหายต้องร้องทุกข์เอง อาจจะมีพลเมืองดึกดำบรรพ์ให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการก็ได้ หรือเจ้าหน้าที่จะเริ่มสืบสวนสอบสวนเองก็ได้

อะไรคือความผิดต่อส่วนตัวและอะไรคือความผิดต่อแผ่นดิน ไม่มีกฎหมายกำหนดนิยามไว้ แต่มีหลักในการพิจารณาของนักกฎหมายว่า ถ้าความผิดใดกฎหมายอนุญาตให้มีการยอมความกันได้ ความผิดนั้นก็เป็นการผิดต่อส่วนตัว แต่ถ้าไม่มีกฎหมายบัญญัติโดยแจ้งชัดว่าความผิดนั้นยอมความได้ ความผิดนั้นถือเป็นอาญาแผ่นดิน

ตัวอย่างเช่น ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 283 ทวิ ผู้ใดพานुकคลอายุเกินสิบห้าปีแต่ยังไม่เกินสิบแปดปีไปเพื่อการอนาจารแม้ผู้นั้นจะยินยอมก็ตาม ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคแรกเป็นการกระทำแก่เด็กอายุยังไม่เกินสิบห้าปี ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นสี่พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ผู้ใดซ่อนเร้นบุคคลซึ่งถูกพาไปตามวรรคแรกหรือวรรคสอง ต้องระวางโทษตามที่บัญญัติในวรรคแรกหรือวรรคสอง แล้วแต่กรณี

ความผิดตามวรรคแรกและวรรคสามเฉพาะกรณีที่กระทำแก่บุคคลอายุเกินสิบห้าปีเป็นความผิดอันยอมความได้

ฉะนั้น ในความผิดต่อส่วนตัวซึ่งยอมความได้นั้น สมควรที่จะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดการได้เองตามหลัก "ยุติธรรมชุมชน"

ทั้งนี้ ความผิดอันยอมความได้ตามประมวลกฎหมายอาญานั้น รายละเอียดปรากฏตามภาคผนวก (9)

6.2 ความผิดเล็กน้อยหรือลหุโทษ

ในประมวลกฎหมายอาญาจะมีบทบัญญัติลหุโทษไว้ ซึ่งเป็นความผิดเล็กน้อย แต่ความผิดประเภทนี้แม้จะเป็นความผิดเล็กน้อยแต่ก็ไม่มีบทบัญญัติว่ายอมความได้ จึงถือเป็นอาญาแผ่นดิน รัฐหรือสังคมเป็นผู้เสียหายจึงยอมความไม่ได้ หากจะให้ชุมชนจัดการกันเองตามหลักยุติธรรมชุมชน จำเป็นต้องมีกฎหมายพิเศษ

ออกมาให้อ่านาง ต่างจากความผิดต่อส่วนตัวซึ่งสามารถไกล่เกลี่ยกันในชุมชนได้ ฉะนั้น ในความผิดลหุโทษจึงควร
ผลักดันให้มีกฎหมายรองรับอำนาจของชุมชนที่จะจัดการ

ตัวอย่างความผิดลหุโทษ เช่น

มาตรา 370 ผู้ใดส่งเสียง ทำให้เกิดเสียงหรือกระทำความอื้ออึงโดยไม่มีเหตุอันสมควร จนทำให้
ประชาชนตกใจหรือเดือดร้อน ต้องระวางโทษปรับไม่เกินหนึ่งร้อยบาท

มาตรา 372 ผู้ใดทะเลาะกันอย่างอื้ออึงในทางสาธารณะหรือสาธารณสถาน หรือกระทำโดยประการอื่น
ได้ให้เสียความสงบเรียบร้อยในทางสาธารณะหรือสาธารณสถาน ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 375 ผู้ใดทำให้รางระบายน้ำ ร่องน้ำหรือท่อระบายของโสโครก อันเป็นสิ่งสาธารณะเกิดขัดข้อง
หรือไม่สะดวก ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 378 ผู้ใดเสพยาสุราหรือของเมาอย่างอื่น จนเป็นเหตุให้ตนเมาประพฤตินุญวายหรือครองสติ
ไม่ได้ขณะอยู่ในถนนสาธารณะ หรือสาธารณสถาน ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

รายละเอียดปรากฏตามภาคผนวก (10)

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยเงื่อนไขว่าด้วยกฎหมายเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งที่ก่อให้เกิดความสำเร็จของยุติธรรม
ชุมชนในสังคมไทย เพราะสามารถใช้กฎหมายให้เกิดสัมฤทธิ์ผลได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นในชั้นการกำหนด
นโยบายของรัฐบาล ในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร ในการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ ในการส่งเสริมให้
ประชาชนมีส่วนร่วม ในการส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสนับสนุนงานยุติธรรมชุมชน และ
ให้อำนาจชุมชนในการจัดการความผิดตามกฎหมายบางลักษณะ ตามที่วิเคราะห์ข้างต้น

ระดับความสำเร็จของของชุมชน: ผลที่เกิดขึ้นตามมา

อาจกล่าวได้ว่า ระดับความสำเร็จของของชุมชนเป็นตัวแปรตามที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างชุดตัว
แปรอิสระอันได้แก่ปัจจัยเงื่อนไข 5 ประการ ที่กล่าวมาข้างต้น คือ 1) ปัจจัยเงื่อนไขเชิงนโยบายอาญาและทิศทาง
การพัฒนาระบบยุติธรรมแห่งอนาคต 2) ปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุติธรรม 3) ปัจจัยเงื่อนไข
เกี่ยวกับสารัตถะของ “ยุติธรรมชุมชน” 4) ปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชนและการนำคุณลักษณะที่ดีของ
ชุมชนมาใช้ประโยชน์ และ 5) ปัจจัยเงื่อนไขว่าด้วยกฎหมาย

ข้อบ่งชี้ระดับความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยอาจจำแนกได้เป็น

(1) ข้อบ่งชี้ระดับความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในภาพรวม ซึ่งต้องอาศัยการวัดเชิงปริมาณ
เปรียบเทียบสัดส่วนตัวเลขสถิติคดีที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมหลักซึ่งเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการใช้
กระบวนการยุติธรรมทางเลือกได้ผล และการประเมินผลเชิงคุณภาพพลังศักยภาพเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนที่
พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วยวิธีการศึกษาวิจัยรูปแบบต่างๆ

(2) ข้อบ่งชี้ระดับความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในแต่ละชุมชน ความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในแต่ละ
ชุมชนประเมินได้จากปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชนมากกว่าปัจจัยอื่นใด นอกจากนี้ประสบการณ์เดิม

ของชุมชนก็มีผลต่อระดับความสำเร็จในยุติธรรมชุมชนด้วยเช่นกัน เช่น ชุมชนที่เคยเข้าร่วมโครงการต่อต้านยาเสพติดของ ป.ป.ส. ย่อมผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อเฝ้าระวังและแก้ปัญหาเสพติดมาแล้ว และหากประสบผลสำเร็จด้วยดี ก็ยังมีความมั่นใจที่จะดำเนินกิจกรรมยุติธรรมชุมชนมิติอื่นๆ ต่อไป

สรุปท้ายบท

การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชน และ/หรือปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานยุติธรรมชุมชนมีเหตุผลสำคัญเพื่อเป็นข้อมูลให้ภาครัฐสามารถจำแนกชุมชนที่มีศักยภาพแตกต่างกันด้านการอำนวยความสะดวกยุติธรรมออกจากกันได้ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการบริหารจัดการด้วยการเข้าไปส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนในชุมชนต่างๆ ในระดับที่แตกต่างกันเพื่อให้เกิดความยุติธรรมที่เสมอภาคเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง

ตามรอยอดีตกาล

ปีคริสต์ทศวรรษ 1970s นับเป็นช่วงเวลาแห่งการเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงระบบงานยุติธรรมของสังคมโลกอย่างแท้จริง โดยระบบยุติธรรมกระแสหลักที่เน้นการใช้แนวคิดความยุติธรรมเชิงการลงโทษ (punitive justice) เพื่อยับยั้งผู้กระทำผิด ป้องกันสังคม และ เพื่อแก้แค้นทดแทนต่ออาชญากรรมซึ่งเป็นกรอบทัศน์ที่ให้ความสำคัญต่อผู้กระทำผิดและบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมว่ามีความสำคัญสูงสุด ขณะเดียวกันก็ละเลยเหยื่ออาชญากรรมและชุมชนนั้น เริ่มถูกตั้งคำถามอย่างมากมายว่าวิธีการของยุติธรรมกระแสหลักนี้เป็น “วิธีการที่ดีที่สุดลงทุนน้อยที่สุดแต่ก่อให้เกิดผลผลิตเป็นความยุติธรรมที่คุ้มค่าที่สุดหรือไม่เพียงใด”

ท่ามกลางบรรยากาศแห่งการตั้งคำถามที่ไม่ได้รับคำตอบน่าพึงพอใจดังกล่าว แนวคิดความยุติธรรมเชิงชดใช้เยียวยา (restorative justice) ที่เน้นให้มีการชดใช้ค่าเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรมโดยผู้กระทำผิด และ แก่ชุมชนโดยการทำงานบริการสาธารณะประโยชน์ รวมทั้งการแก้ไขฟื้นฟูพหุคุณนิสัยของผู้กระทำผิดอันเป็นกระบวนการที่กระบวนการยุติธรรมดั้งเดิมจึงได้รับการรื้อฟื้นขึ้นใหม่อีกครั้งในลักษณะประยุกต์รูปแบบวิธีการให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เหยื่ออาชญากรรมที่เคยถูกละเลยราวกับเป็นกลุ่มคนชายขอบของกระบวนการยุติธรรมหวนกลับมาได้รับความสนใจอีกครั้งในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในฐานะกระบวนการยุติธรรมทางเลือกรูปแบบหนึ่ง และตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดความยุติธรรมเชิงชดใช้เยียวยานี้ได้ขยายผลไปทั่วโลกอย่างรวดเร็ว ทำให้ชุมชนตื่นตัว เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของตน รุกคืบแย่งชิงพื้นที่จากภาครัฐมาอำนวยความยุติธรรมให้แก่กันและกันเพิ่มมากขึ้นด้วยการเฝ้าระวังอาชญากรรม และไกล่เกลี่ยสมานฉันท์ความขัดแย้งเล็กๆ น้อยๆ อันเป็นการเสริมการทำงานของระบบยุติธรรมของรัฐให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ช่วงเวลาดังกล่าวนอกจากจะมีการนำแนวคิด “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (restorative justice) ที่หันกลับมาให้ความสำคัญแก่การชดใช้เยียวยาเหยื่ออาชญากรรมมากขึ้นมาใช้เป็นครั้งแรกแล้ว ก็ยังมีการเริ่มนำแนวคิดพื้นฐานของ “ยุติธรรมชุมชน” (community justice) (ที่ให้ความสำคัญกับชุมชนในการสร้างพลังเครือข่ายความเข้มแข็งเพื่อควบคุมอาชญากรรมในชุมชน) มาใช้อีกทางหนึ่งด้วย โดยหน่วยงานตำรวจของประเทศสหรัฐอเมริกาเริ่มต้นนำมาใช้จากการจัดทีมสายตรวจและเดินเท้า จัดโครงการที่สนับสนุนต่อวิธีการแก้ปัญหาเล็กๆ อันอาจขยายลุกลามนำไปสู่อาชญากรรมตามมาตามทฤษฎีการซ่อมแซมหน้าต่างชำรุด (คือแก้ไขเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เพื่อป้องกันปัญหามีให้ขยายลุกลามออกไป) จากนั้น แนวคิดยุติธรรมชุมชนได้เคลื่อนตัวสู่แนวคิดที่ว่าชุมชนควรมีศักยภาพมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสภาพเงื่อนไขที่นำไปสู่การเกิดปัญหาความขัดแย้งต่อเพื่อนบ้านด้วยกัน สามารถจัดระเบียบชุมชน และควบคุมสังคมได้ตามลำดับ

ในส่วนของประเทศไทย จากการสืบค้นภูมิหลังพบว่ามีการใช้หลักชุมชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและควบคุมอาชญากรรมมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานสำคัญในกฎหมายตราสามดวงฉบับที่มีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะโจร มาตรา 114 (ตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 343) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า “โจรห้าเส้น” ซึ่งเป็นเรื่องของการออกกฎหมายเกณฑ์ราษฎรให้ช่วยกันระงับการปล้นสดมภ์ ซึ่งกำลังชุกชุมขึ้น กฎหมายปรารภว่า

เกิดเรื่องดีซึ่งวังวาวปล้นสดมภ์ขึ้น พวกญาติพี่น้องหรือมูลนายเพื่อนบ้านใกล้เคียงกลับช่วยกันปิดบังให้พ้นผิดมิได้ว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนพวกโจรมันจึงกำเริบ ที่จริงกฎหมายแต่เดิมมาก็มีอยู่ที่จะต้องเอาบิดาพี่น้องของผู้ร้ายลงโทษด้วย ถ้าหากว่าผู้ร้ายปล้นขึ้นที่ใด ชาวบ้านใกล้เคียงภายในระยะ 3 เส้น 15 วา จะต้องช่วยกันจับกุมให้จงได้ ผู้ร้ายหนึ่งก็ต้องช่วยกันติดตามไปถึงหมู่บ้านไหนที่ผู้ร้ายผ่านไป ชาวบ้านข้างหน้าก็ต้องสมทบออกช่วยติดตามต่อไปอีกเพราะแม้ชาวบ้านหมู่แรกจะกลับบ้านกันแล้วแต่ก็ยังมีพนักงานเจ้าหน้าที่ต้องตามไป เช่น กำนัน พ้นนายบ้านและโดยเฉพาะพวกนครบาลแล้วกฎหมายบังคับให้จับโจรจงได้ภายในสามวัน...เนื่องจากผู้คนมีจำนวนน้อยไม่พอจับกุม จึงออกกฎหมายใหม่เพิ่มเป็นห้าเส้น...

อย่างไรก็ตามแนวคิดยุติธรรมชุมชนแบบดั้งเดิมของไทยได้ล่มสลายไปเมื่อมีการปฏิรูประบบกฎหมายและระบบงานยุติธรรมตามแบบตะวันตก เมื่อปี พ.ศ. 2434 ทำให้บทบาทหน้าที่ของชุมชนในการป้องกันและควบคุมอาชญากรรมเริ่มถูกลดทอนความสำคัญกลายเป็นเพียง “ผู้รับบริการ” และหันมาให้ความสำคัญกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในการทำหน้าที่ “ให้บริการ” แทนอย่างเต็มรูป ส่งผลให้ชุมชนขาดพลังความเข้มแข็ง ทอดธุระในการจัดการกับอาชญากรรมที่เกิดขึ้น ขณะเดียวกันคติความทั้งหลายทั้งปวงที่ทับถมเพิ่มพูนขึ้นตามกระแสการพัฒนาประเทศก็ถูกดึงเข้าสู่สายพานของกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก เกิดภาวะ “คดีล้นศาล คนล้นคุก” ตามมา จนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2546-2547 กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรมจึงได้ริเริ่มนำโครงการตามรอยคดี และ โครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหาเสพติดมาใช้อันเป็นจุดเริ่มต้นการกลับคืนมาอีกครั้งของแนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยร่วมสมัย

นิยามความหมาย

“ยุติธรรมชุมชน” หมายถึง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีส่งเสริมสนับสนุนหรือกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วนในการป้องกัน ควบคุม จัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิด ตลอดจนรับผู้กระทำความผิดกลับคืนสู่ชุมชนด้วยการฟื้นฟูระบบยุติธรรมเชิงจารีตและ/หรือพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้ และเพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพ มีความสมานฉันท์ และมีกลไกการทำงานตามระบบยุติธรรมชุมชนที่เชื่อมโยงกับระบบยุติธรรมหลักผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุติธรรมจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อถอดรหัสนิยาม “ยุติธรรมชุมชน” พบว่ามีคำสำคัญที่น่าสนใจ ดังนี้

1. เป็นยุทธศาสตร์เชิงปฏิบัติการในรูปของมาตรการ หรือวิธีการ หรือกระบวนการที่กระทำในชุมชนระดับรากแก้ว
2. ชุมชนต้องเป็นองค์ประกอบสำคัญในการมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วน
3. ภารกิจหลักๆ ของยุติธรรมชุมชน คือ การป้องกันและควบคุมอาชญากรรมและความไร้ระเบียบของชุมชน แก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ เยียวยาความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม และส่งคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน
4. กิจกรรมที่ดำเนินการมีลักษณะเชิงรุกมากกว่าตั้งรับปัญหาที่ปลายทาง
5. มีเป้าหมายสำคัญในการสร้างพลังความเข้มแข็งให้ชุมชน รักษาความปลอดภัย อำนวยความสะดวกยุติธรรมระดับชุมชน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน

ดังนั้น ยุติธรรมชุมชน จึงมีลักษณะเป็นกลไกเชิงระบบและโครงสร้างหน้าที่ในการรักษาคุณภาพด้านความยุติธรรมของชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมกันสร้างและพัฒนาขึ้นภายใต้การสนับสนุนของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งปรากฏในรูปของกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมรวมทั้งจัดการกับอาชญากรรมและการกระทำผิดที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน ให้ความรู้ คู่ครองสิทธิเสรีภาพของพลเมือง ประสานงานหรือยุติความขัดแย้งด้วยวิธีการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทโดยรูปแบบจารีตประเพณี รูปแบบของกลุ่มชาติพันธุ์ รูปแบบขนบธรรมเนียมท้องถิ่น หรือรูปแบบต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ตลอดจนเยียวยาสมานฉันท์ความรุนแรงอันเกิดจากอาชญากรรมและรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน

ส่วนการที่ประชาชนรวมตัวกันเป็นเครือข่าย หรือเรียกว่า “เครือข่ายยุติธรรมชุมชน” หมายถึงประชาชนในชุมชนตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไปรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมใดๆ ด้านงานยุติธรรมชุมชน ด้วยการมีส่วนร่วมหรือเป็นหุ้นส่วน ซึ่งหมายถึงการทำให้ประชาชนรู้สึกมีความเป็นเจ้าของ ปรากฏในรูปของการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของยุติธรรมชุมชนโดยสัดส่วนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมยุติธรรมชุมชนของประชาชนมีระดับสูงกว่าสัดส่วนในการทำกิจกรรมนั้นของเจ้าหน้าที่

สำหรับประเทศไทย ได้มีการออกแบบระบบงานงานยุติธรรมชุมชนโดยโครงการพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชนใน 17 จังหวัดนำร่องของกระทรวงยุติธรรมซึ่งระบอบองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนไว้ว่า เครือข่ายเหล่านี้มีส่วนร่วมในงานยุติธรรมชุมชนโดยการ

ร่วมคิด วาดภาพอนาคตและความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนภายใต้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ทุนทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และจิตสำนึกของชุมชน และทิศทางการพัฒนาประเทศ

ร่วมวางแผน ด้วยการกำหนดการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนที่รวมกลุ่มกันขึ้นเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน เพื่อจัดทำโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ

ร่วมปฏิบัติ คือ ลงมือปฏิบัติกิจกรรม ซึ่งอาจต้องอาศัยความร่วมมือจากองค์กรท้องถิ่นและแหล่งทรัพยากรชุมชนต่างๆ ได้แก่ วัด โรงเรียน ร้านค้า วิทยุชุมชน ผู้นำจิตวิญญาณ ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาสังคมกลุ่มต่างๆ ฯลฯ

ร่วมติดตามประเมินผล คือ การร่วมตรวจสอบติดตามผลความก้าวหน้า และประเมินผลการดำเนินงาน และ

ร่วมรับประโยชน์ คือ ผลจากการที่ประชาชนในชุมชนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชนและได้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมติดตามประเมินผล จนบรรลุผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งทำให้ทุกคนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชนร่วมกันอย่างยั่งยืนต่อไป

ภารกิจและเป้าหมายของยุติธรรมชุมชน

ภารกิจหลัก ที่ชุมชนสามารถอำนวยความสะดวกแก่กันและกันได้ มี 4 ประการ คือ

1. การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด (crime control and crime prevention)

หมายถึง การกระทำเชิงรุกใดๆ อันเป็นการยับยั้งหรือชะลอเวลาหรือสถานการณ์มิให้นำไปสู่การเกิดอาชญากรรม และการกระทำผิดด้วยการควบคุม จัดระเบียบชุมชน เล็งเห็นผลและทำการป้องกันก่อนเกิดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคล เวลา และสถานที่ ทั้งที่เป็นกลุ่มเสี่ยงในการกระทำผิดและกลุ่มเสี่ยงในการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม เช่น

บุคคล: กลุ่มวัยรุ่นชาย วัยรุ่นหญิง

เวลา: ยามวิกาล รุ่งสาง

สถานที่: ดึกร้าง ซอยเปลี่ยว หมู่บ้านที่การตรวจตราของเจ้าหน้าที่เข้าถึงไม่ถึง ฯลฯ

กิจกรรมการป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด ได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ที่มีลักษณะของการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบชุมชน และให้ความรู้เกี่ยวกับอาชญากรรมและการกระทำผิดกฎหมายของเด็กและเยาวชน การกระทำผิดระเบียบชุมชน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนพลเมือง ฯลฯ ทั้งที่เป็นกิจกรรมยุติธรรมเชิงจารีต กิจกรรมยุติธรรมของท้องถิ่น และกิจกรรมของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่พัฒนาขึ้น โดยเน้นการใช้กลยุทธิ์การควบคุมทางสังคมแบบไม่เป็นทางการเป็นหลัก

2. การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ (restorative justice and conflict management)

หมายถึง การทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ยุติลงหรือบรรเทาความรุนแรงลงด้วยการประสานงาน ดำเนินการเอง หรือ ส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการตามรูปแบบวิธีการเชิงสมานฉันท์หรือวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี

กิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ได้แก่ กระบวนการหรือวิธีการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่าง (1) บุคคลด้วยกัน (2) บุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน (3) บุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์หรือกฎหมายของรัฐ และ (4) ชุดระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนกับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ โดยใช้รูปแบบต่างๆ ในการจัดการความขัดแย้ง ได้แก่ การไกล่เกลี่ย (dispute resolution) การประชุมฟื้นฟูสัมพันธ์ภาพ (victim-offender mediation) การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน (family and community group conference) และ วิธีการเชิงจารีตหรือวิธีการของท้องถิ่นรูปแบบต่างๆ เช่น สภาผู้เฒ่า เจ้าโคตร แก่นบ้าน เกลือ มุขชาวเขา ฯลฯ

3. การเยียวยาและเสริมพลัง (community and victim empowerment) หมายถึง การลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิด กิจกรรมเกี่ยวกับการเยียวยาและเสริมพลัง ได้แก่ การติดตามการปฏิบัติตามสัญญาข้อตกลงที่เกิดจากการใช้วิธีการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ของผู้กระทำผิดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการเยียวยาหรือเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม เช่น กลุ่มเพื่อนหญิง ฯลฯ

4. การรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน (reintegration) หมายถึง การที่ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมปรับปรุงแก้ไขนิสัยความประพฤติและจิตใจของผู้กระทำผิดกลุ่มที่ได้รับโทษออกจากกระบวนการยุติธรรมหลักมาใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกโดยเฉพาะใช้วิธีการคุมความประพฤติ กิจกรรมการคืนคนดีกลับสู่ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมการแก้ไขฟื้นฟูด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจของผู้กระทำผิดที่ถูกคุมความประพฤติทั้งที่เป็นเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ และผู้ได้รับการพักการลงโทษให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนด รวมทั้งการทำงานบริการสังคมรูปแบบต่างๆ ได้แก่ การทำงานบริการสังคมแทนการกักขังแทนค่าปรับ การทำงานบริการสังคมตามคำสั่งศาล การทำงานบริการสังคมเพื่อชดเชยความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรม และการทำงานบริการสังคมตามความสมัครใจ ตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ เพื่อเชื่อมโยงรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน

เป้าหมายของยุติธรรมชุมชน มี 2 ประการ คือ

1. ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยและเข้าถึงความยุติธรรม หมายถึง ผลลัพธ์ที่เป็นเป้าหมายเฉพาะโดยพิจารณาที่ประชาชนในชุมชนในด้าน (1) ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเมื่ออยู่ในชุมชน รวมถึงความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมของประชาชนกลุ่มเสี่ยงต่อการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม (2) ความรู้สึกเข้าถึง/ ได้รับความยุติธรรม และ (3) ความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมื่อมีการดำเนินกิจกรรมยุติธรรมชุมชน อันเป็นความรู้สึกพึงพอใจเฉพาะบุคคล

2. ชุมชนมีศักยภาพและความสมานฉันท์ หมายถึง ผลลัพธ์ที่เป็นเป้าหมายรวม โดยพิจารณาที่ชุมชนว่ามีความสามารถในการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนโดยสามารถระดมพลและใช้ทรัพยากรมาบริหารการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพรวมทั้งมีขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้เพิ่มขึ้น อันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือความสมานฉันท์ของชุมชน

ศักยภาพของชุมชนสะท้อนถึงควมมีชีวิตชีวาของสถาบันทางสังคมในชุมชน ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน โบสถ์ วัด มัสยิด สุขาภิบาล การบริการขององค์กรรัฐในท้องถิ่น และธุรกิจการค้า นอกจากนี้ยังสะท้อนความสามารถของชุมชนผ่านทางสมาชิกชุมชนว่ามีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะควบคุมมาตรฐานความประพฤติของชาวชุมชนเพียงใด

องค์ประกอบของยุติธรรมชุมชน

ยุติธรรมชุมชนมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญๆ 5 ประการ คือ

1. **ยุติธรรมชุมชนเน้นการให้ความสำคัญแก่เพื่อนบ้านที่ระดับรากแก้ว** อาณาเขตของประมวลกฎหมายอาญาถูกผูกโยงไว้กับอำนาจทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือรัฐบาลก็ตาม แต่เมื่อมองจากวิถีชีวิตชุมชนแล้ว ในบางครั้งพบว่าบรรดากฎหมายบ้านเมืองเหล่านี้ปราศจากความหมายและนัยสำคัญต่อชีวิตผู้คนในท้องถิ่นโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม สำหรับวิถีชีวิตผู้คนที่เป็นชาวเมืองแล้ว บรรดากฎหมายเหล่านี้มีความสำคัญเมื่อเกิดอาชญากรรมและการฝ่าฝืนระเบียบสังคมที่ต้องทำการควบคุมสังคมให้เข้ารูปเข้ารอยสำหรับสังคมส่วนรวม สภาพการเช่นนี้แสดงให้เห็นมิติใหม่ในการกำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยใช้ "สถานะ" (space) เป็นตัวกำหนดแทนการกำหนดขอบเขตการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยความเป็นเมือง ประเทศ หรือรัฐเช่นเดิม ดังนั้น องค์ประกอบประการแรกของแนวคิดยุติธรรมชุมชนบนฐานคิดนี้ คือ เพิกถอนกิจกรรมต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมออกจากการผูกติดไว้กับสถานที่ตั้งและประยุกต์กิจกรรมการอำนวยความสะดวกยุติธรรมแบบอิสระที่เหมาะสมกับวิถีชุมชนแต่ละแห่งแทน

2. **ยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา** กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักได้รับการขนานนามว่าเป็น "กระบวนการต่อสู้คดีของคู่ปรปักษ์ระหว่างผู้ถูกกล่าวหาฝ่ายหนึ่งกับรัฐอีกฝ่ายหนึ่ง" ส่วนภายใต้กรอบทฤษฎีแบบยุติธรรมชุมชนนั้น อธิบายว่า อาชญากรรมมิใช่การต่อสู้ชิงความเป็นผู้ชนะกันระหว่างสองฝ่ายแต่เป็น "ชุดของปัญหาที่ต้องการการแก้ไข" โดยให้น้ำหนักความสำคัญต่อทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งคือปัญหาด้านความปลอดภัยของชุมชนที่ต้องการการแก้ไขเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตชุมชนและอีกด้านหนึ่งคือพลังสมรรถนะของผลที่เกิดตามมาจากกระบวนการแก้ไขแก้ปัญหาเหล่านี้ได้สำเร็จ

กรอบทัศน์นี้ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหานั้น แตกต่างจากกรอบทัศน์ที่มองปัญหาว่าเป็นความขัดแย้งเชิงปฏิบัติตรงที่การให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหามองอาศัยชุดข้อมูลข่าวสาร ความสุขุมรอบคอบ และผลประโยชน์ร่วมกันของทั้งสองฝ่ายในการแก้ปัญหาที่ถูกนำมาพิจารณาร่วมกัน กล่าวอย่างสั้นๆ ได้ว่า องค์ประกอบสำคัญของยุติธรรมชุมชนองค์ประกอบนี้เป็นเรื่องของการทำงานที่ประชาชนร่วมกันแบ่งปันค่านิยมความรั้วเผ็ดชอบต่อชุมชนและความเอื้ออาทรห่วงใยซึ่งกันและกัน เมื่อนำข้อมูลและระเบียบกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมมาใช้ประกอบก็จะทำให้พบหนทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหานั้นๆ ได้

3. **ลดการพึ่งพิงผู้มีอำนาจและลดการผลึกความรับผิดชอบให้สถาบัน** กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักมีลักษณะเป็นการปกครองแบบลำดับชั้น องค์การแต่ละระดับ ผู้ปฏิบัติงานจะทำหน้าที่รายงานผลการทำงานของตนไปยังระดับชั้นการบังคับบัญชาที่เหนือขึ้นไปตามลำดับเป็นทอดๆ ในลักษณะความสัมพันธ์แนวดิ่ง ขณะที่แนวคิดแบบยุติธรรมชุมชนไม่ใช้รูปแบบองค์การตามธรรมเนียมแบบแผนดั้งเดิมแต่ใช้เครือข่ายความสัมพันธ์แนวราบแทน ผู้ปฏิบัติงานในชุมชนที่เกี่ยวข้องในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมอาจจะรายงานไปยังประชาชนกลุ่มที่เป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแทนที่จะรายงานไปยังผู้เชี่ยวชาญลำดับชั้นบังคับบัญชาถัดขึ้นไป

ขณะเดียวกันผู้บริหารองค์กรย่อยๆ ในชุมชนอาจผสมผสานหลอมรวมทำงานร่วมกับผู้บริหารของหน่วยงานอื่นโดยใช้รูปแบบเมทริกซ์ (matrix) หรือเรียกแบบไทยๆ ว่า รูปแบบบูรณาการ ได้ เช่น ผู้บริหารหน่วยตำรวจชุมชนทำงานร่วมกับคุมประพฤติชุมชนหรืออัยการชุมชน เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า ช่องทางของชุมชนภายใต้โครงสร้างองค์กรที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้มีความสลับซับซ้อนหลากหลายยิ่งนัก ดังนั้น ระบบการแลกเปลี่ยนข้อมูลภาคตัดขวางที่มีลักษณะสั้นๆ จึงใช้แก้ปัญหาตามความประสงค์เฉพาะกลุ่มได้ดีกว่าและอาจกลับกลายเป็นรูปแบบที่มีความโดดเด่นด้านประโยชน์ใช้สอยในการปฏิบัติงาน ยุติธรรมได้ดีกว่าระบบของกระแสหลักในบางกรณี

4. **เพิ่มคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชน** กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักโดยตัวเองเกี่ยวข้องกับการกล่าวหาปัจเจกบุคคลว่ากระทำความผิดฐานใดฐานหนึ่งต่อเหยื่ออาชญากรรมของเขา กระบวนการและผลลัพธ์ของระบบจึงได้ผลผลิตออกมาในรูปของ “การอำนวยความสะดวกเฉพาะราย” ยุติธรรมชุมชนตระหนักดีว่าการอำนวยความสะดวกเฉพาะรายนี้เป็นเรื่องสำคัญแต่ยังต้องยอมจำนนให้กับเป้าหมายที่มีความสำคัญยิ่งใหญ่มากกว่า นั่นคือการเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตชุมชน ซึ่งเป็น “การอำนวยความสะดวกเพื่อประโยชน์สาธารณะ” ตัวอย่างเช่น โครงการคุ้มครองสิทธิโดยอัยการเพื่อนบ้านมีประสบการณ์ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายและคุ้มครองสิทธิแก่ผู้คนในชุมชนใจกลางเมืองซึ่งเป็นการปฏิบัติงานเชิงรุกของอัยการสหรัฐอเมริกาที่มีความก้าวหน้าในการจัดการปัญหาทางกฎหมายก้าวเลยไปจากการจัดการกับอาชญากรรมอุกฉกรรจ์ที่เพียงแต่รอผู้กระทำความผิดถูกจับกุมดำเนินคดี และแม้ว่าเหยื่ออาชญากรรมจะรู้สึกพึงพอใจอย่างเต็มที่ต่อการลงโทษของศาลยุติธรรมแต่ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่า “ความยุติธรรมที่ได้รับการประกาศชยชนั้นเป็นความยุติธรรมที่มีนัยความหมายต่อส่วนรวม” เพราะเป็นเพียงความพึงพอใจของปัจเจกบุคคลกับคนใกล้ชิดจำนวนหนึ่งเท่านั้น

ภายใต้ทฤษฎียุติธรรมชุมชน เชื่อว่า “เป้าหมายของอาชญากรรมมีความสัมพันธ์กับกระบวนการ” ดังนั้น การจัดการกับอาชญากรรมคดีหนึ่งๆ ได้สำเร็จจึงมิใช่เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงพลิกผันสถานการณ์ระหว่าง “ผู้กระทำผิดกับเหยื่ออาชญากรรม” เท่านั้น แต่การจัดการกับอาชญากรรมควรเป็นการสร้างความเข้มแข็งเพิ่มพูนให้แก่ชุมชนมากขึ้นและมีศักยภาพเพียงพอที่จะกำหนดชุดกฎเกณฑ์ควบคุมชุมชนได้ด้วยตนเองอีกต่างหาก และเมื่อพิจารณาเป้าหมายเชิงสวัสดิการสงเคราะห์กลุ่มชนประกอบด้วยแล้วนั้น ความยุติธรรมจึงไม่ควรจะเป็นเรื่องประสบการณ์ส่วนบุคคลเฉพาะตัวที่ผู้เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมคดีหนึ่งๆ สามารถรับรู้ได้เท่านั้น แต่ควรจะเป็นประสบการณ์ร่วมของกลุ่มคนที่สามารถเข้าถึง เรียนรู้ และรับรู้ร่วมกันทั้งชุมชน

5. **เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมยุติธรรม** ประชาชนมีบทบาทหลายอย่างในการเริ่มกิจกรรมยุติธรรมชุมชน แต่ทุกบทบาทล้วนเกี่ยวข้องกับศักยภาพของพลเมืองที่มีอิทธิพลต่อการอำนวยความสะดวกยุติธรรมระดับท้องถิ่น อย่างน้อยที่สุดก็เป็นเรื่องของการมีส่วนร่วมในการประชุมหารือเกี่ยวกับประเด็นอาชญากรรมและการจัดระเบียบชุมชนของตน ส่วนกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่ การอุทิศตนเป็นอาสาสมัครในโครงการที่เกี่ยวข้อง ให้การสนับสนุนเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม ช่วยแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน และดำเนินกิจกรรมป้องกันอาชญากรรมในชุมชน

ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย

ปัจจัยเงื่อนไขสำคัญๆ ที่มีความสัมพันธ์กับสร้างและผลักดันให้เกิดความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทย สรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงนโยบายอาญาและทิศทางการพัฒนาระบบยุทธธรรมแห่งอนาคต รัฐต้องมีทิศทางที่ชัดเจน โดยในระดับรัฐบาลนั้นต้องแถลงนโยบายด้านนี้ต่อรัฐสภาให้ชัดเจน รัฐบาลต้องมีทิศทางที่ชัดเจนเกี่ยวกับการกระจายอำนาจและการประสานงานระหว่างรัฐบาลและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นว่า อาชญากรรมประเภทใด (อาชญากรรมพื้นฐาน/ อาชญากรรมพิเศษ) ใคร (ส่วนกลาง/ ส่วนท้องถิ่น) ควรจะมีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไร ชุมชนควรจะมียุทธธรรมหน้าที่หรือมีส่วนร่วมแค่ไหน เพียงไร และรัฐต้องกำหนดทิศทางการพัฒนาระบบรองรับ

2. ปัจจัยเงื่อนไขด้านการบริหารจัดการระบบยุทธธรรม รัฐต้องให้ความสำคัญกับแผนแม่บทกระบวนการยุทธธรรมแห่งชาติเทียบกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและกำหนดในแผนแม่บทให้ชัดเจนเกี่ยวกับ “ยุทธธรรมชุมชน” การเร่งรัดติดตามและกำกับดูแลให้ส่วนราชการและผู้เกี่ยวข้องปฏิบัติตาม พ.ร.บ. พัฒนาการบริหารงานยุทธธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549 การเร่งรัดผลักดันกฎหมายที่ส่งเสริมให้ใช้กระบวนการยุทธธรรมทางเลือกมากขึ้น เช่น ร่าง พ.ร.บ. ชะลอการฟ้อง ร่าง พ.ร.บ. การไกล่เกลี่ยคดีอาญาในชั้นพนักงานสอบสวน ร่าง พ.ร.บ. การระงับข้อพิพาทนอกศาล เป็นต้น นอกจากนี้ ต้องกระตุ้นให้ประชาสังคมผลักดันร่วมกันเป็นเครือข่าย กำหนดภารกิจการควบคุมจริยธรรมและมาตรฐานงานยุทธธรรม และมีหน่วยงานกลางรับผิดชอบงานยุทธธรรมชุมชน-ยุทธธรรมจังหวัด เป็นต้น

3. ปัจจัยเงื่อนไขเกี่ยวกับสาระของ “ยุทธธรรมชุมชน” พิจารณาในเรื่อง แบบจำลองยุทธธรรมชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทย ซึ่งพบว่าแบบจำลองยุทธธรรมชุมชนตะวันตกที่พบส่วนใหญ่ใช้รูปแบบหุ้นส่วน (partnership model) ซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการป้องกันอาชญากรรมขณะที่การพัฒนาระบบยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทยระยะแรกเริ่มนี้พบว่างานยุทธธรรมชุมชนของไทยใช้รูปแบบระดมพล (mobilization model) ซึ่งเน้นการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในลักษณะชั่วคราว และปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่รูปแบบตัวกลาง (intermediary model) ซึ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนด้วยการ ส่วนเรื่องภารกิจหลักของยุทธธรรมชุมชนควรใช้ภารกิจ 4 ประการที่กล่าวมาแล้วเพราะมีความครอบคลุมภารกิจรวมทั้งหมดของแนวคิดยุทธธรรมชุมชนไว้แล้ว

4. ปัจจัยเงื่อนไขเชิงคุณลักษณะของชุมชน การศึกษาพบคุณลักษณะสำคัญของยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทย ได้แก่ การสร้างจิตสำนึกชุมชนด้านความยุติธรรม องค์กรจัดการงานยุทธธรรมชุมชน การสร้างเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน และทุนทางสังคม โดยทุนทางสังคมของระบบยุทธธรรมชุมชน ได้แก่ ระบบคุณค่าและความเชื่อ ผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น จารีต ภูมิปัญญาท้องถิ่น โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เวทีสำหรับการประชุมหารือ และจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ รวมทั้งข้อตกลงเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชนที่ได้รับการกำหนดขึ้น ฉะนั้น ต้องนำคุณลักษณะที่ดีของชุมชนดังกล่าวมาใช้ประโยชน์

5. ปัจจัยเงื่อนไขว่าด้วยกฎหมาย ได้แก่ การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายของรัฐบาล การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการ

ปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมสนับสนุนหรือถ่ายโอนภารกิจให้ชุมชน และความผิดตามกฎหมายบางลักษณะที่ควรให้อำนาจชุมชนในการจัดการตามหลักการยุทธธรรมชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่า สามารถใช้กฎหมายให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในงานยุทธธรรมชุมชนได้ในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นในชั้นการกำหนดนโยบายของรัฐบาล ในการบริหารจัดการของฝ่ายบริหาร ในการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ ในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสนับสนุนงานยุทธธรรมชุมชน และการให้อำนาจชุมชนในการจัดการความผิดตามกฎหมายบางลักษณะ

ปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 5 ประการนี้มีอิทธิพลต่อระดับความสำเร็จของชุมชนในการอำนวยความสะดวกแก่กันและกันอันเป็นพื้นที่ชุมชนด้านความยุติธรรมที่ถูกเปิดขึ้นใหม่ ซึ่งข้อบ่งชี้ระดับความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนในสังคมไทยอาจจำแนกได้เป็นสองระดับ คือ ข้อบ่งชี้ระดับความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนในภาพรวม กับ ในแต่ละชุมชนประกอบกัน

บทสรุป

การรื้อฟื้นแนวคิดยุทธธรรมชุมชนกลับมาใช้ในสังคมไทยอีกครั้ง นับเป็นก้าวอย่างสำคัญสำหรับการปฏิรูประบบงานยุติธรรมไทยบนเส้นทางแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เล็งเห็นคุณค่าของพลังเครือข่ายชุมชน เห็นความสำคัญของการเปิดพื้นที่ชุมชนเพื่ออำนวยความสะดวกแก่กันและกันรวมทั้งนำยุทธธรรมเชิงจารีตตามธรรมเนียมประเพณีที่เคยใช้ได้ผลในการประสานสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนเข้าด้วยกันเช่นในอดีตที่ผ่านมา และที่สำคัญ ยุทธธรรมชุมชนจะเป็นระบบยุติธรรมแห่งอนาคตที่ได้รับการออกแบบให้มีความเข้มแข็งด้วยพลังเครือข่ายความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนทุกกลุ่มทุกระดับเพื่อรองรับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงสังคมโลกด้วยเทคโนโลยีและระบบข้อมูลข่าวสารซึ่งทำให้รัฐเล็กลงจนอาจมีอำนาจควบคุมชุมชนได้น้อยลงทุกขณะ

- กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม. ม.ป.พ. บทเรียนการทำงานชุมชนเล่ม 2. เอกสารโรเนียว.
- กรมคุมประพฤติ. 2549. ค้นเส้นทาง สร้างความรู้ ก้าวสู่ยุติธรรมชุมชน: ถอดบทเรียนโครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ไขปัญหายาเสพติด. กรุงเทพมหานคร: บริษัทศรีบูรพาการพิมพ์ จำกัด.
- กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน. 2549. รายงานผลการดำเนินการเพื่อหันเหคดีออกจากกระบวนการยุติธรรมโดยใช้มาตรา 63 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้ง <http://www2.djop.moj.go.th/information/m63.htm>
- กระทรวงยุติธรรม. 2548. คู่มือเครือข่ายยุติธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), สำนักงาน. โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย. ข้อเสนอจากการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "บทบาทของประชาสังคมกับกระบวนการยุติธรรม." ณ ดิกลันดิโมเตริ ทำเนียบรัฐบาล วันที่ 29 พฤษภาคม 2543.
- กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ และ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. "ระบบยุติธรรมแห่งอนาคต" บทความนำเสนอใน การสัมมนาทางวิชาการประจำปี 2547 เรื่อง "เหลียวหลังแลหน้า: ยี่สิบปีเศรษฐกิจสังคมไทย" (Looking Back and Gazing Forward: 20 Years of Economic and Social Development) จัดโดย มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน จังหวัดชลบุรี วันที่ 27-28 พฤศจิกายน 2547.
- กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. ยุทธศาสตร์การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- เกษร วงศ์มณี. ม.ป.พ. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี "ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทชุมชน ตำบลปากดุก อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดเพชรบูรณ์". เอกสารโรเนียว.
- ขจิตภัย บุรุษพัฒน์. 2538. ชาวเขา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพินทยา.
- คณะกรรมการพัฒนาการศึกษาอบรมและเลี้ยงดูเด็ก. 2535. ภาวะวิกฤตของชีวิตเด็กไทย: ปัญหาที่ยังไม่สาบสูญ. กรุงเทพมหานคร: เอกสารโรเนียว.
- จรัญ โฆษณานนท์. 2543. ปรัชญากฎหมายไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, เรียบเรียง. 2545. "ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: ทางเลือกใหม่สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย." ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: ทางเลือกใหม่สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย, หน้า 21-55. กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด.
- จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย. "กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: "ทางเลือก" ในการยุติข้อขัดแย้งทางอาญาสำหรับสังคมไทย". อุลพาช ฉบับที่ 2 ปีที่ 51 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2547)
- จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย. "ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการป้องกันอาชญากรรม," ใน รวมบทความสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา พ.ศ. 2544. หน้า 88-106, นิเทศ ดินณะกุล บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, เรียบเรียง. 2545. "ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: ทางเลือกใหม่สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย." ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: ทางเลือกใหม่สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย, หน้า 21-55. บรรณาธิการโดยกิตติพงษ์ กิตยารักษ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด.
- จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย. 2548. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การคืน 'อำนาจ' แก่เหยื่ออาชญากรรมและชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย. 2549. สังคมวิทยาอาชญากรรม. โครงการผลิตตำราและเอกสารคำสอน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. 2541. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2540. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร: บริษัทต้นไทรการพิมพ์ จำกัด.
- ชลีรัตน์ เจริญพร. 2546. พลวัตรชุมชนบ้านควัว. เอกสารหมายเลข 3 โครงการประชุมวิชาการเวทีภาคกลางพลังทางสังคมไทยในศตวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง วันพุธ ที่ 27 สิงหาคม 2546 ห้องจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-ว่าโพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเครือข่ายสังคมวิทยาภาคกลาง ร่วมกับ คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- เชาวนวิศ สุตลาภา. 2529. ศาลหมู่บ้าน (ศาลประนอมข้อพิพาท) สภาบันทางสังคมเพื่อระงับความขัดแย้งในหมู่บ้าน. รายงานการวิจัยของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- ไชยงค์ คงจันทร์. 2543. "ศาลยุติธรรมกับการคุ้มครองผู้เสียหายตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดวงกมล สุคนธ์ทรัพย์. 2524. "กระบวนการยุติธรรมและสวัสดิการของชนกลุ่มน้อย: กรณีศึกษาชาวมอญสัญชาติพม่า บ.ทุ่งก้างย่าง ต.ไทรโยค อ.ไทรโยค จ.กาญจนบุรี." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธนสวรรค์ เจริญเมือง. 2544. 100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. 2440-2540. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คอปไฟ.

บุญตา ส.ผามมีชัย. 2547. กระบวนการว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท: ศึกษาเปรียบเทียบตามกฎหมายไทยและ
สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประเวศ วะสี. "ประชาชนพึงคาดหวังอะไรจากกระบวนการยุติธรรม." ใน ทิศทางกระบวนการยุติธรรมไทยใน
ทศวรรษใหม่, หน้า 7-17. บรรณาธิการโดย กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ปริญญา บุญชู. 2533. พนักงานอัยการกับงานประนีประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน. วิทยานิพนธ์วิทยาลัยการทัพบก
สถาบันวิชาการทหารบกชั้นสูง.

ปรีดี เกษมทรัพย์. 2543. นิติปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด.

ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ และ คณะ. "อาชญากรรมพื้นฐานกับกระบวนการยุติธรรม: ปัญหา อัปสรรค และแนวทาง
ควบคุม." เอกสารประกอบการสัมมนา ณ โรงแรมอิมพีเรียล วันที่ 11 มิถุนายน 2529.

สำนักกิจการยุติธรรม, กระทรวงยุติธรรม. 2549. แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2550-2551).
กรุงเทพมหานคร: สำนักกิจการยุติธรรม.

พงศ์พัฒน์ ฉายาพันธุ์. 2540. ความรู้เบื้องต้นการปฏิบัติงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์และตำรวจผู้รับใช้ชุมชน.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วันใหม่.

พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี และ เกษร วงศ์มณี, ม.ป.พ. โครงการโรงพยาบาลตำบล "2 บาทร่วมลงขัน สร้างสรรค์
โรงพยาบาลตำบล" เครือข่ายบริการสุขภาพอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์. อัดสำเนา.

พรชัย ชันดี ธัชชัย ปิตะนิละบุตร และ อัศวิน วัฒนวิบูลย์. 2543. ทฤษฎีและงานวิจัยทางอาชญาวิทยา.
กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุ๊คเน็ท จำกัด.

พระบรมราชาบาทในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรแก่นักศึกษา ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิต ณ
เนติบัณฑิตยสภา วันที่ 7 สิงหาคม 2515 ใน "ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราชาบาทที่
พระราชทานในโอกาสต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องกฎหมาย ตั้งแต่พุทธศักราช 2489 จนถึง 2529,"
จัดพิมพ์โดย คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ ธนาคารทหารไทย จำกัด.

เพลินใจ แท้เกษม. "ยุติธรรมชุมชนในงานราชทัณฑ์." จุลสารอาชญาวิทยา ฉบับที่ 5 ปีที่ 3 มีนาคม 2549

มติชนรายวัน วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2548 ปีที่ 28 ฉบับที่ 9905 หน้า 9.

มุฮัมหมัดรอฟีอี มุซอ. 2549. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และการจัดการความขัดแย้งในชุมชนมุสลิม.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ร. แลงการ์ด ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. 2526. บรรณาธิการโดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ วิมลย์ พงศ์พินิตา
นันท์. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- ราชันย์ ธรรมจันทร์. สำนักงานยุติธรรมจังหวัดมหาสารคาม. สัมภาษณ์ 1 ธันวาคม 2549.
- วรรณชัย บุญบำรุง. 2544. คำชี้แจงของเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกาเรื่องการระงับข้อพิพาทก่อนนำขึ้นสู่ศาล
อ้างถึงใน กลุ่มกฎหมายการระงับข้อพิพาทก่อนนำขึ้นสู่ศาล. เอกสารประกอบการประชุมนิติศาสตร์
แห่งชาติ ครั้งที่ 2 วันที่ 27-28 กันยายน 2544 ณ หอประชุมองค์การสหประชาชาติ.
- วรวิทย์ โรมรัตนพันธุ์. 2548. ทุนทางสังคม. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- วิยะดา วังวรรณรัตน์. วิธีดำเนินคดีอาญาที่ไม่เป็นทางการ. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิชญ์ เครืองาม. “รายงานการวิจัยเรื่องแนวพระราชดำริทางกฎหมายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” วารสาร
กฎหมายจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 11 ฉบับที่ 3 สิงหาคม – พฤศจิกายน 2530, หน้า 57.
- วุฒิสภา, คณะกรรมาธิการบริหารและการยุติธรรม. รายงานการประชุมทางวิชาการและสรุปผลการพิจารณาศึกษา
เรื่อง กระบวนการยุติธรรม และเรื่องพัฒนาการขององค์กรหรือหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ
กระบวนการยุติธรรมทางอาญาและทางแพ่ง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เค.พี.พรินติ้ง จำกัด., 2539.
- ศาลแพ่ง. 2539. เทคนิคการไต่สวนในศาล. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอศิตยา จำกัด.
- สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2542. ศัพท์ พจนานุกรม ภาษาไทย ฉบับจัดพิมพ์ใหม่.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สมชาติ เอี่ยมมณฑะ. 2547. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชน. สไลด์ประกอบการบรรยาย
www.probation.go.th/admin/
- สมชาย วานิชเสนี, พล.ต.ต.. 2532. นโยบายการตำรวจ: ศึกษากรณีโครงการตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของ
กองบัญชาการตำรวจนครบาล. เอกสารวิจัยหลักสูตรปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมบัติ ศิริพงษ์เวทิน. สัมภาษณ์ 15 กรกฎาคม 2549.
- สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด. ม.ป.พ.. สังเคราะห์บทเรียนการป้องกันและแก้ไขปัญหายา
เสพติดภาคประชาชน. อุดลำนาค.
- สำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือกฎหมายแก่ประชาชน (ส.ค.ช.), สำนักงานอัยการสูงสุด. ม.ป.พ. คู่มือการ
ปฏิบัติงานประเมินประណอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน. สำนักงานอัยการสูงสุด.
- สินัด ตีรวรรณไชย. 2548. ทุนทางสังคม. <http://pxp.nokkrob.org/Magazine2003/33-sparticle.htm>
[23/6/2005].
- สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และ คณะ. 2528. ตุลาการหมู่บ้าน. รายงานการวิจัยทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- เสาวนีย์ อัสวโรจน์. 2543. อรรถาธิบายกฎหมายว่าด้วยวิธีระงับข้อพิพาททางธุรกิจโดยการอนุญาโตตุลาการ.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2538. "พัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย," ใน วิพากษ์สังคมไทย. อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (บรรณาธิการ) กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและโครงการวิชาการ สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- เสนห์ จามริก. "ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง การสร้างภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาระบบการยุติธรรม," ในการสัมมนาทางวิชาการโครงการเวทีความคิดเพื่อการพัฒนากระบวนการยุติธรรมไทย เรื่อง "การพัฒนาบุคลากรและเสริมสร้างองค์ความรู้: ทุนจากการพัฒนาระบบการยุติธรรมสู่ศตวรรษหน้า" จัดโดยสถาบันกฎหมายอาญา ร่วมกับเนติบัณฑิตยสภา โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และธนาคารโลก วันที่ 8 เมษายน 2542 ณ ห้องบรรยาย 2 สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา.
- เสาวภา พรศิริพงษ์. 2546. การปรับตัวของกลุ่มแม่บ้านนครชัยศรี เอกสารหมายเลข 2 โครงการประชุมวิชาการเวทีภาคกลางพลังทางสังคมไทยในศตวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง วันพุธ ที่ 27 สิงหาคม 2546 ห้องจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเครือข่ายสังคมวิทยาภาคกลาง ร่วมกับ คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- แสวง บุญเฉลิมวิภาส ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2543.
- หลวงสุทิวาหนฤพุม. 2504. ประวัติศาสตร์กฎหมาย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- หลวงสุทิวาหนฤพุม. 2526. ประวัติศาสตร์กฎหมายชั้นปริญญาโท. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อนุสรณ์ ลีมนาน. 2542. รัฐ สังคม และการเปลี่ยนแปลง: การพิจารณาในเชิงอำนาจ นโยบาย และ เครือข่ายความสัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- อภิรัตน์ เพ็ชรศิริ (แปล) "วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม และกระบวนการยุติธรรมทางอาญาในเอเชีย," วารสารนิติศาสตร์. ปีที่ 10 4 ธันวาคม 2521. หน้า 597-632.
- อมรา พงศาพิชญ์. 2543. "ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย". วารสารวิจัยสังคม. 23, 1(2543): 34-50.
- อังคณา บุญสิทธิ์. "หลักการแนวคิดเรื่องยุติธรรมชุมชน." จุลสารอาชญาวิทยา ฉบับที่ 5 ปีที่ 3 มีนาคม 2549
- อังคณา บุญสิทธิ์. 2548. รายงานการวิจัยเรื่อง กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับวัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทในท้องถิ่นไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อุดม บัวศรี และ ซอบ ดีสมโคก. 2546. รายงานการวิจัยเรื่องเจ้าโคตร: การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน. สนับสนุนโดยสถาบันพระปกเกล้า.

- Altschuler, David M. 2001. "Community Justice Initiatives: Issues and Challenges in the U.S. Context," Federal Probation 65 (1, June): 28-32. Downloaded 8 March 2005. Link: www.uscourts.gov/fedprob/2001junfp.pdf
- Clear, T. and Cadord, E. 2003. Community Justice. Toronto, Canada: Thomson Wadsworth.
- Cohen, B. and Orbuch, T. 1988. Introduction to Sociology. Singapore: McGraw-Hill's College Review Book Publishing Company.
- Gene, S. 1994. "The Global Crime Wave." The Futurist, Vol. 28, no. 4 (July/August): 22-
- Harlem Community Justice Center <http://www.courtinnovation.org/index.cfm/fuseaction/Page.viewPage/pageId/592>, 2006.
- <http://www.justice.vic.gov.au/neighbourhoodjusticecentre>, 2006
- Karp, D. and Clear, T. 2000. "Community Justice: A Conceptual Framework," in Criminal Justice 2000, vol. 2, pp. 323-368. Charles M. Friel, ed. Washington, DC: United States Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.
- Karp, D., Lane, J., and Turner, S. 2002. "Ventura County and the Theory of Community Justice," in What Is Community Justice?: Case Studies of Restorative Justice and Community Supervision, pp.3-31. edited by David Karp and Todd Clear. California: Sage Publications, Inc.
- Kurki, Leena. "Restorative and Community Justice in the United States." In Crime and Justice: A Review of Research Vol.27, pp. 235-303. Edited by Michael Tonry. Chicago: University of Chicago Press, 2000.
- Light, r. D. and Keller, S. 1982. Sociology. Third Edition. New York: Alfred A. Knopf.
- McCold, P. and Wachtel, B. "Community Is Not a Place: A New Look at Community Justice," Initiatives Paper presented to the International Conference on Justice without Violence: Views from Peacemaking Criminology and Restorative Justice, Albany, New York, 5-7 June 1997.
- Midtown Community Court <http://www.courtinnovation.org/index.cfm/fuseaction/Page.viewPage/pageId/591>, 2006.
- Ota, Tatsuya (2003). "Introduction: The Development of Victimology and Victim Support in Asia," pp.1-44, in Victims and Criminal Justice: Asian Perspective. Tatsuya Ota, ed. Tokyo: Hogaku-Kenkyu-Kai, Keio University.

- Parker, Lynette. 2006. New Juvenile Justice Law in the Philippines. <http://www.restorativejustice.org/editions/2006/september06/philippines>
- Persell, C. 1990. Understanding Society An Introduction to Sociology, third edition. New York: Harper & Row, Publisher.
- Red Hook Community Justice Center <http://www.courtinnovation.org/index.cfm?fuseaction=Page.viewPage&pageID=572>, 2006.
- Sickmund, M., Snyder, H., and Poe-Yamagata, E. 1997. Juvenile Offenders and Victims: 1997 Update on Violence. Statistics Summary. (OJJDP Publication NCJ 165703). Pittsburgh, PA: National Center for Juvenile Justice.
- Schmelleger, Frank. 1996. Criminology for Today. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Thio, A. 1992. Sociology: An Introduction, New York: Harper Collins Publishers.
- Williams, B., 2005. "Victims," in Hale, C. Hayward, K., Wahidin, A. and Wincup, E. (eds) Criminology. Oxford: Oxford University Press.
- Wolf, Robert. 2006. "Community Justice around the Globe: An International Overview." Crime & Justice International July/August, 2006.

ภาคผนวก (1)

พระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2549

(เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับ "ยุติธรรมชุมชน")

มาตรา 3 ในพระราชบัญญัตินี้

"การบริหารงานยุติธรรม" หมายความว่า การดำเนินการที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการในการอำนวยความสะดวก การป้องกันและแก้ไขปัญหายาอาชญากรรม การคุ้มครองความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้กับประชาชน การบังคับการตามกฎหมายและการอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน ไม่รวมถึงอำนาจอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีของศาล และการดำเนินการของหน่วยงานอิสระตามรัฐธรรมนูญ

หมวด 1

คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ

มาตรา 6 ให้คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ ประกอบด้วย นายกรัฐมนตรี หรือรองนายกรัฐมนตรี ซึ่งนายกรัฐมนตรีมอบหมาย เป็นประธานกรรมการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นรองประธานกรรมการ ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงยุติธรรม ปลัดกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร อัยการสูงสุด เจ้ากรมพระธรรมนูญ ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา เลขาธิการคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ เลขาธิการคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการฟอกเงิน เลขาธิการคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เลขาธิการคณะรัฐมนตรี เลขาธิการสำนักงานศาลปกครอง เลขาธิการสำนักงานศาลยุติธรรม เลขาธิการเนติบัณฑิตยสภา นายกสภาทนายความ คณบดีคณะนิติศาสตร์หรือเทียบเท่าของสถาบันอุดมศึกษาของรัฐทุกแห่งซึ่งเลือกกันเองให้เหลือหนึ่งคน คณบดีคณะนิติศาสตร์หรือเทียบเท่าของสถาบันอุดมศึกษาของเอกชนทุกแห่งซึ่งเลือกกันเองให้เหลือหนึ่งคน ผู้แทนกระทรวงยุติธรรม ผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ผู้แทนสำนักงานงบประมาณ ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีจำนวนสามคนเป็นกรรมการ และผู้อำนวยการสำนักงานกิจการยุติธรรมเป็นเลขานุการ

ให้คณะกรรมการแต่งตั้งข้าราชการในกระทรวงยุติธรรมจำนวนไม่เกินสองคนเป็นผู้ช่วยเลขานุการ

มาตรา 7 กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตามมาตรา 6 จะต้องแต่งตั้งจากผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญหรือมีประสบการณ์ในด้านอาชญาวิทยา สังคมวิทยา จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ เทคโนโลยีสารสนเทศ กฎหมาย หรือด้านอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรม

ให้กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิอยู่ในตำแหน่งคราวละสี่ปี กรรมการซึ่งพ้นจากตำแหน่งอาจได้รับการแต่งตั้งใหม่ได้แต่จะดำรงตำแหน่งติดต่อกันเกินสองวาระไม่ได้

ในระหว่างที่ยังมิได้แต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ให้คณะกรรมการประกอบด้วยกรรมการเท่าที่มีอยู่
มาตรา 10 คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

(1) จัดทำแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติและแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมเสนอต่อคณะรัฐมนตรี

(2) เสนอแนะและให้ความเห็นเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายและแนวทางการบริหารงานยุติธรรมต่อคณะรัฐมนตรี

(3) พิจารณาให้ความเห็นเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมที่คณะรัฐมนตรีขอให้พิจารณา

(4) ประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม หรือรายงานต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม เพื่อแก้ไขข้อขัดข้องที่เป็นอุปสรรคต่อการบริหารงานยุติธรรม ส่งเสริมความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรม หรือการดำเนินการตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ และแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม

(5) ศึกษา วิเคราะห์ และประเมินผลการบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมายหรือการปฏิบัติตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ เพื่อแก้ไขปัญหอุปสรรคที่เกิดขึ้น

(6) ศึกษา วิเคราะห์ และทำการศึกษาวิจัยเพื่อกำหนดแนวทาง กลยุทธ์ และมาตรการในการปรับปรุงและพัฒนาการบริหารงานยุติธรรม หรือการดำเนินการตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติให้เป็นไปโดยมีประสิทธิภาพและสัมฤทธิ์ผลและเสนอแนะต่อคณะรัฐมนตรี หน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมเพื่อพิจารณา

(7) ประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรม จัดประชุม สัมมนา ฝึกอบรม หรือเสนอแนะหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมในการเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรม

(8) กำกับดูแลการจัดทำรายงานประจำปีของสำนักงานตามมาตรา 16 (6) เพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรี

(9) กำหนดระเบียบอื่นใดเพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

(10) ปฏิบัติการอื่นตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้ หรือกฎหมายอื่น

มาตรา 14 ในการปฏิบัติหน้าที่ คณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงาน อาจขอให้หน่วยงานของรัฐ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม และเจ้าหน้าที่ของรัฐจัดส่งเอกสาร ข้อมูล และชี้แจงข้อเท็จจริงเพื่อประกอบการพิจารณาได้ตามความจำเป็น

หมวด 2

สำนักงานกิจการยุติธรรม

มาตรา 16 ให้สำนักงานกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม เป็นหน่วยงานรับผิดชอบงานเลขานุการของคณะกรรมการ โดยมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดและให้มีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

(1) สำรวจ ศึกษา วิเคราะห์ วิจัย เสนอแนะและพัฒนาระบบงานยุติธรรม ตลอดจนนโยบายที่เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมของประเทศ เพื่อให้เหมาะสมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

(2) ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดทำแผน แผนนโยบาย และแนวทางการบริหารงานยุติธรรมของประเทศ ตลอดจนรายงานต่างๆ ตามมติของคณะกรรมการ หรือเสนอข้อมูลและความคิดเห็นต่อคณะกรรมการเพื่อพิจารณา

(3) ประสานการดำเนินการในด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับงานยุติธรรมแก่สาธารณชน

(4) ฝึกอบรมและพัฒนาความรู้เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมให้แก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง

(5) ร่วมมือและประสานงานทางวิชาการหรือด้านอื่นกับหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมทั้งภายในและต่างประเทศ

(6) จัดทำรายงานประจำปีเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการเพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรี

(7) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นหน้าที่ของสำนักงาน หรือตามที่คณะกรรมการมอบหมาย

หมวด 3

ความร่วมมือในการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรม

มาตรา 18 เพื่อประโยชน์ให้มีการวางแผนและดำเนินการเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมของประเทศให้เป็นไปโดยสอดคล้องกัน และมีประสิทธิภาพในการอำนวยความยุติธรรมแก่ประชาชน ตลอดจนการใช้ทรัพยากรให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด ให้คณะกรรมการจัดทำแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติขึ้นเป็นแนวทางสำหรับความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรมระหว่างหน่วยงานของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม

แผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ ให้เป็นแผนระยะสี่ปี โดยแสดงทิศทางของการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรม ซึ่งมีสาระสำคัญในเรื่องดังต่อไปนี้

(1) การประสานแนวทางการบริหารงานยุติธรรมของหน่วยงานของรัฐ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมแต่ละแห่งเพื่อให้เกิดบูรณาการในภาพรวมที่สอดคล้องกับสภาพสังคมและการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ

- (2) มาตรการเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการบริหารงานยุติธรรมของประเทศ
 - (3) แนวทางการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมเพื่อประโยชน์ในการนำมาใช้แก้ไขปัญหาต่างๆ ของประเทศ
 - (4) แนวทางการปฏิบัติงานให้เกิดความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรม เพื่อให้มีประสิทธิภาพและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน
 - (5) ความร่วมมือด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมเพื่อประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรร่วมกันที่มีประสิทธิภาพในการบริหารงานยุติธรรม
 - (6) การดำเนินการอื่นใดเพื่อประโยชน์ในการบริหารงานยุติธรรม
- มาตรา 20 ให้คณะกรรมการเสนอแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้ความเห็นชอบ และเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้
- เมื่อแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติใช้บังคับแล้ว ให้หน่วยงานของรัฐ หรือองค์กร ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมนำไปพิจารณาดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ เพื่อให้สอดคล้องกับแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ โดยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดสรรงบประมาณสนับสนุนเพื่อให้สามารถปฏิบัติงานตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติได้
- ในกรณีที่สภาพการณ์เปลี่ยนแปลงไปในระหว่างที่แผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติใช้บังคับ คณะกรรมการอาจดำเนินการปรับปรุงแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ได้ และเสนอคณะรัฐมนตรีเห็นชอบเพื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาต่อไป

ภาคผนวก (2)

สรุปสาระสำคัญของแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2550 – 2551)

ประกอบด้วย 10 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

- ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนากระบวนการยุติธรรมด้วยนโยบายบูรณาการการอำนวยความสะดวกในระดับชาติ
- ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาการบริหารจัดการในระบบงานกระบวนการยุติธรรม
- ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาบุคลากรและหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้
- ยุทธศาสตร์ที่ 4 การป้องกันและปราบปรามการทุจริต
- ยุทธศาสตร์ที่ 5 การส่งเสริมการศึกษา วิจัย และพัฒนากระบวนการยุติธรรมและกฎหมาย
- ยุทธศาสตร์ที่ 6 การส่งเสริมการระงับข้อพิพาทและลดปริมาณคดีที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม
- ยุทธศาสตร์ที่ 7 การพัฒนาระบบและวิธีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดและระบบการแก้ไขฟื้นฟู
- ยุทธศาสตร์ที่ 8 การเสริมสร้างความมั่นคง ปลอดภัยในชีวิต ร่างกาย และทรัพย์สิน
- ยุทธศาสตร์ที่ 9 การส่งเสริม สนับสนุน และการสร้างกลไก เพื่อขยายโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม
- ยุทธศาสตร์ที่ 10 การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และการช่วยเหลือประชาชนด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

แนวทางหลักของแผนแม่บท

จาก 10 ยุทธศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น สามารถสังเคราะห์เป็นแนวทางดำเนินงานหลักได้ ดังต่อไปนี้

1. แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมอย่างมีระบบ ภายใต้ นโยบายบูรณาการการอำนวยความสะดวกแห่งชาติ โดยมุ่งสู่หลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี เสริมความแข็งแกร่งให้กับกระบวนการยุติธรรมในการปฏิบัติหน้าที่อำนวยความสะดวกอย่างมีคุณภาพ มีคุณธรรมและมีมาตรฐานเพื่อเสริมสร้างความสงบสุขและความมั่นคงของประเทศ เพื่อให้กระบวนการยุติธรรมมีศักยภาพพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งหรือข้อพิพาทในสังคม และพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาอาชญากรรมที่มีความรุนแรงและซับซ้อนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

2. แนวทางกระตุ้นสังคม ประชาชนทุกภาคส่วนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาความสงบเรียบร้อย การป้องกันปราบปรามอาชญากรรม การอำนวยความสะดวกยุติธรรม ทำให้ประชาชนตระหนักและรู้สึกรู้ว่า ปัญหาสังคมและปัญหาอาชญากรรมเป็นปัญหาที่ทุกคนควรมีส่วนร่วมแก้ไขปรับปรุงและฟื้นฟูแนวทางการ

ดำเนินการ คือ ต้องพัฒนาโลก ช่องทาง เพื่อให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นการยุ่งยากที่จะให้ความร่วมมือและถือได้ว่าเป็นหน้าที่หรือความรับผิดชอบที่พึงมีต่อสังคม ซึ่งต้องอาศัยการณรงค์ประชาสัมพันธ์และพัฒนาเครือข่าย

3. แนวทางการพัฒนากระบวนการยุทธธรรมโดยคำนึงถึงหลักวิชาการ มีการพัฒนาบุคลากรและหน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรมรวมทั้งหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สภานายความให้มีการปฏิบัติงานโดยที่บุคลากรมีความรู้ที่สอดคล้องกับทิศทางกาปฏิรูประบบราชการและการพัฒนาประเทศไทยโดยรวม มีจรรยาบรรณ มีทักษะการทำงานเชิงบูรณาการและเชิงสหวิชาชีพ เข้าใจและยอมรับการพัฒนาหน่วยงานเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการทำงานต่างๆ และมีกิจกรรมการสร้างให้หน่วยงานองค์กรแห่งการเรียนรู้สามารถพัฒนากระบวนการยุทธธรรมโดยมีการสร้างนวัตกรรมและพัฒนาวิทยาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและมีลักษณะเป็นพลวัตรของยุคโลกาภิวัตน์

จากแนวดำเนินการหลัก 3 ประการดังกล่าว สามารถนำมากำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาตามแผนแม่บทนั้นเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มยุทธศาสตร์การบูรณาการการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมและการพัฒนากระบวนการยุทธธรรม เพื่อให้กระบวนการยุทธธรรมมีคุณภาพ มีมาตรฐานการปฏิบัติงานที่ชัดเจน และเพื่อให้มีการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งเป็นการกิจของหน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรมโดยตรง ได้แก่ ยุทธศาสตร์ 1, 2, 3, 7, 8 และ 10 ทั้งนี้ โดยที่ยุทธศาสตร์ที่ 3 เป็นยุทธศาสตร์สนับสนุน

2. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ต้องมีการประสานความร่วมมือกับภาคประชาชน ชุมชน องค์กรท้องถิ่น และภาคเอกชน ให้เข้ามาเป็นภาคีการอำนวยความสะดวกยุทธธรรมที่ต้องการความโปร่งใสเป็นธรรม ตรวจสอบได้ และเพื่อให้กระบวนการยุทธธรรมได้มีโอกาสทำงานอย่างมืออาชีพโดยให้การอำนวยความสะดวกยุทธธรรมคดเล็กๆ น้อยๆ อยู่ที่ชุมชน ได้แก่ ยุทธศาสตร์ 4, 6 และ 9

3. กลุ่มยุทธศาสตร์การพัฒนาองค์ความรู้ เพื่อให้หน่วยงานในกระบวนการยุทธธรรมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถสร้างองค์ความรู้ มีการสร้างนวัตกรรม และพัฒนาวิทยาการและเทคโนโลยีต่างๆ อย่างเหมาะสมทันต่อการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ และสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ ยุทธศาสตร์ 3 และ 5

ภาคผนวก (3)

พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี

พ.ศ. 2546 (บางมาตรา)

มาตรา 6 การบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี ได้แก่ การบริหารราชการเพื่อบรรลุเป้าหมาย ดังต่อไปนี้

- (1) เกิดประโยชน์สุขของประชาชน
- (2) เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐ
- (3) มีประสิทธิภาพและเกิดความคุ้มค่าในเชิงภารกิจของรัฐ
- (4) ไม่มีขั้นตอนการปฏิบัติงานเกินความจำเป็น
- (5) มีการปรับปรุงภารกิจของส่วนราชการให้ทันต่อสถานการณ์
- (6) ประชาชนได้รับการอำนวยความสะดวกและได้รับการตอบสนองความต้องการ
- (7) มีการประเมินผลการปฏิบัติราชการอย่างสม่ำเสมอ

มาตรา 7 การบริหารราชการเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หมายถึง การปฏิบัติราชการที่มีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดความผาสุกและความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนความสงบและปลอดภัยของสังคมส่วนรวม ตลอดจนประโยชน์สูงสุดของประเทศ

มาตรา 8 ในการบริหารราชการเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนราชการจะต้องดำเนินการโดยถือว่าประชาชนเป็นศูนย์กลางที่จะได้รับการบริการจากรัฐและจะต้องมีแนวทางการบริหารราชการดังต่อไปนี้

(1) การกำหนดภารกิจของรัฐและส่วนราชการต้องเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ตามมาตรา 7 และสอดคล้องกับแนวนโยบายแห่งรัฐและนโยบายของคณะรัฐมนตรีที่แถลงต่อรัฐสภา

(2) การปฏิบัติภารกิจของส่วนราชการต้องเป็นไปโดยซื่อสัตย์สุจริต สามารถตรวจสอบได้ และมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั้งในระดับประเทศและท้องถิ่น

(3) ก่อนเริ่มดำเนินการส่วนราชการต้องจัดให้มีการศึกษาวิเคราะห์ผลดีและผลเสียให้ครบถ้วนทุกด้าน กำหนดขั้นตอนการดำเนินการที่โปร่งใส มีกลไกตรวจสอบการดำเนินการในแต่ละขั้นตอน ในกรณีที่ภารกิจใดจะมีผลกระทบต่อประชาชน ส่วนราชการต้องดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนหรือชี้แจงทำความเข้าใจเพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักถึงผลประโยชน์ที่ส่วนรวมจะได้รับจากภารกิจนั้น

(4) ให้เป็นหน้าที่ของข้าราชการที่จะต้องคอยรับฟังความคิดเห็นและความพึงพอใจของสังคมโดยรวมและประชาชนผู้รับบริการ เพื่อปรับปรุงหรือเสนอแนะต่อผู้บังคับบัญชา เพื่อให้มีการปรับปรุงวิธีปฏิบัติราชการให้เหมาะสม

(5) ในกรณีที่เกิดปัญหาและอุปสรรคจากการดำเนินการ ให้ส่วนราชการดำเนินการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคนั้นโดยเร็ว ในกรณีที่ปัญหาหรืออุปสรรคนั้นเกิดขึ้นจากส่วนราชการอื่นหรือระเบียบข้อบังคับที่ออกโดย

ส่วนราชการอื่น ให้ส่วนราชการแจ้งให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทราบเพื่อดำเนินการแก้ไขปรับปรุงโดยเร็วต่อไป และให้แจ้ง ก.พ.ร. ทราบด้วย

การดำเนินการตามวรรคหนึ่ง ให้ส่วนราชการกำหนดวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมกับการกิจแต่ละเรื่อง ทั้งนี้ ก.พ.ร. จะกำหนดแนวทางการดำเนินการทั่วไปให้ส่วนราชการปฏิบัติให้เป็นไปตามมาตรฐานด้วยก็ได้

มาตรา 9 การบริหารราชการเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐให้ส่วนราชการปฏิบัติดังต่อไปนี้

(1) ก่อนจะดำเนินการตามภารกิจใดส่วนราชการต้องจัดทำแผนปฏิบัติราชการไว้เป็นการล่วงหน้า

(2) การกำหนดแผนปฏิบัติราชการของส่วนราชการตาม (1) ต้องมีรายละเอียดของขั้นตอนระยะเวลา และงบประมาณที่จะต้องใช้ในการดำเนินการของแต่ละขั้นตอนเป้าหมายของภารกิจ ผลสัมฤทธิ์ของภารกิจ และตัวชี้วัดความสำเร็จของภารกิจ

(3) ส่วนราชการต้องจัดให้มีการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติราชการตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่ส่วนรวมราชการกำหนดขึ้น ซึ่งต้องสอดคล้องกับมาตรฐานที่ ก.พ.ร. กำหนด

(4) ในกรณีที่การปฏิบัติภารกิจ หรือการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติราชการเกิดผลกระทบต่อประชาชน ให้เป็นหน้าที่ของส่วนราชการที่จะต้องดำเนินการแก้ไขหรือบรรเทาผลกระทบนั้น หรือเปลี่ยนแผนปฏิบัติราชการให้เหมาะสม

มาตรา 10 ในกรณีที่ภารกิจใดมีความเกี่ยวข้องกับหลายส่วนราชการหรือเป็นภารกิจที่ใกล้เคียงหรือต่อเนื่องกัน ให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องนั้นกำหนดแนวทางการปฏิบัติราชการเพื่อให้เกิดการบริหารราชการแบบบูรณาการร่วมกัน โดยมุ่งให้เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐ

ให้ส่วนราชการมีหน้าที่สนับสนุนการปฏิบัติราชการของผู้ว่าราชการจังหวัดหรือหัวหน้าคณะผู้แทนในต่างประเทศ เพื่อให้การบริหารราชการแบบบูรณาการในจังหวัดหรือในต่างประเทศแล้วแต่กรณี สามารถใช้อำนาจตามกฎหมายได้ครบถ้วนตามความจำเป็นและบริหารราชการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

มาตรา 20 เพื่อให้การปฏิบัติราชการภายในส่วนราชการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ให้ส่วนราชการกำหนดเป้าหมายแผนการทำงาน ระยะเวลาแล้วเสร็จของงานหรือโครงการ และงบประมาณที่จะต้องใช้ในแต่ละงานหรือโครงการ และต้องเผยแพร่ให้ข้าราชการและประชาชนทราบทั่วกันด้วย

มาตรา 27 ให้ส่วนราชการจัดให้มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับการสั่งการอนุญาต การอนุมัติ การปฏิบัติราชการ หรือการดำเนินการอื่นใดของผู้ดำรงตำแหน่งใดให้แก่ผู้ดำรงตำแหน่งที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินการในเรื่องนั้นโดยตรง เพื่อให้เกิดความรวดเร็วและลดขั้นตอนการปฏิบัติราชการ ทั้งนี้ ในการกระจายอำนาจการตัดสินใจดังกล่าวต้องมุ่งผลให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการบริการประชาชน

เมื่อได้มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจตามวรรคหนึ่งแล้ว ให้ส่วนราชการกำหนดหลักเกณฑ์การควบคุม ติดตามและกำกับดูแลการใช้อำนาจและความรับผิดชอบของผู้รับมอบอำนาจและผู้มอบอำนาจไว้ด้วย หลักเกณฑ์ดังกล่าวต้องไม่สร้างขั้นตอนหรือการกลั่นกรองงานที่ไม่จำเป็นในการปฏิบัติงานของข้าราชการ ในกรณีนี้ หากสามารถใช้เทคโนโลยีสารสนเทศหรือโทรคมนาคมแล้วจะเป็นการลดขั้นตอนเพิ่มประสิทธิภาพและ

ประหยัดค่าใช้จ่าย รวมทั้งไม่เกิดผลเสียหายแก่ราชการ ให้ส่วนราชการดำเนินการให้ข้าราชการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศหรือโทรคมนาคมตามความเหมาะสมและกำลังเงินงบประมาณ

เมื่อส่วนราชการใดได้มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจตามวรรคหนึ่ง หรือได้มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศหรือโทรคมนาคมตามวรรคสองแล้ว ให้ส่วนราชการนั้นเผยแพร่ให้ประชาชนทราบเป็นการทั่วไป

ภาคผนวก (4)

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่

พุทธศักราช 2457 (บางมาตรา)

มาตรา 9 ในหมู่บ้านหนึ่งให้มีผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง และมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง หมู่บ้านละสองคน เว้นแต่หมู่บ้านใดมีความจำเป็นต้องมีมากกว่าสองคน ให้ขออนุมัติกระทรวงมหาดไทย

ในหมู่บ้านใด ผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นสมควรให้มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายรักษาความสงบ ก็ให้มีได้ตามจำนวนที่กระทรวงมหาดไทยจะเห็นสมควร

ผู้ใหญ่บ้านจะได้รับเงินเดือน แต่มิใช่จากเงินงบประมาณประเภทเงินเดือน ส่วนผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายรักษาความสงบและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง จะได้รับเงินตอบแทนตามที่กระทรวงมหาดไทยกำหนด

มาตรา 27 ผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าของราษฎรในหมู่บ้านของตนตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้ มีหน้าที่และอำนาจในทางปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยของราษฎรดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

ข้อ 1 ที่จะรักษาความสงบและความสุขสำราญ ช่วยป้องกันความทุกข์ภัยของลูกบ้านตามสมควร และที่สามารถจะทำได้ การที่กล่าวนี้ ถ้าสมควรจะต้องปรึกษาหารือและช่วยกันกับเพื่อนผู้ใหญ่บ้านก็ดีกับกำนันนายตำบลก็ดี ก็เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะต้องปฏิบัติให้สมควรแก่การที่จะรักษาประโยชน์และความสุขของลูกบ้านซึ่งได้มอบไว้ให้เป็นธุระในพระราชบัญญัตินี้

ข้อ 2 ถ้าความทุกข์ภัยเกิดแก่ลูกบ้าน ซึ่งจะต้องขอความป้องกันจากรัฐบาล เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะนำความแจ้งต่อเจ้าพนักงานปกครองตั้งแต่กำนัน นายอำเภอเป็นต้นขึ้นไปโดยลำดับ

ข้อ 3 ถ้ารัฐบาลจะประกาศ หรือจะสั่งราชการอันใดให้ราษฎรทราบ เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะรับข้อความอันนั้นไปแจ้งแก่ลูกบ้านของตนให้ทราบ

ข้อ 4 เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะทำบัญชีสำมะโนครัวในหมู่บ้านของตนและคอยแก้ไขบัญชีนั้นให้ถูกต้องเสมอ

ข้อ 5 ถ้าผู้ใหญ่บ้านรู้เห็นเหตุการณ์แปลกประหลาดอันใดที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านของตน หรือในลูกบ้านของตนซึ่งอาจจะเป็นคุณหรือเป็นโทษแก่ราชการบ้านเมืองก็ดี แก่ประชาชนในที่นั้นก็ดี ยกตัวอย่างข้างฝ่ายโทษ ดังรู้เห็นว่าผู้คนมีทรัพย์สินของแปลกประหลาดอันน่าสงสัยว่า เป็นของที่ได้มาโดยทางโจรกรรมก็ดี หรือว่าถ้าเห็นผู้คนล้มตาย หรือมีบาดแผลอันควรสงสัยว่าจะมีผู้อื่นกระทำเอาโดยทุจริต หรือไปกระทำทุจริตต่อผู้อื่นแล้ว จึงเกิดเหตุขึ้นก็ดี เหล่านี้เป็นต้น ให้รับนำความแจ้งต่อกำนันนายตำบลของตน

ข้อ 6 ถ้ามีคนจรแปลกหน้านอกสำมะโนครัวหมู่บ้านนั้นเข้ามาอาศัย เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านจะต้องไต่ถาม ให้รู้จักตัวและรู้เหตุการณ์ที่มาอาศัย ถ้าเห็นว่าไม่ได้มาโดยสุจริตให้เอาตัวผู้นั้นส่งกำนันนายตำบลของตน

ข้อ 7 ถ้าเกิดเหตุจลาจลก็ดี ฆ่ากันตายก็ดี ตีชิงก็ดี ปล้นทรัพย์ก็ดี หรือไฟไหม้ก็ดี หรือเหตุร้ายสำคัญอย่างใดๆ ในหมู่บ้านของตน หรือในหมู่บ้านที่ใกล้เคียงอันสมควรจะช่วยให้ เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านจะต้องเรียกลูกบ้านของตนออกช่วยต่อสู้ติดตามจับผู้ร้ายเอาของกลางคืนหรือดับไฟ หรือช่วยอย่างอื่นที่สมควรโดยเต็มกำลัง

ข้อ 8 ผู้ใหญ่บ้านเห็นลูกบ้านของตนคนใดแสดงความอาฆาตมาดร้ายแก่ผู้อื่นก็ดี หรือเป็นคนจรจัดไม่ปรากฏการทำมาหาเลี้ยงชีพ และไม่สามารถจะชี้แจงให้เห็นความบริสุทธิ์ของตนได้ก็ดี ผู้ใหญ่บ้านมีอำนาจที่จะเรียกลูกบ้านคนนั้นมาไต่ถามและว่ากล่าวสั่งสอนถ้าไม่ฟังให้เอาตัวส่งกำนันจัดการตามความในมาตรา 52 แห่งพระราชบัญญัตินี้

ข้อ 9 ควบคุมดูแลลูกบ้านให้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งจะต้องพึงกระทำตามกฎหมายหรือระเบียบแบบแผนของทางราชการ

ข้อ 10 ฝึกหัดอบรมให้คนไทยรู้จักหน้าที่และกระทำการในเวลารบ

ข้อ 11 ทำการอบรมสั่งสอน หรือชี้แจงข้อราชการแก่ราษฎร ในการนี้ให้เรียกราษฎรมาประชุมได้ตามครั้งคราวที่สมควร

ข้อ 12 บำรุงและส่งเสริมการอาชีพของราษฎรในทางเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม

ข้อ 13 ตรวจตราและรักษาประโยชน์ในการอาชีพของราษฎร

ข้อ 14 สั่งให้ราษฎรช่วยเหลือในการสาธารณะประโยชน์เพื่อบำบัดป้องกันภัยอันตรายซึ่งมีมาเป็นสาธารณะโดยฉุกเฉินและให้ทำการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ราษฎรผู้ประสบสาธารณะภัย

ข้อ 15 จัดการป้องกันโรคติดต่อหรือโรคระบาดซึ่งเกิดขึ้น หรือจะเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อมิให้ติดต่อลุกลามมากไป

ข้อ 16 จัดหมู่บ้านให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและต้องด้วยสุลักษณะ

ข้อ 17 จัดให้มีการประชุมกรรมการหมู่บ้าน

ข้อ 18 ปฏิบัติการตามคำสั่งของกำนัน หรือทางราชการและรายงานเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่บ้านให้กำนันทราบ เพื่อให้กำนันรายงานต่อคณะกรรมการอำเภอ

ข้อ 19 กระทำตนให้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎรตามที่ทางราชการได้แนะนำ

มาตรา 28 ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่และอำนาจในการที่เกี่ยวข้องกับความอาญาดังต่อไปนี้ คือ

ข้อ 1 เมื่อทราบข่าวว่ามีการกระทำความผิดกฎหมายเกิดขึ้นหรือสงสัยว่าได้เกิดขึ้นในหมู่บ้านของตน ต้องแจ้งความต่อกำนันนายตำบลให้ทราบ

ข้อ 2 เมื่อทราบข่าวว่ามีการกระทำความผิดกฎหมายเกิดขึ้น หรือสงสัยว่าได้เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่ใกล้เคียง ต้องแจ้งความต่อผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านนั้นให้ทราบ

ข้อ 3 เมื่อตรวจพบของกลางที่ผู้กระทำความผิดกฎหมายมีอยู่ก็ดี หรือสิ่งของที่สงสัยว่าได้มาโดยการกระทำความผิดกฎหมาย หรือเป็นสิ่งของสำหรับใช้ในการกระทำความผิดกฎหมายก็ดี ให้จับสิ่งของนั้นไว้และรับนำส่งต่อกำนันนายตำบล

ข้อ 4 เมื่อปรากฏว่าผู้ใดกำลังกระทำความผิดกฎหมายก็ดี หรือมีเหตุควรสงสัยว่า เป็นผู้ที่ได้กระทำความผิดกฎหมายก็ดี ให้จับตัวผู้นั้นไว้และรับนำส่งต่อกำนันนายตำบล

ข้อ 5 ถ้ามีหมายหรือมีคำสั่งตามหน้าที่ราชการ ให้จับผู้ใดในหมู่บ้านนั้น เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะจับผู้นั้น และรับส่งต่อกำนัน หรือกรรมการอำเภอตามสมควร

ข้อ 6 เมื่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ออกหมายสั่งให้ค้น หรือให้ยึด ผู้ใหญ่บ้านต้องจัดการให้เป็นไปตามหมาย

มาตรา 34 บรรดาการที่จะตรวจตรารักษาความปกติเรียบร้อยในตำบล คือ การที่จะว่ากล่าวราษฎรในตำบลนั้น ให้ประพฤติตามพระราชกำหนดกฎหมายก็ดี หรือการที่จะป้องกันภัยอันตรายและรักษาความสุภาพเรียบร้อยของราษฎรในตำบลนั้นก็ดี หรือการที่จะรับกิจสุทุกข์ของราษฎรในตำบลนั้นขึ้นร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการเมือง กรรมการอำเภอ และจะรับข้อราชการมาประกาศแก่ราษฎรในตำบลนั้นก็ดีหรือที่จะจัดการตามพระราชกำหนดกฎหมาย เช่นการตรวจและนำเก็บภาษีอากรในตำบลนั้นก็ดี การทั้งนี้อยู่ในหน้าที่ของกำนันผู้เป็นนายตำบล ผู้ใหญ่บ้านทั้งปวงในตำบลนั้น และแพทย์ประจำตำบลจะต้องช่วยกันเอาเป็นธุระจัดการให้เรียบร้อยได้ตามสมควรแก่หน้าที่

มาตรา 34 หวิ นอกจากอำนาจหน้าที่ที่กล่าวโดยเฉพาะให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกำนัน ให้กำนันมีอำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับผู้ใหญ่บ้านด้วย

มาตรา 35 กำนันมีหน้าที่และอำนาจในการที่เกี่ยวข้องด้วยความอาญาดังต่อไปนี้ คือ

ข้อ 1 เมื่อทราบข่าวว่า มีการกระทำความผิดกฎหมายเกิดขึ้น หรือสงสัยว่าได้เกิดขึ้นในตำบลของตน ต้องแจ้งความต่อกรรมการอำเภอให้ทราบ

ข้อ 2 เมื่อทราบข่าวว่ามีการกระทำความผิดกฎหมายเกิดขึ้น หรือสงสัยว่าได้เกิดขึ้นในตำบลที่ใกล้เคียงต้องแจ้งความต่อกำนันนายตำบลนั้นให้ทราบ

ข้อ 3 เมื่อปรากฏว่า ผู้ใดกำลังกระทำความผิดกฎหมายก็ดี หรือมีเหตุควรสงสัยว่าเป็นผู้ที่ได้กระทำความผิดกฎหมายก็ดี ให้จับผู้นั้นไว้ และรับนำส่งต่อกรรมการอำเภอ

ข้อ 4 ถ้ามีหมายหรือมีคำสั่งตามหน้าที่ราชการให้จับผู้ใดในตำบลนั้น เป็นหน้าที่ของกำนันที่จะจับผู้นั้นแล้วรับส่งต่อกรรมการอำเภอตามสมควร

ข้อ 5 เมื่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ออกหมายสั่งให้ค้นหรือให้ยึด กำนันต้องจัดการให้เป็นไปตามหมาย

ข้อ 6 ถ้ามีผู้มาขออายัดตัวคนหรือสิ่งของก็ดีหรือผู้ต้องโจรกรรม จะทำกฎหมาย ตราสิน หรือมีผู้จะขอทำชันสูตรบาดแผลก็ดี ทั้งนี้ให้กำนันสืบสวนฟังข้อความแล้วรับนำตัวผู้ขอและผู้ต้องอายัด และทรัพย์สินของ

บรรดาที่จะพาไปด้วยนั้นไปยังกรรมการอำเภอ ถ้าสิ่งของอย่างใดจะพาไปไม่ได้ ก็ให้กำนันชั้นสูตรให้รู้เห็น แล้วนำความไปแจ้งต่อกรรมการอำเภอในขณะนั้น

มาตรา 37 ถ้าเกิดจลาจลก็ดี ฆ่ากันตายก็ดี ชิงทรัพย์ก็ดี ปล้นทรัพย์ก็ดี ไฟไหม้ก็ดี หรือเหตุร้ายสำคัญอย่างใดๆ ในตำบลของตน หรือในตำบลที่ใกล้เคียงอันสมควรจะช่วยได้ก็ดี หรือมีผู้ร้ายแต่ที่อื่นมาฆ่าสุ่มในตำบลนั้นก็ดี หรือมีเหตุควรสงสัยว่าลูกบ้านในตำบลนั้น บางคนจะเกี่ยวข้องเป็นโจรผู้ร้ายก็ดี เป็นหน้าที่ของกำนันจะต้องเรียกผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้านในตำบลออกช่วยต่อสู้ติดตามจับผู้ร้ายหรือติดตามเอาของกลางคืน หรือดับไฟหรือช่วยอย่างอื่นตามควรแก่การโดยเต็มกำลัง

มาตรา 40 กำนันต้องตรวจจัดการรักษาสิ่งซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์อันอยู่ในตำบลนั้น เช่น สระน้ำ ศาลาอาศัย ที่เลี้ยงปศุสัตว์ เป็นต้น

มาตรา 41 กำนันต้องรักษาบัญชีสำมะโนครัว และทะเบียนบัญชีของรัฐบาลในตำบลนั้น และคอยแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องกับบัญชีของผู้ใหญ่บ้าน

มาตรา 42 กำนันต้องทำบัญชีสิ่งของ ซึ่งต้องภาษีอากรในแขวงนั้นยื่นต่อกรรมการอำเภอและนำราษฎรไปเสียภาษีอากรตามพระราชบัญญัติภาษีอากร

มาตรา 43 กำนันกระทำการตามหน้าที่จะเรียกผู้ใดมาหาหรือให้ช่วยก็ได้

มาตรา 44 ในตำบลหนึ่ง ให้มีสารวัตรสำหรับเป็นผู้ช่วยและรับใช้สอยของกำนัน 2 คน ผู้ที่จะเป็นสารวัตรนี้แล้วแต่กำนันจะขอรับรองให้ผูใดเป็น แต่ต้องได้รับความเห็นชอบของผู้ว่าราชการเมืองด้วยจึงเป็นได้ และกำนันมีอำนาจเปลี่ยนสารวัตรได้

มาตรา 50 เมื่อกำนันเห็นว่ามีกรณีอันใดเนื่องในการรักษาความปกติเรียบร้อย ในตำบลสมควรจะปรึกษาหารือกันในระหว่างกำนันผู้ใหญ่บ้านทั้งปวง และแพทย์ประจำตำบล กำนันก็มีอำนาจที่จะเรียกมาประชุมปรึกษาหารือกัน และให้เอาเสียงที่เห็นพร้อมกันโดยมากเป็นที่ชี้ขาดตกลงในการที่ปรึกษาหารือกันนั้น

มาตรา 52 ถ้ามีเหตุสงสัยว่าผูใดในตำบลนั้น แสดงความอาฆาตมาดร้ายแก่ผู้อื่นก็ดี หรือเป็นคนจระจัดไม่ปรากฏการทำความเลวเสียชีพ และไม่สามารถจะชี้แจงความบริสุทธิ์ของตนได้ก็ดี ให้กำนันเรียกประชุมผู้ใหญ่บ้านสืบสวน ถ้ามีหลักฐานควรเชื่อว่าเป็นความจริง ก็ให้เอาตัวผู้นั้นส่งกรรมการอำเภอไปฟ้องร้องเอาโทษตามมาตรา 30 แห่งประมวลกฎหมายอาญา

มาตรา 53 เมื่อมีผู้ใหญ่บ้านนำคนจรแปลกหน้านอกสำมะโนครัวตำบลมาส่งกำนันตามความในมาตรา 27 ข้อ 6 ให้กำนันปรึกษาหารือกับผู้ใหญ่บ้าน เมื่อเห็นสมควรจะขับไล่คนผู้นั้นออกไปเสียจากท้องที่ตำบลนั้นก็ได้

มาตรา 54 ถ้าลูกบ้านผูใดไปตั้งหับกระท่อมหรือเรือนโรงอยู่ในที่เปลี่ยวในตำบลนั้น ซึ่งน่ากลัวจะเป็นอันตรายด้วยโจรผู้ร้ายหรือน่าสงสัยว่าจะเป็นสำนักโจรผู้ร้าย การอย่างนี้ ให้กำนันกับผู้ใหญ่บ้านในตำบลนั้นประชุมปรึกษากันดู เมื่อเห็นเป็นการสมควรแล้วจะบังคับให้ลูกบ้านคนนั้นย้ายเข้ามาอยู่เสียในหมู่บ้านราษฎรก็ได้ และให้นำความแจ้งต่อกรรมการอำเภอด้วย

มาตรา 55 ถ้าราษฎรคนใดทิ้งให้บ้านเรือนชำรุดรุงรัง หรือปล่อยให้โสโครกโสสมอาจจะเกิดเหตุให้เกิดอันตรายแก่ผู้อยู่ในที่นั้นหรือผู้อยู่ใกล้เคียงกัน หรือผูที่ไปมา หรือให้เกิดอัคคีภัยหรือโรคภัย ให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน

และแพทย์ประจำตำบลปรึกษากัน ถ้าเห็นควรจะบังคับให้ผู้ที่อยู่ในที่นั้นแก้ไขเสียให้ได้ ก็บังคับได้ ถ้าผู้นั้นไม่ทำตาม บังคับ ก็ให้กำนันนำความร้องเรียนต่อกรรมการอำเภอ

มาตรา 60 ในเวลาใดมีการนัดชดถุญ หรือประชุมชนเป็นการใหญ่ในตำบลนั้น กำนันจะเรียก ผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ประจำตำบลพร้อมกันมาช่วยพิทักษ์รักษาความเรียบร้อยในที่อันนั้น ถ้าและเห็นเป็นการ จำเป็นแล้ว จะขอแรงราษฎรมาช่วยด้วยก็ได้

มาตรา 61 เวลาข้าราชการผู้ใหญ่หรือผู้บังคับบัญชาโดยตรงมาตรวจราชการในท้องที่ กำนันจะเรียก ผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ในตำบลประชุมพร้อมกันเพื่อแจ้งข้อราชการ หรือฟังราชการก็ได้

มาตรา 66 อำเภอหนึ่ง ให้มีพนักงานปกครองคณะหนึ่ง เรียกรวมกันว่า กรรมการอำเภอๆ แยกเป็น รายตำแหน่ง ดังนี้ คือ

(1) นายอำเภอ หรือถ้าเป็นตำแหน่งพิเศษ เรียกว่าผู้ว่าราชการอำเภอ เป็นหัวหน้าการปกครอง ทั่วไปในอำเภอ และขึ้นตรงต่อผู้ว่าราชการเมือง มีอำเภอละคนหนึ่ง

(2) ปลัดอำเภอเป็นผู้ช่วยและผู้แทนนายอำเภออยู่ในบังคับนายอำเภอ อำเภอหนึ่งมีจำนวน ปลัดอำเภอมากน้อยตามสมควรแก่ราชการ

(3) สมุห์บัญชีอำเภอ คือ ข้าราชการมีสังกัดในกรมสรรพากรมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยนายอำเภอในการ เก็บภาษีอากรและผลประโยชน์แผ่นดินอยู่ในบังคับนายอำเภอ

มาตรา 67 นายอำเภอ ปลัดอำเภอ สมุห์บัญชีซึ่งรวมเรียกกันว่ากรรมการอำเภอนี้ แม้มีตำแหน่งต่างกัน ย่อมมีหน้าที่และความรับผิดชอบรวมกันในการที่จะให้การปกครองอำเภอนั้นเรียบร้อย และเมื่อตำแหน่งใดการมาก เหลือมือ หรือว่าว่างพนักงานกรรมการอำเภอ แม้อยู่ในตำแหน่งอื่น ต้องช่วยและต้องทำแทนกัน จะถือว่าเป็น พนักงานต่างกันนั้นไม่ได้

มาตรา 81 หน้าที่กรรมการอำเภอที่กล่าวไว้ในพระราชบัญญัตินี้ก็ดี หรือในที่อื่นก็ดี ถ้ามิได้ระบุว่าเป็น หน้าที่เฉพาะนายอำเภอ หรือเฉพาะตำแหน่งใดในกรรมการอำเภอไซ้ ให้พึงเข้าใจว่าเป็นหน้าที่และรับผิดชอบรวมกัน นายอำเภอเป็นหัวหน้าจะทำการนั้นเอง หรือจะมอบหมายให้กรรมการอำเภอคนใดทำโดยอนุมัติของนายอำเภอก็ได้ แต่่นายอำเภอจะหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบในการทั้งปวง เพราะเหตุที่อ้างว่าได้ให้ผู้อื่นทำแทนนั้นไม่ได้

มาตรา 83 กรรมการอำเภอต้องตรวจตราและจัดการปกครองตำบลและหมู่บ้านให้เป็นไปได้จริงดัง พระราชบัญญัตินี้

นอกจากอำนาจหน้าที่ที่กล่าวโดยเฉพาะให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรรมการอำเภอ ให้กรรมการอำเภอมี อำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับกำนันผู้ใหญ่บ้านด้วย

มาตรา 84 กรรมการอำเภอต้องเอาใจใส่สมาคมให้คุ้นเคยกับกำนันผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบลเป็น ที่ปรึกษาหารือ และเป็นผู้รับช่วยแก้ไขความขัดข้องให้แก่เขา

มาตรา 85 ให้กรรมการอำเภอเรียกประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านแพทย์ประจำตำบลพร้อมกัน หรือเรียก ประชุมแต่เฉพาะตำแหน่งมีประชุมกำนัน เป็นต้น ในเวลามีการจะต้องปรึกษาหรือต้องถามต้องสั่งตามสมควร

มาตรา 88 กรรมการอำเภอดำเนินการตรวจสอบทั้งในที่ในเขตอำเภอของตน และท้องที่อำเภออื่นที่ติดต่อกัน ให้รู้ความเป็นไปในท้องที่นั้นๆ

มาตรา 93 เวลาที่มีการประชุมชนมากในที่ใด เช่นในเวลาที่มีการนัดประชุมเป็นต้น กรรมการอำเภอกับกำนันผู้ใหญ่บ้านตำบลนั้นต้องจัดการรักษาความเรียบร้อยในที่ประชุมชน

มาตรา 94 กรรมการอำเภอดำเนินการตรวจสอบตราดักเตือนกำนันผู้ใหญ่บ้านให้มีเครื่องสัญญาณเรียกลูกบ้านช่วยกันดับไฟ หรือระงับเหตุภัยอันตรายอย่างอื่น หรือจับโจรผู้ร้ายทุกหมู่บ้าน

มาตรา 96 หมู่บ้านใดตั้งอยู่ใกล้ป่าพงอันเป็นเชื้อไฟ เมื่อถึงฤดูพงแห้งให้กรรมการอำเภอส่งราษฎรในหมู่บ้านนั้น ให้ช่วยกันถางพงให้เตียนออกไปห่างบ้านเรือน ป้องกันอย่าให้เป็นอัคคีภัยแก่หมู่บ้านนั้น

มาตรา 98 ราษฎรคนใดไปปลุกเร้าอยู่ในที่เปลี่ยว อันน่ากลัวอันตรายด้วย โจรผู้ร้ายก็ดี หรือนักเลวจะเป็นที่ซ่อนของโจรผู้ร้ายก็ดี เมื่อกรรมการอำเภอได้ปรึกษากับกำนันในท้องที่นั้นเห็นด้วยกันแล้ว ก็ให้บังคับให้ผู้นั้นย้ายเข้ามาอยู่เสียในหมู่บ้าน

มาตรา 101 หน้าที่และอำนาจของกรรมการอำเภอในการที่เกี่ยวกับความอาญานั้น มีดังต่อไปนี้ คือ

ข้อ 1 บรรดาอำนาจซึ่งกฎหมายกำหนดไว้สำหรับผู้ใหญ่บ้านและกำนันนั้น ให้กรรมการอำเภอใช้ได้ทุกอย่าง

ข้อ 2 ความอาญาเกิดขึ้นในท้องที่อำเภอใด หรือตัวจำเลยมาอาศัยอยู่ในท้องที่อำเภอใด ให้กรรมการอำเภอมีอำนาจที่จะสั่งให้จับผู้ต้องหามาไต่สวนคดีเรื่องนั้นในชั้นต้น

ข้อ 3 ในการไต่สวนในชั้นต้นก็ดี หรือจัดการตามหมายอย่างใดๆ หรือตามคำสั่งของศาล หรือคำสั่งในทางราชการอย่างใดๆ ก็ดี ให้กรรมการอำเภอมีอำนาจที่จะออกหมายเรียกตัวคนมาสาบานให้การเป็นพยานหมายค้นบ้านเรือน หรือหมายยึดสิ่งของได้

ข้อ 4 ในการค้นบ้านเรือน หรือยึดสิ่งของนั้น ถ้านายอำเภอไปค้น หรือยึดเองไม่ต้อง มีหมาย ถ้าจะแต่งให้ผู้อื่นไปค้นหรือยึด ก็ให้นายอำเภอมีหมายสั่งเจ้าพนักงานผู้ถือหมายมีอำนาจที่จะค้นและยึดได้ตามหมาย

ข้อ 5 ตัวผู้ต้องหาในคดีอาญา ซึ่งได้ตัวมาต่อหน้ากรรมการอำเภอนั้น โดยปกตินายอำเภอควรยอมให้มีประกัน แต่ถ้านายอำเภอเห็นว่าเหตุการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดที่จะกล่าวในมาตรานี้ ก็ให้เอาตัวไว้ คือ

(ก) เป็นคดีการจี้ที่ต้องด้วยโทษจำคุกตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไปอย่างหนึ่ง หรือ

(ข) ถ้าผู้ต้องหาหลบหนีจะจับได้ โดยยากอย่างหนึ่ง หรือ

(ค) เห็นได้ว่าถ้าปล่อยผู้นั้นไปจะทำให้เกิดเหตุอันตรายอย่างหนึ่ง หรือ

(ง) ถ้าปล่อยไปจะขัดข้องหรือลำบากแก่การไต่สวนคดีในชั้นต้นอย่างหนึ่ง

ข้อ 6 การไต่สวนคดีในชั้นต้นนั้น ต้องลงมือภายใน 48 ชั่วโมง ตั้งแต่เวลาที่จับผู้ต้องหา นายอำเภอต้องรีบจัดการโดยเร็วที่จะทำได้ แล้วส่งตัวผู้ต้องหาไปยังเมือง ให้ส่งต่อไปยังศาลซึ่งมีหน้าที่พิจารณาคดีนั้น โดยวิธีที่กล่าวต่อไปนี้

ถ้าเป็นตำบลที่มีศาลซึ่งมีอำนาจ และที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ด้วยกัน ให้ส่งตัวผู้ต้องหาต่อศาล ภายใน 48 ชั่วโมง ตั้งแต่เวลาที่ผู้ต้องหาได้ตกมาอยู่ในความควบคุมของกรมการอำเภอ

ถ้าเป็นที่อื่นๆ ให้ส่งตัวผู้ต้องหาไปยังศาลโดยเร็วที่จะทำได้ และห้ามมิให้กักขังตัวไว้ที่ว่าการอำเภอเกินกว่า 48 ชั่วโมง โดยไม่มีเหตุจำเป็น

ถ้าเมื่อส่งผู้ต้องหาไปยังศาล นายอำเภอทำการไต่สวนคดีในชั้นต้นยังไม่สำเร็จ ก็ให้เจ้าพนักงานเมืองร้องต่อศาลขอฝากให้มีเวลาไต่สวนต่อไปตามสมควร

ข้อ 7 ในการไต่สวนความอาญา ถ้านายอำเภอเห็นว่าไม่มีหลักฐานข้างฝ่ายโจทก์ ให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาไป ถ้าผู้ต้องหาต้องด้วยหมายสั่งจับของศาลอยู่แล้ว ก็ให้เจ้าพนักงานเมืองร้องขอต่อศาลให้ ปล่อยตัวผู้ต้องหา

มาตรา 102 กรมการอำเภอต้องจัดพนักงานออกตรวจตระเวนรักษาความเรียบร้อย และคอยสืบจับโจรผู้ร้ายในท้องที่ของตน

มาตรา 103 เมื่อมีเหตุผู้คนถูกกระทำร้ายตายลงในท้องที่อำเภอใดก็ดี ฟกช้ำหรือมีบาดแผลเจ็บป่วยสาหัสก็ดี ผู้ที่ถูกกระทำร้ายฟกช้ำ หรือมีบาดแผลมาขอให้ชันสูตรคดี เป็นหน้าที่ของกรมการอำเภอที่จะตรวจชันสูตรหรือพลิกศพตามพระราชบัญญัติ และจดค่าให้การพร้อมด้วยพยาน และทำหนังสือชันสูตรไว้เป็นหลักฐาน

มาตรา 105 ความผิดอย่างใดๆ อันต้องตามประมวลกฎหมายอาญา หรือกฎหมายอื่น กำหนดเป็นลหุโทษก็ดี ความผิดล่วงละเมิดพระราชบัญญัติภาษีอากร อันเบี่ยงปรับกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติไม่เกิน 200 บาทก็ดี เมื่อกรมการอำเภอไต่สวนเห็นว่าจำเลยมีพินัย ให้กรมการอำเภอมีอำนาจที่จะเปรียบเทียบให้ตกลงกันได้ถ้าไม่ตกลงกันได้ก็ดี หรือกรมการอำเภอเห็นว่าโทษของจำเลยเกินกว่าปรับ 200 บาท หรือเป็นโทษทั้งปรับทั้งจำ หรือโทษจำอย่างเดียวก็ดี ก็ให้ส่งคดีเรื่องนั้นไปยังเมือง

มาตรา 108 นายอำเภอมีอำนาจฝ่ายตุลาการ ในทางความแพ่งดังต่อไปนี้ คือ

(1) ความแพ่งที่มีทุนทรัพย์ที่พิพาทไม่เกินสองหมื่นบาท ซึ่งมูลคดีเกิดขึ้นในอำเภอนั้น หรือผู้ถูกร้องมีภูมิลำเนาอยู่ในอำเภอนั้น ถ้าผู้ร้องมาร้องขอต่อนายอำเภอ ให้เรียกผู้ถูกร้องมาไกล่เกลี่ยและเปรียบเทียบให้แล้วต่อกัน โดยไม่ต้องไปยื่นฟ้องต่อศาล ก็ให้นายอำเภอมีอำนาจออกหมายเรียกผู้ถูกร้องมาไกล่เกลี่ยและเปรียบเทียบได้

(2) ถ้านายอำเภอเปรียบเทียบแล้ว แต่คู่กรณีไม่ตกลงกัน ก็ให้ยกเลิกคดีเรื่องนั้น ให้คู่กรณีไปยื่นฟ้องต่อศาล

(3) ในการเปรียบเทียบความแพ่งดังกล่าวข้างต้น ถ้าคู่กรณีสัญญาจะยอมตกลงตามคำพยานหรือคำชี้ขาดของผู้ใดให้นายอำเภอมีอำนาจออกหมายเรียกผู้นั้นมาให้ถ้อยคำหรือชี้ขาดให้คดีเรื่องนั้นเป็นอันระงับไปได้

(4) ในการเปรียบเทียบความแพ่งนี้ ถ้าคู่กรณีตกลงยอมกันแล้วให้นายอำเภอจดข้อความที่ตกลงกัน และให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายกับนายอำเภอลงลายมือชื่อในใบยอมนั้น แล้วมอบให้ทั้งสองฝ่ายถือไว้ฝ่ายละ

ฉบับ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ปฏิบัติตามยอม ให้อีกฝ่ายหนึ่งนำไปยอมนั้นไปยื่นฟ้องต่อศาลเพื่อขอให้ศาลพิพากษาตามยอมได้

(5) คดีที่นายอำเภอเปรียบเทียบคู่กรณียอมกันแล้ว ให้ถือว่าเหมือนคดีที่อนุญาตตุลาการได้ชี้ขาดเป็นเด็ดขาด ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะเอาคดีนั้นกลับไปร้องฟ้องอีกไม่ได้

(6) ในการเปรียบเทียบความแพ่ง ให้เรียกค่าธรรมเนียมดังนี้ ค่าหมายและค่าเขียนคำร้องรวมกันห้าบาท ค่าทำใบยอมสิบบาท ค่าธรรมเนียมนี้ควรเรียกเก็บจากฝ่ายที่ต้องรับผิดชอบ แต่ถ้าคู่กรณีทั้งสองฝ่ายยินยอมจะช่วยกันเสีย ก็ให้เรียกเก็บตามยอม หากผู้จะต้องเสียค่าธรรมเนียมยากจนไม่มีเงินจะเสียก็ให้นายอำเภอใช้ดุลพินิจที่จะงดเก็บค่าธรรมเนียมเช่นนั้นได้

ภาคผนวก (5)

พระราชบัญญัติ จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534
(บางมาตรา)

มาตรา 63 ในกรณีที่เด็กหรือเยาวชนต้องหาว่ากระทำความผิด เมื่อผู้อำนวยการสถานพินิจพิจารณาโดยคำนึงถึงอายุ ประวัติ ความประพฤติ สติปัญญา การศึกษาอบรม สุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพ ฐานะ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับเด็กหรือเยาวชนและพฤติการณ์ต่าง ๆ แห่งคดีแล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนอาจกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้อง และเด็กหรือเยาวชนนั้นยินยอมที่จะอยู่ในความควบคุมของสถานพินิจด้วยแล้ว ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจแจ้งความเห็นไปยังพนักงานอัยการ ถ้าพนักงานอัยการเห็นชอบด้วย ให้มีอำนาจสั่งไม่ฟ้องเด็กหรือเยาวชนนั้นได้ คำสั่งไม่ฟ้องของพนักงานอัยการนั้นให้เป็นที่สุด

การควบคุมเด็กหรือเยาวชนในสถานพินิจตามวรรคหนึ่ง ให้มีกำหนดเวลาตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจเห็นสมควร แต่ต้องไม่เกินสองปี

บทบัญญัติมาตรานี้มิให้ใช้บังคับแก่การกระทำความผิดอาญาที่มีอัตราโทษอย่างสูงตามที่กฎหมายกำหนดไว้ให้จำคุกเกินกว่าห้าปีขึ้นไป

มาตรา 64 ห้ามมิให้ผู้เสียหายฟ้องคดีอาญาซึ่งมีข้อหาว่าเด็กหรือเยาวชนกระทำความผิดต่อศาลเยาวชนและครอบครัว เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากผู้อำนวยการสถานพินิจที่เด็กหรือเยาวชนนั้นอยู่ในเขตอำนาจ

เมื่อผู้อำนวยการสถานพินิจได้รับการร้องขอของผู้เสียหายที่จะฟ้องคดีอาญาตามวรรคหนึ่งแล้ว ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจดำเนินการสืบสวนและสอบสวนว่าข้อกล่าวหาอันมีมูลสมควรอนุญาตให้ผู้เสียหายฟ้องหรือไม่ แล้วแจ้งให้ผู้เสียหายทราบว่าจะอนุญาตให้ฟ้องหรือไม่อนุญาตให้ฟ้อง

ในกรณีที่ผู้อำนวยการสถานพินิจไม่อนุญาตให้ฟ้อง ผู้เสียหายจะร้องต่อศาลขอให้สั่งอนุญาตก็ได้ ในกรณีเช่นว่านี้ให้ศาลเรียกผู้อำนวยการสถานพินิจมาสอบถาม แล้วสั่งตามที่เห็นสมควร คำสั่งศาลให้เป็นที่สุด

เมื่อศาลเยาวชนและครอบครัวได้รับฟ้องของผู้เสียหายแล้ว ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจดำเนินการตาม
มาตรา 55 ตามควรแก่กรณี

ภาคผนวก (6)

ข้อบังคับว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนอกศาล สำนักกระบวนข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม (บางข้อ)

ด้วยสำนักงานศาลยุติธรรมได้จัดตั้งสำนักกระบวนข้อพิพาทขึ้น มีอำนาจหน้าที่ประการหนึ่งคือ การส่งเสริม เผยแพร่ และดำเนินการระงับข้อพิพาทโดยวิธีการไกล่เกลี่ย เพื่อให้เป็นทางเลือกหนึ่งในการระงับข้อพิพาท อันจะเป็นการช่วยลดปริมาณคดีที่จะขึ้นสู่ศาล จึงจำเป็นต้องตราข้อบังคับว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนอกศาล สำนักกระบวนข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม ดังนี้

ข้อ 2 ให้คู่พิพาทที่ประสงค์จะเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยยื่นคำร้องต่อสำนักกระบวนข้อพิพาทตามแบบคำร้องขอไกล่เกลี่ย (เอกสารแนบท้ายข้อบังคับหมายเลข 1)

ข้อ 3 ให้สำนักกระบวนข้อพิพาทส่งสำเนาคำร้องให้คู่พิพาทอีกฝ่ายหนึ่งโดยเร็วเพื่อตอบเป็นลายลักษณ์อักษรภายใน 15 วัน หากคู่พิพาทอีกฝ่ายหนึ่งตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบกลับมายุ่งในระยะเวลาที่กำหนด ให้งดการดำเนินการกระบวนการไกล่เกลี่ย

ข้อ 4 หากคู่พิพาทผู้ได้รับสำเนาคำร้องเห็นชอบในการเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยให้สำนักกระบวนข้อพิพาทนัดประชุมคู่พิพาทเพื่อแต่งตั้งผู้ไกล่เกลี่ยและดำเนินกระบวนการไกล่เกลี่ยต่อไป

ข้อ 5 ให้สำนักกระบวนข้อพิพาทแต่งตั้งผู้ไกล่เกลี่ยโดยคำนึงถึงคุณสมบัติ ทักษะ ความเหมาะสมแก่ลักษณะของข้อพิพาท และผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคู่พิพาททุกฝ่าย

ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยอาจเป็นผู้มีชื่อในทะเบียนผู้ไกล่เกลี่ยของสำนักกระบวนข้อพิพาท หรือบุคคลอื่นซึ่งคู่พิพาทเห็นพ้องร่วมกันให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยก็ได้

ข้อ 6 ให้ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ไกล่เกลี่ยยื่นประวัติการศึกษาและการทำงานซึ่งได้จัดทำขึ้น พร้อมคำแถลงข้อเท็จจริงถึงความเป็นกลางและความเป็นอิสระของตนให้สำนักกระบวนข้อพิพาททราบ ตามแบบแถลงข้อเท็จจริงแสดงความเป็นอิสระและความเป็นกลาง (เอกสารแนบท้ายข้อบังคับหมายเลข 2) โดยผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องลงนามและวันที่ในเอกสารทั้งสองฉบับ

ข้อ 10 ให้ผู้ไกล่เกลี่ยดำเนินการกระบวนการไกล่เกลี่ยตามวิธีที่คู่พิพาทตกลงกันโดยเร็ว หากคู่พิพาทไม่ได้ตกลงกันให้ผู้ไกล่เกลี่ยกำหนดวิธีการที่จะดำเนินการกระบวนการไกล่เกลี่ยตามนัยแห่งข้อบังคับนี้ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเป็นธรรม เป็นกลาง เป็นอิสระ และเป็นไปตามความประสงค์ของคู่พิพาท ทั้งนี้ ผู้ไกล่เกลี่ยไม่มีอำนาจจะตั้งข้อกำหนดหรือบังคับให้คู่พิพาทเห็นชอบกับความเห็นของผู้ไกล่เกลี่ยในการระงับข้อพิพาท

ข้อ 11 ก่อนเริ่มกระบวนการไกล่เกลี่ย ให้ผู้ไกล่เกลี่ยดำเนินการให้คู่พิพาทลงนามในแบบการยอมรับกระบวนการไกล่เกลี่ย (เอกสารแนบท้ายข้อบังคับหมายเลข 3)

ภาคผนวก (7)

ระเบียบกรมอัยการว่าด้วยการประណอมข้อพิพาทชั้นพนักงานอัยการ

พ.ศ. 2532 (บางข้อ)

ข้อ 3 ในระเบียบนี้ "ข้อพิพาท" หมายถึง ข้อพิพาทเกี่ยวกับความเพ่งหรือความอาญาซึ่งเป็นความผิดอันยอมความได้

ข้อ 4 เมื่อคู่กรณีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดประสงค์จะให้พนักงานอัยการทำการประណอมข้อพิพาทในส่วนกลาง ให้ผู้นั้นจัดทำเป็นคำร้องยื่นต่อหัวหน้าพนักงานอัยการในส่วนภูมิภาค ให้ยื่นต่ออัยการจังหวัด และให้จัดลงในสารบบประណอมข้อพิพาท (สคช.3) ไว้เป็นหลักฐาน

ข้อ 5 หากหัวหน้าพนักงานอัยการหรืออัยการจังหวัดแล้วแต่กรณี เห็นสมควรทำการประណอมข้อพิพาทให้ ก็ให้พนักงานอัยการผู้รับผิดชอบทำหน้าที่สืบเสาะคู่กรณีฝ่ายหนึ่งมาเพื่อสอบถามความประสงค์ว่าจะยินยอมให้พนักงานอัยการทำการประណอมข้อพิพาทหรือไม่

ในกรณีที่คู่กรณีไม่ยินยอมให้ทำการประណอมข้อพิพาท หรือหัวหน้าพนักงานอัยการหรืออัยการจังหวัดแล้วแต่กรณี เห็นว่าไม่สมควรทำการประណอมข้อพิพาทให้ไม่ว่าด้วยเหตุใด ให้จัดแจ้งเหตุผลลงในสารบบประណอมข้อพิพาท แล้วแจ้งให้คู่กรณีทราบเป็นหนังสือ และหากสามารถกระทำได้ ก็ให้คู่กรณีลงลายมือชื่อรับทราบไว้ด้วย

ข้อ 6 เมื่อคู่กรณีทั้งสองฝ่ายยินยอมให้พนักงานอัยการทำการประណอมข้อพิพาท ให้พนักงานอัยการแจ้งสิทธิหน้าที่และพันธะทางกฎหมายอันเป็นผลจากการประណอมข้อพิพาทให้คู่กรณีทราบโดยละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลของคดีอาญาในความผิดอันยอมความได้

ข้อ 7 เมื่อคู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ตามที่พนักงานอัยการได้ทำการประណอมข้อพิพาท ให้พนักงานอัยการจัดทำสัญญาประนีประนอมยอมความเป็นหนังสือในกรณีที่เป็นการเพ่ง หรือจัดทำบันทึกการยอมความในกรณีที่เป็นการอาญาในความผิดอันยอมความได้ แล้วอ่านข้อความให้คู่กรณีฟัง จากนั้นให้คู่กรณีลงลายมือชื่อเป็นหลักฐานต่อหน้าพยานสองคน แล้วและให้พนักงานอัยการหรืออัยการจังหวัดแล้วแต่กรณี เพื่อพิจารณาให้ความเห็นชอบ

สัญญาประนีประนอมยอมความหรือบันทึกการยอมความในวรรคแรก ให้จัดทำขึ้นเป็น 3 ฉบับ มีข้อความถูกต้องตรงกัน มอบให้คู่กรณีถือไว้ฝ่ายละฉบับ และเก็บไว้ที่ทำการอัยการ 1 ฉบับ

ข้อ 8 กรณีที่ระเบียบนี้มิได้กำหนดไว้ ให้นำข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการปฏิบัติงานประណอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ. 2530 มาใช้บังคับโดยอนุโลม

ภาคผนวก (8)

พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542
(บางมาตรา)

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้ "องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น" หมายความว่า องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา และองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นที่มีกฎหมายจัดตั้ง

มาตรา 6 ให้มีคณะกรรมการคณะหนึ่งเรียกว่า "คณะกรรมการการ กระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น" ประกอบด้วย

- (1) นายกรัฐมนตรีหรือรองนายกรัฐมนตรีซึ่งนายกรัฐมนตรีมอบหมาย เป็นประธาน
- (2) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ปลัดกระทรวงสาธารณสุข เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา เลขาธิการ ก.พ. เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผู้อำนวยการสำนักงานประมาณ และอธิบดีกรมการปกครอง
- (3) ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนสิบสองคน ประกอบด้วย ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนจังหวัดสองคน ผู้บริหารเทศบาลสามคน ผู้บริหาร องค์การบริหารส่วนตำบลห้าคน และผู้บริหารกรุงเทพมหานคร ผู้บริหารเมือง พัทยาหรือผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีกฎหมายจัดตั้งขึ้นรวมสอง คน ทั้งนี้ โดยให้ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่ละประเภทเลือกกันเองตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่นายกรัฐมนตรีกำหนด
- (4) ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนสิบสองคน ประกอบด้วยบุคคลซึ่งมีความรู้ ความเชี่ยวชาญในด้านการบริหารราชการแผ่นดิน ด้านการพัฒนาท้องถิ่น ด้านเศรษฐศาสตร์ ด้านการปกครองส่วนท้องถิ่นในสาขารัฐศาสตร์หรือรัฐประศาสนศาสตร์ และด้านกฎหมาย ทั้งนี้ การสรรหาผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็น ไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่นายกรัฐมนตรีกำหนด

ให้หัวหน้าสำนักงานคณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเลขานุการคณะกรรมการ

มาตรา 12 ให้คณะกรรมการมีอำนาจและหน้าที่ดังต่อไปนี้

- (1) จัดทำแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และแผนปฏิบัติการเพื่อขอความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีและรายงานต่อรัฐสภา
- (2) กำหนดการจัดระบบการบริการสาธารณะตามอำนาจและหน้าที่ ระหว่างรัฐกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกันเอง

(3) ปรับปรุงสัดส่วนภาษีและอากร และรายได้ระหว่างรัฐกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกันเอง โดยคำนึงถึงภาระหน้าที่ของรัฐกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกันเองเป็นสำคัญ

(4) กำหนดหลักเกณฑ์และขั้นตอนการถ่ายโอนภารกิจจากราชการ ส่วนกลางและราชการส่วนภูมิภาค ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

(5) ประสานการถ่ายโอนข้าราชการ ข้าราชการส่วนท้องถิ่น และ พนักงานรัฐวิสาหกิจระหว่างส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับคณะกรรมการ พนักงานส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้สอดคล้องกับการกำหนดอำนาจและหน้าที่การจัดสรรภาษีและอากร เงินอุดหนุน เงินงบประมาณที่ราชการส่วนกลางโอนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการถ่ายโอนภารกิจตาม (2) (3) และ (4)

(6) เสนอแนะต่อคณะรัฐมนตรีให้มีการกระจายอำนาจการอนุมัติหรือ การอนุญาตตามที่มีกฎหมายบัญญัติให้ต้องขออนุมัติหรือขออนุญาตไปให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสะดวกรวดเร็วในการให้บริการประชาชน และการกำกับดูแลให้เป็นไปตามกฎหมายนั้นๆ เป็นสำคัญ

(7) เสนอแนะมาตรการด้านการเงิน การคลัง การภาษีอากร การงบประมาณและการรักษาวินัยทางการเงิน การคลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

(8) เสนอแนะการตราพระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา ออกกฎกระทรวง ประกาศ ข้อบังคับ ระเบียบ และคำสั่งที่จำเป็นเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต่อคณะรัฐมนตรี

(9) เร่งรัดให้มีการตราพระราชกฤษฎีกา ออกกฎกระทรวง ประกาศ ข้อบังคับ ระเบียบและคำสั่งที่จำเป็นเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

(10) เสนอแนะต่อคณะรัฐมนตรีในการจัดสรรเงินงบประมาณที่จัดสรรเพิ่มขึ้นให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากการถ่ายโอนภารกิจจากส่วนกลาง

(11) พิจารณาหลักเกณฑ์การจัดสรรเงินอุดหนุนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามความจำเป็น

(12) เสนอแนะและจัดระบบตรวจสอบและการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น

(13) เสนอความเห็นต่อนายกรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาสั่งการในกรณีที่น่าปรากฏว่าส่วนราชการหรือรัฐวิสาหกิจไม่ดำเนินการตามแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

(14) เสนอรายงานเกี่ยวกับการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อคณะรัฐมนตรีอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง

(15) ออกประกาศกำหนดตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้

(16) ปฏิบัติการอื่นตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้และกฎหมายอื่น

ประกาศของคณะกรรมการตาม (15) เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา แล้วให้ใช้บังคับได้

มาตรา 16 ให้เทศบาล เมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจ และหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง ดังนี้

- (9) การจัดการศึกษา
- (10) การสังคมสงเคราะห์ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็ก สตรี คนชรา และผู้ด้อยโอกาส
- (11) การบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ วัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น
- (15) การส่งเสริมประชาธิปไตย ความเสมอภาค และสิทธิเสรีภาพของ ประชาชน
- (16) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎรในการพัฒนาท้องถิ่น
- (24) การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(30) การรักษาความสงบเรียบร้อย การส่งเสริมและสนับสนุนการป้องกัน และรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- (31) กิจการอื่นใดที่เป็นผลประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

มาตรา 17 ภายใต้บังคับ มาตรา 16 ให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง ดังนี้

- (5) การคุ้มครอง ดูแลและบำรุงรักษาป่าไม้ ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
- (6) การจัดการศึกษา
- (7) การส่งเสริมประชาธิปไตย ความเสมอภาค และสิทธิเสรีภาพของประชาชน
- (8) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎรในการพัฒนาท้องถิ่น
- (18) การส่งเสริมการกีฬา จารีตประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น
- (23) การจัดให้มีระบบรักษาความสงบเรียบร้อยในจังหวัด
- (25) สนับสนุนหรือช่วยเหลือส่วนราชการ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นในการพัฒนาท้องถิ่น
- (29) กิจการอื่นใดที่เป็นผลประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

มาตรา 18 ให้กรุงเทพมหานครมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเองตาม มาตรา 16 และ มาตรา 17

ภาคผนวก (9)

ความผิดอันยอมความได้ตามประมวลกฎหมายอาญา

มาตรา 272 ผู้ใด

(1) เอาชื่อ รูป รอยประดิษฐ์หรือข้อความใดๆ ในการประกอบการค้าของผู้อื่นมาใช้ หรือทำให้ปรากฏที่สินค้า หีบ ห่อ วัตถุที่ใช้หุ้มห่อแจ้งความ รายการแสดงราคา จดหมายเกี่ยวกับการค้าหรือสิ่งอื่นทำนองเดียวกัน เพื่อให้ประชาชนหลงเชื่อว่าเป็นสินค้าหรือการค้าของผู้อื่นนั้น

(2) เขียนป้าย หรือสิ่งอื่นทำนองเดียวกันจนประชาชนน่าจะหลงเชื่อว่าเป็นสถานที่การค้าของตนเป็นสถานที่การค้าของผู้อื่นที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง

(3) ไขข่าวแพร่หลายซึ่งข้อความเท็จ เพื่อให้เสียความเชื่อถือในสถานที่การค้า สินค้า อุตสาหกรรมหรือพาณิชย์การของผู้หนึ่งผู้ใด โดยมุ่งประโยชน์แก่การค้าของตน

ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ความผิดตามมาตรานี้เป็นความผิดอันยอมความได้

มาตรา 281 การกระทำความผิดตามมาตรา 276 วรรคแรกและมาตรา 278 นั้น ถ้ามิได้เกิดต่อหน้าธารกำนัล ไม่เป็นเหตุให้ผู้ถูกกระทำรับอันตรายสาหัสหรือถึงแก่ความตาย หรือมิได้เป็นการกระทำแก่บุคคลดังระบุไว้ในมาตรา 285 เป็นความผิดอันยอมความได้

มาตรา 283 หวี ผู้ใดพาบุคคลอายุเกินสิบห้าปีแต่ยังไม่เกินสิบแปดปีไปเพื่อการอนาจารแม้ผู้นั้นจะยินยอมก็ตาม ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคแรกเป็นการกระทำแก่เด็กอายุยังไม่เกินสิบห้าปี ผู้กระทำต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นสี่พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ผู้ใดซ่อนเร้นบุคคลซึ่งถูกพาไปตามวรรคแรกหรือวรรคสอง ต้องระวางโทษตามที่บัญญัติในวรรคแรกหรือวรรคสอง แล้วแต่กรณี

ความผิดตามวรรคแรกและวรรคสามเฉพาะกรณีที่กระทำแก่บุคคลอายุเกินสิบห้าปีเป็นความผิดอันยอมความได้

มาตรา 284 ผู้ใดพาผู้อื่นไปเพื่อการอนาจาร โดยใช้อุบายหลอกลวงขู่เข็ญ ใช้กำลังประทุษร้ายใช้อำนาจครอบงำผิดคลองธรรม หรือใช้วิธีข่มขืนใจด้วยประการอื่นใดต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงสิบปี และปรับตั้งแต่สองพันบาทถึงสองหมื่นบาท

ผู้ใดซ่อนเร้นบุคคลซึ่งถูกพาไปตามวรรคแรก ต้องระวางโทษเช่นเดียวกับผู้พาไปนั้น

ความผิดตามมาตรานี้เป็นความผิดอันยอมความได้

มาตรา 309 ผู้ใดข่มขืนใจผู้อื่นให้กระทำการใด ไม่กระทำการใดหรือจ่ายยอมต่อสิ่งใด โดยทำให้กลัวว่าจะเกิดอันตรายต่อชีวิต ร่างกายเสียภาพ ชื่อเสียง หรือทรัพย์สินของผู้ถูกข่มขืนใจนั้นเองหรือของผู้อื่น หรือโดยใช้

กำลังประทุษร้ายจนผู้ถูกข่มขืนใจต้องกระทำการนั้น ไม่กระทำการนั้นหรือจ่ายอมตอสิ่งนั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าความผิดตามวรรคแรกได้กระทำโดยมีอาวุธ หรือโดยร่วมกระทำความผิดด้วยกันตั้งแต่ห้าคนขึ้นไป หรือได้กระทำเพื่อให้ผู้ถูกข่มขืนใจทำอนาจารให้เสียหาย หรือทำลายเอกสารสิทธิอย่างใด ผู้กระทำต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้ากระทำโดยอ้างอำนาจอัยย์หรือช่องโง่ ไม่ว่าอัยย์หรือช่องโง่นั้นจะมีอยู่หรือไม่ ผู้กระทำต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงเจ็ดปี และปรับตั้งแต่สองพันบาทถึงหนึ่งหมื่นสี่พันบาท

มาตรา 310 ผู้ใดหน่วงเหนี่ยวหรือกักขังผู้อื่น หรือกระทำความผิดประการใดให้ผู้อื่นปราศจากเสรีภาพในร่างกาย ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคแรก เป็นเหตุให้ผู้ถูกหน่วงเหนี่ยวถูกกักขังหรือต้องปราศจากเสรีภาพในร่างกายนั้นถึงแก่ความตาย หรือรับอันตรายสาหัส ผู้กระทำต้องระวางโทษดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา 290 มาตรา 297 หรือมาตรา 298 นั้น

มาตรา 310 หวี ผู้ใดหน่วงเหนี่ยวหรือกักขังผู้อื่น หรือกระทำความผิดประการใดให้ผู้อื่นปราศจากเสรีภาพในร่างกาย และให้ผู้อื่นนั้นกระทำการใดให้แก่ผู้กระทำหรือบุคคลอื่น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี และปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท

มาตรา 311 ผู้ใดกระทำโดยประมาท และการกระทำนั้นเป็นเหตุให้ผู้อื่นถูกหน่วงเหนี่ยว ถูกกักขัง หรือต้องปราศจากเสรีภาพในร่างกายต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 321 ความผิดตามมาตรา 309 วรรคแรก มาตรา 310 วรรคแรก และมาตรา 311 วรรคแรก เป็นความผิดอันยอมความได้

ความผิดฐานเปิดเผยความลับ

มาตรา 322 ผู้ใดเปิดเผยหรือเอาจดหมาย โทรเลข หรือเอกสารใดๆ ซึ่งปิดผนึกของผู้อื่นไป เพื่อล่วงรู้ข้อความก็ดี เพื่อนำข้อความในจดหมายโทรเลข หรือเอกสารเช่นนั้นออกเปิดเผยก็ดี ถ้าการกระทำนั้นน่าจะเกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 323 ผู้ใดล่วงรู้หรือได้มาซึ่งความลับของผู้อื่น โดยเหตุที่เป็นเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ โดยเหตุที่ประกอบอาชีพเป็นแพทย์ เภสัชกร คนจำหน่ายยา นางผดุงครรภ์ ผู้พยาบาล นักบวช หมอความ ทนายความ หรือผู้สอบบัญชีหรือโดยเหตุที่เป็นผู้ช่วยในการประกอบอาชีพนั้น แล้วเปิดเผยความลับนั้นในประการที่น่าจะเกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ผู้รับการศึกษาอบรมในอาชีพดังกล่าวในวรรคแรก เปิดเผยความลับของผู้อื่น อันตนได้ล่วงรู้หรือได้มาในการศึกษาอบรมนั้น ในประการที่น่าจะเกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด ต้องระวางโทษเช่นเดียวกัน

มาตรา 324 ผู้ใดโดยเหตุที่ตนมีตำแหน่งหน้าที่ วิชาชีพ หรืออาชีพอันเป็นที่ไว้วางใจ ล่วงรู้หรือได้มาซึ่งความลับของผู้อื่นเกี่ยวกับอุตสาหกรรมการค้า หรือการนิมิตในวิทยาศาสตร์ เปิดเผยหรือใช้ความลับนั้น เพื่อประโยชน์ตนเองหรือผู้อื่น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 325 ความผิดในหมวดนี้เป็นความผิดอันยอมความได้

ความผิดฐานหมิ่นประมาท

มาตรา 326 ผู้ใดใส่ความผู้อื่นต่อบุคคลที่สาม โดยประการที่น่าจะทำให้ผู้อื่นนั้นเสียชื่อเสียง ถูกดูหมิ่น หรือถูกเกลียดชัง ผู้นั้นกระทำความผิดฐานหมิ่นประมาท ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 327 ผู้ใดใส่ความผู้ตายต่อบุคคลที่สาม และการใส่ความนั้นน่าจะเป็นเหตุให้บิดา มารดา คู่สมรส หรือบุตรของผู้ตายเสียชื่อเสียง ถูกดูหมิ่นหรือถูกเกลียดชัง ผู้นั้นกระทำความผิดฐานหมิ่นประมาท ต้องระวางโทษดังบัญญัติไว้ในมาตรา 326 นั้น

มาตรา 328 ถ้าความผิดฐานหมิ่นประมาทได้กระทำการโดยการโฆษณาด้วยเอกสาร ภาพวาด ภาพระบายสี ภาพยนตร์ ภาพหรือตัวอักษรที่ทำให้ปรากฏไม่ว่าด้วยวิธีใดๆ แผ่นเสียง หรือสิ่งบันทึกเสียง บันทึกภาพ หรือบันทึกอักษรกระทำการโดยการกระจายเสียง หรือการกระจายภาพ หรือโดยกระทำการป่าวประกาศด้วยวิธีอื่น ผู้กระทำ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี และปรับไม่เกินสองแสนบาท

มาตรา 329 ผู้ใดแสดงความคิดเห็นหรือข้อความใดโดยสุจริต

- (1) เพื่อความชอบธรรม ป้องกันตนหรือป้องกันส่วนได้เสียเกี่ยวกับตนตามคลองธรรม
- (2) ในฐานะเป็นเจ้าพนักงานปฏิบัติการตามหน้าที่
- (3) ดิชม ด้วยความเป็นธรรม ซึ่งบุคคลหรือสิ่งใดอันเป็นวิสัยของประชาชนย่อมกระทำ หรือ
- (4) ในการแจ้งข่าวด้วยความเป็นธรรมเรื่องการดำเนินการอันเปิดเผยในศาลหรือในการประชุม

ผู้นั้นไม่มีความผิดฐานหมิ่นประมาท

มาตรา 330 ในกรณีหมิ่นประมาท ถ้าผู้ถูกกล่าวหากระทำความผิดพิสูจน์ได้ว่าข้อที่กล่าวว่าเป็นหมิ่นประมาทนั้นเป็นความจริง ผู้นั้นไม่ต้องรับโทษ

แต่ห้ามไม่ให้พิสูจน์ ถ้าข้อที่กล่าวว่าเป็นหมิ่นประมาทนั้นเป็นการใส่ความในเรื่องส่วนตัว และการพิสูจน์จะไม่เป็นประโยชน์แก่ประชาชน

มาตรา 331 คู่ความ หรือทนายความของคู่ความ ซึ่งแสดงความคิดเห็นหรือข้อความในกระบวนการพิจารณาคดีในศาลเพื่อประโยชน์แก่คดีของตน ไม่มีความผิดฐานหมิ่นประมาท

มาตรา 332 ในคดีหมิ่นประมาทซึ่งมีคำพิพากษาว่าจำเลยมีความผิดศาลอาจสั่ง

- (1) ให้ยึด และทำลายวัตถุหรือส่วนของวัตถุที่มีข้อความหมิ่นประมาท
- (2) ให้โฆษณาคำพิพากษาทั้งหมด หรือแต่บางส่วนในหนังสือพิมพ์หนึ่งฉบับหรือหลายฉบับ ครั้งเดียว

หรือหลายครั้ง โดยให้จำเลยเป็นผู้ชำระค่าโฆษณา

มาตรา 333 ความผิดในหมวดนี้เป็นความผิดอันยอมความได้

ถ้าผู้เสียหายในความผิดฐานหมิ่นประมาทตายเสียก่อนร้องทุกข์ ให้บิดามารดา คู่สมรส หรือบุตรของผู้เสียหายร้องทุกข์ได้ และให้ถือว่าเป็นผู้เสียหาย

ความผิดฐานฉ้อโกง

มาตรา 341 ผู้ใดโดยทุจริต หลอกลวงผู้อื่นด้วยการแสดงข้อความอันเป็นเท็จ หรือปกปิดข้อความจริงซึ่งควรบอกให้แจ้งและโดยการหลอกลวงดังว่านั้น ได้ไปซึ่งทรัพย์สินจากผู้ถูกหลอกลวงหรือบุคคลที่สาม หรือทำให้ผู้ถูกหลอกลวงหรือบุคคลที่สาม ทำถอน หรือทำลายเอกสารสิทธิ ผู้นั้นกระทำความผิดฐานฉ้อโกง ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 342 ถ้าในการกระทำความผิดฐานฉ้อโกง ผู้กระทำ

(1) แสดงตนเป็นคนอื่น หรือ

(2) อาศัยความเบาปัญญาของผู้ถูกหลอกลวงซึ่งเป็นเด็ก หรืออาศัยความอ่อนแอแห่งจิตของผู้ถูก

หลอกลวง

ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 344 ผู้ใดโดยทุจริต หลอกลวงบุคคลตั้งแต่สิบคนขึ้นไปให้ประกอบการงานอย่างใดๆ ให้แก่ตน หรือให้แก่บุคคลที่สาม โดยจะไม่ใช่ค่าแรงงานหรือค่าจ้างแก่บุคคลเหล่านั้น หรือโดยจะใช้ค่าแรงงานหรือค่าจ้างแก่บุคคลเหล่านั้น ต่ำกว่าที่ตกลงกัน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 345 ผู้ใดล่อลวงและบริโภคอาหารหรือเครื่องดื่มหรือเข้าอยู่ในโรงแรม โดยรู้ว่าตนไม่สามารถชำระเงินค่าอาหาร ค่าเครื่องดื่มหรือค่าอยู่ในโรงแรมนั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามเดือน หรือปรับไม่เกินห้าร้อยบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 346 ผู้ใดเพื่อเอาทรัพย์สินของผู้อื่นเป็นของตนหรือของบุคคลที่สาม ชักจูงผู้หนึ่งผู้ใดให้จำหน่ายโดยเสียเปรียบซึ่งทรัพย์สิน โดยอาศัยเหตุที่ผู้ถูกชักจูงมีจิตอ่อนแอ หรือเป็นเด็กเบาปัญญา และไม่สามารถเข้าใจตามควรซึ่งสาระสำคัญแห่งการกระทำของตน จนผู้ถูกชักจูงจำหน่ายซึ่งทรัพย์สินนั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่พันบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 347 ผู้ใดเพื่อให้ตนเองหรือผู้อื่นได้รับประโยชน์จากการประกั้นวินาศภัย แกล้งทำให้เกิดเสียหายแก่ทรัพย์สินอันเป็นวัตถุที่เอาประกั้นภัย ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 348 ความผิดในหมวดนี้ นอกจากความผิดตามมาตรา 343 เป็นความผิดอันยอมความได้

ความผิดฐานโกงเจ้าหนี้

มาตรา 349 ผู้ใดเอาไปเสีย ทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ซึ่งทรัพย์อันตนจำนำไว้แก่ผู้อื่น ถ้าได้กระทำเพื่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้รับจำนำ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 350 ผู้ใดเพื่อบริการให้เจ้าหนี้ของตนหรือของผู้อื่นได้รับชำระหนี้ทั้งหมดหรือแต่บางส่วน ซึ่งได้ใช้หรือจะใช้สิทธิเรียกร้องทางศาลให้ชำระหนี้ ย้ายไปเสีย ซ่อนเร้น หรือโอนไปให้แก่ผู้อื่นซึ่งทรัพย์ใดก็ดี แกล้งให้ตนเองเป็นหนี้จำนำในอันไม่เป็นความจริงก็ดี ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 351 ความผิดในหมวดนี้เป็นความผิดอันยอมความได้

ความผิดฐานยักยอก

มาตรา 352 ผู้ใดครอบครองทรัพย์ซึ่งเป็นของผู้อื่น หรือซึ่งผู้อื่นเป็นเจ้าของรวมอยู่ด้วย เบียดบังเอาทรัพย์นั้นเป็นของตนหรือบุคคลที่สามโดยทุจริต ผู้นั้นกระทำความผิดฐานยักยอก ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปีหรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าทรัพย์นั้นได้ตกมาอยู่ในความครอบครองของผู้กระทำความผิดเพราะผู้อื่นส่งมอบให้โดยสำคัญผิดไปด้วยประการใด หรือเป็นทรัพย์สินหายซึ่งผู้กระทำความผิดเก็บได้ ผู้กระทำต้องระวางโทษแต่เพียงกึ่งหนึ่ง

มาตรา 353 ผู้ใดได้รับมอบหมายให้จัดการทรัพย์สินของผู้อื่นหรือทรัพย์สินซึ่งผู้อื่นเป็นเจ้าของรวมอยู่ด้วย กระทำความผิดหน้าที่ของตนด้วยประการใดๆ โดยทุจริต จนเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายแก่ประโยชน์ในลักษณะที่เป็นทรัพย์สินของผู้นั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 354 ถ้าการกระทำความผิดตามมาตรา 352 หรือมาตรา 353 ได้กระทำในฐานที่ผู้กระทำความผิดเป็นผู้จัดการทรัพย์สินของผู้อื่นตามคำสั่งของศาล หรือตามพินัยกรรม หรือในฐานะเป็นผู้มีอาชีพหรือธุรกิจอันยอมเป็นที่ไว้วางใจของประชาชน ผู้กระทำต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 355 ผู้ใดเก็บได้ซึ่งสิ่งสังหาริมทรัพย์อันมีค่า อันซ่อนหรือฝังไว้โดยพฤติการณ์ซึ่งไม่มีผู้ใดอ้างว่าเป็นเจ้าของได้ แล้วเบียดบังเอาทรัพย์นั้นเป็นของตนหรือของผู้อื่น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 356 ความผิดในหมวดนี้เป็นความผิดอันยอมความได้

มาตรา 361 ความผิดตามมาตรา 358 และมาตรา 359 เป็นความผิดอันยอมความได้

มาตรา 358 ผู้ใดทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ ซึ่งทรัพย์ของผู้อื่นหรือผู้อื่นเป็นเจ้าของรวมอยู่ด้วย ผู้นั้นกระทำความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 359 ถ้าการกระทำความผิดตามมาตรา 358 ได้กระทำต่อ

- (1) เครื่องกลหรือเครื่องจักรที่ใช้ในการประกอบกิจกรรม หรืออุตสาหกรรม
- (2) ปศุสัตว์
- (3) ยวดยานหรือสัตว์พาหนะที่ใช้ในการขนส่งสาธารณะ หรือในการประกอบกิจกรรมหรืออุตสาหกรรม

หรือ

- (4) พืชหรือพืชผลของกิจการ
- ผู้กระทำได้ระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

ความผิดฐานบุกรุก

มาตรา 362 ผู้ใดเข้าไปในอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่น เพื่อถือการครอบครองอสังหาริมทรัพย์นั้นทั้งหมด หรือแต่บางส่วน หรือเข้าไปกระทำการใดๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของเขาโดยปกติสุข ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 363 ผู้ใดเพื่อถือเอาอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่นเป็นของตนหรือของบุคคลที่สาม ยักยอกหรือทำลายเครื่องหมายเขตแห่งอสังหาริมทรัพย์นั้นทั้งหมด หรือแต่บางส่วน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 364 ผู้ใดโดยไม่มีเหตุอันสมควรเข้าไป หรือซ่อนตัวอยู่ในเคหสถาน อาคารเก็บรักษาทรัพย์ หรือสำนักงานในความครอบครองของผู้อื่นหรือไม่ยอมออกไปจากสถานที่เช่นนั้น เมื่อผู้มีสิทธิที่จะห้ามมิให้เข้าไป ได้ไล่ให้ออก ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองพันบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 366 ความผิดในหมวดนี้ นอกจากความผิดตามมาตรา 365 เป็นความผิดอันยอมความได้

ภาคผนวก (10)

ความผิดสุภาพ

มาตรา 367 ผู้ใดเมื่อเจ้าพนักงานถามชื่อหรือที่อยู่ เพื่อปฏิบัติการตามกฎหมายไม่ยอมบอกหรือแกล้งบอกชื่อหรือที่อยู่อันเป็นเท็จ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินหนึ่งร้อยบาท

มาตรา 368 ผู้ใดทราบคำสั่งของเจ้าพนักงานซึ่งสั่งการตามอำนาจที่มีกฎหมายให้ไว้ ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งนั้นโดยไม่มีเหตุหรือข้อแก้ตัวอันสมควรต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบวัน หรือปรับไม่เกินห้าร้อยบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการสั่งเช่นนั้น เป็นคำสั่งให้ช่วยทำกิจการในหน้าที่ของเจ้าพนักงานซึ่งกฎหมายกำหนดให้สั่งให้ช่วยได้ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 369 ผู้ใดกระทำความผิดใดๆ ให้ประกาศภาพ โฆษณาหรือเอกสารใดที่เจ้าพนักงานผู้กระทำการตามหน้าที่ปิดหรือแสดงไว้ หรือสั่งให้ปิด หรือแสดงไว้หลุด ฉีกหรือไร้ประโยชน์ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 370 ผู้ใดส่งเสียง ทำให้เกิดเสียงหรือกระทำความอื้ออึงโดยไม่มีเหตุอันสมควร จนทำให้ประชาชนตกใจหรือเดือดร้อน ต้องระวางโทษปรับไม่เกินหนึ่งร้อยบาท

มาตรา 371 ผู้ใดพกอาวุธไปในเมือง หมู่บ้านหรือทางสาธารณะโดยเปิดเผย หรือโดยไม่มีเหตุสมควร หรือพาไปในชุมนุมชนที่ได้จัดให้มีขึ้นเพื่อนมัสการ การรื่นเริงหรือการอื่นใด ต้องระวางโทษปรับไม่เกินหนึ่งร้อยบาท และให้ศาลมีอำนาจสั่งให้ริบอาวุธนั้น

มาตรา 372 ผู้ใดทะเลาะกันอย่างอื้ออึงในทางสาธารณะหรือสาธารณะสถาน หรือกระทำโดยประการอื่นใดให้เสียความสงบเรียบร้อยในทางสาธารณะหรือสาธารณะสถาน ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 373 ผู้ใดควบคุมดูแลบุคคลวิกลจริต ปล่อยปละละเลยให้บุคคลวิกลจริตนั้นออกเที่ยวไปโดยลำพัง ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 374 ผู้ใดเห็นผู้อื่นตกอยู่ในภยันตรายแห่งชีวิต ซึ่งตนอาจช่วยได้โดยไม่ควรกลัวอันตรายแก่ตนเองหรือผู้อื่น แต่ไม่ช่วยตามความจำเป็นต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 375 ผู้ใดทำให้รางระบายน้ำ ร่องน้ำหรือท่อระบายของโสโครก อันเป็นสิ่งสาธารณะเกิดขัดข้องหรือไม่สะดวก ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 376 ผู้ใดยิงปืนซึ่งใช้ดินระเบิดโดยใช่เหตุ ในเมือง หมู่บ้านหรือที่ชุมนุมชน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบวัน หรือปรับไม่เกินห้าร้อยบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 377 ผู้ใดควบคุมสัตว์ดุหรือสัตว์ร้าย ปลอยปลະละเลยให้สัตว์นั้นเที่ยวไปโดยลำพัง ในประการที่อาจทำอันตรายแก่บุคคลหรือทรัพย์สินต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 378 ผู้ใดเสพยาหรือของเมาอย่างอื่น จนเป็นเหตุให้ตนเมาประพฤติกุณวายเป็นหรือครองสติไม่ได้ชกนอยู่ในถนนสาธารณะ หรือสาธารณสถาน ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 379 ผู้ใดชกหรือแสดงอาวุธในการวิวาทต่อสู้ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบวัน หรือปรับไม่เกินห้าร้อยบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 380 ผู้ใดทำให้เกิดปฏิญญแก่หน้าในบ่อ สระ หรือที่ซึ่งน้ำอันมีไว้สำหรับประชาชนใช้สอย ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือนหรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 381 ผู้ใดกระทำการทารุณต่อสัตว์ หรือฆ่าสัตว์ โดยให้ได้รับทุกข์ทรมานอันไม่จำเป็น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือนหรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 382 ผู้ใดใช้ให้สัตว์ทำงานจนเกินสมควรหรือใช้ให้ทำงานอันไม่สมควร เพราะเหตุที่สัตว์นั้นป่วย เจ็บ ขราหรืออ่อนอายุ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 383 ผู้ใดเกิดเพลิงไหม้หรือสาธารณภัยอื่น และเจ้าพนักงานเรียกให้ช่วยระงับ ถ้าผู้นั้นสามารถช่วยได้แต่ไม่ช่วย ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 384 ผู้ใดเกล้งบอกเล่าความเท็จให้เลื่องลือจนเป็นเหตุให้ประชาชนตื่นตกใจ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 385 ผู้ใดโดยไม่ได้รับอนุญาตอันชอบด้วยกฎหมายกีดขวางทางสาธารณะ จนอาจเป็นอุปสรรคต่อความปลอดภัยหรือความสะดวกในการจราจรโดยวาง หรือทอดทิ้งสิ่งของ หรือโดยกระทำให้ประการอื่นใดกีดขวางการกระทำนั้นเป็นการกระทำโดยไม่จำเป็น ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 386 ผู้ใดขุดหลุมหรือราง หรือปลูกปักหรือวางสิ่งของเกะกะไว้ในทางสาธารณะโดยไม่ได้รับอนุญาตอันชอบด้วยกฎหมาย หรือทำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย แต่ละเลยไม่แสดงสัญญาณตามสมควร เพื่อป้องกันอุบัติเหตุ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 387 ผู้ใดแขวน ติดตั้งหรือวางสิ่งใดไว้โดยประการที่น่าจะตกหรือพังลง ซึ่งจะเป็นเหตุอันตรายแก่ประะเปื้อนหรือเดือดร้อนแก่ผู้สัญจรในทางสาธารณะ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 388 ผู้ใดกระทำการอันควรขายหน้าต่อหน้าธารกำนัลโดยเปลือยหรือเปิดเผยร่างกาย หรือกระทำการลามกอย่างอื่น ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 389 ผู้ใดกระทำให้ประการใดๆ ให้ของแข็งตกลง ณ ที่ใดๆ โดยประการที่น่าจะเป็นอันตรายหรือเดือดร้อนรำคาญแก่บุคคลหรือเป็นอันตรายแก่ทรัพย์สิน หรือกระทำให้ประการใดๆ ให้ของโสโครกเประเปื้อนหรือน่าจะเประเปื้อนตัวบุคคล หรือทรัพย์สิน หรือเกล้งทำให้ของโสโครกเป็นที่เดือดร้อนรำคาญ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือนหรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 390 ผู้ใดกระทำโดยประมาท และการกระทำนั้นเป็นเหตุให้ผู้อื่นรับอันตรายแก่กายหรือจิตใจ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือนหรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 391 ผู้ใดใช้กำลังทำร้ายผู้อื่นไม่ถึงกับเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่กายหรือจิตใจ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 392 ผู้ใดทำให้ผู้อื่นเกิดความกลัว หรือความตกใจโดยการขู่เข็ญ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 393 ผู้ใดดูหมิ่นผู้อื่นซึ่งหน้าหรือด้วยการโฆษณาต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 394 ผู้ใดไล่ ต้อนหรือทำให้สัตว์ใดๆ เข้าในสวนไร่หรือนาของผู้อื่นที่ได้แต่งดินไว้ เพาะพันธุ์ไว้ หรือมีพืชพันธุ์หรือผลิตผลอยู่ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 395 ผู้ใดควบคุมสัตว์ใดๆ บ่อยปลละละเลยให้สัตว์นั้นเข้าในสวน ไร่หรือนาของผู้อื่นที่ได้แต่งดินไว้ เพาะพันธุ์ไว้ หรือมีพืชพันธุ์หรือผลิตผลอยู่ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 396 ผู้ใดทิ้งซากสัตว์ซึ่งอาจนำเห็บในหรือริมหางสาธารณะต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท

มาตรา 397 ผู้ใดในที่สาธารณะสถานหรือต่อหน้าธารกำนัล กระทำด้วยประการใดๆ อันเป็นการรังแกหรือข่มเหงผู้อื่น หรือกระทำให้ผู้อื่นได้รับความอับอายหรือเดือดร้อนรำคาญ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 398 ผู้ใดกระทำด้วยประการใดๆ อันเป็นการทารุณต่อเด็กอายุยังไม่เกินสิบห้าปี คนป่วยเจ็บหรือคนชรา ซึ่งต้องพึ่งผู้หนึ่งในการดำรงชีพหรือการอื่นใด ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ภาคผนวก (11)

การนำเสนอผลงานวิจัย
เรื่อง "ยุติธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม
ณ ดึกสันต์ไมตรี ทำเนียบรัฐบาล
วันจันทร์ที่ 9 เมษายน 2550

	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
		
ยุติธรรมชุมชน: การเปิดพื้นที่ของชุมชน ในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม		
ใน ชุดโครงการวิจัยเรื่อง "ยุติธรรมชุมชนกับสังคมไทย"		
ที่ปรึกษาผู้กำกับทิศทาง: ดร.กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ รองปลัดกระทรวงยุติธรรม		
คณะผู้วิจัย:		
☐ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย	หัวหน้าคณะ	
☐ นายสุทธิ สุขยิ่ง	นักวิจัย	
☐ อาจารย์มุขัมหมัดรอฟีอี มุซอ	นักวิจัย	
jutharat.u@chula.ac.th		

วัตถุประสงค์		
☐ เพื่อศึกษาทบทวนวรรณกรรม เกี่ยวกับหลักการ ความสำคัญ นิยามความหมาย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งระบบรูปแบบและกิจกรรมของ "ยุติธรรมชุมชน" ในต่างประเทศและสืบค้นความเป็นมาในสังคมไทย		
☐ เพื่อ วิเคราะห์บทเรียนจากต่างประเทศ เกี่ยวกับ "ยุติธรรมชุมชน " และ สังเคราะห์ประเด็นอันเป็นสาระสำคัญ ที่ควรกำหนดในการประยุกต์ใช้กับ สังคมไทย ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จ ของชุมชน และ/หรือ ชุมชนที่มีประสิทธิภาพ		
	jutharat.u@chula.ac.th	

วิธีการศึกษาวิจัย

■ การวิจัยเอกสาร (documentary research) และ

■ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative method) โดย

ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกที่ อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร และ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

ลงพื้นที่ศึกษาชุมชนร่วมกับโครงการพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนนำร่อง ในพื้นที่ 17 จังหวัดกระทรวงยุติธรรม

สัมภาษณ์ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่เกี่ยวข้อง เช่น นายแพทย์ พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี ผู้อำนวยการโรงพยาบาลหมล็ก จังหวัดเพชรบูรณ์ นายสมศักดิ์ ศิริพงษ์เวคิน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ตำบลสวนหลวง อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร

จัดเวทีการเสวนาทางวิชาการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องยุติธรรมชุมชน

จากนั้น นำข้อมูลมาวางแผนการวิเคราะห์และเขียนรายงานการวิจัย

jutharat.uj@chula.ac.th

สารัตถะในการศึกษา

กรอบการศึกษาวิจัย

1. บทนำ
2. ยุทธธรรมชุมชน: ความหมาย
หลักการ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
3. ยุทธธรรมชุมชน: ภารกิจหลักของ
ชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุทธธรรม
4. กรณีศึกษาแบบจำลอง
ยุทธธรรมชุมชนในต่างประเทศ

5. สืบค้นแนวคิดยุทธธรรมชุมชนใน
สังคมไทย
6. กรณีศึกษาแบบจำลองยุทธธรรม
ชุมชนในสังคมไทย
7. การประยุกต์แนวคิดยุทธธรรม
ชุมชนในสังคมไทย
8. สรุปความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนใน
สังคมไทย
9. บทสรุป

จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, ac.th

